

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

17. YÜZYIL ŞEYHÜLİSLAMLARINDAN
ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN (1631-1692)
*FETÂVÂ’S*I IŞIĞINDA FİKİH DÜŞÜNCESİ

Doktora Tezi

ESRA KILAVUZ ESER

İstanbul 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

17. YÜZYIL ŞEYHÜLİSLAMLARINDAN
ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN (1631-1692)
*FETÂVÂ’S*I IŞIĞINDA FİKİH DÜŞÜNCESİ

Doktora Tezi

ESRA KILAVUZ ESER

Danışman: PROF. DR. MEHMET ERDOĞAN

İstanbul 2020

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Esra Kılavuz Eser
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: İslam Hukuku
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Mehmet Erdoğan
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora - 2020
Anahtar Kelimeler	: Çatalcalı Ali Efendi, 17. Yüzyıl Osmanlı Hukuku, Fetâvâ-yı Ali Efendi, Fetva, Şeyhülislam

ÖZET

17. YÜZYIL ŞEYHÜLİSLAMLARINDAN ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN (1631-1692) FETÂVÂ’SI IŞIĞINDA FIKIH DÜŞÜNCESİ

17. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı fakihî olan Çatalcalı Ali Efendi hem on üç yıl süren şeyhülislamlığı, hem de oldukça muteber görülen fetvaları ile dikkat çeken bir isimdir. Fetvalarının derlendiği Fetâvâ-yı Ali Efendi adlı eserden hareketle hazırlanan bu çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Birinci bölümde Çatalcalı Ali Efendi’nin kapsamlı bir biyografisi hazırlanmış, Fetâvâ-yı Ali Efendi’nin derleniş süreci ortaya konmuş ve eser hakkında literatürde yer alan bilgiler tekrar gözden geçirilerek en isabetli verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Ali Efendi’nin fetvalarına genel bakış yapılmış; kullandığı fetva dili ve üslubu, fetvalarında yer verilen coğrafi ögeler ve fetvaya konu olan kişiler / topluluklar araştırılarak dönemin Osmanlı toplumu hakkında incelemeler yapılmıştır. Üçüncü ve son bölümde Ali Efendi’nin fetvaları fikhî açıdan ele alınmıştır. Bu bağlamda bazı ihtilaflı meselelerde tercih edilen kavli ifade biçimi, teklîfî hükümlere dair ıstılahları kullanımı, fikhî kavramlara dair izahları, Osmanlı dönemindeki bazı tartışmalı meselelere yaklaşımı, mezhep dışı kavillerle amel hakkındaki tutumu ve fetvalarında gözettiği fikhî ilkeler incelenerek Çatalcalı Ali Efendi’nin fikhî düşüncesi tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak, Ekler kısmında Fetâvâ-yı Ali Efendi’nin bizzat gördüğümüz doksan adet yazma nüshasına ait istinsah bilgilerinin yanısıra, Vakıf bahsinin tenkitli neşrine de yer verilmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Esra Kılavuz Eser
Field	: Basic Islamic Sciences
Programme	: Islamic Law
Supervisor	: Professor Mehmet Erdoğan
Degree Awarded and Date	: PhD - 2020
Keywords	: Catalcali Ali Efendi, 17th century Ottoman Law, Fatâwâ Ali Efendi, Fatwa, Shaikh al-Islam

ABSTRACT

THE FİQH THOUGHT OF CATALCALİ ALİ EFENDİ (1631-1692) –ONE OF THE SHAİKH AL-ISLAM IN 17TH CENTURY- IN THE LIGHT OF HIS BOOK “FATAWA”

Catalcali Ali Efendi, an outstanding Shaikh al-Islam, who lived in the 17th century, is a prominent name both with his work for thirteen years and his highly respected fatwas. This study that is based on the book “Fatawa Ali Efendi”, which consists of his fatwas, is divided into the parts of an introduction, three sections in the main body and a conclusion. In the first part, the study covers a comprehensive biography of Catalcali Ali Efendi and puts forward the compilation process of his Fatawa. Through a literature review, scholarly sources have been studied to find existing knowledge about his work. The second part is an overview of the fatwas of Catalcali Ali Efendi, as well as his language and style used in fatwas, the geographic elements related to the fatwas, and the people who asked for fatwas. An analysis of the Ottoman society in the 17th century has also been carried out. In the third and the last part, the fatwas of Catalcali Ali Efendi were handled in detail in terms of Islamic fiqh. His expressions of the views that were chosen about some controversial issues of fiqh, the concepts of categoric juristic propositions that are used in his fatwas, his explanations of fiqh terms, his views about certain issues that were discussed in the Ottoman empire, as well as his attitude towards practicing other mazhab opinions and the legal principles in his fatwas have been studied in order to understand his fiqh thought. Finally, the technical information of ninety Fatawa Ali Efendi manuscripts that I personally reviewed and the critical whole text of Kitab al-Waqf can be found in the Attachments section.

ÖNSÖZ

Fetva müessesesi, Asr-ı Saadet'ten bu yana hayatın değişen ve gelişen ihtiyaçları karşısında insanların yüzyüze geldiği güncel meselelere cevap üretmesi bakımından fikhin dinamik yönünü oluşturmuştur. Osmanlı hukukunda da oldukça önemli bir yeri olan fetva, ilmiye sınıfının başı olan Müftî Efendi'ye, nâm-ı diğer "şeyhülislam"a ait olduğunda ayrıca değer taşır. Osmanlılar dönemi şeyhülislamlara ait fetva derlemeleri bakımından zengin bir birikime sahip olmakla birlikte, bu eserlerin büyük bir kısmı hâlen üzerinde çalışılmayı beklemektedir. İşte bu araştırma, XVII. yüzyılda meşihat makamında vazife yapmış ve ilmiye çevrelerince pek muteber görülen fetvalarından asırlar boyunca istifade edilmiş bir Osmanlı fakihî olan Çatalcalı Ali Efendi'nin fıkıh düşüncesini konu edinmek suretiyle Osmanlı dönemi fetva literatürüne mütevazı bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Öncelikle, tez danışmanım olarak konu seçiminden çalışmanın tamamlandığı güne kadar beni daima teşvik edip destek veren, fikir ve değerlendirmeleriyle çalışmamı kolaylaştıran muhterem hocam Prof. Dr. Mehmet Erdoğan'a müteşekkirim. Ayrıca tez izleme heyetinde bulunmak suretiyle süreç boyunca çalışmamı takip eden ve kıymetli katkılar sunan hocalarım Prof. Dr. Vecdi Akyüz ve Prof. Dr. İsmail Taşpınar'a, tez savunma jürisinde yer alarak değerli görüşlerini paylaşan hocam Prof. Dr. Sami Erdem'e ve kendisine danıştığım pek çok konuda büyük bir özveriyle yardımcı olan, ufuk açıcı değerlendirmelerde bulunan ve tez savunma jürisinde de yer alan değerli hocam Doç. Dr. Süleyman Kaya'ya çok teşekkür ediyorum. İsmi burada zikredemediğim ancak bugüne dek yetişmemde emeği geçmiş olan tüm hocalarımı da hürmetle anıyorum.

Pandemi sürecinde tamamlanan bu çalışmanın hazırlık sürecinde çokça istifade ettiğim kurumlara; pek çok değerli yazma esere ücretsiz erişim imkânı sunan Türkiye Yazma Eserler Kurumu'na bağlı tüm yazma eser kütüphanelerine ve bilhassa Süleymaniye Kütüphanesi'ne, yine araştırmacılara sunduğu pek çok kıymetli imkân ve özellikle çevrimiçi yayın hizmetleri için TDV İslam Araştırmaları Merkezi'ne teşekkürü

borç bilirim. Ayrıca doktora sürecini beraber yaşadığım ve tecrübelerinden istifade ettiğim sevgili dostlarım Ravza Cihan, Merve Özaykal, Sümeyye Onuk Demirci ve Tuğba Duru'ya şükranlarımı sunarım.

Burada aile büyüklerimi özellikle anmak isterim. Çıktığım ilim yolunda daima arkamda olan babama, dualarını eksik etmeyen kayınpederim ve kayınvalideme, hassaten bu çalışmanın tamamlanması için maddi-manevi destek verip bilfiil çocuklarımla ilgilenen anneciğime çok teşekkür ederim.

Son olarak, hem ilim hem de hayat yolunda birlikte yürüdüğüm, ilmi çalışmalarımı sürdürmem hususunda beni daima teşvik edip bana her türlü kolaylığı sağlayan, fikir ve değerlendirmeleriyle ufkumu açan sevgili eşim Mahmut Salih Eser'e ve çocuklarım Muhammed Yusuf, Esma ve Ahmed İbrahim'e sabır ve anlayışları için en kalbî şükranlarımı sunarım.

Esra Kılavuz Eser

Üsküdar, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix

GİRİŞ	1
A. ÇALIŞMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
B. ÇALIŞMANIN AMACI.....	3
C. ÇALIŞMANIN MUHTEVASI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	4

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN HAYATI VE FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ

I. ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN HAYATI.....	9
A. ALİ EFENDİ’NİN İSMİ, NESEBİ, DOĞUMU, AİLESİ	9
B. ALİ EFENDİ’NİN İLİM TAHSİLİ VE HOCALARI.....	10
C. ALİ EFENDİ’NİN VAZİFELERİ	12
D. ALİ EFENDİ’NİN ŞEYHÜLİSLAMLIĞI.....	14
E. ALİ EFENDİ’NİN VEFATI.....	17
F. ALİ EFENDİ’NİN KARAKTERİ	18
G. ALİ EFENDİ’NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ	21
H. ALİ EFENDİ’NİN MÜLÂZIMLARI	22
II. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ	24
A. ESERİN DERLENİŞİ	25
1. Fetva Eminliği	26
2. Fetâvâ-yı Ali Efendi’nin Derlenme Süreci	27
B. ESERİN NAKİLLERİ.....	31
1. Nakil Yazarları	32
2. Nakillerin Muhtevası	38
C. ESERİN NÜSHALARI	41
D. ESERİN SİSTEMATİĞİ	42

E. ESERİN FETÂVÂ-YI MU‘TEBERE ARASINDAKİ YERİ.....	44
F. ESER HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR	46

İKİNCİ BÖLÜM

ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN FETVALARINA GENEL BAKIŞ

I. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’DE DİL VE ÜSLUP	56
A. MÜSTEFTİLERİN SORULARI	57
1. Bir Meselenin Hükmünü Öğrenmeye Yönelik Sorular.....	58
2. Doğru Cevabı / Çözümü Öğrenmeye Yönelik Şıklı Sorular	59
3. Bilgi Edinmeye Yönelik Sorular	59
4. Daha Faziletli Olan Uygulamayı Öğrenmeye Yönelik Sorular	60
5. Yaptırımdan Kurtulmak İçin Şer’î Çözümün Sorulduğu Sorular.....	61
B. ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN CEVAPLARI.....	61
1. Tek Kelimelik Cevaplar	62
2. Birden Çok Fetvaya Verilen Ortak Cevaplar	63
3. “Ammâ / Lakin” Şeklinde İlave Açıklama Yaptığı Cevaplar.....	63
4. Şıklı Sorularda Şıklardan Birinin Tercih Edildiği Cevaplar	64
5. İki Cevaplı Fetvalar	64
6. Bir Şarta Bağlanan / Bir Hususla Kayıtlandırılan Cevaplar	65
7. İzahlı Cevaplar	66
II. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’DE ŞAHİS İSİMLERİ	69
III. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’DE ŞEHİR VE BÖLGE İSİMLERİ.....	71
A. GENEL İTİBARIYLA OSMANLI YERLEŞİM BİRİMLERİ	71
B. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’DE YERLEŞİM BİRİMLERİ.....	72
C. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’DE ZİKREDİLEN YER ADLARI	74
IV. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’DE FETVA SORAN / FETVAYA KONU OLAN ŞAHİSLAR.....	78
A. PADİŞAH İLE İLGİLİ SORULAR	78
B. ASKERÎLER İLE İLGİLİ SORULAR.....	81
1. Seyfiye (Ehl-i örf)	81
2. İlmiye (Ehl-i şer’).....	95
C. REÂYÂ İLE İLGİLİ SORULAR	105

V. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’DE FARKLI ETNİK GRUP, MEZHEP VE DİN MENSUPLARI	105
A. FARKLI ETNİK GRUPLAR VE MEZHEPLER	106
B. GAYR-I MÜSLİMLER.....	107
1. Zimmîler	108
2. Müste’menler.....	116
3. Muâhidler.....	118
4. Harbîler.....	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇATALCALI ALİ EFENDİ FETVALARININ FIKHÎ AÇIDAN İNCELENMESİ

I. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’DE BAZI İHTİLAFLI MESELELERE DAİR MEZHEP İÇİ TERCİHLER.....	122
A. MÜŞRİK ÇOCUKLARININ AHİRETTEKİ DURUMU	123
B. ÖNCEDEN KÂFİR OLUP İHTİDA ETTİĞİNİ SÖYLEYEN KİŞİNİN İMANI.....	125
C. ELSAĞ’IN (PATAT) İMAMETİ	126
D. MÜSLÜMAN BİR ERKEĞİN NİKÂHI ALTINDA VEFAT EDEN HRİSTİYAN KADININ DEFNEDİLECEĞİ YER	127
E. ERKEĞİN CÜZZAMLI OLUŞUNUN KADIN İÇİN TEFRİK SEBEBİ OLUP OLMAYIŞI.....	128
F. YALNIZCA SÖZLE YAPILAN VAKFIN BAĞLAYICILIĞI	129
G. VAKIF YAPARKEN KULLANILAN “EBNÂ” LAFZİNİN KAPSAMI	132
H. VİŞNE ŞIRASININ HÜKMÜ	133
I. BOĞARAK ÖLDÜRMEİN KISAS GEREKÇESİ OLUP OLMAYIŞI.....	135
İ. ECİR-İ MÜŞTEREKİN TAZMİN YÜKÜMLÜLÜĞÜ	136
II. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’DE EF’ÂL-İ MÜKELLEFİN İSTİLAHLARI.....	140
A. FARZ-VACİB	141
B. SÜNNET	142
C. MENDUB-MÜSTEHAAB-NÂFİLE	143
D. MEKRUH.....	143
E. HARAM	145
F. HELÂL-CAİZ-MÜBAH	146
III. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’DE FIKHÎ KAVRAMLARLA İLGİLİ İZAHLAR	148
A. BÜLUĞ	149
B. GABN-I FÂHİŞ	149

C. MEHR-İ MİSL	151
D. MUHADDERE	152
E. MÜDDET-İ HAML	153
F. SEFER	154
G. TEVÂTÜR	154
IV. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE BAZI TARTIŞMALI İLMÎ MESELELERE DAİR FETVALAR.....	156
A. İTİKÂDÎ MESELELER	156
1. Tecdîd-i İman ve Nikâh Gerektiren Hususlar.....	157
2. Katl Cezası Gerektiren İtikâdî Söz ve Fiiller	158
B. İBADETLEİLE İLGİLİ MESELELER	159
C. MUÂMELÂT İLE İLGİLİ MESELELER	161
1. Para Vakıfları	161
2. Tütün, Kahve vb. Keyif Verici Maddelerin Kullanımı	164
3. Bâliğanın Veli İzni Olmaksızın Evlenmesi.....	165
4. Eti Yenen ve Yenmeyen Hayvanlar.....	167
5. Erkeklerin İpek Giysi Giyinmesi	168
V. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE GÖZETİLEN BAZI FIKHÎ İLKELER	173
A. İHTİYAT.....	173
B. SEDD-İ ZERÂİ'	174
C. KOLAYLAŞTIRMA	176
D. ÖRF.....	177
VI. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE MEZHEP DIŞI GÖRÜŞLERLE AMEL	179
SONUÇ	183
EKLER	191
EK-1: ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN KABRİ (EDİRNE)	192
EK-2: ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN ASLÎ FETVA SÛRETLEİRİNDEN ÖRNEKLER	193
EK-3: FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'NİN YAZMA NÜSHALARI	194
EK-4: FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'NİN KONU TERTİBİ	197
EK-5: ASLÎ SÛRETİ MEVCUT OLUP MATBÛ NÜSHALARDA BULUNMAYAN FETVALAR.....	204
EK-6: FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE KİTÂBU'L-VAKF	206
KAYNAKÇA	276

KISALTMALAR

<i>b.</i>	İbn
<i>bak.</i>	Bakınız
<i>c.</i>	Cilt
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>ed.</i>	Editör
<i>h.</i>	Hicri
<i>hzl.</i>	Hazırlayan
<i>Ktp.</i>	Kütüphanesi
<i>m.</i>	Miladi
<i>nr.</i>	Numara
<i>s.</i>	Sayfa
<i>sdl.</i>	Sadeleştiren
<i>sas</i>	Sallallahu aleyhi ve sellem
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>thk.</i>	Tahkik
<i>ty.</i>	Tarih yok
<i>v.</i>	Vefatı
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vd.</i>	Ve diğerleri
<i>vr.</i>	Varak
<i>YEK</i>	Yazma Eser Kütüphanesi
<i>yy.</i>	Yer yok

GİRİŞ

A. ÇALIŞMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Bir fıkıh ıstılahı olarak, fakih bir kişinin kendisine sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap yahut ortaya koyduğu hükme *fetva* adı verilir. Fetvayı isteyen kişi *müsteftî* olarak isimlendirilirken verdiği fetva ile hükmü açıklayan âlime *müftî*, yapılan bu işe ise *iftâ faaliyeti* denilir.

Asr-ı saâdet'ten beri fikhın ayrılmaz bir parçası olan iftâ faaliyeti zamanla kurumlaşmış, tarih boyunca İslam devletlerinin kendilerine mahsus fetva mercileri oluşturulmuştur. Bir yandan da sivil ulemanın fetva hususundaki mesailerini devam etmiş, gerek fetva usûlü gerekse bizzat fetvalarla ilgili olarak müstakil bir literatür gelişmiştir (*âdâbu'l-fetvâ, ilmü'n-nevâzil, vâkıât* vd.).

Osmanlı Devleti'ne gelince; Osman Bey'in kayınpederi Şeyh Edebali'yi fetva işlerine bakmakla görevlendirmesi iftâ faaliyetinin başlangıcı sayılırken XV. yüzyılda Molla Fenârî'nin Bursa müftülüğine tayiniyle meşîhat makamının, diğer bir deyişle şeyhülislamlığın kurulduğu kabul edilir.¹ Önceleri mütevazı bir dinî müessese iken özellikle Zenbilli Ali Efendi ile Ebussuud Efendi dönemlerinde şeyhülislamlık makamının yetki ve sorumlulukları giderek artmış, nihayetinde Osmanlı şeyhülislamı bütün bir ilmiye sınıfının başı olarak devlet protokolünde önemli bir mevki ihraz etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde fetva yalnızca meşîhat makamının yetkisinde olmayıp ilke olarak ehli olan her âlimin fetva verebileceği kabul edilmiştir. Bununla birlikte vilayet, sancak ve kazalara kadılar ile beraber çoğu zaman müftülerin de atanması devletin taşra örgütlenmesinde müftülerin önemini arttırmış; öyle ki müftüler

¹ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 92.

bulundukları bölgede otorite haline gelmişlerdir. Öte yandan müftülerin somut olaylar hakkında ortaya koydukları dinî-hukukî çözümlerden ibaret olan fetvalar yalnızca halk tabakası için değil, Osmanlı hukuk sistemi için de büyük önem arz etmiştir. Zira müftüler kadıların bilirkşi olarak en çok müracaat ettikleri kişiler arasında yer aldığı gibi verdikleri fetvalar da sosyal hayatta sıkça karşılaşılan meseleleri konu edinmeleri, genellikle Hanefî mezhebi içinde hâkim olan görüşü bildirmeleri vb. sebeplerle davaları hükme bağlayacak olan kadılar için önemli birer örnek olmuş ve hukukî istikrarı sağlama noktasında büyük işlev görmüştür. Fetvaların kadılar için bir diğer faydası da verdikleri hükümlerin doğruluğundan emin olunmasını sağlamalarıdır; öyle ki bir kadı bir davada hüküm verirken bu hükmü güvenilir bir hukukçunun, özellikle de bir şeyhülislamın fetvasına dayandığı takdirde kararı daha kuvvetli kabul edilmiş ve verdiği hükmün bir üst yargı mercii tarafından bozulmasına imkân bırakılmamıştır. Kısacası Osmanlı hukuk tarihinde fetvalar yaygın olarak kullanılan birer kaynak olarak dikkat çekmektedir.

Osmanlı Devleti dönemi fetva faaliyeti bakımından oldukça verimli bir zaman dilimi olup gerek taşra müftüleri gerekse şeyhülislam ve yardımcılar tarafından pek çok fetva mecmuası hazırlanmıştır. Ne var ki Osmanlı hukukunun bu kıymetli kaynakları maalesef yakın zamana dek yeterli ilgiyi görmemiş, büyük bir kısmından günümüz ilim dünyası hâlen bîhaber olduğu gibi en meşhurları bile ilmî yöntemlerle henüz neşredilmemiştir. Son yıllarda Osmanlı dönemi fetva literatürü üzerine yapılan çalışmalar umut verici olup sahanın daha pek çok araştırmacının ilgisini beklediği özellikle belirtilmelidir.

Osmanlı dönemi fetva literatürü içerisinde şeyhülislam tarafından verilen fetvaların derlendiği mecmualar ayrıca önem taşımaktadır. Zira şeyhülislamın görev yaptıkları süre boyunca hukukun her alanına dair verdikleri fetvalar –yukarıda da belirtildiği üzere- hem kadılar hem de müftüler için önemli birer başvuru mercii olmuş, öte yandan padişahların vereceği önemli kararlarda şeyhülislam fetvası almaları bir devlet geleneği haline gelmiştir. Öte yandan şeyhülislam fetvaları kendi dönemlerinin yalnızca dinî-hukukî yönüne değil; sosyal, siyasî, ekonomik ve kültürel yönlerine dair de pek çok veri barındırması hasebiyle Osmanlı araştırmaları için önemli birer

kaynaktır. Osmanlı Devleti'nde vazife yapan 131 şeyhülislamdan dört tanesinin fetva mecmuası diğerlerinden bir adım önde kabul edilerek *fetâvâ-yı mu'tebera* (en güvenilir fetvalar) olarak adlandırılmıştır; bu mecmualar arasında en erken tarihli ve en hacimli olanı ise 1692 yılında vefat eden Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarından müteşekkil *Fetâvâ-yı Ali Efendi* adlı mecmuadır.

Çatalcalı Ali Efendi'nin yaklaşık on üç yıl süren şeyhülislamlığı döneminde verdiği fetvalar henüz kendisi hayattayken fetva eminleri tarafından tasnif edilerek derlenmiş, bu derleme hazırlandığı dönemde ciddi ilgi gördüğü gibi sonraki dönemlerde de kendisine sıkça başvurulmuş ve atıf yapılan bir kaynak haline gelmiştir. Ne var ki günümüzde *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine yapılan akademik çalışmalar bir elin parmaklarını geçmemektedir. İşte bu doktora çalışmasında henüz hayatı ve ilmî kişiliği bile yeterince ortaya konulmamış, fetvalarının tam anlamıyla ilmî bir neşri de yapılmamış olan Çatalcalı Ali Efendi'nin fıkıh düşüncesi konu olarak seçilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin en buhranlı ve karışık dönemlerinden birisi olan XVII. yüzyılda yaşamış ve uzunca bir süre ilmiye sınıfının başı olarak vazife yapmış bir fakih olarak Ali Efendi'nin fetvaları, muhtelif disiplinlerce farklı yönlerden incelenmeyi hak eden zengin bir birikim ihtiva etmektedir. Bu mütevazı doktora çalışması *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ile ilgili araştırmalara bir giriş olarak kabul edilmeli, daha detaylı ve derinlikli çalışmalara ihtiyaç olduğu unutulmamalıdır.

B. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı hukuk tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen üzerinde oldukça sınırlı sayıda çalışma yapılmış olan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'yi farklı yönlerden mercek altına alarak incelemektir. Bir XVII. yüzyıl şeyhülislamı olan ve uzun yıllar bu vazifede kalan Çatalcalı Ali Efendi'yi daha yakından tanımak ve tanıtmak, fetvaları hakkında en doğru ve güncel bilgilere ulaşmak ve nihayetinde fetvalarının literatürdeki yerini tespit ederek fetva müessesine katkısını belirlemek çalışmanın öncelikli hedefleridir.

Çalışmada cevap aranan sorular şu şekilde sıralanabilir: Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatı tam olarak incelenerek hakkında kapsamlı bir biyografi hazırlanmış

mıdır, yoksa birkaç kaynakta yer alan az sayıdaki bilgi tekrar tekrar kullanılmakta mıdır? *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de yer alan fetvalar, derleniş süreci ve üzerine yapılan nakil çalışmaları ile ilgili olarak literatürde yer alan bilgiler bütünüyle doğru mudur, tahkik edilerek farklı sonuçlara ulaşmak mümkün müdür? *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin ilmî bir neşri yapılarak Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları tam anlamıyla tespit edilmiş ve günümüze aktarılmış mıdır, yoksa bu hususta eksiklikler mevcut mudur? *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Osmanlı hukukçuları tarafından derlenen diğer fetva mecmuaları arasındaki yeri nedir? Medrese çıkışlı olmamasına rağmen ilmiye sınıfının liderliğine kadar yükselmiş bulunan Ali Efendi'nin verdiği fetvaların literatürde bu kadar rağbet görmesinin sebebi ne olabilir? İslam dünyasının muhtelif bölgelerinde yaşamış Şürûnbülâlî (v. 1659), Hayrettin Remlî (v. 1671) ve Haskefî (v. 1677) gibi Hanefî fakihleri ile aynı dönemde yaşamış bir İstanbul âlimi olan Çatalcalı Ali Efendi'nin fetva usûlü hakkında değerlendirme yapmak mümkün müdür? Sözelimi Çatalcalı Ali Efendi gerektiğinde diğer mezheplere müracaat etmiş midir, yoksa daima Hanefî mezhebi içerisinde mi fetva vermiştir? Hanefî mezhebinin ana çizgisinden ayrılarak şâz kaldığı fetvası var mıdır? Fetvalarında hangi kaynaklara istinad etmiş, hangi fikhî ilke ve kaideleri kullanmıştır? Çatalcalı Ali Efendi'nin güncel meseleler karşısındaki tavrı nedir? Yeni yorumlara açık ve ılımlı bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir mi, yoksa fetva verirken gelenekçi ve muhafazakâr bir tavır mı sergilemektedir? Ali Efendi'nin tasavvufla ilişkisi nasıldır, fetvalarında tasavvufî konular yer almakta mıdır? Çatalcalı'nın fetva dili ve üslûbu hakkında bir değerlendirme yapmak mümkün müdür? Döneminin en çok merak edilen yahut tartışılan meseleleri nelerdir? Devlet ricâlinin, özellikle de Padişah'ın uygulamalarıyla ilgili fetvalar var mıdır? Halktan gelen sorular daha çok hangi hususlarda yoğunlaşmaktadır? *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de yer alan fetvalardan hareketle XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunun dinî, siyasî, hukukî, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında sonuçlara ulaşmak mümkün müdür?

C. ÇALIŞMANIN MUHTEVASI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bu çalışma giriş ve sonuç kısımları dışında üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatı ve fetvalarının derlendiği *Fetâvâ-yı Ali Efendi* adlı eser incelenmektedir. Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatı ve ilmî

kişiliği hakkında bildiklerimiz temelde TDV İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde yer alan sınırlı verilere istinad etmekte, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine yapılan az sayıdaki akademik çalışmada da çoğunlukla bu bilgilerin özetlenerek tekrar edildiği görülmektedir. İşbu doktora çalışmamızda biz, öncelikle devletin oldukça hareketli ve karışık bir döneminde 13 yıl meşihat vazifesinde bulunmuş olan Çatalcalı Ali Efendi'yi daha yakından tanımak ve tanıtmak maksadıyla ayrıntılı okumalar yaptık. Bu bağlamda ilk grup kaynak eserlerimizi biyografik eserler oluşturmaktadır ki 1916 yılında meşihat makamı tarafından çıkarılan *İlmiye Salnâmesi*'nin yanısıra Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyiü'l-fuzelâ*'sı, Müstakîmzâde Sadeddin Süleyman Efendi'nin *Devhatü'l-meşâyih*'i, Mehmed Süreyyâ'nın *Sicill-i Osmânî*'si, Abdülkadir Altunsu'nun *Osmanlı Şeyhülislamları* adlı eseri ile Serhat Başar'ın *Eserleri, Fotoğrafları ve Aileleriyle Osmanlı Şeyhülislamları* adlı çalışması bu grupta yer alır. Öte yandan yalnızca biyografik eserlerle sınırlı kalmamak ve dönemi daha yakından tanımak adına ikinci grup eserler olarak tarih kaynaklarına müracaat ettik. Paul Ricaud tarafından telif edilen *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Târîh-i Silahdâr*'i, Râşid Mehmed Efendi'nin *Târîh-i Râşid*'i, Abdurrahman Şeref Bey'in *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*'si ile Robert Mantran'ın *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* adlı çalışması bu hususta istifade ettiğimiz kaynaklardandır. Bu okumalardan hareketle Çatalcalı Ali Efendi'nin şimdiye kadar hazırlanmış en geniş ve ayrıntılı biyografisini ortaya koyduk.

Yukarıdaki okumalarla eşzamanlı olarak Ali Efendi'nin fetvaları üzerinde de çalışmaya başladık. *Fetâvâ-yı Ali Efendi* hakkında yapılan çalışmalar, yine çoğunlukla TDV İslam Ansiklopedisi'nde yer alan maddeye dayanarak eserin 4412 fetvadan müteşekkil olduğunu; öte yandan Ahıskalı Ahmed Efendi ile Gedizli Mehmed Efendi tarafından Ali Efendi fetvaları üzerinde birer nakil çalışması yapıldığını ve Salih el-Kefevî'nin her bir nakli ilgili fetvanın altına yerleştirerek eserin tab'ı için esas alınan nüshayı hazırladığını belirtmektedirler. Bu tezde öncelikle tekrar edilegelen söz konusu bilginin doğruluğunu tahkik etmeyi hedefledik. Bunun için de eserin hâlihazırda Necati Demirtaş tarafından günümüz harflerine aktarılmış bir metni bulunmasına rağmen ihtiva ettiği eksiklikler ve okuma yanlışlıkları nedeniyle bu nüshaya dayanmayıp kendi metnimizi hazırlamaya koyulduk. Latinize çalışmamızda temelde iki matbu nüsha ile bir

yazma nüsha kullandık; metin olarak esas aldığımız nüsha internet üzerinden kolayca ulaşılabilir olması nedeniyle 1257 yılında Kahire’de tab‘ edilen nüsha olup bu çalışma boyunca sayfa numaralarını “Matbu A nüshası” olarak isimlendirdiğimiz bu nüshaya göre verdik. Burada yer alan fetva metinlerinin tamamını 1239 yılında İstanbul’da tab‘ edilen ve kendisine “Matbu B nüshası” dediğimiz nüsha, TBMM Kütüphanesi 1006 numarada kayıtlı olan ve 1151 yılında Seyyid Halil Mes‘ud tarafından istinsah edilen “Yazma nüsha” ve ayrıca “Demirtaş metni” ile mukayese ettik, aradaki metin farklılıklarına işaret ederek latinize çalışmamızı tamamladık. Çatalcalı Ali Efendi’nin matbu nüshaya girmeyen fetvaları bulunup bulunmadığını da tespit etmek amacıyla eserin en geniş kısmı olan vakıf bahsini numune seçerek bu bölümü on farklı yazma nüshadan taradık; eserin en eski nüshalarından Süleymaniye Kütüphanesi’nde “Esad Efendi 1065” (1102 tarihli) ve “Yazma Bağışlar 2303” (1108 tarihli) künyeleriyle kayıtlı iki nüshada matbu metne dâhil edilmemiş fetvalar bulunduğunu tespit ettik.² Ardından bahsi geçen iki nüshayı *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’nin tamamıyla mukayese ederek Ali Efendi’nin matbu metne girmemiş 200’den fazla fetvasına daha ulaştık ve bu fetvaları da metnimize ilave ettik. Bütün bu mukayeseli taramalar neticesinde Çatalcalı Ali Efendi’nin tekrarlarıyla birlikte 4654 fetvasını tespit etmiş olduk. Bu sayı yine de nihai rakam olarak düşünülmemelidir; nitekim eserin yalnızca İstanbul kütüphanelerinde yüze yakın yazma nüshası olduğu hesaba katılırsa farklı nüshaların taranması suretiyle Ali Efendi’nin matbu nüshaya girmemiş başka fetvalarına da ulaşmak mümkün olabilir.

Eserin derleniş süreci ve eser üzerine yapılan nakil çalışmaları ile ilgili mevcut bilgileri tahkik etmek amacıyla literatürde zikredilen nakil çalışmaları arasında mukayeseli incelemeler yaptık; bu çalışmaların müellifleri, ferağ kayıtları ve muhtevalarından hareketle bazı sonuçlara ulaştık. Ulaştığımız sonuçları yine birinci bölümde ilgili başlık altında etraflıca izah ettik.

² Buradasöz konusu fetvaların başka şeyhülislamlara ait olup müstensihler tarafından *Fetâvâ-yı Ali Efendi* nüshalarına dercedilmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak bahsi geçen iki nüshada da usulen farklı isimlerin fetvalarına yer verildiğinde kime / hangi fetva mecmuasına ait olduklarının anlaşılabilmesi için müstensihler tarafından belirli rumuzlar zikredildiği görülmektedir. Bu öncülden hareketle yanında rumuz zikredilmeksizin kaydedilen fetvaların Çatalcalı Ali Efendi’ye ait olduğu kabul edilebilir.

Çalışmamızın ikinci bölümü interdisipliner kısmı olup bu bölümde *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'yi fetva dili ve üslubu, tarihi ve sosyolojik özellikleri ile ihtiva ettiği coğrafi ögeler bakımından inceledik. Bu bölümde kaynak olarak TDV İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerine sıklıkla müracaat ederek bu maddelerde yer alan bilgileri Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları ile karşılaştırdık. Bu çalışmalar neticesinde XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin dinî, hukukî, sosyal ve coğrafi yapısı hakkında bilgi edinmek isteyen kişiler için Ali Efendi fetvalarının ne kadar zengin bir kaynak olduğunu göstermeye gayret ettik.

Tezimizin ana inceleme alanını oluşturan üçüncü bölümde ise Çatalcalı Ali Efendi'nin fıkıh düşüncesini ortaya koymaya çalıştık. Selefi ve halefi olan pek çok şeyhülislamdan farklı olarak fikhî görüşlerini izah ettiği müstakil risaleleri bulunmayan Ali Efendi'nin yalnızca fetvalarından hareketle fıkıh düşüncesini ortaya koymak kolay olmasa da bunun için birtakım fikir verici unsurlardan hareket ettik. Bu bağlamda Çatalcalı Ali Efendi'nin ihtilâfî ya da görüşünü aldığı kişinin ismini zikrederek tercihte bulunduğu fetvalarını, fikhî kavramlarla ilgili izahlarını, ef'âl-i mükellefîn terimlerini kullanma hususundaki yaklaşımını ve döneminin tartışmalı güncel fikhî meseleleriyle ilgili fetvalarını inceledik. Buna ilaveten, fetvalarına çıkarılan nakiller ve Hanefî mezhebinin temel metinleriyle yaptığımız mukayeseli okumalar neticesinde mezhep içi tercihle ilgili yaklaşımını tespit etmeye çalıştık. Bu bölümde kullandığımız kaynaklar Hanefî mezhebinin temel metinleri olup Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ve şerhleri, Serahsî'nin *el-Mebsût*'u, Kâsânî'nin *Bedâiu's-sanâi*'i, Özcendî'nin *Fetâvâ-yı Kâdîhân*'ı, Merğînânî'nin *el-Hidâye*'si ve şerhleri, Mevsilî'nin *el-İhtiyâr*'ı, Neseî'nin *Kenzü'd-dekâik*'i ve şerhleri, Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur*'u ve nihayet İbn Âbidîn'in *Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr*'ı en sık başvurduğumuz eserler arasındadır.

Çalışmanın sonunda birtakım eklere de yer verilmiştir. Çatalcalı Ali Efendi'nin Edirne'deki kabrine ve aslî fetva suretlerine dair görseller, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin konu tertibi, bizzat görüp inceleme imkânı bulduğumuz doksan adet yazma nüshasının istinsah bilgileri ile ilgili ayrıntılı tablo, kaynaklarda aslî fetva sûreti bulunmakla birlikte incelediğimiz nüshalarda göremediğimiz fetvalar ve son olarak eserin Vakıf Kitabı'nın mukayeseli tam metni ekler kısmında incelenebilir.

Birinci Bölüm

ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN HAYATI VE

FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ

I. ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN HAYATI

A. ALİ EFENDİ’NİN İSMİ, NESEBİ, DOĞUMU, AİLESİ

Osmanlı Devleti’nin 43. şeyhülislamı olan³ Çatalcalı Ali Efendi, Osmanlı tarihi boyunca en uzun süre meşîhat makamında vazife yapmış âlimlerden biridir.⁴ Ali Efendi IV. Murad’ın hükümdarlığı döneminde bugün İstanbul sınırları içinde bulunan Çatalca’da dünyaya gelir (1041/1631). Babası Mehmed b. Kadı Hasen aslen Alâiye’li⁵ olup hem ilmiye mesleğine, hem de tasavvuf yoluna mensuptur. Şeyhî Mehmed Efendi’nin nakline göre ulemâdan birine dânişmend⁶ olmak arzusuyla Alâiye’den İstanbul’a gelen Mehmed Efendi, İstanbul’da Halvetiyye tarikatı meşâyihından Ömer Efendi’ye⁷ intisap etmiş; Ömer Efendi’nin maddî-manevî eğitiminden geçtikten sonra halîfe olarak Çatalca’ya gönderilmiştir. Çatalca’da inşa ettiği zaviyede vazifeye

³ Seyit Ali Kahraman vd. (hızl.), **İlmiye Sâlnâmesi**. İstanbul: İşaret yayınları, 1998, s. 394.

⁴ Fahreddin-i Acemî yaklaşık olarak 30 yıl, Ebussuud Efendi 29 yıl, Zenbilli Ali Efendi 23 yıl, Molla Hüsrev 20 yıl, Çatalcalı Ali Efendi ise 13 yıl vazifede kalmıştır.

⁵ Bugün Antalya sınırları içinde bulunan Alanya bölgesinin eski ismidir. Kıbrıs Krallığı’na bağlı iken 1221 yılında Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbat tarafından fethedilmesi üzerine *Alâiye* ismini almıştır (İdris Bostan, “Alanya”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 339-340).

⁶ İcazet alma seviyesine yaklaşmış yüksek seviyeli medrese öğrencisi.

⁷ Aslen Üsküp’lü olan Şeyh Ömer Efendi, İstanbul’a geldikten sonra Şeyh Abdülmü’min Bosnevî’ye intisap etmiş, 1004/1596 tarihinde Draman Zaviyesi’nde şeyhlik makamına oturmuştur. Ordu-yı Hümâyûn ile birlikte Eğri seferine gidip döndükten sonra Sultan Selim Camii’nde vaaz kürsüsü şeyhliği ile taltif edilmiş, yine bu dönemde Ayasofya-i Kebîr’de Cuma vaizliğine layık görülmüş, 1034/1625 yılında vefat etmiştir (Sa’deddin Süleyman b. Muhammed Emin Müstakîmzâde, **Tercüme-i Ahvâl-i Şuyûh-i Ayasofya**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1716, vr. 12a). Ayasofya kürsü şeyhlerinden Ömer Efendi’nin İstanbul’un o dönemdeki sayılı âlimlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Zira İpşirli’nin belirttiğine göre bir vazife silsilesinden sonra bu makama tayin edilen Ayasofya vaaz kürsüsü şeyhleri, protokolde en önde gelen âlimlerden olup cülûs ve mevlidlerde, şehzadelerin bed’-i besmele ve sünnet şenliklerinde, sultan düğünlerinde, cami ve medrese açılışlarında yapılan merasimlerde hazır bulunurlardı. Ayrıca hükümdarlarla birlikte sefere katılırlar, yol boyunca zaman zaman sohbet ederlerdi (Mehmet İpşirli, “Ayasofya Kürsü Şeyhliği”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 224). Çatalcalı Ali Efendi’nin babası Mehmed Efendi’nin devrin en önemli âlimlerinden birinin halîfesi oluşu dikkat çekicidir.

başlayan Mehmed Efendi burada yıllarca irşad faaliyetinde bulunmuş, oğlu Ali de burada dünyaya gelmiştir.⁸

Hakkında bir bilgiye ulaşamamış olsak da ismindeki “Kadı” ifadesinden hareketle Ali Efendi’nin dedesi Hasan Efendi’nin de ilmiyeden olduğu düşünülebilir. Öte yandan Ali Efendi’nin babası gibi kardeşi Ebubekirzâde Şeyh Mehmed Nümâyî Efendi de (v. 1088/1678) ilmiye mesleğine mensup olup müderrislik ve Selânik mollalığı vazifelerinde bulunmuş; onun oğlu Abdülbâkî Efendi de (v. 1126/1715) müderrislik yapmıştır.⁹

Ali Efendi’nin evliliğine dair bilgimiz bulunmamakla birlikte kızı Ayşe Hanım’ı Bursa kadısı Yenişehirli Şerîf Efendi ile evlendirdiği bilinmektedir.¹⁰ Bu evlilikten doğan torunu Seyyid Mehmed Şerîf Efendi (v. 1192/1779) İstanbul kadılığı ve nakibuleşraflık yapmış; dedesi Ali Efendi’nin fetvaları üzerine *el-Mecmûatü’l-aliyye fi’l-fikhi’l-Hanefiyye* adıyla bir eser kaleme almış, ayrıca Sultan III. Mustafa döneminde altı ay kadar meşîhat makamında da bulunmuştur.¹¹

B. ALİ EFENDİ’NİN İLİM TAHSİLİ VE HOCALARI

Kaynaklarda Ali Efendi’nin herhangi bir örgün medrese eğitiminden geçtiği belirtilmemekte, buna mukabil yetişmesinde etkili olan bazı önemli isimlerden bahsedilmektedir. Bu kişilerin özellikle fakih yönleriyle öne çıkmış, hatta meşîhat makamına kadar yükselmiş, alanında zirve şahsiyetler oluşu dikkat çeker.

Ali Efendi’nin eğitim aldığı ilk hocası, babası Alâiyeli Mehmed Efendi’dir. Yukarıda da zikredildiği gibi hem ilmiye yoluna intisap etmiş, hem de devrinin önemli

⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyiü’l-fuzelâ**, Ramazan Ekinci (hızl.), Derya Örs (ed.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018, s. 1932.

⁹ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülagü (hızl.), İstanbul: Sebül yayınevi, 1996, III, 607-608.

¹⁰ Serhat Başar, **Eserleri, Fotoğrafları ve Aileleriyle Osmanlı Şeyhülislamı**, İstanbul: Kültür A.Ş. Yayınları, 2017, s. 251.

¹¹ Tahsin Özcan, “Seyyid Mehmed Şerîf Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 69-70.

mutasavvıflarından tasavvufî terbiye almış bulunan Mehmed Efendi'nin oğluna alet ilimlerini öğrettiği anlaşılmaktadır.

Ali Efendi'nin ikinci hocası, Şeyhülislam Hoca Abdürrahim Efendi'dir (v. 1656).¹² Şeyhî Mehmed Efendi, Ali Efendi'nin Hoca Abdürrahim'e intisabı ile ilgili olarak şu rivayeti nakleder: 1043/1633-1634 yılında Ali Efendi henüz küçük bir çocukken Yenişehir¹³ kadısı olan Hoca Abdürrahim Efendi Yenişehir'den İstanbul'a giden yol üzerindeki Çatalca beldesine uğrar. Burada irşad hizmetinde bulunan Mehmed Efendi ile tanışan Hoca Abdürrahim, hizmetlerinden duyduğu memnuniyetten olsa gerek, ona ve ailesine mülâzemet¹⁴ vermeyi vaad eder. Daha sonra Ali'yi ilim tahsiline devam etmesi için İstanbul'a getiren babası Mehmed Efendi, 1057/1647 yılında Hoca Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislam olması üzerine oğlunu ona götürür. Abdürrahim Efendi yıllar önce verdiği sözünü tutar ve henüz 16 yaşında olan Ali'yi mülâzımlığa kabul eder.¹⁵ Hoca Abdürrahim Efendi'nin iki yıllık şeyhülislamlığı döneminde ona

¹² Aslen Adanalı olup Hocazâde Abdülaziz Efendi'ye intisap ederek ondan mülâzım olan Abdürrahim Efendi devrinin önemli medreselerinde ifa ettiği müderrislik vazifelerinin ardından kadılık mesleğine geçmiş, sırasıyla Yenişehir ve İstanbul kadısı olduktan sonra 1641'de Anadolu kazaskeri olmuştur. Kısa bir süre Adana kadılığı yaptıktan sonra 1645'te Rumeli kazaskerliğine, 1647'de ise şeyhülislamlığa getirilen Abdürrahim Efendi'nin meşihati dönemindeki en önemli icraatı olarak Sultan İbrahim'in önce hal'ine, sonra da katline fetva vermesi zikredilir. 1649'da azledilen Hoca Abdürrahim çeşitli vazifelerde bulunduktan sonra 1651'deki Ağalar Vakası sırasında İstanbul'dan çıkarılarak Belgrad'a gönderilmiş ve orada vefat etmiştir. (Mehmet İpşirli, "Abdürrahim Efendi, Hoca", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 289.)

¹³ Teselya Ovası'nda bulunan bu tarihî şehir bugün Yunanistan topraklarında kalmış olup *Larissa* adıyla bilinmektedir. 1400'lü yıllarda Osmanlı hâkimiyetine giren bu topraklar; elliden fazla camisinin yanı sıra çok sayıdaki medrese ve tekkesiyle imparatorluğun Avrupa'daki en büyük on şehri arasında bulunuyordu (Machiel Kiel, "Yenişehir", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 473).

¹⁴ Osmanlı sisteminde medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ile göreve başlamaları *mülâzemet usulü* olarak isimlendirilir (Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s.537). Bugünkü *staj* ve *asistanlık* kavramlarını karşıladığı söylenebilir.

¹⁵ Şeyhî, **Vekâyiü'l-fuzelâ**, s. 1932; Mehmet İpşirli, "Çatalcalı Ali Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 234. Osmanlı Devleti mülazemet sistemindeki genel uygulama öğrencinin çeşitli kademelerdeki medreseleri tamamladıktan sonra 25-30 yaşlarında

mülâzımlık yapan Ali Efendi'nin, hocası şeyhülislamlıktan azledildikten sonra memleketine döndüğü anlaşılmaktadır.

Ali Efendi'nin üçüncü hocası Minkârîzâde Yahya Efendi'dir (v. 1678).¹⁶ Birkaç yıl Çatalca'da kaldıktan sonra tahsilini ilerletmek için tekrar İstanbul'a gelen Ali Efendi Minkârîzâde Yahya Efendi'ye intisap etmiş (1062/1652), hocasının kadılık yaptığı yıllarda onun yanında nâiblik vazifelerinde bulunmuş ve en parlak talebeleri arasına girmeye muvaffak olmuştur.

C. ALİ EFENDİ'NİN VAZİFELERİ

Çatalcalı Ali Efendi'nin vazifeleri kadı nâibliği, müderrislik, kadılık, ordu kadılığı, kazaskerlik ve şeyhülislamlık olarak sıralanabilir. Bu başlık altında şeyhülislamlık dönemine kadar olan süreçte üstlendiği vazifeleri hakkında bilgi verilecektir.

1652'de Minkârîzâde'nin Kahire kadılığına tayin edilmesi üzerine Ali Efendi onunla birlikte Kahire'ye gider ve orada Bâb Mahkemesi naibliği¹⁷ yapar. Bu dönemde

mülâzim olmalarıdır (Mehmet İpşirli, Nebi Bozkurt, Abdülhamit Birişik ve İsmail Orman, "Medrese", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 329). Ali Efendi'nin Hoca Abdürrahim Efendi'ye mülâzim olduğu yaş oldukça erken bir yaş olup bu durum onun babasından aldığı kuvvetli tahsilin yanı sıra ilmî kabiliyetiyle izah edilebilir.

¹⁶ 1609 yılında dünyaya gelen Yahya Efendi Şeyhülislam Hocaîzâde Esad Efendi'den mülâzim olmuş, muhtelif medreselerde müderrislik yaptıktan sonra kadılık mesleğine geçmiştir. 1649'da Mekke, 1652'de Kahire kadılığına getirilmiş; 1653'te azledildikten sonra 1655'te ikinci kez, 1657'de ise üçüncü kez Kahire kadısı olarak görevlendirilmiştir. 1659'da İstanbul kadısı olan Yahya Efendi 1662'de Rumeli kazaskerliğine ve yine aynı yıl şeyhülislamlığa tayin edilmiştir. On bir yıldan fazla süren meşîhati döneminde Sultan IV. Mehmed'in takdirini kazanan Minkârîzâde çoğunlukla padişahla birlikte Edirne'de bulunmuş; vazifesinin son yıllarında hastalığının artması üzerine azledilmiş ve İstanbul'da vefat etmiştir. (Mehmet İpşirli, "Minkârîzâde Yahya Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 114).

¹⁷ Osmanlı adlî teşkilâtında kadı yardımcısı/vekili olan ve bizzat kadı tarafından belirlenen nâibler, medrese eğitimi alarak özellikle fıkıh alanında kendi kazâ dairesinde ihtilâfları çözebilecek bir seviyede tahsil görmüş ilmiye mensupları arasından seçilirdi. Özellikle İstanbul Bâb mahkemesi nâibi İstanbul kadısının başyardımcısı anlamına gelmekteydi (Mehmet İpşirli ve Casim Avcı, "Nâib", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 312).

hac vazifesini de eda eden Ali Efendi hocasıyla birlikte İstanbul'a dönerek çalışmalarına devam eder. 1069/1659 yılında Minkârîzâde Yahya Efendi İstanbul kadılığına tayin edilince, mülâzımı Ali Efendi yine Bâb Mahkemesi naibliği ile vazifelendirilir. Abdürrahimzade Mehmed Efendi'nin Kahire kadılığı esnasında kadı naibi olarak tekrar Mısır'a gönderilen Ali Efendi, pek çok farklı yerde görev yapmış ve gerek ahlâkı gerekse meslekî dirâyetiyle herkesin takdirini kazanmış genç bir âlim olarak daha 30 yaşına gelmeden *Naib Çelebi* lakabıyla meşhur olur.¹⁸

Minkârîzâde Yahya Efendi'nin şeyhülislam olmasıyla tabiri caizse staj dönemi sona eren Çatalcalı, eğitim-öğretim sahasına geçerek müderrisliğe başlar. Ali Efendi ilk olarak İstanbul Fatih'teki Mesih Paşa Medresesi'ne müderris tayin edilir (1073/1663). Bu vazifesi esnasında Osmanlı ordusu Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa kumandanlığında Uyvar seferine çıkınca o da ordu kadısı¹⁹ olarak vazifelendirilir. Fetih ve zafer kazanarak İstanbul'a döndükten sonra Ali Efendi Hafız Paşa Medresesi'ne tayin edilir (1074/1663-1664). Altı ay kadar sonra ise Gazanfer Ağa Medresesi müderrisi olarak vazifeye başlar.

1076/1666 yılında tekrar yargı sahasına dönen Ali Efendi'ye Selânik kadılığı tevdi edilir; ancak bu vazifeye henüz başlamışken Girit seferine çıkan orduda kadılık vazifesi yine Ali Efendi'ye verilir; yerine naib bırakan Çatalcalı, orduyla birlikte sefere katılır. Yıllar süren kuşatma neticesinde nihayet Girit Adası fethedilir ve Ali Efendi gerek Uyvar, gerekse Girit seferlerinde ifa ettiği ordu kadılığı hizmeti ile Sadrazam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın takdirini kazanır. 1081/1670 yılında Ankaravî Mehmed Efendi'nin yerine Kahire kadılığına tayin edilen Ali Efendi, vazifeye başlamak üzere epeyce yol gidip Aynü't-tüccâr denilen beldeye ulaştığında İstanbul'a geri çağırılır ve Rumeli kazaskerliği kendisine tevdi edilir. Ali Efendi bu makamda yaklaşık dört yıl

¹⁸ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 1933.

¹⁹ Padişahlar sefere gittikleri dönemde askerî sınıfın kadıları olan Anadolu ve Rumeli kazaskerleri de onunla birlikte giderlerdi. Padişahların seferi terk edip vezir-i azamı serdâr-ı ekrem olarak ordunun başında görevlendirdiği dönemde kazaskerler de Padişah ile birlikte merkezde kalmaya başlamış, onları temsil etmek üzere mevâlî denilen büyük kadılardan birisi *ordu kadısı* adıyla tayin edilip sefere gönderilir olmuştur (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 133).

kaldıktan sonra süresinin dolması nedeniyle vazifesi sona erer (1084/1673). Bu esnada Ayıntab kazâsı kendisine arpalık olarak verilir.

Uzunca bir süredir rahatsız olan Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi, hastalığı ilerleyip vazife yapamaz hale gelince emekliye sevk edilir ve Sultan IV. Mehmed (Avcı) Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın tavsiyesiyle Ali Efendi'nin şeyhülislam olmasına karar verir. Ukrayna seferi için ordunun bulunduğu Hacıoğlu Pazarı mevkiine davet edilen Ali Efendi, 14 Zilkade 1084 (20 Şubat 1674) günü 43 yaşındayken meşîhat makamına tayin edilir.²⁰ “*Ma ‘denü’l-ilmî Ali ve aleyhi’l-fetvâ.*”²¹

Ali Efendi o dönemdeki yaygın uygulamanın aksine henüz 16 yaşındayken mülâzım olduğu gibi şeyhülisamlık makamına da hızlı bir şekilde yükseldiği görülür. Öyle ki, kaynaklarda şeyhülisamlığa giden yolda çıkması gereken basamakları teker teker çıkmayıp bazılarını atlamış olması nedeniyle selefi yahut çağdaşı olan bazı âlimlerin tepkisini çektiği belirtilmektedir.²² Kanaatimizce burada herhangi bir iltimas sözkonusu olmayıp bu yükselişte, kendisi de bir ilmiye mensubu olan ve babasından devraldığı olağanüstü yetkilerle sadrazamlık görevini ifa eden Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın Ali Efendi'de gördüğü ilmî dirâyet, dürüstlük ve sadâkatın etkili olduğu söylenebilir.

D. ALİ EFENDİ'NİN ŞEYHÜLİSLAMLILIĞI

Çatalcalı Ali Efendi iki kez meşîhat makamına tayin edilmiştir. İlk şeyhülisamlılığı on üç yıl sürmüş olup azledilmesi ile neticelenmiş, ikinci şeyhülisamlılığı ise kırk gün kadar sürmüş ve vefatıyla sona ermiştir.

Birinci meşîhat dönemi. Yukarıda da belirtildiği üzere Çatalcalı Ali Efendi

²⁰ İpşirli, “Çatalcalı Ali Efendi”, s. 234.

²¹ Ali Efendi'nin şeyhülisamlık makamına tayin edildiği Hicrî 1084 senesine bu mısra ile tarih düşülmüştür (Sa‘deddin Süleyman b. Muhammed Emin Müstakîmzâde, **Devhatu’l-meşâyih** (Ahmed Rifat Efendi zeyli ile), yy, ty, s. 72; Şeyhî, **Vekâyiü’l-fuzelâ**, s. 1934).

²² Râşid Mehmed Efendi, **Târîh-i Râşid**, C. 1, İstanbul: Klasik yayınları, 2013, s. 305. İlmiye yoluna intisap eden kişilerin meslekte kat ettikleri merhalelerle ilgili kapsamlı bir çalışma için bak: Yasemin Beyazıt, **Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

ilk olarak 1084/1674 yılında şeyhülislamlığa tayin edilmiştir. Onun on üç yıllık bu ilk meşihat dönemi, Avcı Mehmed olarak da bilinen IV. Mehmed'in²³ padişahlığı döneminde gerçekleşir. IV. Mehmed'in küçük bir çocukken tahta çıkması nedeniyle devletin idaresi Valide Sultan'ın girişimleriyle Köprülü ailesine teslim edilmiş; Köprülü Mehmed Paşa ile oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlıkları döneminde Devlet-i Aliyye kudretli günlerini nispeten sürdürebilmiştir. Girit adasının fethedildiği, Ukrayna içlerine girildiği, Macar topraklarında önemli başarılar elde edildiği bu dönemde devlet işlerini bütünüyle Köprülü ailesi üstlendiği için padişah kendi hayatını yaşamaya devam edebilmiştir. Meşihat vazifesinin ilk dokuz yılına tekabül eden ve nisbeten sorunsuz geçen bu döneme dair kayıtlarda, şehzade sünnet şenlikleri ve hanım sultan düğünleri gibi toplu etkinliklerde Ali Efendi'nin padişah huzurunda yaptığı derslerden söz edilir.²⁴

Ancak Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'dan sonra sadrazam olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı ordusunun 1683'te Viyana kapılarında bozguna uğraması işleri tersine çevirir. Padişah tarafından yetki verilmemiş olmasına rağmen Viyana'yı kuşatan Sadrazam'ın yanlış tutumları nedeniyle bir felâket yaşanır ve Osmanlı ordusu büyük kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalır. Halkın galeyâna geldiği böylesi buhranlı bir dönemde padişahın devlet işleriyle ilgilenmemesi, yaşanan olumsuzluklara rağmen umursamaz bir tavırla av hayatına devam etmesi, yapılan bütün nasihatlere kayıtsız kalması, daha da ötesinde Cuma namazı ve dua gibi toplu ibadetlere katılmaması gerek halkı, gerekse ilmiye ve seyfiye sınıfını çileden çıkarır. Neticede 1687 yılında IV. Mehmed tahttan indirilerek kardeşi II. Süleyman padişah olur.²⁵

Viyana Bozgunu'nu takip eden sıkıntılı yıllar Çatalcalı Ali Efendi için de oldukça meşakkatli geçer. Sultan IV. Mehmed'e son derece kızgın olan halk Müftî

²³ Aklî dengesi yerinde olmayan babası Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinin ardından (1648) henüz yedi yaşındayken tahta çıkan IV. Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra en uzun süre hükümdarlık yapmış Osmanlı padişahı olup yaklaşık 39 yıl tahtta kalmıştır. Büyükannesi Kösem Sultan, annesi Hatice Turhan Sultan'dır.

²⁴ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, I, 322, 327.

²⁵ IV. Mehmed'in tahttan indirildiği dönem Çatalcalı Ali Efendi'nin azledilerek sürgüne gönderilmiş olduğu döneme tekabül eder ki Sultan'ın hal' fetvası, zamanın şeyhülislamı Debbağzâde Mehmed Efendi (v. 1702) tarafından verilmiştir.

Efendi'nin bir şeyler yaparak bu gidişatı durdurmasını bekler. O ise sözünü dinletemediği sultana olan kırgınlık ve küskünlüğünden olsa gerek, onunla ilgili eleştiri ve ikazları yüz yüze gelmeden, Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı²⁶ Receb Paşa aracılığıyla bildirir; bu da tabii olarak sultana etki etmez. Netice olarak halkın, ilmiyenin ve seyfiyenin tepkisi ona da yönelir; Ali Efendi padişahı devlet işleriyle ilgilenmeye gerektiği gibi teşvik etmemek, av merakı hususunda yeterince uyarmamak, onu doğru yola çağırılmamak, kendi makamını düşünerek hakkı söylemekten imtinâ etmek vb. hususlarla suçlanır. Hatta bir gün bir dua merasimi için Valide Camii'ne arabasıyla giderken halkın ağır hakaretlerine ve linç teşebbüsüne maruz kalır.²⁷

Azledilmesi. Yaşadıklarından çok etkilenen Ali Efendi, Budin Kalesi'nin düşman eline geçmesini müteakip durumu görüşmek için Kaymakam Paşa ile birlikte çağrıldığı istişare meclisine katılmaz; padişahın ayağına gitmesine ulemânın rızası bulunmadığını, ne emri varsa bildirmesini söyler. Davetine icabet etmeyen Müftî Efendi'nin bu tavrı Sultan'ı son derece kızdırır; neticede Sultan “*Dimağı fesâddadır*” dediği Ali Efendi'yi şeyhülislamıktan azlederek Bursa'ya sürgün emrini verir; yerine de Rumeli Kazaskeri Ankaravî Mehmed Efendi'yi tayin eder (1097/1686).²⁸

Osmanlı ilmiye geleneğinde bir şeyhülislamın alabileceği en ciddi cezaya çarptırılan Ali Efendi²⁹, hakkında verilen hükmü çağrıldığı Yalı Köşkü'nde alır. Derhal

²⁶ Serdar-ı Ekrem ünvanıyla seferde bulunan ve padişahın yanında kendisine vekâlet eden sadrazam vekili Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı olarak anılırdı. (Abdülkadir Özcan, “Rikab”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 110)

²⁷ Silahdâr Mehmed Ağa bu hadiseyi şu şekilde tasvir eder: “*Ol gün azim cemiyet olup hatta Şeyhülislam Efendi araba ile duaya gelirken yolda bazı ulema ve ocak ihtiyarlarından ve şehirliden etrafın alıp ‘Bre Allah’dan korkmaz ve Peygamber’dan utanmaz! Koca ma’tuh! Mansıb korkusundan padişaha hak kelam söylemezsin ve yoksa yerine adam mı bulunmaz? On dört seneden beri mizâcgirlik sebebiyle böyle nâzîn fetvayı telvîs edip devleti bu hale koydun. Bu kabahatten sonra halktan uzlet için araba ile duaya ve namaza gelmeğe başladın ve selefinden hangisi böyle gelip huzûr-ı nefsinde uymuştur?! Bre yok olacak papaz!’ deyu hezâr güne ta’n-âmîz sözler söylediler. Ve az kalsın arabasın paralaya yazdılar.*” (Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Târîh-i Silahdâr**, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı: 10, C. 2, İstanbul: Devlet matbaası, 1928, s. 246).

²⁸ Fındıklılı Mehmed Ağa, **Târîh-i Silahdâr**, II, 247.

²⁹ Görevden azl ve sürgün ulemâ sınıfı için en ciddi ceza olup ölüm emri çok nadir uygulanmıştır. (İpşirli,

sandala bindirilerek önce Mudanya İskeleyi'ne, ardından da Bursa'ya gönderilir. Sürgüne gönderilen Ali Efendi'ye daha sonra Gelibolu, Sultanhisar ve Şehirköy kazaları arpalık olarak verilir. Bursa'da yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra iki ay kadar Rodos Adası'na gönderilse de tekrar Bursa'ya getirilir (1099/1688). Bu esnada arpalıkları Tire, Pınarhisar ve Karasu Yenicesi'ne çevrilir. Kardeşi Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilmesinin ardından padişah olan II. Süleyman, ma'zûl şeyhülislam Ali Efendi'yi affederek İstanbul'a dönmesine ve evinde yaşamasına izin verince Ali Efendi dört yıl aradan sonra evine döner ve köşesine çekilir (1101/1690).

İkinci meşihat dönemi. Yaklaşık dört yıl tahtta kalan Sultan II. Süleyman'ın vefatından sonra kardeşi II. Ahmed tahta çıkar. Dönemin şeyhülislamı Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi azledilince meşihat vazifesi ikinci kez Ali Efendi'ye tevdi edilir. Padişahın bulunduğu Edirne'ye getirilen sâbık şeyhülislam geçmişteki hizmetlerinden dolayı taltif edilir, hakkı söylemede çekingen davranmaması hususunda Sultan tarafından özellikle uyarılır ve böylelikle Ali Efendi 61 yaşındayken bir kez daha meşihat makamına geçer (1103/1692). “*Âleme oldu yine müftî Aliyy-i âkil.*”³⁰

E. ALİ EFENDİ'NİN VEFATI

Ne var ki yaklaşık bir senedir hummâ hastalığından muzdarip olan ve fetvaya tayin edilişinden yalnızca yirmi gün önce iyileşmiş bulunan Ali Efendi'nin rahatsızlığı yorgunluk nedeniyle tekrar nükseder ve vazifesinin 41. günü olan 2 Şaban 1103 gününde Edirne'de vefat eder. Selimiye Camii'nde öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazından sonra Zehrimar Mescidi haziyesine³¹ defnedilir (1103/1692). Ali

“Şeyhülislam”, s. 93).

³⁰ Müstakîmzâde Çatalcalı Ali Efendi'nin ikinci kez şeyhülislamlığa tayin edildiği 1103 senesine bu mısra ile tarih düşürmüştür (**Devhatu'l-meşâyih**, s. 72).

³¹ Selimiye Camii'nin kuzeydoğusundaki bu alanda bugün mescid bulunmamakla birlikte mezarlık korunmuş olup Çatalcalı Ali Efendi'nin mezar taşı da açıkça görülebilmektedir. (Ali Efendi'nin kabrinin günümüzdeki hali için bak: EK-1.) Mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır: *Müftî Ali Efendi ki on üç sene tamâm / Etmişdi sadr-ı mesned-i fetvâyı cilvegâh / Göçdü bekâya defn olunub bu hazîrede / Rûhuna huldu mesken ede Hazreti Allâh / Hayru'l-benâtî Âişe Hanım mezarını / Bin yüz otuzda gördü harâb olmuş, etdi âh / Sandukasını levhini tecdîd eyledi / Rahmet okundu ruhuna, yok bunda iştibâh / Vehbî yegâne düşdü bu târih fevtine / Müftî Ali Efendi kıla Adn'ı câygâh / sene 1103.* (Başar, **Osmanlı**

Efendi'den boşalan meşihat makamına ise tekrar Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi getirilir.³² Allah rahmet eylesin.

F. ALİ EFENDİ'NİN KARAKTERİ

Çatalcalı Ali Efendi gerek klasik, gerekse modern dönem müellifleri tarafından faziletli, ağırbaşlı ve özellikle de dinî hayatında istikamet ve salâbet sahibi bir âlim olarak zikredilir:

Mevlânâ-yı mezbûr aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-ğafûr aynü'l-a'yân fuzelâ-i zemân, tarâvet-bahş-ı büstân-ı kemâl-i irfân, dûdmân-ı salâhdan zâhir, müstecmi'-i maâlî vü mefâhir, halîm ü kem-âzâr, esâs-ı zâtı metin ve üstüvâr-ı kelâmında sâbit-kadem, muâhedâtında râsih-dem, ismet ü iffetde alem, kazasında nezâhet ü istikâmeti müselleme, vecîh ü vakûr, beşâset ü semâhetle meşhûr, sohbet-i ulemâyâ mâil ve meşâyih-ı tarîkate şifte-dîl, câmi-i şeriat ü tarîkat, mecmâu'l-bahreyn-i fazîlet ü hakikat, pâk-nijâd, melek-nihâd âdem idi.³³

Gayet müstakim, reyinde müstakil bir zât idi.³⁴

Fâzıl, vakûr, vecîh, taraf-ı meşâyihâ mâil idi.³⁵

Karar ve davranışlarında doğru ve sözü pek olan Ali Efendi'ye hiç kimse uygunsuz bir iş yaptıramadı.³⁶

Babası Mehmed Efendi gibi kendisi de tarikat mensubu olan Ali Efendi, hem şeriat hem de tarikat yönünün kuvvetli olması nedeniyle *Mecmau'l-bahreyn* olarak anılır.³⁷

Şeyhülislamları, s. 250).

³² Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, I, 424; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Târîh-i Silahdâr*, II, 637-638.

³³ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 1935.

³⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 394.

³⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, 608.

³⁶ Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972, s. 94.

³⁷ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 1935. Ali Efendi'nin tasavvuftaki derinliğini ifade eden bu vasıf pek çok kaynakta zikredilmekle birlikte; tasavvuf sahasında herhangi bir eser telif etmeyişi, fetvaları arasında

Şeyhülislamlığı süresince makamı en iyi şekilde taşımaya gayret eden Ali Efendi, döneminin sıkıntılı bürokrasisinde oldukça yaygın olan rüşvet, adam kayırma vb. haksızlıklara yanaşmamış, şer‘-i şerîfe riayet hususunda daima ısrarcı olmuştur. Her atamanın kuralına ve usûlüne uygun olarak yapılmasına dikkat eden, Vakanüvis Râşid’in ve onu takip eden Müstakimzâde’nin ifadeleriyle el-etek öperek makam sahibi olan yeni yetme vezirlerin olur-olmaz ricalarına yüz vermeyen, bu nedenle de özellikle şeyhülislamlığının sonlarına doğru pek çok devlet adamının tepkisini çeken Ali Efendi’nin azledilmesinde en büyük payı olan kişi olarak ise Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı Hersek’li Receb Paşa zikredilir. Gerek Anadolu, gerekse Rumeli kazaskeri tarafından “*Sultan’ın kendisine devleti sipariş ettiği yedekçilikten bozma sarhoş sefih*”³⁸ sözleriyle nitelenen Receb Paşa Ali Efendi’nin ilmî dirayetini ve ağırlığını hiçbir zaman çekememiş, yanlış icraatlara izin vermeyip kurallara riayet ettiği için ondan rahatsız olmuş, ayrıca vezirlerin sık sık değiştiği bir dönemde 13 yıl meşihat makamında kalışını hazmedememiş ve sonunda onun tavır koyma maksadıyla gitmediği istişare meclisini fırsat bilerek azline muvaffak olmuştur.³⁹

Ali Efendi’nin aleyhinde söz söyleyen belki de tek müellif olarak çağdaşı Vakanüvis Silâhdâr Mehmed Ağa dikkat çeker. Silâhdâr Ağa Çatalcalı Ali Efendi’nin vefatını anlattığı satırlarda onun olur-olmaz yalan söylediğini, padişahın ondan hoşnutsuz olduğunu, hatta makamdan azlini düşündüğü sırada vefat etmesiyle bu durumdan kurtulduğunu yazar.⁴⁰ Bir başka yerde de Ali Efendi’yi tesir altında kalan bir

tasavvufî konulara değinmeyişi, ayrıca sufi tabakât eserlerinde kendisinden bahsedilmediği gibi herhangi bir tarikat ile maddî bağının da tespit edilemeyişi dikkat çekicidir. Bu meselenin ayrı bir çalışmada ele alınması, Osmanlı’da fıkıh-tasavvuf ilişkileri bakımından büyük önem arz etmektedir.

³⁸ Fındıklılı Mehmed Ağa, **Târîh-i Silâhdâr**, II, 246.

³⁹ Mehmed Râşid Efendi, **Târîh-i Râşid**, I, 494; Müstakimzade, **Devhatu’l-meşâyih**, s. 71-72; **İlmiye Sâlnâmesi**, s. 394, Altınsu, **Osmanlı Şeyhülislamı**, s. 94-95. Vakanüvis Râşid Efendi Çatalcalı’nın azline sebep olan Receb Paşa’yı devlet işlerine dair hiçbir bilgisi olmayan ehliyesiz bir kimse olarak zikreder. Buna rağmen kendisine hem vezirlik hem de Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamlığı verilen Paşa’nın Divan’ın nasıl işlediğini öğrenmesi için sadrazamın yanında oturmasına izin verilmesinin o güne kadar Osmanlı Devleti tarihinde görülmemiş bir iş olduğunun altını çizen Râşid, Divan ehlinin bu garip durumu son derece hayretle karşıladığını haber verir (**Târîh-i Râşid**, I, 488).

⁴⁰ Fındıklılı Mehmed Ağa, **Târîh-i Silâhdâr**, II, 638.

şahsiyet olarak niteler⁴¹ ki diğer müelliflerin anlattıkları ile Silahdâr'ın ifadelerini birleştirmek mümkün görünmemektedir.

Ali Efendi'nin ihlâsı ve görevini ifa etmedeki titizliği hususunda şüphe olmamakla birlikte padişahı tam anlamıyla uyarıp uyarmadığı hususunda soru işareti bulunmaktadır. Nitekim kendisinden hemen sonra şeyhülislam olan Ankaravî Mehmed Efendi'nin padişah ile etraflıca konuştuğu, ona kendisini bekleyen sıkıntıları anlattığı, yapması gerekenleri tek tek izah ettiği, padişahın da onun sözlerinden etkilenip av hayatına bir süre de olsa ara vermeye ve devlet işleriyle ilgilenmeye ikna olduğu bilinmektedir.⁴² Ali Efendi'nin Padişah'a gösterdiği tavır, mevcut durumdan son derece müteessir olduğu için verdiği samimi bir tepki olarak okunabilir. Zira kaynaklarda Çatalcalı'nın zaman zaman vazifesiyle ilgili olarak çevresindekiler tarafından ağır addedilecek kararlar verebildiği nakledilmektedir:

Şeyhî, Çatalcalı Ali Efendi'nin çeşitli sebeplerle gücendiği bazı ilmiye mensuplarının derecelerini düşürdüğünü aktarır. Bu kişilerden birisi *Beğler Hâcesi Karamanlı Ahmed Efendi*'dir; Minkârîzâde'den mülâzım olduktan sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya intisap eden ve Paşa'nın bizzat eğitiminden geçen Ahmed Efendi Üsküdar Valide Sultan Medresesi'nde müderris iken, dönemin şeyhülislamı Ali Efendi onun Merzifonlu Paşa'ya dayanarak çok hızlı yükseldiğini düşünüp azletmiş ve daha düşük dereceli bir medreseye tayin etmiştir.⁴³

Bir başka örnek *Ankaralı Şehlâ Abdurrahman Efendi*'dir; Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi'den mülâzım olan Abdurrahman Efendi Atık İbrahim Paşa Medresesi müderrisi iken dönemin şeyhülislamı Ali Efendi derecesini tenzil etmiştir. Şeyhî bu tenzilin nedeni olarak Çatalcalı'nın Minkârîzâde döneminde sözkonusu kişiye hatırmânde (gücenmiş, kalbi incinmiş, hatırı kırılmış) olmasını gösterir.⁴⁴

Son ve belki de en şaşırtıcı örnek ise *Şeyhülislam Menteşzade Abdürrahim*

⁴¹ Fındıklılı Mehmed Ağa, *Târîh-i Silahdâr*, II, 216.

⁴² Fındıklılı Mehmed Ağa, *Târîh-i Silahdâr*, II, 247.

⁴³ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 2398-99.

⁴⁴ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 2487.

Efendi ile ilgilidir. Buna göre Minkârîzâde'den mülâzım olan Abdürrahim Efendi Ümmülveled Medresesi'nde müderris iken Ali Efendi şeyhülislam olmuş ve Abdürrahim Efendi'yi bu görevden alarak daha düşük dereceli Canbaziyye Medresesi'ne tayin etmiştir. Sebebi ise Çatalcalı'nın daha önce Abdürrahim Efendi'ye hatırmânde olmasıdır.⁴⁵ Bu hadiselerde zikredilen gücenmişliğin hangi sebebe dayandığı hususu her ne kadar kapalı olsa da, özellikle son iki örnekte kişisel olduğu düşünülebilir. Ne olursa olsun, Ali Efendi'nin Sultan'a tepki gösterme maksadıyla yaptığı samimi bir hareket kendi aleyhine dönmüş ve azline sebep olmuştur.

G. ALİ EFENDİ'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ

Çatalcalı Ali Efendi ilmî yeteneği ve fetvadaki hassasiyetiyle öne çıkan âlimlerden biridir. Uzun süren şeyhüislamlığı süresince verdiği fetvalar toplum hayatında belirleyici olmuş, âlimler tarafından da hüsnükabul görmüştür. Öyle ki Ali Efendi'nin fetvalarının derlendiği *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Fetvâhâne'nin muteber kabul ettiği dört fetva mecmuasından biri olarak literatüre geçmiştir.⁴⁶

Selefi ve hocası Minkârîzâde Yahya Efendi'nin en değerli talebelerinden olduğu belirtilen⁴⁷ ve hocasının gerek teorik gerekse pratik eğitiminden geçen Ali Efendi'nin fetvalarının insanlar tarafından neden bu kadar tutulduğunu izah sadedinde, torunu Şeyhülislam Seyyid Mehmed Şerîf Efendi (v. 1779) şu açıklamayı yapar:

Annemin babası olan dedem merhum Şeyhülislam Ali Efendi bir müddet şeyhüislamlik makamında bulundu ve meselelerin tecrîd ve tehzîbi, en güzel üslup ve tertiple sunumu konusunda aşırı titizlik gösterdi. Öyle ki *Fetâvâ'sı* düstûrî'l-amel oldu, kâmil halefler ona itimad ettiler ve şeyhüislamların umdesi, kadı ve hâkimlerin müstenedleri oldu!⁴⁸

Bu sözleriyle Mehmed Şerîf Efendi, dedesi Ali Efendi'nin fikhî meseleler

⁴⁵ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 2663.

⁴⁶ Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", s. 298.

⁴⁷ Mehmet İpşirli, "Minkarizade Yahya Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 114.

⁴⁸ Şerifzade Seyyid Mehmed Efendi, *el-Mecmuatü'l-aliyye fi'l-fikhi'l-Hanefiyye*, İstanbul: Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2704, vr. 1b; Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", s. 370.

yazıya dökölüp sorulara cevap verilirken en güzel ve özenli dili kullanma, hükümleri en düzgün ve tertipli haliyle muhataba sunma hususunda son derece hassas oluşunu, fetvalarının insanlarca düstûr edinilmesinin nedeni olarak gösterir.

Öte yandan Çatalcalı Ali Efendi'nin vekâlet akdindeki bir meseleye dair fetvalarının, aksi yöndeki fetvalara nasıl tercih edilip müftâ-bih hale geldiğinin ele alındığı bir makalede, Şeyhülislam Mehmed Atâullah Efendi (v. 1811)'den şu ifadeler nakledilir:

Lakin mesâil-i fıkhiyyeye mümâresesi olan ehl-i insâf indinde Ali Efendi fetvası kavâid-i ilm-i ahkâma mutâbakatı cihetiyle kabule elyak ve hilâfına verilen fetvalar üzerine evleviyet ve ruchânî ma'lûm ve muhakkak idüğünde iştibâh olunmaz.⁴⁹

Atâullah Efendi bu ifadeleriyle incelediği konuya dair Ali Efendi fetvasının fıkıh ilminin temel kaidelerine uygunluğu nedeniyle kabul edilmeye en layık fetva olduğuna dikkat çekmekte; aksi yöndeki fetvaya öncelenmesi ve tercih edilmesi hususunda şüphe bulunmadığının da altını çizmektedir.

Öte yandan Uşşâkizâde, Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu sürece Bayezid Medresesi'nde ders vermeye devam ettiğini, bu ilim ve irfan cemiyetine yoğun bir katılımın gerçekleştiğini haber vermektedir.⁵⁰

H. ALİ EFENDİ'NİN MÜLÂZIMLARI

Osmanlı ilmiye sisteminde medrese mezunlarının müderris ve kadı olarak tayin edilebilmeleri için sıra beklemeleri, bu esnada mesleki tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ederek göreve başlamaları usûlüne *mülâzemet* adı verilirdi. Ebussuud Efendi'nin gayretleriyle belli bir sisteme oturtulan bu usûle göre, belirlenmiş zaman dilimlerinin yanı sıra Padişahın tahta çıkışı, ilk seferi, zafer kazanması, şehzade doğumu gibi çeşitli vesilelerle de ulemaya yetişmiş talebelerini mülâzım vermek üzere

⁴⁹ Süleyman Kaya, “Vekâlet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-Bih Hale Geliş Süreci”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 20 (2012), s. 79.

⁵⁰ Uşşâkizâde İbrahim Hasib Efendi, **Zeyl-i Şakâik**, Ramazan Ekinci (hızl.), Derya Örs (ed.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, s. 977.

belirli kontenjanlar tanınmıştır.⁵¹

Vekâyiü'l-fuzelâ müellifi Şeyhî 1730 yılına kadar getirdiği tabakât eserinde, çeşitli vesilelerle Çatalcalı Ali Efendi'den mülâzemet almış 39 kişiden bahsetmektedir.⁵² Meslekî hayatlarına müderris veya kadı olarak devam eden bu isimlerin arasında Ali Efendi'nin kardeşi, damadı ve yeğeni de bulunmakta olup mülâzımlarından birisi de meşihat makamına yükselmiştir (Şeyhülislam Mahmud Efendi). Ali Efendi'nin talebe ve mülâzımlarının bu isimlerle sınırlı olduğu söylenemese de, bu çalışmada söz konusu isimlerin zikriyle iktifa edilecek, son görev yerleri ile vefat tarihleri de belirtilecektir:

- Ağazâde Seyyid Mehmed Efendi (Mekke Kadısı, v. 1140/1727)
- Çeşmi siyah Mustafa Efendi (Edirne Kadısı, v. 1142/1730)
- Dendânizâde Abdullah Efendi (İznik Sultan Orhan Medresesi Müderrisi, v. 1122/1710)
- Emîn Mehmed Efendi (Filibe Kadısı, v. 1138/1726)
- Esadzâde Kâşif Efendi (Vâlîde Sultan Medresesi Müderrisi, v. 1111/1699)
- Esadzâde Seyyid Şeyh Mehmed Efendi (Sinan Paşa Medresesi Müderrisi, v. 1109/1697)
- Fetvâ Emîni Gelibolulu Mahmud Efendi (Bursa Kadısı, v. 1121/1709)
- Fetvâ Emîni Gelibolulu Mehmed Efendi (Fetvâ Emîni, v. 1118/1706)
- Gümrükcü Hüseyin Paşa Hâcesi Mehmed Efendi (Diyâr-ı Şam Müderrisi, v. 1123/1711-12)
- Gümrükcü Hüseyin Paşazâde Mustafa Efendi (Edirne Kadısı, v. 1135/1722)
- Hafız Yusuf Efendi (Bosna Kadısı, v. 1128/1715-16)
- Halil Paşazâde İbrahim Efendi (Edirnekapı Mihrimah Medresesi Müderrisi, v. 1109/1697)
- Hayatizâde Damadı Tabib Süleyman Efendi (İstanbul Kadısı, v. 1128/1716)
- Hekimbaşızâde Yahya Efendi Mahdûmu Mehmed Efendi (Mekke Kadısı, v. 1128/1716)
- İmâm-ı Sultânî Edirneli Ali Efendi (Filibe Kadısı, v. 1134/1722)
- İmâm-ı Sultânî Kerestecizâde Abdullah Efendi (Manisa Kadısı, v. 1103/1691)

⁵¹ İpşirli, “Mülâzemet”, s. 537.

⁵² Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 1145, 1809, 1835, 1842, 1919, 1926, 2056, 2059, 2088, 2090, 2091, 2094, 2126, 2175, 2207, 2344, 2346, 2404, 2450, 2469, 2477, 2489, 2514, 2611, 2614, 2645, 2654, 2667, 2698, 2976, 2997, 3007, 3061, 3109, 3153, 3185, 3210, 3260, 3270.

- İzmirî Süleyman Efendi (Ordû-yı Hümâyûn Kadısı, v. 1102/1691)
- Kaba Ömer Efendi (Kudûs Kadısı, v. 1127/1715)
- Karamânî Yusuf Efendizâde Mustafa Efendi (Ahmed Çavuş Medresesi Müderrisi, . 1109/1698)
- Kavukçuzâde Seyyid Mustafa Efendi (Trablus-Şam Kadısı, v. 1133/1721)
- Kayseriyyeli Seyyid Mehmed Sun'ullah Efendi (Diyarbakır Kadısı, v. 1139/1726-27)
- Kürd Ahmed Ağazâde Mustafa Efendi (Cezerî Kâsım Paşa Medresesi Müderrisi, v. 1107/1696)
- Laz Mehmed Ağazâde İsmail Efendi (Ebu'l-fadl Medresesi Müderrisi, v. 1099/1688)
- Musahib Paşa Hâcesi İbrahim Efendi (Edirne Kadısı, v. 1120/1708)
- Mü'min Efendi Damadı İsmail Efendi (Cenâbî Efendi Medresesi Müderrisi, v. 1101/1690)
- Müfettiş İbrahim Efendi Biraderzâdesi Abdullah Efendi (Mekke-Medine Kadısı, v. 1137/1725)
- Nakîbu'l-eşrâf Fenârîzâde Efendi Mahtûmu Seyyid Lütfullah Efendi (Hûbyâr Medresesi Müderrisi, v. 1109/1697)
- Nakîbu'l-eşrâf Hâcezâde Efendi Mahtûmu Seyyid Mehmed Efendi (Sâniye-i Sarây-ı İbrahim Paşa Medresesi Müderrisi, v. 1113/1702)
- Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi (Kahire Kadısı, v. 1136/1724)
- Seyrekzâde Seyyid Abdurrahman Efendi (Şah Sultan Medresesi Müderrisi, v. 1115/1704)
- Sufi Emir Seyyid Mehmed Efendi (Medine Kadısı, v. 1142/1730)
- Şeyhülislam Ali Efendi Biraderi Ebubekir Efendi (Süleymaniye Medresesi Müderrisi, v. 1089/1678)
- Şeyhülislam Ali Efendi Biraderzâdesi Abdülbâkî Efendi (Fudayliyye Medresesi Müderrisi, v. 1127/1715)
- Şeyhülislam Ali Efendi Damadı Şerîf Efendi (Bursa Kadısı, v. 1121/1709)
- Şeyhülislam Mahmud Efendi (Şeyhülislam, v. 1130/1718)
- Tabîb Ebu'l-is'ad Ahmed Efendi (Ûlâ-yı Hüsrev Kethudâ Medresesi Müderrisi, v. 1106/1695)
- Vânîzâde Seyyid Ahmed Efendi (Bursa Yıldırım Han Medresesi Müderrisi, v. 1115/1703)
- Yenişehirli Seyyid Hüseyin Efendi (Sâniye-i Dâmâd Efendi Medresesi Müderrisi, v. 1100/1689)
- Yenişehirli Şeyhî Mustafa Efendi (Sekkân Ali Medresesi Müderrisi, v. 1115/1704)

II. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ

Çatalcalı Ali Efendi'nin hayattayken kaleme aldığı müstakil bir eser yahut

risale bilinmemektedir. Yaklaşık 13 yıl süren şeyhülislamlığı süresinde verdiği fetvaları henüz kendisi hayattayken fetva eminleri tarafından *Fetâvâ-yı Ali Efendi* adıyla bir araya getirilmiştir.

Klasik fıkıh kaynaklarında olduğu üzere *kitâblar* halinde tertib edilen *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de alt başlık olarak *bâb*, *fasıl* ve *nev'* lâfızları kullanılmış; kimi zaman da konular *fî*... lâfzıyla başlıklandırılmıştır.⁵³ Osmanlı dönemine ait pek çok fetva mecmuasında olduğu gibi dili temelde Türkçe olup yalnızca beş adet Arapça fetva bulunmaktadır.⁵⁴ Başlıklarda ise Arapça tercih edilmiştir.

Çatalcalı Ali Efendi'nin günümüze ulaşan orijinal fetva suretleri incelendiğinde diğer şeyhülislam fetvalarında da olduğu gibi fetvaya “davet” olarak isimlendirilen dua cümlesi ile başlandığı, soru-cevap kısmından sonra ise “*Ketebehu Ali el-fakîr ufiye anhu*” şeklindeki imzasının yer aldığı görülür:

Allahümme ya veliyye'l-ismetî ve't-tevfîk, nes'eluke'l-hidâyeti ilâ sevâi't-tarîk. Allahümme yâ Mâlike yevmi'd-dîn.

Bu mesele beyanında eimme-i Hanefiyye'den cevap ne vechiledir ki?

Gallesi ale'l-ittlâk vâkıfın evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakfın gallesinde batn-ı evvelden olan Zeyd'e batn-ı sâni'den olan Hind müşârîke olur mu?

el-Cevâb: Olur, Allahu a'lem. Ketebehu Ali el-fakîr ufiye anhu⁵⁵

Ne var ki fetva derlemelerinde her fetvanın içinde dua ve imza kısmını tekrarlamak mümkün olmadığından ya da buna gerek duyulmadığından soru-cevap kısmıyla yetinilmiştir. Nitekim *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin tespit ettiğimiz bütün nüshalarında bu durum görülmektedir.

A. ESERİN DERLENİŞİ

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin derleniş sürecine geçmeden önce, bu süreçte büyük

⁵³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin konu tasnifi ve başlıklandırması EK-3'de ayrıntılı olarak görülebilir.

⁵⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 67, 159, 171; II, 129, 185.

⁵⁵ Orijinal fetva sûreti için bak: EK-2.

emeği olan fetva eminliği müessesesine kısaca göz atmakta fayda bulunmaktadır.

1. Fetva Eminliği

Osmanlı ilmiye teşkilâtında şeyhülislamın yardımcısı olarak vazife yapan fetva emini, meşihat makamına sorulan soruları tek kelimelik cevap verilmeye müsait ve hakkaniyete uygun olarak hazırlamak, verilecek cevabı da muteber kaynaklardan delillere dayanarak şeyhülislama arz etmekle sorumlu olan fetvâhâne görevlisidir.⁵⁶

Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığında şeyhülislam olan Zenbilli Ali Efendi'nin (v. 1526) hacca gidiş vesilesiyle ihdas edilen fetva eminliğine ilk olarak Balıkesirli Mehmed Muhyiddin Efendi getirilmiş⁵⁷, Osmanlı Devleti'nin son fetva emini ise Muğlalı Ali Rıza Efendi olmuştur.⁵⁸

Fetva eminleriyle ilgili kıymetli çalışmalarda bulunmuş olan Altınbaş, Osmanlı ilmiye teşkilâtında yüz yirmiden fazla şeyhülislam vazife yapmış olmasına rağmen yaklaşık yetmiş fetva emini bulunmasını şeyhülislamın iç siyasî gelişmelere bağlı olarak sık sık değişebilmesine, buna mukabil fetva eminlerinin azli gerektirecek işlere karışmadıkları için uzun süre vazifede kalabilmiş olmalarına bağlar.⁵⁹ Bununla birlikte bazı fetva eminlerinin kendisine bağlı oldukları şeyhülislamla birlikte azledilip yine onlarla göreve iade edildikleri de bilinmektedir.⁶⁰

Medrese bitirmiş, fıkıh ilmine ve kaynaklarına hâkim, takvâ sahibi ve sağlam karakterli kişiler arasından seçilen fetva eminleri, kimi zaman bu vazifeleriyle birlikte kadılık ve müderrislik gibi muhtelif görevler de ifa etmişler; fetva eminliğinden İstanbul kadılığına, Anadolu / Rumeli kazaskerliğine ve hatta şeyhülisamlığa da yükselebilmişlerdir. Ayrıca tıpkı şeyhülislamlar gibi fetva eminlerine de arpalıklar tahsis edilmiştir.⁶¹

⁵⁶ Arslan, “Nukûllü Fetva Mecmûaları”, s. 23.

⁵⁷ Vâmık Şükrü Altınbaş, “Fetva Eminleri”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: 2, Sayı: 10, 1963, s. 26.

⁵⁸ Arslan, “Nukûllü Fetva Mecmûaları” s. 21, 28.

⁵⁹ Vâmık Şükrü Altınbaş, “Fetva Eminleri”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: 2, Sayı: 11, 1963, s. 24.

⁶⁰ Arslan, “Nukûllü Fetva Mecmûaları”, s. 22.

⁶¹ Ferhat Koca, “Fetvahane”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

2. Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin Derlenme Süreci

Hicrî 1084-1097 tarihleri arasında meşîhat makamında bulunmuş olan Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarının derlenmesinde iki fetva emininin etkin rol oynadığı görülür: *Grebneşi Mustafa Efendi* ve *Gelibolulu Fâzıl Mahmud Efendi*.

Rumeli'nin Grebneş kasabasında⁶² dünyaya gelen Mustafa Efendi, ilim tahsili için İstanbul'a gelip medrese okuduktan sonra Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi'ye mülâzım olmuştur. Muhtelif medreselerde ifa ettiği müderrislik vazifesinin yanı sıra 1081 yılında fetva emini de olan Grebneşi, 1089'da Selânik kadılığı ile görevlendirilinceye dek bu makamda hizmet etmiş, bu tayinin akabinde fetva eminliğine Atâullah Mehmed Efendi getirilmiştir. 1093 yılında ise Mısır kadılığına tayin edilen Mustafa Efendi bu vazifesine giderken Belen'de vefat etmiş ve Antakya'da defnedilmiştir.⁶³ Minkârîzâde Yahya Efendi'nin meşîhatının son, Çatalcalı Ali Efendi'nin ise ilk yıllarında fetva eminliği yapan Grebneşi, ilm-i fıkha olan vukûfiyeti ile öne çıkan âlim bir zat olup *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin matbu nüshalarında onun verdiği fetvalardan da bahsedilir.⁶⁴

Grebneşi Mustafa Efendi fetva eminliği döneminde Şeyhülislam Ali Efendi'nin fetvalarını, bu fetvaların muteber kitaplarda yer alan delilleriyle birlikte toplayıp kaydetmeye başlar. Grebneşi'nin çalışmasının bir nüshası İstanbul Müftülük Kütüphanesi'nde olup mecmuanın ferağ kaydında şu ifadeler yer almaktadır:

Mevlâmız ve Efendimiz İslam meşâyihinin şeyhi Ali Efendi zamanında vâki olan meselelerin suretleri ve cevapları bu mecmuada toplandı. Bunları, cömert Rabbinin mağfiretine muhtaç günahkâr kul Mustafa, nâm-ı diğer

Yayınları, 1995, s. 498; Arslan, “Nukûllü Fetva Mecmuaları”, s. 22, 24.

⁶² Bahsi geçen bu yer, Osmanlı döneminde Manastır Vilayeti Serfice Sancağı'na bağlı olup bugün Yunanistan sınırlarında bulunan “Grebene” şehri olmalıdır.

⁶³ Şeyhi, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 1239-1241. Özen bu zatın nisbesinin kaynaklarda *Kerenbişi*, *Gerebenişi* vb. muhtelif şekillerde kaydedilmiş olduğunu belirterek *Krebneşi* nisbesini tercih ederken Arslan *Kerenbeşi* nisbesini benimsemekte, *Vekâyiü'l-fuzelâ* tercümesinde ise *Grebneşi* nisbesi kullanılmaktadır (Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, s. 364; Arslan, “Nukûllü Fetva Mecmuaları”, s. 253). Biz de *Grebneşi* şeklindeki okunuşu esas aldık.

⁶⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 22, 136, 233; II, 69, 144.

Grebneşî toplayıp tertîb etti. Fakir kul Ali b. Hüseyin de bunu tahrîr etti.⁶⁵

Bu kayıтта her ne kadar Ali Efendi'nin meşîhati döneminde meydana gelen meselelerin suret ve cevaplarının toplandığı belirtilse de bu çalışmada Ali Efendi'nin fetvalarının soru-cevap olarak yer almadığı, yalnızca Ali Efendi'nin fetva verirken dayandığı muteber delillerin sıralandığı görülür. Bu mecmua gerek sınırlı muhtevası, gerekse tertibinin dağınıklığı ile tamamlanamamış bir çalışma görüntüsü arz etmektedir. Grebneşî Mustafa Efendi'nin bu mecmuadan ayrı olarak Ali Efendi fetvalarını derlediği müstakil bir fetva mecmuası da bulunmalı ise de tarafımızca böyle bir mecmua tespit edilememiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi Grebneşî'nin Selânik kadılığına tayiniyle fetva eminliğine getirilen Ataullah Mehmed Efendi bu vazifesini dört yıl sürdürür. Çatalcalı Ali Efendi'nin şeyhülislamıktan azledilip sürgüne gönderildiği 1097 yılında, fetva emini Ataullah Efendi de görevden alınır.⁶⁶ Ali Efendi'nin İstanbul'a dönmesine izin verildiği 1101 yılında şeyhülislamlık makamında Ebusaidzade Feyzullah Efendi, fetva eminliğinde ise Ali Efendi'nin mülâzımlarından Gelibolulu Fâzıl Mahmud Efendi bulunmaktadır. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin mevcut haliyle günümüze ulaşmasında en büyük emeğe sahip olup kaynaklarda kendisinden "Mahmud Efendi" diye bahsedilen kişi, işbu Gelibolulu Fâzıl Mahmud Efendi'dir.

Aslen Gelibolulu olan Mahmûd b. Mehmed b. Mahmûd İstanbul'a gelip Grebneşî Mustafa Efendi'ye intisap etmiş ve Çatalcalı Ali Efendi'den mülâzım olmuştur. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra muhtelif medreselerde müderrislik vazifesi ifa eden Mahmud Efendi, 1101 yılında Ebusaidzade Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olmasıyla birlikte fetva eminliğine tayin edilmiştir. Bir dönem Kudüs ve Galata kadılığı da yapan Mahmud Efendi, 1115'te Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi'nin şeyhülislam oluşuyla ikinci kez fetva eminliğine getirilmiştir. 1118'de Bursa kadılığı da

⁶⁵ Grebneşî Mustafa Efendi, **Fetâvâ fi ahdi Ali Efendi**, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 185, vr. 313b.

⁶⁶ Burada zikredilen Mehmed Ataullah Efendi 1093, 1098, 1113 tarihlerinde üç kez fetva eminliğine tayin edilmiş, 1125 yılında şeyhülislamlık makamına da getirilmiştir (Vâmık Şükrü Altınbaş, "Fetva Emmini Mehmed Ataullah Efendi", **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: 4, Sayı: 7-8, 1965, s. 123).

yapan Gelibolulu, 1121 yılında vefat ederek Eyüp'te defnedilmiştir.⁶⁷ Kendisinden “aşına-yı bahr-i ulûm, ekser-i fûnûnda mâhir, bi-tahsîs ilm-i fikhda akrânı nâdir idi”⁶⁸ şeklinde bahsedilen Fâzıl Mahmud Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin derleniş sürecinde ifa ettiği hizmeti şu satırlarla ifade eder:

Merhum Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu merhum Şeyhülislam Ali Efendi Hazretlerine ait bu kıymetli fetvaların tertibi, onları toplayan ve düzenleyen fakir kul Gelibolu şehrinde doğumuyla meşhur Mahmud b. Muhammed'in elinde sona erdi. Bu cem', tehzîb, tecnîs ve tertîb işine beni sevk eden şudur: Grebneşî namıyla meşhur hocam merhum Mustafa Efendi bahsi geçen Efendimizin (Ali Efendi) zamanında fetva emini olunca ve bu işin zorluğu artınca, merhum bana olan büyük şefkati ve hüsn-i zannı vesilesiyle beni olayları ve meseleleri inceleme hizmetine aldı. Soru soranların yazdıkları suretleri temize çekmem hususunda bana güvendi. Bu vesileyle tertib edilmiş pek çok mühim mesele sureti -bu tertible olmasa da- elimde toplandı. Sonra hocamın zamanı dolup fetva eminliği başkasına tevdi edilip daha önce olduğu üzere bu iş yine bana havale edilince; mevcut suretlerin üzerine ilave edilmeyi hak eden hususları ilave etmeye başladım. Ancak meseleler çoğalıp da soru sahiplerinin aradıkları cevapları tespit etmek zorlaşınca, meselelerin muhtevasına herhangi bir müdâhalede bulunmadan fasıllar ekleyerek tertibini değiştirdim. İlk bakışta görüleceği üzere bu meselelerin içinde tekrarlar var; ama ben bunu kitabı güzelleştirmeyi tamamlamak için yaptım ki böylece bu meseleler üzerinde düşünen kişi bu kitabın benzerlerinde bulamayacağı bazı faydalar bulsun ve sonuçlara ulaşsın.⁶⁹

Bu kıymetli kayda göre Grebneşî'nin fetva eminliği döneminde tabiri caizse onun asistanlığını yapan Mahmud Efendi, meseleleri ve delillerini toplama işini hocasının vefatından sonra da sürdürmüştür. Ancak bu işi başlangıçta belli bir tertible yapmadığı için zamanla bu birikimden istifade imkânı zorlaşmıştır. Netice olarak

⁶⁷ Vâmık Şükrü Altınbaş, “Fetva Emîni Mahmud Efendi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 4, Sayı: 10-11, 1965, s. 188; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 2477-79.

⁶⁸ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 2479.

⁶⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 647; Nuruosmaniye, nr. 2016 (ferağ kaydı). Bu kayıt, eserin derleniş sürecine dair çok önemli bilgiler ihtiva ettiği için sonraki tarihlerde istinsah edilen bazı nüshalarda bu kayda yer vermeye devam edilmiştir. Örnekler için bak: Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 648 (1108), Mihrişah Sultan, nr. 137 (1146), Nuruosmaniye, nr. 2019 (1164).

elindeki malzemeyi düzenleme işine girişen Mahmud Efendi fetvaları konularına göre ayırmış, fasıllar eklemiş, benzer/tekrar fetvalar olmasını da göze alarak Ali Efendi'ye ait bütün birikimi tertib etmiş ve hocasına olan vefa borcunu bu şekilde ifa etmiştir.⁷⁰ Grebneşi ile Fâzıl Mahmud Efendi'nin Ali Efendi fetvaları üzerindeki bu mesaileri, esere bir zeyl yazan Gedizli Mehmed Efendi tarafından da şöyle ifade edilmektedir:

Malûm ola ki Çatalcalı es-seyyid Ali Efendi hazretlerinin fetâvâ-yı şerifi evvelâ Grebneşi Mustafa Efendi emînu'l-fetvâ iken tertib olunup mûmâ ileyh ba'de-zemân alil olmakla yerine emînu'l-fetvâ tayin olunan Fâzıl Mahmud Efendi marifetiyle bin on üç tarihinde hâlen mütedâvil olan nüsha-i celîle tezyin ve Nev'un âhar vaz' olunup bir zaman mürûrunda Mahmud Efendi hayatta olan Ebusaitzade Feyzullah Efendi hazretlerinin zamanında ve bazı Paşmakçızade es-Seyyid Ali Efendi zamanında verilen fetvalar olup Fâzıl Mahmud Efendi'nin ve üstadı Grebneşi Mustafa Efendi'nin tashihi ile musahhah olup ba'dehu Fâzıl-ı mûmâ ileyh müşârun ileyh Çatalcalı Ali Efendi'den sonra saire dahi birkaç defa fetva emini olmakla şeref bulan mûmâ ileyh Fâzıl Mahmud Efendi hazretlerinin cem' eyledikleri fetvalardır deyu Şeyhülislam Yahya Tevfik Efendi hattıyla *Fetâvâ-yı Ali Efendi Zeyli* diyerek kendi tahrir buyurdıkları Ali Efendi Fetâvâsı hamisine kayd eyledikleri bin altıyüz yirmi dört fetva-yı şerîf işbu mecmuaya hatt-ı acizanem ile nakl olunduktan sonra ve mâ udife ileyhi lafzıyla her faslın zeyline teksîran li'l-fevâid bazı suver-i celîle kayd olundu. Nazar buyuran ihvândan müncâdır ki nazar-ı afv ile ma'zûr tutup duadan unutmayalar.⁷¹

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin günümüze ulaşan en eski nüshaları Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmakta olup Fâzıl Mahmud Efendi'nin fetva emini olarak vazife yaptığı 1102 tarihinde istinsah edilmişlerdir.⁷² Ali Efendi'nin sürgünden dönüp

⁷⁰ Mahmud Efendi'nin furû-ı fikhın bütün konularına dair muteber nakilleri bir araya topladığı *Vâkıât* adlı bir çalışması daha bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1045). Bu çalışmanın muhteva itibariyle Grebneşi'nin yukarıda zikredilen nakil mecmuasıyla büyük oranda örtüştüğü, ancak ondan daha kapsamlı ve tertipli olduğu görülmektedir. Buradan hareketle Fâzıl Mahmud Efendi'nin yalnızca Ali Efendi fetvalarını derlemekle kalmadığı, Grebneşi'nin yarım kalan nakil çalışmasını da tamamlamış olduğu söylenebilir.

⁷¹ Gedizli Mehmed Efendi, *Zeyl-i Ali Efendi Mecmuası*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., nr. 1248, vr. 1b.

⁷² Serez, nr. 1113; Esad Efendi, nr. 1065. Mevcut literatürde 1100 tarihli bir nüshanın mevcudiyetinden söz edilmekte ve bu bilginin dayanağı olarak Süleymaniye Kütüphanesinde İzmir, nr. 251 ve Esad Efendi,

İstanbul’da ikamet ettiği bir dönemde, talebesi ve mevcut şeyhülislamın fetva emini Fâzıl Mahmud Efendi’nin yaptığı çalışma Sultan’ın dikkatini çekmiş ve ma‘zûl şeyhülislamı tekrar gündeme getirmiş olabilir. Nitekim fetvalarının bu şekilde derlenmesinin hemen ardından, 1103 Cemaziyelâhir’inde Sultan II. Ahmed tarafından Edirne’ye davet edilen Çatalcalı ikinci kez şeyhülislamlığa tayin edilmiştir. Bu vesileyle daha önce azledilmiş bulunan Ali Efendi’nin itibarının iade edildiği söylenebilir.

Grebneşî ve Fâzıl Mahmud Efendi’nin mesailerini ile ortaya çıkan *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ilmiye sınıfında büyük bir teveccühle karşılanmış; hızla çoğaltılmasının yanı sıra fetvaların kenarına nakil yazımı çalışmalarına da hemen başlanmıştır. Nitekim eserin 1102 ve 1104 tarihli en eski nüshaları dahi nakilli olarak istinsah edilmişlerdir. Bazı müellifler ise nakilleri fetvaların kenarına not etmenin ötesinde, müstakil olarak *Nukûl-i Fetâvâ-yı Ali Efendi* adıyla çalışmalar hazırlamışlardır ki bu kişiler hakkında bir sonraki başlıkta ayrıntılı bilgi verilecektir.

Fetâvâ-yı Ali Efendi’ye müstakil olarak nakil yazan isimler arasında Salih b. Ahmed el-Kefevî’nin çalışması öne çıkmış; ilerleyen dönemde eser tab‘ edilirken onun çalışması esas alınmıştır. İlk matbu basımı tek cilt halinde 1245 yılında yapılan eser, ilerleyen yıllarda iki cilt olarak tab‘ edilmeye devam edilmiştir.⁷³

B. ESERİN NAKİLLERİ

Fetvaların güvenilirliğini göstermek adına bu fetvalarla birlikte alanında otorite kabul edilen bir kişiden yahut muteber fıkıh kitaplarından iktibaslar yapılması şeklinde

nr. 1070 künyesiyle kayıtlı nüshalara işaret edilmektedir (Cengiz Kallek, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 438; Mustafa Okumuş, “Osmanlı Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi’nin Fetvalarında Nikâh (Evlenme Akdi)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2003), s. 45). Ancak bu nüshalardan ilkinin Mehmed Emin b. Ahmed adlı bir müstensih tarafından 1190 tarihinde istinsah edildiği açıkça görülmektedir (Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 251, vr. 269b). İkinci nüshanın ise ferağ kaydı bulunmadığı için istinsah tarihi ile ilgili bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Bu nedenlerle mevcut nüshalara dayanarak *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’nin en eski nüshalarının 1102 yılında istinsah edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

⁷³ İstanbul 1258, 1266, 1272, 1278, 1283, 1286, 1289, 1311, 1322, 1324-1325 vd.

gerçekleştirilen nakil yazımı, fıkıh geleneğinde bilinen bir uygulamadır. Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyılda kadıların Hanefi mezhebindeki sahih görüşlerle hüküm vermeleri kanunla genel prensip haline getirilmiş, kenar müftîleri yine aynı dönemde fetvalarının kaynaklarını yazmakla yükümlü tutulmuş, buna mukabil şeyhülislamlara böyle bir vazife verilmemiştir. Bununla birlikte şeyhülislam fetvalarından gerek halkın, gerekse ilmiye sınıfının yeterince istifade edebilmesi için genellikle fıkıh literatürüne vâkıf olan fetva eminleri yahut şeyhülislamların mülâzımları tarafından fetvaların nakilleri çıkarılmış, söz konusu mecmualar pek çok zaman nakilleriyle birlikte istinsah edilmiştir.⁷⁴ Şeyhülislam fetvalarının belirli fıkıh kitaplarından nükûl yazılarak bir mecmuada toplanmış olmaları yalnızca kendilerinden daha iyi istifade edilebilmesi için değil, söz konusu fetvaların sonraki dönemlerde muteber ve mütedavil olması için de önemli bir etkidir.⁷⁵

1. Nakil Yazarları

Mevcut literatürde *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine yapılan nakil çalışmaları hakkında birbiriyle çelişen bilgiler bulunmaktadır. Bu hususta en yaygın bilgi; Ahıskalı Ahmed Efendi ile Gedizli Mehmed Efendi’nin yalnızca nakillerden oluşan birer eser kaleme aldığı, Salih b. Ahmed el-Kefevî’nin ise bu nakilleri ilgili fetvaların altına yerleştirerek matbu metne esas teşkil edecek nüshayı hazırladığı şeklindedir.⁷⁶ Oysa her ne kadar Ahıskalı Ahmed Efendi’nin vefat tarihi tarafımızca tespit edilemese de, en azından Gedizli Mehmed Efendi’nin Kefevî’den yaklaşık 100 yıl sonra yaşadığı bilinmektedir.⁷⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine yapılan nükûl çalışmaları ile ilgili bir diğer

⁷⁴ Arslan, *Nukûllü Fetva Mecmuaları*, s. 46-48.

⁷⁵ Kaya, “Vekâlet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-Bih Hale Geliş Süreci”, s. 81.

⁷⁶ Kallek, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, s. 438; Okumuş, **Osmanlı Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi’nin Fetvalarında Nikâh (Evlenme Akdi)**, s. 46; Ahmet Özel, **Hanefi Fıkıh Alimleri**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 325-326.

⁷⁷ Salih b. Ahmed el-Kefevî 1137/1724, Gedizli Mehmed Efendi ise 1252/1837 tarihinde vefat etmiştir (Şeyhi, **Vekâiyü’l-fuzelâ**, s. 3111-3112; Abdullah Ceyhan, “Gedizli Mehmed Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 551). Ahıskalı Ahmed Efendi’nin vefat tarihine ulaşamamış olmakla birlikte, 1632-1730 yılları arasında yaşayan ulemanın biyografilerine yer verilen *Vekâiyü’l-fuzelâ*’da zikredilmediği için, bu tarihten -dolayısıyla Kefevî’den-

bilgi ise Mustafa b. Şeyh Mehmed, Ahıskalı Ahmed Efendi, İbnu'l-Mukayyid ve Salih Kefevî'nin birer nakil çalışması yaptığı, eserin basımı sırasında ise Kefevî'nin çalışmasının esas alındığı şeklindedir.⁷⁸ Ancak bu bilgide de müstakil bir nükûl çalışması olmasına rağmen Gedizli Mehmed Efendi'ye yer verilmediği görülmektedir.

Bu çalışmada biz *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine yapıldığı belirtilen sözkonusu nakil çalışmalarını, eserin Tahâret ve Kerahiyye-İstihsân bölümlerini esas almak suretiyle mukayeseli olarak inceledik ve Ali Efendi'nin fetvaları üzerine aşağıdaki isimler tarafından nakil yazıldığı sonucuna ulaştık:

a. Mustafa b. Şeyh Mehmed (v. 1105/1694)

Şakkak Fındık Mustafa Efendi olarak bilinen müellif aslen İstanbulludur. Davudzâde Mustafa Efendi'den mülâzım olduktan sonra muhtelif medreselerde müderrislik yapmış; Kandiye, Manisa ve Filibe'deki kadılık vazifelerinin akabinde 1105 senesinde emekli olmuş ve aynı yıl vefat etmiştir.⁷⁹

Fındık Mustafa Efendi *Nükûlü'l-fetâvâ* ismini verdiği eserinin mukaddimesinde, fıkıh ilmiyle meşgul iken Ali Efendi'nin fetvalarını ihtiva eden güzel bir eser gördüğünü, bu eserde yer alan fetvaları tek tek inceleyerek her fetvanın kaynağını muteber kitaplardan çıkardığını şu şekilde belirtir:

Bu abd-i fakir-i müstefiz-i eltâf-ı Hüdâ ve mütemessik-i habl-i metîn-i şer'-i ğarrâ Mustafa b. Şeyh Mehmed -âmelehuma rabbuhuma bi-eltâfihi'l-evfâ ve efdâlihi'l-aksâ- ... müstağrak-i zünûb ve iftikâr olmakla uhrevî eltâf-ı Rabb-i kadîre vusûle medâr olmak için evkât-ı kirânâyîye-i ömr-i azizi eşref-i ulûm olan ilm-i fikh-ı şerîfe sarf ve iştiğâl üzere iken Hazreti veliyyu'n-niam ale'l-kadri celîlu'l-keram el-bahru'n-nâfî' ve'l-bedru's-sâtî' imamu'l-eimme sirâcu'l-ümme şeyhu meşâyihî'l-islam vahîdu'l-asr müftî'l-enâm el-müsemmâ bi-ibni ammi'r-rasûl ve zevci'l-betûl -mettaanallahu bi-tûl-i bekâhu ve nâle mâ yetemannâhu- hazretlerinin zaman-ı saadetlerinde iftâ buyurdıkları fetâvâ-yı şerîfeleri câmi' bir kitâb-ı savâb intisâb ile şerefyâb

sonra vefat ettiği düşünülebilir.

⁷⁸ Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, s. 299.

⁷⁹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 1960-1961.

olduğumda min evvelihî ilâ âhirihi tettebbu' edip her fetvâ-yı şerîfeyi ... burhânın menkûl-anhlarını kütüb-i mu'teberâtıdan bi-ibâratihî nakl ve zeyline tahrîre Cenâb-ı rabbu'l-erbâb bu abd-i adîmu'l-istitâayı tevîk ile müşerref eyleyip *Nukûlü'l-fetâvâ* deyu tesmiye ve tevsîm eylemişimdir. Fazl-ı Rabb-i mâ-zâle'n-niam'dan katre cûyum ki nuşte-i ceride-i a'mâlim olan zellât ve cerâimi imhâ ve bu ğarik-i bahr-i âsâma ve valideynime bâis-i rahmet olup Cenâb-ı hâliku'l-berâyâ -*celle ve alâ*- nâr-ı elim-i cahîmden incâ eyleye.⁸⁰

Önce fetvanın, sonra da fetvayla ilgili nakillerin zikredildiği eser siyer bahsiyle bitmekte olup muhtemelen müellif bu çalışma esnasında vefat ettiği için eserini tamamlayamamıştır. Çatalcalı Ali Efendi'den yalnızca iki yıl sonra vefat eden Mustafa Efendi'nin bu çalışması, tespit edebildiğimiz kadarıyla *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine yapılan en erken müstakil nükûl eseri olması açısından oldukça önemlidir.

b. Salih b. Ahmed el-Kefevî (v. 1137/1724)

Kırım'daki Kefe-Bahçesaray'da dünyaya gelen Salih Efendi İstanbul'a gelip medrese eğitimini tamamlamış, mülâzım olduktan sonra da muhtelif medreselerde müderrislik vazifesinde bulunmuştur. Bir dönem Haremeyn-i şerîfeyn müfettişliği de yapan Kefevî, Süleymaniye medresesinde vazife yaparken 1137 yılında vefat etmiştir.⁸¹

Salih el-Kefevî hazırladığı *Fetâvâ-yı Ali Efendi* nüshasının mukaddimesinde eserin hazırlık süreciyle ilgili açıklamalarda bulunur. Buna göre müellif, Şeyhülislam Ali Efendi'nin fetvalarını ihtiva eden bir kitaba tesadüf etmiş, bu kitabı başından sonuna kadar inceleyip her fetvanın kaynağını muteber fıkıh kitaplarından tespit etmiş ve bu metinleri fetvaların sonuna ilave etmiştir:

Bu abd-i müstefîz-i eltâf-ı Hüdâ Sâlih bin Ahmed el-Kefevî -*âmelehumallahu teâlâ bi lutfihî*- müstağrak-i bahr-i zünûb olmakla uhrevî eltâf-ı Rabbi'l-âlemîne vusûle medâr olmak için merhûm Şeyhülislam Müftî'l-enâm Ali Efendi -*rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsi'aten*- hazretlerinin iftâ buyurdıkları fetâvâ-yı şerîfelerini câmi' bir kitab-ı savâb intisâb ile şerefyâb olduğumda min evvelihî ilâ âhirihi tettebbu' edip her fetvâ-yı şerîfenin menkûl anhlarını kütüb-i mu'teberâtıdan bi-ibâratihî nakl ve zeyline tahrîre

⁸⁰ Şakkâk Fındık Mustafa Efendi, *Nükûlü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Yozgat, nr. 325, vr. 1b.

⁸¹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, s. 3111-3112.

Cenâb-ı Rabbi'l-erbâb bu abd-i adîmü'l-istitâayı tevfiik ile müşerref eylemiştir. Cenâb-ı Hâlikü'l-beşer nûşte-i cerîde-i a'mâlim olan zellât ve cerâimimi afv ile ilhâk-ı nâr-ı elîm ve cahîmden incâ eyleye.⁸²

Görüldüğü gibi Kefevî'nin ifadeleri, Fındık Mustafa Efendi'nin ifadeleri ile büyük bir benzerlik arz etmektedir. Kefevî'nin kendisinden yaşça büyük olan ve fetvalara kendisinden farklı nakiller çıkarmış bulunan Fındık Mustafa Efendi'nin yarım kalmış çalışmasını görüp görmediğini bilemiyoruz; ancak yaptığı işi hemen hemen aynı cümlelerle ifade etmiş olması oldukça dikkat çekicidir.

Daha önce de zikredildiği üzere Kefevî'nin önce Ali Efendi fetvalarına, sonra da fetvayla ilgili nakillere yer verdiği eserinin, temelde Ahıskalı Ahmed Efendi ile Gedizli Mehmed Efendi'nin çalışmalarına dayandığı yaygın kabul görmektedir. Oysa Kefevî'nin bu yönde bir açıklaması bulunmadığı gibi, bahsi geçen zâtlardan önce yaşadığı için bu ihtimal tarihen de mümkün görünmemektedir. Bu nedenlerle Kefevî'nin çalışmasını müstakil bir nükûl eseri olarak görmek daha isabetli olacaktır.

Kefevî'nin hazırladığı *Fetâvâ-yı Ali Efendi* nüshası, farklı araştırmacılar tarafından “eserin matbu hale getirilmesi sürecinde esas alınan nüsha” olarak tavsif edilmektedir.⁸³ Eserin tasnif ve tertibi itibarıyla bu bilgi isabetli olmakla birlikte *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin matbu nüshasının Kefevî derlemesiyle birebir aynı olduğu düşünülmemelidir. Zira eserin Vakıf bölümünde yaptığımız tarama neticesinde, matbu nüshaya Kefevî nüshasında bulunmayan sekiz fetvanın eklendiği tespit edilmiştir⁸⁴ ki eserin diğer bahislerinde de böyle bir durumun olması kuvvetle muhtemeldir. Buradan hareketle, eser tab' edilirken Kefevî nüshasının farklı nüshalarla ve Çatalcalı Ali Efendi'ye ait fetva varakalarıyla mukayese edilerek eksiklerinin tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Kefevî yaptığı derlemenin sonuna muhtelif konularla ilgili bazı nakiller de yerleştirmiştir.⁸⁵ Çatalcalı Ali Efendi'ye ait olmayan ve incelediğimiz diğer

⁸² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2391, vr. 1b.

⁸³ Kallek, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, s. 438; Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, s. 299.

⁸⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 172, 176, 177, 180, 185, 187, 191, 193.

⁸⁵ Matbu nüshada eserin tamamlandığına dair ferağ kaydından sonra “إخوان تزوجا و غلطا في الزفاف” ve

hiçbir yazma nüshada görülmeyen bu nakiller, eserin basımında Kefevî nüshası esas alındığı için matbû metne de geçmiş ve *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ile birlikte basılagelmiş olmalıdır.

c. *İbnu'l-Mukayyid* (v. ?)

Seyyid Mehmed b. Seyyid Mustafa İbnu'l-Mukayyid tarafından hazırlanan nükûl çalışması 1161/1748 yılında istinsah edilmiştir.⁸⁶ Müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız bu nakil mecmuasında fetvalar bulunmamakta, yalnızca nakillere yer verilmektedir. Öte yandan eserin başında mukaddime mahiyetinde herhangi bir açıklama yapılmadığı gibi, ulaşabildiğimiz tek nüshasının ferağ kaydı da bulunmamaktadır. Son olarak, tahâret bahsine dair nakiller ile başlayan mecmuada *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de yer alan tüm fetvalara nakil çıkarılmadığı, çalışmanın rehin meselelerine dair nakillerle sonlandırıldığı görülmektedir.⁸⁷

d. *Ahıskalı Ahmed Efendi* (v. ?)

İnebolu kadılarından Ahıskalı Ahmed Efendi sözkonusu belde kadılık yaparken *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine bir nakil çalışması yapmıştır.⁸⁸ Müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız, istinsah/ferağ kaydı da bulunmayan bu çalışmada da yalnızca nakiller bulunmakta, fetvalar zikredilmemektedir. Ahıskalı Ahmed Efendi'nin Ali Efendi fetvalarına çıkardığı nakiller büyük oranda Kefevî'nin nakilleriyle aynı olmakla birlikte, konuların tasnifi ve fetvaların tertibi hususunda

“ما يتعلق بالبينونة المغلظة والتحليل” başlıkları ile verilen bu nakiller için bak: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 282-283. Kefevî'nin çalışmasına ait yazma nüshada ise ferağ kaydı bu nakillerden sonra yer almaktadır (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2391, vr. 447a-448a).

⁸⁶ Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, s. 299.

⁸⁷ İbnu'l-Mukayyid, **Kitâbu Nukûl-i Fetâvâ-yı el-Merhûm Şeyhülislam Ali Efendi**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1031.

⁸⁸ Eserin kapak sayfasında şu bilgilere yer verilmiştir: “*Sâbikan mahrûse-i İnebolu kadısı merhûm ve mağfûr Ahıskevî Ahmed Efendi'nin mahrûse-i mezbûrede zamân-ı hükûmetinde tahrîr eylediği Nukûl-i Fetâvâ-yı Ali Efendi'dir. İstifade olundukca merhûm-ı mûmâ-ileyh duâ-i hayr ile yâd olunmak mercuvdur.*” (Ahıskevî Ahmed Efendi, **Nukûlü Fetâvâ-yı Ali Efendi**, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 218).

farklılıklar görülmektedir. Ahıskalı ile Kefevî'nin aynı fetvalara çoğunlukla aynı nakilleri verişİ her ne kadar Ahıskalı'nın Kefevî'den yahut Kefevî'nin Ahıskalı'dan almış olma ihtimalini akla getirse de, bu hususta kesin bir tespit yapamadığımız için Ahıskalı Ahmed Efendi'nin bu eserini müstakil bir nükûl çalışması olarak vermemiz daha yerinde olacaktır.

e. Gedizli Mehmed Efendi (v. 1252-1253/1837)

1165/1752 yılında Kütahya/Gediz'de doğan müellifin tam ismi Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa el-Gedûsî olup hem anne hem de baba tarafından seyyiddir. Şeyhülislam Atâullah Efendi'den mülâzım olduktan sonra Bayezid Medresesi müderrisliği ile başladığı vazife hayatı; üstlendiği çeşitli müderrislik, kadılık vd. görevlerinin ardından fetva eminliği ile son bulur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına önayak olan isimlerden Seyyid Mehmed el-Gedûsî 1252-1253/1837'de İstanbul'da vefat etmiştir. Velûd bir müellif olan Gedûsî; Şeyhülislam Abdürrahim Efendi, Çatalcalı Ali Efendi ve Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi'nin fetvalarına nükûl yazmış ve *Hidâye*'yi şerh etmiştir.⁸⁹

Gedizli Mehmed Efendi'nin Ali Efendi fetvaları için kaleme aldığı nükûl mecmuası yalnızca nakillerden oluşmakta olup 1219/1804 tarihine aittir.⁹⁰ Tahâret bahsiyle başlayıp Arazi bahsiyle nihayete ermek suretiyle *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin tamamına nükûl çıkarıldığı anlaşılan mecmuanın oldukça sistematik ve düzenli bir şekilde telif edildiği görülmektedir. Mukaddimesinde “*Fakir kul Seyyid Hâfız Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa el-Gedûsî der ki: İşbu mecmua âlim ve fâzıl, devrinin mümtaz, asrının müstesna şahsiyeti Şeyhülislam Müfti'l-enâm Ali Efendi merhumun fetvalarının nakilleridir*” ifadeleri yer alan mecmuanın ferağ kaydından Gedûsî'nin mecmuayı bizzat istinsah ettiği anlaşılmaktadır.⁹¹ Son olarak Gedûsî'nin nükûl çalışması muhtevası itibariyle Ali Efendi fetvaları üzerine yapılan diğer nükûl çalışmalarından büyük oranda farklı olup orijinal bir görünüm arz etmektedir.

⁸⁹ Ceyhan, “Gedizli Mehmed Efendi”, s. 551.

⁹⁰ Gedizli Mehmed Efendi, *Nükûlü'l-fetâvâ*, DİB Ktp., Yazmalar, nr. 3833.

⁹¹ Gedizli Mehmed Efendi, *Nükûlü'l-fetâvâ*, vr. 1b, 233a.

2. Nakillerin Muhtevası

a. Genel Bakış

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin tab'ı esnasında Salih b. Ahmed el-Kefevî'nin nakilli tertibinin tercih edildiği daha önce zikredilmişti. Kefevî'nin hazırladığı sözkonusu nakiller hakkında şu hususlar söylenebilir:

- Nakil yapılan eserlerin yalnızca adı zikredilmemiş, naklin alındığı bölümler de belirtilmiştir.
- Nakillerin neredeyse tamamı Arapça olup birkaç meselede Farsça nakillere de yer verilmiştir.⁹²
- Yalnızca bir eserden yapılan naklin yeterli görüldüğü fetvalar olduğu gibi birden çok eserden nakil yapılan meseleler de bulunmaktadır. Bazı meseleler hakkında ise nakil zikretmeye gerek görülmemiş olup bu durum sözkonusu meselelerin yeterince açık ve anlaşılır olmasından kaynaklanmış görünmektedir.⁹³
- Aynı naklin birden çok meseleye kaynak teşkil etmesi halinde nakilleri tekrar etmeye çoğunlukla gerek görülmemiş, “*Bu mesele birkaç mesele önce geçmişti (Merrat mes’eletuhu ânifen/kable mes’eleteyn)*” gibi ifadeler kullanılarak naklin zikredildiği yere göndermeler yapılmıştır.⁹⁴
- Nakiller kimi zaman meselenin bizzat kendisine cevap verir nitelikte olup kimi zaman da ilke/genel kural mahiyeti taşımaktadır.⁹⁵
- Nakiller çoğunlukla birkaç satırdan ibaret olmakla birlikte bazı ihtilâflı

⁹² Sözelimi talâk için kullanılan lafızlar hakkındaki bir mesele için *Kâdihân*'dan yapılan nakilde Farsça ifadeler zikredilmiştir (**Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 66).

⁹³ Yalnızca bir eserden nakil aktarılan meselelere örnek olarak *Hidâye*'den nakil yapılan fetva için bak: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 143.

Birden çok eserden yapılan nakillere örnek olarak aynı mesele hakkında *Enfeu'l-vesâil*, *Velvâliciyye*, *Hizânetü'l-müftîn*, *Hidâye* ve *İs'âf* tan birlikte nakil yapılan fetva için bak: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 155.

Hiç nakil zikredilmeyen meselelere örnek olarak tazir cezası gerektiren suçlarla ilgili fetvalar için bak: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 113.

⁹⁴ “*Bunun cevabı bir mesele önce Dürer ve Ğurer'den verilen (nakil)den anlaşılabilir*” ifadesi için bak: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 40.

⁹⁵ *Minehu'l-ğaffâr* adlı eserden yapılan “*Hiçbir müslümana şer'î bir sebep olmadıkça bir başkasının malını alması caiz olmaz*” şeklindeki nakil için bak: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 14, 199 vd.

meseleler hakkında bir sayfaya varan nakil aktarımlarının yapıldığı da görülebilmektedir.⁹⁶

- Nakil yazarı yalnızca kitaplardaki ifadeleri aktarmakla kalmamış, zaman zaman kendi yorumlarını da katmıştır.⁹⁷
- Fetvalara çıkarılan nakiller genellikle fetvayı destekler nitelikte olsa da kimi zaman fetvaya aykırı nakillerin aktarıldığı da olmuştur.⁹⁸

b. Nakillerde atıf yapılan eserler

Bu çalışma kapsamında *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin vakıf kitabı özelinde yapılan taramada, kendisine en çok atıf yapılan eserler arasında ilk sırada Mısırlı Zeynüddin İbn Nüceym'in (v. 1563) çalışmalarının yer aldığı tespit edilmiştir. Öyle ki müellifin Hanefi mezhebinin en muteber metinlerinden olan *Kenzü'd-dekâik* adlı esere yazdığı şerh olan *el-Bahru'r-râik* 58 kez, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* 28 kez, *Fetâvâ-yı İbn Nüceym* de 7 kez atıf almıştır. İbn Nüceym'i Ebu'l-mehâsin el-Özcendî (v. 1196) takip eder; eserinden kimi zaman *Kâdihân*, kimi zaman da *Hâniyye* ismiyle bahsedilen Özcendî'den 51 kez nakil yapılmıştır. Daha ziyade Maveraünnehir fıkıh ekolüne dayandığı bilinen Osmanlı hukuk çevrelerinde, Ali Efendi'nin vakıf bahsiyle ilgili fetvaları hakkında Mısırlı İbn Nüceym'e *Kâdihân*'dan daha çok başvurulmuş olması dikkat çekicidir.⁹⁹

⁹⁶ Sözelimi muâmele-i şer'iyeye ile ilgili olarak *Kâdihân*'dan yapılan uzun nakil için bak: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 249-250; eşler arası mülk davası ile ilgili olarak *el-Fevâidü'z-zeyniyye*'den yapılan uzun nakil için bak: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 57-58; birden çok vasiyette bulunup terekası yeteli gelmeyen kişi hakkında muhtelif kaynaklardan yapılan uzun nakiller için bak: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 247-248.

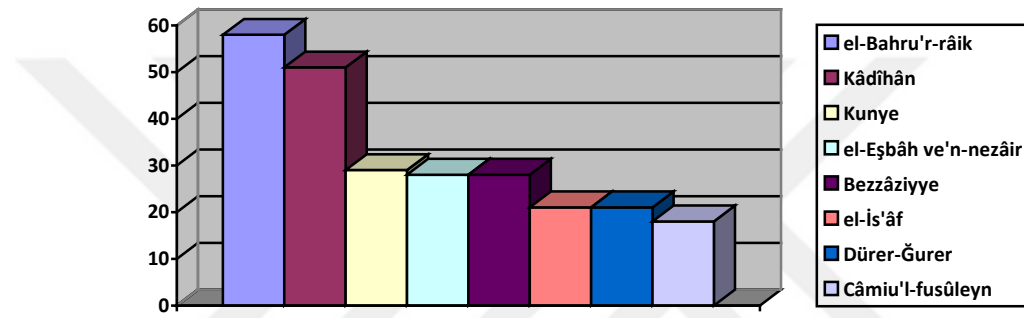
⁹⁷ Sözelimi kimi zaman nakilleri sıraladıktan sonra "bugün fetva şuna göre veriliyor" diyerek tercihte bulunmuş; kimi zaman meseleler arasındaki küçük farklara dikkat çekmiştir. Ayrıca fetvanın gerekçesini hiçbir kaynak belirtmeksizin kendi ifadeleriyle belirttiği de olmuştur.

⁹⁸ Sözelimi erkeğe ipek giymenin helâl olduğunu savunan kişinin tekfir edilip edilmeyeceği meselesinde Ali Efendi tekfir edilmeyeceğine yönelik fetva vermiş; nakilde önce *Hâvi'l-münye* adlı eserden tekfir edilmesi yönünde delil getirilmiş, ardından Grebneşi Mustafa Efendi'nin Ali Efendi fetvasını destekleyen ifadelerine yer verilmiştir (**Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 136).

⁹⁹ Kaya, Osmanlı döneminde verilen fetvalara yazılan nakillerin belli müellifler ve eserleri üzerinde yoğunlaştığını belirterek *Kâdihân* ve İbn Nüceym'i en çok atıf yapılan isimler arasında ilk sırada zikreder ki tespitimize göre *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'ye Kefevî tarafından hazırlanan nükûlde de aynı olgu görülmektedir. (Süleyman Kaya, "Osmanlı Fetvası Üzerine", **Osmanlı Hukukunda Fetva**, Süleyman

Yapılan atıf sayısı bakımından ikinci grupta Zâhidî'nin (v. 1260) *Kunyetü'l-münye* (29 nakil), Hâfızüddin Muhammed el-Kerderî'nin (v. 1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* (28 nakil), Tarablusî'nin (v. 1516) *el-İs'âf fî ahkâmi'l-evkâf* (21 nakil), Molla Hüsrev'in (v. 1480) *Dürerü'l-hükkâm şerhu Ğureru'l-ahkâm* (21 nakil) ve İbn Kâdî Simavne'nin (v. 1420) *Câmiu'l-fusûleyn* (18 nakil) adlı eserleri yer alır.

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin vakıf bahsinde en çok atıf yapılan eserleri aşağıdaki grafikte görmek mümkündür:

Üçüncü grupta *Fetâvâ-yı Hayriyye* (13), *Muhît-i Burhânî* (12), *el-Hidâye* (11), *Fetâvâ-yı Tâtârhanîyye* (11), *Fusûl-i İmâdî* (10), *Enfeu'l-vesâil* (10), *Hulâsa* (9), *Ahkâmu'l-evkâf li-Hassâf* (8), *Kâriu'l-Hidâye* (7), *Zehîra* (7), *el-İhtiyâr* (6) ve *Hizânetü'l-ekmel* (5), *Ankaravî Mehmed Efendi* (4), *Fetâva'z-Zahîriyye* (4) *Mecmûatü Atâullah Efendi* (4) ve *Minehu'l-ğaffâr* (4) adlı eserler bulunmaktadır.

Son grupta ise kendisinden yalnızca birkaç kez nakil yapılan eserler gelir. Bu eserler ve kendilerine yapılan atıf sayıları şu şekildedir: *Fetâvâ-yı Velvâliciyye* (3), *Fethu'l-kadîr* (3), *Muhtârâtü'n-nevâzil* (3), *Müeyyedzâde* (3), *Münyetü'l-müftî* (3), *Fetâvâ-yı Ebussuud Efendi* (2), *Kâfî* (2), *Mülteka'l-ebhur* (2), *Nevâzil* (2), *Şerhu'l-Mecma' li-İbn Melek* (2), *Şerhu'l-Vâfî* (2), *Vânî* (2), *Ahkâmu's-sığâr* (1), *Cevâhiru'l-fetâvâ* (1), *Damânât-ı Fudayliyye* (1), *Ğunye* (1), *Hâvi'l-münye* (1), *Hizânetü'l-müftîn* (1), *Kirmastî* (1), *Kuhîstânî* (1), *Mebisât-i Serahsî* (1), *Mücebâtü'l-ahkâm* (1), *Muhtasarü'l-Muhît* (1), *Nakdu'l-fetâvâ* (1), *Nakdü'l-vesâil* (1), *Şerhu't-Tahâvî* (1), *Tashîhu'l-Kudûrî* (1).

Kefevî'nin nakilleri arasında bazı kitap yahut müellif isimlerinin kısaltmalarından ibaret olduğu anlaşılan birtakım rumuzlar da kullanılmıştır. Bu rumuzların açılımı hakkında kesin bir şey söylemek ayrı bir çalışmayı gerektirdiği için burada bu konuya girilmeyecek, yalnızca hangi rumuza kaçar kez atıf yapıldığını söylemekle iktifa edilecektir:

Atıf sayısı	Rumuz
1 atıf	ج , بخ , فس , ش , قط , خح , جع , جب , مح , صر , ق , ق به د , قع , سس , شي , سج , مخ , ت , حش في بق , فح , فقط , مع , فع , قح , عت , عح , جش , جت , عن , سن , بم , شط , جغ .
2 atıf	بق , ص , ظ , شجي , شخ , بس , قث , ذ , فش , د , كص , حح , ظه , فسط , صل , بح , ن , سط .
3 atıf	حص , م , مت , كب .
4 atıf	خه , قب .
5 atıf	خ , حم , قع .
6 atıf	عك
7 atıf	ط

C. ESERİN NÜSHALARI

Fetâvâ-yı Ali Efendi derlendikten sonra ciddi bir teveccühe mazhar olduğunu ve hızla çoğaltılmaya başlandığını daha önce söylemiştik.

Bu çalışma kapsamında Süleymaniye ve Bayezid Yazma Eser Kütüphaneleri ile İstanbul Müftülük Kütüphanesinde yapılan taramada eserin 90 farklı yazma nüshası tespit edilip birebir incelenmiştir. Ferağ kaydı bulunmayan / istinsah tarihi belli olmayan 26 nüsha bir yana bırakılırsa, söz konusu nüshaların en erken tarihlisinin 1102/1690, en geç tarihlisinin ise 1320/1902 yılına ait olduğu görülmektedir.

81 nüsha *Taharet* kitabı ile başlayıp *Arazi* bahsi ile bitecek şekilde tam olup 9

nüshada eksik bölümler mevcuttur. Öte yandan tespit edilen nüshaların büyük bir kısmının nakilli oluşu dikkat çekmektedir (58 nüsha). Diğer nüshalarda yalnızca fetvalar yer almaktadır.

Son olarak müstensihlerin isim ve künyeleri incelendiğinde *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin yalnızca İstanbul'da değil, Devlet-i Aliyye'nin farklı şehirlerinde de revaçta olan bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Eserin İzmir, Mosdar, Kastamonu, Rize, Ruscuk, Erzurum ve Yakova gibi farklı diyarlarda yaşayan müstensihler tarafından çoğaltılması bunun bir göstergesidir.

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin bahsi geçen 90 nüshası ile ilgili bilgiler EK-3'te görülebilir.

D. ESERİN SİSTEMATİĞİ

Klasik fıkıh kitaplarındaki tasnife göre tertib edilen *Fetâvâ-yı Ali Efendi Tahâret* kitabı ile başlayıp *Ferâiz* kitabı ile sona erer. En sonunda *Arazi* bahsine yer verilen ve 4654 fetvanın yer aldığı eserde¹⁰⁰ öncelikle ibadetlerle ilgili fetvaların zikredildiği, bunu aile hukuku ile muâmelât ve ukûbât bahislerinin takip ettiği görülmektedir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin ayrıntılı konu tertibi EK-4'te görülebilir.

Öte yandan 53 kitaptan müteşekkil olan eserde fetvaların en yoğun olduğu bölüm 384 fetvanın yer aldığı **Vakıf** kitabı olup **Talâk** (323), **Da'vâ** (311), **Buyû** (296), **Nikâh** (261) ve **Şehâdet** (268) kitapları da yoğunluklarıyla öne çıkmaktadır. En az sayıda fetva ise **Eşribe** (1), **Müsâkât** (2), **Lukata** (2), **Sayd-Zebâih** (4) ve **Sarf** (5) kitaplarındadır. Aşağıdaki tablo, 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde hukukî ihtilâfların daha ziyade hangi konularda meydana geldiğini göstermesi bakımından dikkat

¹⁰⁰ Literatürde mevcut bilgi her ne kadar eserde 4412 fetvanın bulunduğu yönünde olsa da (Kallek, "Fetâvâ-yı Ali Efendi", s. 438) bu sayının yalnızca matbu nüshadaki fetvaları ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Eser tab' edilirken yazma nüshalarda bulunan bazı fetvalar gözden kaçmış ve matbu nüshaya dâhil edilmemiş olabilir. Ayrıca tarafımızca ulaşılan 4654 sayısı da nihai düşünülmemelidir; zira yalnızca Süleymaniye YEK, Bayezid YEK ile İstanbul Müftülük Kütüphanesinde eserin 90'dan fazla yazma nüshasının bulunduğu düşünülürse Ali Efendi'ye ait daha çok sayıda fetvaya ulaşılması da mümkündür.

çekicidir.¹⁰¹

CİLD-İ EVVEL	KİTAP ADI	FETVA SAYISI	CİLD-İ SÂNİ	KİTAP ADI	FETVA SAYISI
	Tahâret	9		Vekâlet	170
	Salât	45		Da'vâ	311
	Zekât	45		İkrar	56
	Savm	15		Sulh	105
	Hacc	16		Mudârabe	51
	Nikâh	261		Vedîa	42
	Radâ'	32		Âriyet	10
	Talâk	323		Hibe	144
	Itâk	87		İcâre	237
	Velâ	12		İkrah	15
	Eymân	17		Hacr	30
	Hudûd	130		Me'zûn	13
	Serika	15		Ğasb	96
	Siyer	174		Şuf'a	26
	Lukata	2		Kismet	33
	Âbık	9		Müzâraa	10
	Mefkûd	18		Müsâkât	2
	Şirket	63		Sayd ve zebâih	4
	Vakf	384		Eşribe	1
	Buyû'	296		Kerâhiyye	15
	Sarf	5		Şirb	32
	Müdâyenât	54		Hîtân	107
	Kefâlet	131		Rehn	69
	Havâle	32		Cinâyât	27
	Kazâ	90		Diyât	192
	Şehâdet	268		Vesâyâ	207
				Ferâiz	116
	TOPLAM	2533		TOPLAM	2121

¹⁰¹ Bu tablo *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin iki matbu ve üç yazma nüshasının mukayese edilmesi suretiyle hazırlanmıştır. Matbu metinler İstanbul 1245 ve Kahire 1257 baskılarıdır. Yazma nüshalar ise şu şekildedir:

1. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1065 (Tarihi: 1102, Müstensihî: Abdalbaki b. Huseyn).
2. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2303 (Tarihi: 1108, Müstensihî: Belirsiz).
3. TBMM Ktp., nr. 1006 (Tarihi: 1151, Müstensihî: Seyyid Halil Mes'ud).

E. ESERİN FETÂVÂ-YI MU‘TEBERE ARASINDAKİ YERİ

Fetâvâ-yı Ali Efendi Osmanlı döneminde derlenmiş onlarca fetva mecmuası arasında, Fetvâhâne tarafından en muteber kabul edilmiş dört fetva mecmuasından birisidir. Diğerleri Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi’ye (v. 1703) ait *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi’ye (v. 1743) ait *Behcetü’l-fetâvâ* ve Şeyhülislam Dürriîzâde Mehmed Ârif Efendi’ye (v. 1848) ait *Netîcetü’l-fetâvâ* adlı eserlerdir. Aşağıdaki tabloda bu dört fetva mecmuası, tasnif edildikleri kitâb başlıkları ve bu başlıklar altında yer alan fetvaların sayısına göre mukayese edilecektir.¹⁰²

	Fetâvâ-yı Ali Efendi	Fetâvâ-yı Feyziyye	Behcetü’l- Fetâvâ	Netîcetü’l- Fetâvâ
İtikâdât	0	0	12	0
Tahâret	9	20	39	13
Salât	45	47	87	31
Zekât	45	40	48	49
Savm	15	15	21	2
İ’tikâf	0	0	1	0
Hacc	16	10	38	8
Nikâh	261	213	164	121
Radâ’	32	38	30	0
Talâk	323	277	292	176
İtâk	87	69	68	33
Mükâteb	0	4	0	0
Velâ	12	13	22	4
Eymân	17	4	20	20
Hudûd	130	45	61	3
Serika	15	12	10	10
Siyer	174	92	195	69
Buğât	0	0	9	0
Lakît	0	0	4	6
Lukata	2	0	8	
Âbık	9	12	3	
Mefkûd	18	15	6	5
Şirket	63	38	52	45
Vakf	384	225	321	168

¹⁰² Söz konusu mukayesede *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü’l-fetâvâ* ve *Netîcetü’l-fetâvâ*’nın Klasik yayınları tarafından neşredilen nüshalarına başvurulmuş, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* için ise kendi hazırladığımız metin esas alınmıştır.

	Fetâvâ-yı Ali Efendi	Fetâvâ-yı Feyziyye	Behcetü'l- Fetâvâ	Neticetü'l- Fetâvâ
Buyû'	296	222	188	146
Sarf	5	0	3	15
Müdâyenât	54	0	14	23
Kefâlet	131	35	79	48
Havâle	32	10	25	24
Kazâ	90	23	61	23
Şehâdet	268	119	169	92
Vekâlet	170	100	82	69
Da'vâ	311	213	177	172
İkrar	56	46	30	25
Sulh	105	53	76	39
Mudârebe	51	30	42	21
Vedîa	42	35	34	11
Âriyet	10	16	3	5
Hibe	144	63	33	58
İcâre	237	127	119	113
İkrah	15	24	14	18
Hacr	30	5	5	11
Me'zûn	13	7	6	
Ğasb	96	69	96	53
Şuf'a	26	14	26	17
Kısmet	33	21	34	30
Müzâraa	10	13	15	8
Müsâkât	2	3	2	
Sayd ve zebâih	4	1	9	3
Udhiye	0	0	8	
Eşribe	1	0	9	0
Kerâhiyye	15	12	67	16
Şirb	32	26	25	9
İhyâu'l-mevât	0	0	4	0
Hîtân	107	34	46	15
Rehn	69	38	51	49
Cinâyât	27	13	31	109
Diyât	192	140	175	0
Vesâyâ	207	107	131	76
Ferâiz	116	57	73	62
TOPLAM	4654	2865	3474	2124

Fetâvâ-yı Ali Efendi sözkonusu fetva mecmuaları arasında tarihi en eski ve aynı zamanda hacmi en geniş olan mecmua olması itibariyle temayüz eder. En az fetvaya sahip mecmuanın ise *Netîcetü'l-fetâvâ* olduğu görülür.

Her dört mecmuada da klasik fıkıh metinlerindeki bölüm başlıkları takip edilmiştir. Bununla birlikte *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ile *Behcetü'l-fetâvâ* sahip oldukları ayrıntılı tasnif ile bir adım öne çıkmakta; diğer tüm mecmualardan farklı olarak itikadî meselelere dair fetvalarla başlaması ve diğerlerinde bulunmayan bölümlere sahip olması ile *Behcetü'l-fetâvâ* ayrıca dikkat çekmektedir.

Nikâh, talâk, vakıf ve buyû kitapları dört mecmuada da en yoğun bölümlerdir. Ne var ki *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ile *Behcetü'l-fetâvâ*'da en fazla sayıda fetva Vakıf kitabında bulunurken *Fetâvâ-yı Feyziyye* ile *Netîcetü'l-fetâvâ*'da en çok fetva ihtiva eden kısım Talâk kitabıdır.

F. ESER HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

- *Fetâvâ-yı Ali Efendi Nakilleri*

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarına nakil yazma faaliyeti henüz Ali Efendi hayattayken başlamış olup vefatından sonra da devam etmiştir. Eserin yazma nüshalarının büyük bir kısmı nakilli olduğu gibi bu hususta müstakil mecmualar da hazırlanmıştır ki sözkonusu mecmualar ve müellifleri hakkında ayrıntılı bilgi “Eserin Nakilleri” başlığı altında verilmiştir.

- *el-Metâlibu's-seniyye li'l-fetâvâ'l-Aliyye*

Şam'da 18 yıl müftülük yapmış olan Hâmid b. Ali el-İmâdî ed-Dımaşkî (v. 1171/1758), Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarından istifade etmek isteyenlere bir el kitabı olması amacıyla hazırladığı bu kıymetli eserinde Ali Efendi'nin fetvalarını Arapça olarak özetlemekte ve konu sıralamasına riayet ederek okuyucuya sunmaktadır. Müftülüğü sırasında verdiği fetvaları *el-Fetâvâ'l-Hâmidîyye* adlı iki ciltlik eserde müstakil olarak toplanmış olan¹⁰³ Hâmid el-İmâdî'nin Ali Efendi fetvaları üzerine

¹⁰³ Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, s. 329.

yaptığı bu çalışma, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Arap ulema arasında da muteber bir eser olduğunu göstermektedir. İmâdî bu mecmuayı hazırlamadaki gerekçesini eserin girişinde şu şekilde ifade eder:

Bu *el-Metalibu's-seniyye li'l-Fetâvâ'l-Aliyye* Arapça'dır, aslı Türkçedir. Bunlar Osmanlı ülkesinin şeyhülislamı Ali Efendi'nin fetvalarıdır. Ben burada şeyhülislamın üzerinde çokça durdukları ve fikirlerini yoğunlaştırdıkları birtakım şer'î meseleleri ve kanunlarla ilgili soruları topladım. Fıkıh-ı şerîfe aşinalığı olanlar şer'î olanla kanunî olanı en küçük bir bakışla bile birbirinden ayırabilirler. Ben bu sayfaları bir fihrist olarak topladım ki üzerinde çalışmak isteyenlerin müracaat etmesi kolay olsun. Tevfik Allah'tandır.¹⁰⁴

- *el-Mecmuatü'l-aliyye fi'l-fikhi'l-Hanefiyye*

Çatalcalı Ali Efendi'nin torunu olup İstanbul kadılığı, nakîbu'l-eşrâflık ve nihayet şeyhülislamlık vazifelerinde bulunmuş olan Seyyid Mehmed Şerîf Efendi (v. 1779)¹⁰⁵ tarafından hazırlanan bu çalışmada müellif, dedesi Ali Efendi'nin fetvalarının temeli olan, Hanefî mezhebindeki muhtâr ve müftâ bih kavilleri muteber kaynaklarından toplayıp bir araya getirdiğini şu şekilde ifade eder:

İlmiyle âmil, fâzıl ve kâmil bir âlim olan merhum Şeyhülislam Ali Efendi -ki annemin babası olup dedemdir- bir süre iftâ makamında bulundu. Meselelerin benzerlerinden ayrıştırılması, en güzel üslûba dökülmesi ve düzenlenmesi hususunda aşırı titizlik gösterdi. O kadar ki; fetvaları amel edilmesi gereken yasa (düstûru'l-amel) oldu, halefî olan pek çok kâmil zat bu fetvalara güvendi ve bunlar İslam meşâyihinin temeli, kadı ve hâkimlerin dayanağı haline geldi. İftâsı döneminde çok sayıda mesele ile Hanefî fakihlerinin muteber ve muhtar görüşlerinin en kıymetlileri onun elinde toplandı. Yine o, onların incelemelerinin ve seçimlerinin en değerlilerini ipliğine dizdi; ama vakti bunları tertib etmeye müsaade etmedi ve bunları temize çekip düzenleyemeden vefat etti. İşte şimdi Allah beni bu kıymetli işe ve bu güzel eseri ihya etmeye muvaffak kıldı. Ben bu esere *el-Mecmuatü'l-aliyye fi'l-fikhi'l-Hanefiyye* ismini verdim. Allah'tan beni ve diğer müslümanları bu

¹⁰⁴ Hâmid b. Ali ed-Dımaşkî, *el-Metâlibu's-seniyye li'l-fetâve'l-aliyye*, Konya Yusufâğa YEK, nr. 393/24, vr. 183b.

¹⁰⁵ Özcan, "Seyyid Mehmed Şerîf Efendi", s. 69.

eserden faydalandırmasını ve din gününde bizi müctehid fakihlerle birlikte haşretmesini niyaz ediyorum.¹⁰⁶

Her ne kadar bu açıklamadan hareketle Özcan *el-Mecmuatü'l-aliyye*'yi “Ali Efendi'nin fetvalarının temize çekilmiş hali” olarak vasıflandırsa da¹⁰⁷, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Mehmed Şerîf Efendi'den çok önce temize çekilerek derlendiği bilinmektedir. Bu nedenle bütünüyle Arapça metinlerden ibaret olup fetvalara yer verilmeyen bu eserin Ali Efendi'nin fetvalarına ait bir derleme olmadığı bilinmelidir. Mehmed Şerîf Efendi'nin bu çalışması, temelde Grebneşî Mustafa Efendi ile Gelibolulu Fâzıl Mahmud Efendi'nin nakil derleme çalışmalarına benzemekle birlikte muhteva itibariyle farklı oldukları görülmektedir. Mehmed Şerîf Efendi yukarıda görüldüğü üzere dedesinin Hanefî fikhındaki muteber ve muhtâr kavilleri topladığını ancak düzenleyemeden vefat ettiğini ve kendisinin bu işi tamamladığını belirtmektedir. Bu durumda Mehmed Efendi'nin elindeki nakiller, bizzat Çatalcalı Ali Efendi'nin fetva verirken dayandığı kaviller olmaktadır ve bu yönüyle büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte gerek bu kavillere, gerekse Seyyid Mehmed Şerîf Efendi'ye *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine yapılan nakil çalışmalarında hiçbir atıfta bulunulmayışı dikkat çekici bir vakiadır. Aynı şekilde Mehmed Şerîf Efendi'nin Ali Efendi döneminde yaşamış, onunla birlikte çalışmış ve fetvalarının derlenmesi için büyük mesai harcamış Grebneşî Mustafa Efendi ile Fâzıl Mahmud Efendi'ye hiçbir atıfta bulunmaması da hayret vericidir. Her ikisi de izaha muhtaç olan bu hususlar hakkında kesin bir tespit yapamadığımız için burada yalnızca sorularımızı ortaya koymakla yetiniyoruz.

• *Fetva Derlemeleri*

18 ve 19. yüzyıllarda derlenmiş pek çok fetva mecmuasında Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarına yer verilmektedir. Bu mecmualarda Ali Efendi'nin çok sayıda fetvasının yer alıyor oluşu, fetvalarının en muteber fetvalar arasında görülmesinin doğal bir sonucudur. Ali Efendi fetvalarının yer aldığı fetva derlemelerinden bir kısmı şu

¹⁰⁶ Şerifzade Seyyid Mehmed Efendi, *el-Mecmuatü'l-aliyye fi'l-fıkhi'l-Hanefiyye*, vr. 1b.

¹⁰⁷ Özcan, “Seyyid Mehmed Şerîf Efendi”, s. 70.

şekilde sıralanabilir:¹⁰⁸

- ✓ *Nehriyyetü 'l-fetvâ*: Seyyid İbrahim Edhem (v. 1776)
- ✓ *Mecelletü 'l-mehâkim*: Akifzâde el-Amasî (v. 1808)
- ✓ *Fetâvâ 'n-nu 'mâniyye*: Debbağzâde Nu'man Efendi (v. 1809)
- ✓ *Hülâsatü 'l-ecvibe*: Çeşmîzâde Mehmed Hâlis (v. 1879)
- ✓ *Melceü 'l-müftîn fî vâkıâti 'l-müstefîn*: Manisalı Evliyazade Ali (v. 1884)
- ✓ *Fetâvâ-yı Karahisârî*: Karahisar Kadısı Mehmed Efendi (v. ??)
- ✓ *Mir'âtü 'l-murâfîn*: Ahmed Hamdullah b. İsmail el-Ankaravî (v. 1899)

Bu derlemeler arasında Ali Efendi'nin fetvalarından seçmelerin yer aldığı *Fetâvâ Kurratu 'l-ayn* ayrıca zikredilmelidir. Müftî ismi verilmeksizin fetvaların özet cümleler halinde nakledildiği bu mecmuada dava, şahitlik, şirket, mudârebe, vakıf ve vasiyet meselelerine dair beş fasıl bulunmaktadır.¹⁰⁹

• ***Fetâvâ Ali Efendi alâ hucceti 'l-vekîl li kabzı 'd-deyn***

Bir deyni kabz için vekil tayin edilen kişi müvekkil vefat ettikten sonra varisler tarafından deyni kabz ettiği halde müvekkile teslim etmemekle itham edildiğinde, bu suçlamadan kurtulması için teslim ettiğine dair yemin etmesi yeterli midir, yoksa ispat etmesi gerekir mi? Çatalcalı Ali Efendi'nin yemini yeterli gördüğü bu meselede *Behcetü 'l-fetâvâ* müellifi Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi ispat gerektiğine fetva vermiştir. Aynı meseleye dair birbirinin aksi istikamette serdedilmiş bu iki fetva sonraki âlimlerin dikkatini çekmiş; Medine kadısı olan Mehmed Sâdık b. Mustafa Şânîzâde (v. 1791) her iki şeyhülislamın fetvasını değerlendirip tercihte bulunmak üzere *Fetâvâ Ali Efendi alâ hucceti 'l-vekîl li kabzı 'd-deyn* isimli risalesini telif etmiştir. Şânîzâde bu risalesinde Ali Efendi fetvasının doğru, Abdullah Efendi fetvasının ise hatalı olduğunu delilleriyle izah eder. Şânîzâde'nin risalesini doyurucu bir telif olarak görmekle birlikte Türkçe olması itibariyle kapalılıklar taşıdığını ve yeterince anlaşılamadığını düşünen Şeyhülislam Mehmed Atâullah Efendi (v. 1811),

¹⁰⁸ Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, s. 266, 267, 268, 272, 275, 277, 278.

¹⁰⁹ Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, s. 299.

Şânîzâde'nin metnini şerh etmek ve daha anlaşılır kılmak için *Risâletu't-tenkîh ve't-tehzîb li-Risâleti Şânîzâde* adlı çalışmasını telif etmiştir.¹¹⁰ Süleyman Kaya ise bütün bu çalışmaları inceleyerek kaleme aldığı makalesinde bir fetvanın müftâ-bih hale geliş sürecini ortaya koymuştur.¹¹¹

- ***Şeyhülislam Fetvaları: Çatalcalı Ali Efendi***¹¹²

Ali Efendi fetvalarının latinize edilmesine dair ilk çalışmalardan biri olan bu eserde İbrahim Ural, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin birinci cildinde yer alan 2032 fetvayı günümüz Türkçesine aktarmıştır. Ne var ki fetvaların anlaşılması için herhangi bir şerh / açıklama yapmayıp yalnızca sadeleştirmeyi tercih eden müellif fetva metinlerinde ciddi değişiklikler yapmış, bu nedenle de eserin orijinalliği büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

- ***Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetavâ-yı Ali Efendi Adlı Fetvâ Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması***¹¹³

Esra Yakut'un kaleme aldığı bu makalede, İslam hukukunun nikâh ve talâk ile ilgili hükümleri *Fetâvâ-yı Ali Efendi* özelinde ele alınmaktadır. Ali Efendi'nin fetvalarının yanı sıra şer'iyye sicillerinden yapılan iktibaslar ile de zenginleştirilen çalışmada nikâh akdinin yapılması ve kaydı, nikâhta vekâlet, velâyet, büluğ muhayyerliği, evlenme engelleri, geçerli boşanmanın şartları, boşanma çeşitleri, boşanmanın sonuçları gibi hususlar fetvalara göre izah edilmektedir.

¹¹⁰ Risalenin 1280 tarihli bir nüshası için bak: Süleymaniye Ktp., Mehmed Nuri Efendi, nr. 184-010, vr. 140b-148a.

¹¹¹ Süleyman Kaya, "Vekâlet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-Bih Hale Geliş Süreci", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20 (2012), ss. 71-86.

¹¹² İbrahim Ural, *Şeyhülislam Fetvaları*, İstanbul: Fey Vakfı yayınları, 1995.

¹¹³ Esra Yakut, "Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetavâ-yı Ali Efendi Adlı Fetvâ Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 7 (1996), ss. 287-318.

- **Osmanlı Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetvalarında Nikâh (Evlenme Akdi)**¹¹⁴

Mustafa Okumuş tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, şeyhülislamlık ve fetva müessesesi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatı özetlenmiş, ardından *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Nikâh bölümünün latine edilmiş metni verilmiş, son olarak da fetvaların nakillerinde en fazla atıf yapılan 9 eser tanıtılmıştır.¹¹⁵ Müellif *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin dört muteber fetva eserinden biri olmasını, fetvalara kaynak teşkil eden eserlerin Hanefî fıkhrındaki en muteber ve meşhur eserler arasında bulunmasına bağlar. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'deki Nikâh bölümünü *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Fetâvâ-yı Feyziyye*'deki Nikâh bölümleriyle de mukayese eden müellif, bu eserlerdeki fetvalar arasında birbirini nakzeden çelişkili ifadeler rastlamadığını belirtir. Okumuş, Ali Efendi'nin fetvalarını “*devrin içinde bulunduğu dinî hayata ışık tutacak bir kaynak, sosyal ve kültürel değerlere yol gösterici bir rehber*” olarak betimlemektedir.¹¹⁶

- **Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü: Fetava-yı Ali Efendi Örneği**¹¹⁷

Muharrem Kılıç tarafından telif edilen bu makalede fetvanın Osmanlı hukukundaki işlevi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin gayr-ı müslimlere dair fetvaları özelinde incelenmiştir. Fetva müessesesi ile ilgili yaptığı genel girişten sonra Osmanlı hukuk sisteminde fetvanın ve şeyhülislamlık makamının hukukî otoritesini ele alan Kılıç, Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatı ve *Fetâvâ* adlı eserine kısaca değindikten sonra gayr-ı müslimlerle ilgili fetvalardan örnekler sunarak makalesini sona erdirir.

¹¹⁴ Mustafa Okumuş, “Osmanlı Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetvalarında Nikâh (Evlenme Akdi)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2003).

¹¹⁵ Yazar bu bağlamda *Fetâvâ-yı Kâdîhân*, *el-Hidâye*, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, *Câmiu'l-fusûleyn*, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, *Fethu'l-kadîr*, *Dürer ve Ğurer*, *Mülteka'l-ebhur* ve *el-Bahru'r-râik* adlı eserleri tanıtılmaktadır.

¹¹⁶ Okumuş, “Osmanlı Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetvalarında Nikâh (Evlenme Akdi)”, s. 105.

¹¹⁷ Muharrem Kılıç, “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü: Fetava-yı Ali Efendi Örneği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13 (2009), ss. 63-82.

Fetva kurumunu ictihad etkinliğinin dinamizmini temin eden önemli bir damar olarak gören müellif, oryantalistlerin iddialarını reddederek İslam hukukunun müftülerin hukuku olduğunu ifade eder. Ona göre fetva doktriner gelişim ve değişimin baş aktörü olmuştur; nitekim furû-i fıkıh ve usûl-i fıkıh birikimi hukukun teorik kısmını kendine konu edinmişken fetva literatürü, yürüyen yaşamın beşerî ilişkilerine bağlı olarak insanların sorunlarına cevap oluşturmış ve hukukun pratik kısmını teşkil etmiştir.¹¹⁸

- ***Açıklamalı Osmanlı Fetvaları: Fetâvâ-yı Ali Efendi***¹¹⁹

Asliye ceza hâkimliğinden emekli Necâti Demirtaş tarafından kaleme alınan *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları* serisinin üçüncü kitabıdır. İlk iki eserde *İlmiye Sâlnâmesi*, *Câmiu'l-fetâvâ*, *Nûru'l-fetâvâ* ve *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'den fıkıhın muhtelif konularına dair fetvalar seçerek sadeleştirme yapmaksızın aslî formuyla latinize eden müellif, fetvalara dair açıklamalarda bulunmaktadır. Serinin üçüncü kitabında ise müstakil olarak *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'yi ele almakta; eserde bulunan fetvaları günümüz okuyucusunun anlayacağı şekilde tasvir etmekte, kapalı hususları açıklamakta ve Türk Medeni Kanunu ile mukayesesini yaparak izah etmektedir. Bütün bu yönleriyle Demirtaş'ın çalışmasının, şimdiye kadar *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine yapılan en ciddi ve emek mahsulü çalışma olduğu söylenmelidir.

Ne var ki bir matbu, bir de yazma nüsha esas alınarak yapılan bu çalışmada, Ali Efendi'nin diğer nüshalarda bulunan çok sayıda fetvası yer almamaktadır. Nitekim *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'yi latinize çalışmamız esnasında Demirtaş'ın metnini muhtelif nüshalarla karşılaştırdığımızda, çeşitli konulara dair 250'den fazla fetvanın eksik olduğunu tespit ettik. Öte yandan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin orijinal tasnifini gerekli gördükçe değiştiren müellif bazı başlıkları hiç zikretmemiş¹²⁰, asıl metinde müstakil

¹¹⁸ Kılıç, “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü: Fetava-yı Ali Efendi Örnelemi”, s. 67-68.

¹¹⁹ Necati Demirtaş, ***Açıklamalı Osmanlı Fetvaları: Fetâvâ-yı Ali Efendi***, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014.

¹²⁰ Sözgelimi *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin birinci cildinde 97, 113 ve 179 numaralı sayfalardaki “Nev' Âhar” başlığı ile 228. sayfadaki “Fîmâ yeteallaku bi'l-icâze” başlığı Demirtaş metninde yer almamakta, bu başlık altındaki fetvalar önceki başlıkların altında verilmektedir (Demirtaş, ***Açıklamalı Osmanlı***

bölüm olarak yer verilen bazı fetvaları başka bölümlere yerleştirmiş¹²¹, bazı konularda tamamen kendine ait başlıklandırmalar yapmıştır.¹²² Anlamı değiştirecek ölçüde kelime düşüklükleri ve okuma hatalarının ciddi bir yekûn tuttuğu da hesaba katılırsa¹²³, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin aslına uygun yeni bir neşrinin yapılması elzem görünmektedir.

Bunların dışında, her ne kadar müstakil olarak *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'yi konu edinmemiş olsa da, içerisinde onunla ilgili özel başlık açan ya da önemli bilgiler veren çalışmalar da bulunmaktadır.

Pehlül Düzenli yüksek lisans tezi olarak hazırladığı çalışmasında *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin İstanbul Müftülük Kütüphanesi'nde bulunan on iki nüshasını tanıtmış ve eser hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.¹²⁴ Bir başka yüksek lisans tezi Mustafa Şahin'e ait olup bu çalışmada Çatalcalı Ali Efendi kısaca tanıtılarak *Fetâvâ-yı Ali Efendi* hakkında özet bilgi verilmektedir.¹²⁵

Fetvaları, I, 210, 247, 381, 476).

¹²¹ Sözelimi “Âbık” bahsi *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de “Kitâbu'l-âbık” şeklinde müstakil bir bölüm iken (I, 143) Demirtaş metninde “Kitâbu'l-lukata” içerisinde verilmektedir (Demirtaş, **a.g.e**, I, 305).

¹²² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin “Ta'zîr” faslı aslı derlemede altı başlıktan mürekkep iken (I, 112-119) Demirtaş tazir suçlarını kendi değerlendirmesine göre gruplandırmış ve buradaki fetvaları 21 başlık altında sıralamıştır (Demirtaş, **a.g.e**, I, 244-259).

¹²³ Sözelimi *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de maskaralık yaparak insanları eğlendirmek için başına kâfir şapkası takan kişiye tecdid-i iman ve nikâhı gerekli gören fetva (**Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 135) Demirtaş metninde “kâfir” lafzı düşmüş olarak verilmekte, fetvanın açıklamasında da insanları güldürmek için başına şapka takan herkesin imanını ve nikâhını tazelemesi gerektiği belirtilmektedir (Demirtaş, **a.g.e**, I, 290). Bu fetva için son derece önemli olan “kâfir” lafzının düşmesiyle ne büyük bir anlam hatası olduğu açıkça görülmektedir. Anlamı değiştirecek okuma yanlışlıkları için bak: Demirtaş, **a.g.e**, I, 121, 193, 195 vd.

¹²⁴ Pehlül Düzenli, “İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde Bulunan Meşihat Fetvaları”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 1995), s. 55-64. Düzenli'nin zikrettiği nüshaların tamamı bahsedildiği gibi *Fetâvâ-yı Ali Efendi* olmayıp sözelimi bir nüsha Mehmed Şerîf Efendi'nin *el-Mecmuatü'l-aliyye*'si iken (nr. 139) diğer bir nüshanın da Grebneşi Mustafa Efendi'nin nükûl mecmuası olduğu görülmektedir (nr. 185).

¹²⁵ Mustafa Şahin, “İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2000), s. 130-133.

Şükrü Özen Osmanlı dönemi fetva literatürüne dair hazırladığı kapsamlı makalesinde *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'ye de yer vermiş; eser hakkında kısaca bilgi verdikten sonra hakkında yapılan çalışmalara temas etmiştir.¹²⁶ Emine Arslan nukûllü fetva mecmuaları ile ilgili doktora tezinde *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'ye önemli ölçüde yer ayırmış; eserin nüshaları hakkında kapsamlı bilgiler sunmuştur.¹²⁷

Son olarak Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından 2015 yılında yayınlanan *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları* adlı çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve muhtelif şeyhülislamlara ait olan iki yüz üç fetva aslı sûretleri ile neşredilmiştir.¹²⁸ Eserde Çatalcalı Ali Efendi'ye ait on altı fetvanın da aslı suretine yer verilmiştir; bu fetvaların üçü *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin matbu nüshasında aynı lafızlarla zikredilirken dördü benzer lafızlarla yer almaktadır. Kalan dokuz fetvanın ise matbu nüshada bulunmadığı tespit edilmiştir ki bu durum eserin derlenişi sırasında bu fetvaların gözden kaçmış olmasıyla izah edilebilir. Söz konusu dokuz fetva EK-6'da görülebilir.

¹²⁶ Özen, Şükrü, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 5, 2005, ss. 298-300.

¹²⁷ Emine Arslan, "Nukûllü Fetva Mecmûaları Ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kânia Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2010), s. 61-74.

¹²⁸ Sinan Çuluk ve Yılmaz Karaca (hızl.), **Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları**, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.

İkinci Bölüm

ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN FETVALARINA

GENEL BAKIŞ

Klasik fıkıh metinlerinden farklı olarak güncel hayatın her alanından meselelere çözüm yolu sunan, insanların her türlü sorununun ele alınıp cevaplandırıldığı fetva eserleri, kendi dönemlerinin ilmî, kültürel, siyâsî ve beşerî ortamına dair zengin bir kaynak sunmaktadır. Bu bağlamda Çatalcalı Ali Efendi'nin on üç yıllık meşihati döneminde verdiği fetvalardan müteşekkil *Fetâvâ-yı Ali Efendi* de, ait olduğu dönemin pek çok açıdan doğru anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Bu başlık altında Ali Efendi'nin fetvaları dil, coğrafya, hukuk, sosyal yapı vb. muhtelif yönlerden ele alınacaktır.

I. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE DİL VE ÜSLUP

XVII. yüzyıl hukuk metinlerinden Ali Efendi'nin fetvaları dil ve üslup açısından incelendiğinde, fetva dilinin onun döneminde oldukça teknik ve mütekâmil bir yapıya kavuştuğu görülür. Bunda fetva eminliği müessesesinin iyice oturmuş olmasının payı büyüktür. Zira fetva eminliğinde hoca-talebe ilişkisine dayalı ilmî bir gelenek söz konusu olup fetva müsevvıdlığı yapan kişiler basit memurlar olmaktan ziyade çoğunlukla fetva emininin birebir eğitiminden geçmiş, günlük hayatta karşılaşılan karmaşık hukukî olayların fetva diline nasıl döküleceği hususunda özel olarak yetiştirilmişlerdir. Bu işleyişe ilave olarak Çatalcalı Ali Efendi'nin de bu hususta hassasiyet gösterdiği söylenebilir. Nitekim dönemin kaynaklarında Ali Efendi'nin soruların en düzgün kalıplarla ifade edilmesi, gereksiz hiçbir ayrıntıya yer verilmemesi ve şekil açısından bütünlüğün oluşturulması hususlarındaki titizliğine işaret edilmektedir.¹²⁹ Ayrıca on üç yıla yayılan bir dönemde tadrîcen yazılan ve farklı fetva eminlerinin kaleminden geçen fetva metinlerinde, meselelerin tasvirinde başvuru olan fıkî önermelerin yapısal tutarlılığı ve kullanılan ifadelerin bütünlüğü dikkat çekicidir. Bunda, hem fetva müessesesi bünyesinde oluşan ilmî geleneğin ve hem de Çatalcalı'nın bahsi geçen memurların eğitim ve vazifeleriyle yakından ilgilenmesinin etkili olduğu düşünülebilir.

Burada dikkat çeken bir diğer nokta ise, Ali Efendi'nin fetva metinlerinde önceki yüzyıl fetva metinlerine nazaran Arapça kelime ve cümle kalıplarının oldukça

¹²⁹ Şerifzâde Seyyid Mehmed Efendi, *el-Mecmuatü 'l-aliyye fi 'l-fıkhi 'l-Hanefiyye*, vr. 1b.

yoğun bir şekilde kullanılmış olmasıdır.¹³⁰ Yalnızca *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de değil çağdaşı olan diğer fetva metinlerinde de günlük hayatta Türkçe karşılığıyla kullanıldığı bilinen pek çok kelimenin Arapça olarak yer almasında bilinçli bir tercihin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu tercihte fetva metinlerini olabildiğince teknik bir yapıya kavuşturmak, fetva dilini halk dilinden ayırarak fetvaya karşı daha fazla saygı uyandırmak gibi gayeler etkili olmuş olabilir.

A. MÜSTEFTÎLERİN SORULARI

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de soruların genellikle uzun ve ayrıntılı, cevapların ise kısa ve tek kelimelik/cümlelik oluşu dikkat çeker. Öyle ki soruların, meseledeki bütün detayların yer alacağı ve kendisine en kısa ifadeyle cevap verileceği şekilde tanzim edilmesine özellikle itina gösterildiği anlaşılmaktadır.

En uzun sorular -ihtiva ettiği ayrıntıların fazlalığı sebebiyle olsa gerek- genellikle vakıfla ilgili meselelerde yer almaktadır. Oldukça uzun bir meselede gerekli bütün ayrıntıların nasıl muntazam ve dikkatli bir üslupla yerleştirildiğini görmek için söz konusu fetvalardan birisini burada zikretmek yerinde olacaktır:

Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeden Hind'e şu kadar akçe karz verdikde Hind mülk arsasını meblağ-ı mezbûr mukabelesinde Zeyd'e istiğlâl tarikiyle bey' edip ba'dehu arsa-i merkûmeyi Zeyd'den bir sene tamamına dek şu kadar akçeye istîcâr ve sene tamamına dek zabt edip karz aldığı akçe ile ecr-i müsemâyı Zeyd'e eda ettikten sonra Hind Zeyd'den "*Ben arsayı sana teslim etmeden istîcâr etmiş idim, ecr-i müsemâmâ ecr-i mislinden ziyade olmakla ziyadeyi bana ver*" deyu dava ettikde Zeyd "*Sen arsayı bana teslim, ben dahi kabz ettikten sonra istîcâr eyledin, hatta vech-i muharrer üzere ikrar edip hüccet dahi vermiş idin*" deyu dava ve takririne mutabık hüccet ibraz ettikde Hind vech-i muharrer üzere ikrar edip hüccet verdiğine mu'terife iken Zeyd'e "*Kâzibeten ikrar etmiş idim, teslim ve kabzı isbat eyle, ve illâ ecr-i mislinden ziyadeyi senden istirdâd ederim*" demeye kâdire olur

¹³⁰ Sözelimi XV. yüzyıl şeyhülislamlarından Molla Arab'ın (v. 1496) fetvalarında, o dönemde halk arasında konuşulan günlük Türkçe oldukça net bir şekilde görülebilmektedir (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 585).

mu? *el-Cevâb: Olmaz.*¹³¹

Şeyhülislamlara sorulan soruların kişilere, dönemlere, coğrafyalara ve ihtiyaçlara göre değişkenlik arz ettiği, farklı fetva mecmualarında buna göre farklı üslup ve formların benimsenmiş olduğu bilinen bir gerçektir. Ali Efendi'nin fetvalarında yer alan sorular, mahiyetlerine göre beş sınıfta ele alınabilir:

1. Bir Meselenin Hükmünü Öğrenmeye Yönelik Sorular

Bu tür sorularda şahıslar arasındaki hukukî bir ihtilâf yahut fikhî bir mesele ayrıntılarıyla tasvir edilir ve meselenin hükmü öğrenilmeye çalışılır. *Fetâvâ-yı Ali Efendi* büyük oranda bu sorulardan oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda eserde kullanılan bazı soru kalıplarına yer verilmiştir.

OLUR MU?	<i>Âsim olur mu?</i> <i>Azad olur mu?</i> <i>Bâtıl olur mu?</i> <i>Boş (olmuş) olur mu?</i> <i>Câiz olur mu?</i> <i>Dâhil olur mu?</i> <i>Farz-ı ayn olur mu?</i> <i>Fâsid olur mu?</i> <i>Halâs olur mu?</i> <i>Haram olur mu?</i> <i>Helâl olur mu?</i>	<i>Kâdir olur mu?</i> <i>Lâyık olur mu?</i> <i>Lâzım olur mu?</i> <i>Makbûle olur mu?</i> <i>Menkûhesi olur mu?</i> <i>Mesmûa olur mu?</i> <i>Mübâne olur mu?</i> <i>Mün'akit olur mu?</i> <i>Mün'azil olur mu?</i> <i>Müntefî olur mu?</i> <i>Müntekiz olur mu?</i>	<i>Müstehak olur mu?</i> <i>Nâfiz olur mu?</i> <i>... Olmuş olur mu?</i> <i>Sabit (olmuş) olur mu?</i> <i>Sahih olur mu?</i> <i>Sâkit (olmuş) olur mu?</i> <i>Tâmme olur mu?</i> <i>Vâcib olur mu?</i> <i>Vâki olur mu?</i> <i>Vâris olur mu?</i>
OLUNUR MU?	<i>Add olunur mu?</i> <i>Amel olunur mu?</i> <i>Cebr olunur mu?</i> <i>Hükm olunur mu?</i> <i>İcra olunur mu?</i> <i>İkâme olunur mu?</i>	<i>İltifat olunur mu?</i> <i>İstirkâk olunur mu?</i> <i>İtibar olunur mu?</i> <i>Katl olunur mu?</i> <i>Men' olunur mu?</i> <i>Nez' olunur mu?</i>	<i>Sarf olunur mu?</i> <i>Taarruz olunur mu?</i> <i>Tahliye olunur mu?</i> <i>Tasdik olunur mu?</i> <i>Tenfîz olunur mu?</i>
MUHTELİF SORULAR	<i>Alınır mı?</i> <i>Hangisi kabz eder?</i> <i>Hangisi evlâdır?</i> <i>Hangisine hükm olunur?</i> <i>Hangisinin olur?</i> <i>Hangisininindir?</i> <i>Hisse verilir mi?</i> <i>Hükm-i şer'î nice dir?</i>	<i>Kaç talâk boş olur?</i> <i>Kismet-i tereke nice dir?</i> <i>Kimin olur?</i> <i>Lazım mıdır?</i> <i>Mahrem midir?</i> <i>Mekruh mudur?</i> <i>Meşru mudur?</i> <i>Ne ile münkaziye olur?</i>	<i>Ne lazım olur?</i> <i>Ne miktar alır?</i> <i>Ne miktardır?</i> <i>Ne vech ile? (alırlar/ zararı çekerler/ lazım olur...)</i> <i>Ne zaman boş olur?</i> <i>Var mıdır?</i> <i>Yerine geçer mi?</i>

¹³¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 141. Sorularının uzunluğu ile dikkat çeken diğer fetvalar için bak: *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 9, 167, 169, 174, 206, 293; II, 130.

2. Doğru Cevabı / Çözümü Öğrenmeye Yönelik Şıklı Sorular

“Öyle midir, yoksa böyle midir?” şeklinde ifade edilebilecek bu sorularda müsteftî bir konuyla ilgili iki şıktan hangisinin doğru olduğunu ya da bir hukukî ihtilâfta iki çözümden hangisinin uygulanacağını sorar; Ali Efendi de sözkonusu iki şıktan birini tercih ederek cevap verir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de bu tür sorular da çokça yer almaktadır. Sözelimi:

Salât-ı cum’a farz mıdır, yoksa vacib midir? *el-Cevâb: Kitab ve Sünnet ve icmâ-ı ümmet ile farz-ı muhkemdir.*¹³²

Zeyd-i müslimin zevcesi Hind-i nasrâniyye fevt oldukda, Hind müslimîn mekâbirinde mi defnolunur, yoksa kefer mekâbirinde mi? *el-Cevâb: Kefer mekâbirinde Ukbe b. Âmir radiyallahu anh kavli üzere alâ-hidetin bir mahalle defn olunmak eslemdir.*¹³³

3. Bilgi Edinmeye Yönelik Sorular

Şeyhülislam Ali Efendi’ye kimi zaman şahıslar arası ihtilâfın nasıl çözüleceğinden ziyade, ihtilâfın dayandığı temel fıkıh bilgisi de sorulmuştur. Hamileliğin azami süresi¹³⁴; ikrâhın hibe, nikâh, kefâlet gibi akitlerin geçerliliğine etkisi¹³⁵; mehr-i misl, ecr-i misl ve semen-i mislin neye göre tespit edileceği¹³⁶; beyyinelerin birbiriyle çelişkili olması durumunda hangi beyyinenin tercih edileceği¹³⁷; zina, livâta vb. suçların tespitinde kaç şahit gerektiği¹³⁸; hangi davada kaç yıl geçerse zaman aşımının söz konusu olacağı¹³⁹ ve organlara göre diyet miktarının nasıl değişeceği¹⁴⁰ ile ilgili sorular müsteftînin bilgi edinmek üzere sorduğu sorulardandır.

¹³² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 8.

¹³³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 10. Diğer örnekler için bak: I, 19, 56, 77, 91, 93, 133, 144, 166, 170, 180; II, 49, 176, 238, 239, 240, 277.

¹³⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 78.

¹³⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 260, 272; II, 68, 69, 81 vd.

¹³⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 38; II, 15, 139.

¹³⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 311.

¹³⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 285.

¹³⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 64.

¹⁴⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 219, 220.

Çatalcalı Ali Efendi bu soruları da diğerlerinde olduğu gibi olabildiğince kısa ve öz bir şekilde cevaplandırmıştır.

4. Daha Faziletli Olan Uygulamayı Öğrenmeye Yönelik Sorular

Müsteftînin iki husustan hangisini uygularsa daha çok sevap kazanacağını öğrenmeye çalıştığı bu sorular *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de iki yerde karşımıza çıkmaktadır. İlkinde bir cemaate imamlık eden kişinin iftitahtan tekbirini kâmet tamamen bittikten sonra mı, yoksa “Kad kâmeti's-salâh” denildiğinde mi almasının efdal olduğu sorulmuş; cevap olarak ikincisinin daha faziletli olduğu belirtilmiştir. İkinci örnek ise yolculukta sünnet namazları kılmanın hükmü ile ilgili olup Ali Efendi güven içerisinde bulunduğu takdirde sünnetleri kılmanın efdal olduğuna fetva vermiştir.¹⁴¹

Bu bağlamda zikredilmesi gereken diğer bir husus Ali Efendi'nin zaman zaman müsteftî sormamış olsa bile daha faziletli olan yolu göstermiş olmasıdır. Sözelimi zekât verirken zekât olduğu ilân edilmediği takdirde zekâtın geçerli olup olmadığına dair yöneltilen soruya Ali Efendi, “*Olur, lakin efdal olan ilan ve ızhardır*” şeklinde cevap vermiştir. Diğer bir örnekte daha önce hiç hacca gitmemiş biri vekâleten hacca gönderildiğinde başkası adına yaptığı bu haccın geçerli olup olmadığı sorulmuş, Ali Efendi de “*Olur, lakin efdal olan hacceden kimesneyi ihcadır*” diyerek yalnızca geçerli olan değil, daha faziletli olan yolu göstermiştir. Bununla ilgili son örnek ise iddetle ilgilidir; bir kimse ümmü veledini azad etmeden evlendirmek istediğinde sözkonusu kadının iddet beklemesinin gerekli olup olmadığına dair soruya Ali Efendi “*Olmaz, lakin efdal olan bir hayz ile istibrâ edip ba'dehu tezvic etmek gerekdir*” diyerek fetva vermiştir.¹⁴² Bütün bu örnekler Ali Efendi'nin fetva verirken yalnızca hukukî ihtilâfları çözmeyi değil, halkı irşad edip daha iyi olana yönlendirmeyi de önemseydiğini göstermektedir.

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de bu sınıfa giren birkaç örnekte ise *efdal* yerine *evlâ* lafzı kullanılmaktadır. Süt hısımlığının şer'an sabit olup akdedilmesi düşünülen nikâha engel olması ya da mevcut nikâhı ortadan kaldırması için gerekli şartların sorgulandığı üç

¹⁴¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 4, 9.

¹⁴² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 11, 19, 76.

fetvada, nikâh akdi gerçekleştikten sonra bir kadının ortaya çıkıp tarafların sütkardeşi olduğunu iddia etmesinin akde tesiri sorulur. Süt hısımlığının sâbit olması için tek bir kadının sözü yeterli olmayıp en az iki erkek ya da bir erkek ile iki kadının şahitliği gerektiğinden böyle bir iddia akdi ortadan kaldırmamaktadır. Ancak Ali Efendi ibadetlerde ihtiyatı esas alan ve nikâhı da bu kapsamda değerlendiren Hanefî mezhebi yaklaşımına tâbi olarak, şayet iddiayı ortaya atan kadının sözüne güvenilir (sika) birisi olduğu biliniyorsa, sözkonusu nikâh akdini sonlandırmanın evlâ olduğunu söylemektedir:

Zeyd zevcesi Hind'in üzerine Zeyneb'i tezevvüc ettikten sonra Hind “*Ben Zeyneb'i müddet-i radâ'da irdâ' etmiş idim*” dese, mücerred Hind böyle demekle radâ' sabit olur mu? *el-Cevâb: Olmaz; lakin Hind sika ise tenezzüh evlâdır.*¹⁴³

5. Yaptırımdan Kurtulmak İçin Şer'î Çözümün Sorulduğu Sorular

Bu mahiyetteki sorular üç fetvada yer almakta olup talâk meselesiyle ilgilidir. Sözkonusu fetvalarda bir hususta talâk lafzı kullanarak yemin eden kişinin yemin ettiği husus gerçekleştiğinde talâk hükmünden nasıl kurtulacağı sorulmuş, Ali Efendi de zor durumdaki müsteftîye meselenin çıkış yolunu göstermiştir:

Mücerred olan Zeyd “*Fılan fiili işlersem alıp alacağım boş olsun!*” dedikten sonra ol fiili işleyip ba'dehu Hind'i tezevvüc etmek murad eylese, boş olmamağa mahlas-i şer'î nedir? *el-Cevâb: Fuzûlî nikâh olunup Zeyd fiiliyle kabul etmek gerekdir.*¹⁴⁴

Bu fetvalarda dikkate değer bir husus; fıkıh literatüründe yaptırımdan kurtulmak için bulunan çözüme hile-i şer'îye denilmesine rağmen Ali Efendi'nin *mahlas-i şer'î* ifadesini kullanmış olmasıdır.

B. ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN CEVAPLARI

Şeyhülislamların kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar, diğer bir deyişle fetvaları dil açısından incelendiğinde, kullandıkları üslubun şahıslara ve

¹⁴³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 52. Diğer iki örnek için bak: I, 52.

¹⁴⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 67. Diğer iki fetva da aynı yerde bulunmaktadır.

dönemlere göre değişkenlik arz ettiği görülür. Sözelimi XVI. yüzyılda uzunca bir süre meşihat makamında bulunan Ebussuud Efendi'nin (v. 1574) kimi zaman fetva soranlardan meseleyle ilgili açıklama istediği, kimi zaman müsteftîleri “*Üzerinize vazife değil*” diyerek azarladığı, kimi zaman “*Bilmiyorum*” şeklinde cevap verdiği, sorunun hatalı olduğunu gördüğü takdirde düzelttiği ve gerektiğinde sorulara uzun izahlarda bulunarak ve çoğu zaman hükmün gerekçesini de açıklayarak cevap verdiği bilinmektedir.¹⁴⁵

Bir XVII. yüzyıl şeyhülislamı olan Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında ise durum tamamen farklı görünmektedir. Nitekim *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de görüldüğü kadarıyla Çatalcalı hiçbir soruya “*Bilmiyorum*” cevabı vermemiş, hiçbir zaman yeterince anlaşılmayan bir soru için müsteftîden açıklama istememiş ve yine hiçbir müsteftîyi azarlayarak geri çevirmemiştir. Öte yandan Ali Efendi'nin fetvalarında duygusallığı / subjektifliği çağrıştıracak ifadeler de yer verilmemiş; meseleler gayet teknik bir dille ve olabildiğince kısa bir şekilde yanıtlanmıştır. Müsteftîlere meselenin delilleri, hükümlerin gerekçeleri vb. ile ilgili ayrıntılı izahlar vermekten de bilinçli olarak uzak durulduğu anlaşılmaktadır. Zikredilen bu hususlarda fetva eminliği müessesesinin iyice oturmuş olması en büyük etken olarak gösterilebilir; nitekim müsteftî ile ayrıntılı bir şekilde görüşerek meseleyi en uygun cümlelerle fetva formuna döken fetva eminlerinin bu mesailerini sayesinde, şeyhülislamın muhtelif cevaplar vermesine ihtiyaç kalmamış gibi görünmektedir. Öte yandan müsteftîlerden gelen soruları fetva eminlerinin ellediği ve her sorunun şeyhülislama taşınmadığı da düşünülebilir. Son olarak meşihat makamının müsteftîler nezdindeki saygınlığını arttırmak adına Çatalcalı Ali Efendi'nin cevap verirken nisbeten mesafeli davrandığı da söylenebilir.

1. Tek Kelimelik Cevaplar

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de yer alan cevaplar yukarıda da belirtildiği üzere büyük oranda tek kelimeden müteşekkildir. “*Olur / Olmaz*”, “*Olunur / Olunmaz*”, “*Lâzımdır / Değildir*” gibi kelimeler en sık rastlanan cevap kalıplarıdır. Eserde yer alan 4654 fetva

¹⁴⁵ Pehlül Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012, s. 403-412.

üzerinde yaptığımız taramada yalnızca 449 fetvanın cevabında birden çok kelimenin kullanıldığı tespit edilmiştir ki bu %9,6 gibi bir orana tekabül etmektedir. Öte yandan birden çok kelimedenden oluşan cevaplarda da “*nısf diyet*”, “*diyet-i kâmile*”, “*hükûmet-i adl*”, “*ta’zîr-i şedîd*” ve “*tecâd-i îmân*” gibi kısa tamlamaların yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Bunlar da tek kelimelik cevaplarla birlikte düşünüldüğünde Çatalcalı Ali Efendi fetvalarının %93 kadarının 1-2 kelimelik kısa cevaplardan oluştuğu söylenebilir.

2. Birden Çok Fetvaya Verilen Ortak Cevaplar

Fetâvâ-yı Ali Efendi’de hükümleri aynı olan muhtelif meselelere aynı cevapların verildiği de görülmektedir. Sözelimi nikâh bahsinde yer alan 6 soruya “*Mehr-i misil ile müsemâdan ekallini alır*” cevabı¹⁴⁶, icâre bahsindeki 10 soruya “*Ecr-i misil alır, müsemâyı tecâvüz eylemez*” cevabı¹⁴⁷, yine icâre bahsinde zikredilen 6 soruya ise “*Damân bi’n-nısf ihtiyâr olunmuştur*” cevabı verilmiştir.¹⁴⁸ Aynı hukukî çözüme sahip meselelere verilen fetvalarda aynı cevap kalıplarının kullanılması hukukî tutarlılığı ve üslup birlikteliğini gözetme çabasından kaynaklanmış görünmektedir.

3. “Ammâ / Lakin” Şeklinde İlave Açıklama Yaptığı Cevaplar

Çatalcalı Ali Efendi sorulara cevap verirken kimi zaman meselenin hükmünü belirtmenin yanı sıra *ammâ* veya *lakin* ifadelerini kullanarak ilave açıklamalar yapma ihtiyacı duymuştur. Sözelimi mevcut hanımının üzerine ikinci kez evlenen bir kimsenin yeni kayınvalidesi, bu kişinin ilk hanımını emzirme döneminde emzirdiğini iddia ettiği takdirde, sırf onun bu iddiasına binaen radâ‘ hükmünün sabit olup olmayacağı sorusunu “*Olmaz; ammâ Hatice sika ise tenezzüh evlâdır*” şeklinde yanıtlamış, iddia sahibinin güvenilir olması halinde radâ‘ hükmü sabit olmasa bile evliliği bitirmenin daha iyi olacağını söylemiştir.¹⁴⁹ Bir diğer örnekte ise bir vakıf mütevellisinin vakfa ait parayı işletirken ihmâl ve gevşeklik göstermesi nedeniyle kâr elde edememesi durumunda, mürtezikanın vakıftan alacaklarını mütevelliden talep edip

¹⁴⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 37, 38.

¹⁴⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 129, 136, 137.

¹⁴⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 149, 150, 151.

¹⁴⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 52. Cevap kısmında “ammâ” ifadesi kullanılarak ilave yapılan diğer fetvalar için bak: I, 5, 146, 187, 302; II, 121, 135, 210.

edemeyecekleri sorusuna “*Olmazlar, lakin Zeyd azle müstehak olur*” diyerek böyle bir hakkın bulunmadığını belirtmiş, ancak mütevellinin bu tavrı nedeniyle azledilebileceğini ilave etmiştir.¹⁵⁰

4. Şıklı Sorularda Şıklardan Birinin Tercih Edildiği Cevaplar

“*Müsteftilerin Soruları*” başlığı altında da belirtildiği üzere Çatalcalı Ali Efendi’ye kimi zaman bir konuyla ilgili iki şıktan hangisinin doğru olduğu ya da bir hukukî ihtilâfta iki çözümden hangisinin uygulanacağı sorulmuş; Ali Efendi de iki şıktan birisini tercih ederek cevap vermiştir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de bu tür cevapların çokça örneği bulunmaktadır.¹⁵¹

5. İki Cevaplı Fetvalar

Fetâvâ-yı Ali Efendi’de yer alan 3 fetvada müsteftîye meselenin hükmü belirtildikten sonra “*cevâb âhar*” denilerek bir cevap daha verilmiştir. Bu meselelerden ilkinde müslüman bir kadına tecavüz eden zimmîye hangi cezanın uygulanacağı sorulmuş, ilk cevabında bu kimseye yüz değnek vurulacağını belirten Ali Efendi, ikinci cevabında “*Hadd-i zina ikâme olunduktan sonra habs-i medid ile habsolunur*” diyerek had cezasının yanı sıra hapsi de gerekli görmüştür.¹⁵² İkinci mesele yine hadler ile ilgilidir; bir kimseyi savaş aleti kullanarak öldürmeye kalkışan fakat kaçtığı için bu maksadını gerçekleştiremeyen kişinin nasıl cezalandırılacağı sorulduğunda Ali Efendi “*Ta’zir-i şedîd ve habs lâzım olur*” ve “*Ta’zir ve habs*” şeklinde iki cevap vermiştir.¹⁵³ Üçüncü mesele ise şahitlikle ilgili olup Ali Efendi’nin bu örnekte ikinci cevabına bir kayıt koyduğu görülmektedir:

Zeyd ve Amr Bekir’den “*Zimmetinde filan cihetten şu kadar akçe hakkımız vardır*” deyu dava ve müddeâlarına Beşir ve Halid şehadet edip hükm olunduktan sonra Beşir ve Halid Bekir’den cihet-i âhardan şu kadar akçe dava ettiklerinde müddeâlarına Zeyd ve Amr şehadet eyleseler şehadetleri

¹⁵⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 187. Cevap kısmında “lakin” ifadesi kullanılarak ilave yapılan diğer fetvalar için bak: I, 4, 5, 11, 19, 52, 53, 54, 76, 79, 80, 102, 107, 124, 132, 146, 187; II, 135.

¹⁵¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 2, 3, 4, 10 vd.

¹⁵² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 110.

¹⁵³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 117.

makbûle olur mu? *el-Cevâb: Olur.*

*Cevâb âhar: Âdiller ise olur.*¹⁵⁴

Aynı meselede iki farklı cevap zikredilmesinin nedeni, şeyhülislama farklı zamanlarda birbirine benzer iki soru sorulması ve verdiği cevapların fetva eminleri tarafından birlikte kaydedilmesi olabilir.

6. Bir Şarta Bağlanan / Bir Hususla Kayıtlandırılan Cevaplar

Çatalcalı Ali Efendi bazı soruları cevaplarken mutlak hükümler söylemeyerek müsteftânın niyetine, olayın meydana geliş şekline veya ortamın/kişilerin özelliklerine göre kayıtlı cevaplar vermiş; kimi zaman da hükümleri şarta bağlı olarak zikretmiştir. Sözelimi çalgı çalıp dans etmek suretiyle murûte aykırı fiiller işleyen kişinin eşinin boş olup olmadığı sorusuna “*İstihlâl etmeyecek olmaz, lakin ta‘zir-i şedîd ile zecr ve men‘ olunur*” cevabını vermiş; yaptığı bu işi helâl saymadıkça evliliğine zarar gelmeyeceğini belirtmiştir.¹⁵⁵ Boşanma yetkisini eline alarak evlenen bir kadının dilediği zaman bu yetkisini kullanıp kullanamayacağı hususunda, boşanma akdi ile ilgili icâbın kadın tarafından gelmesi şartıyla bunun mümkün olacağını söylemiştir.¹⁵⁶ “*Filan fiili işlersem talâk-ı selâse üzerime olsun!*” dedikten sonra o fiili işleyen kişinin eşini boşamış sayılıp sayılmayacağı hususunda örfe itibar etmiş; şayet bu ifade yaşadığı bölgenin örfünde talâk için kullanılıyorsa boşamanın gerçekleşmiş olacağına hükmetmiştir.¹⁵⁷ Bir zimmî, peygamberlerden herhangi birisine sövdüğünde, eğer bu davranışı sık sık gösteriyorsa ölüm cezasına çarptırılacağını belirtmiştir.¹⁵⁸ Hamallık ile meşgul olan kişinin yaptığı şahitliği, ancak o kişinin adil olması şartıyla geçerli görmüştür.¹⁵⁹ Bir kimsenin üvey kızına ya da kayınvalidesine mahrem olması için fitne korkusu bulunmaması ve karşılıklı güven (emn) içinde bulunulmasını şart saymıştır.¹⁶⁰ Bu bağlamda en çok örneğin bulunduğu saha ise “*Yeminler*” bahsidir; Allah’ı,

¹⁵⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 297.

¹⁵⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 53.

¹⁵⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 58.

¹⁵⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 63.

¹⁵⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 137.

¹⁵⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 290.

¹⁶⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 186.

Peygamber’i ya da Kâbe’yi sözüne katarak bir işi yapmayacağına yemin eden, ancak yeminini tutamayan kimsenin ne yapması gerektiği kendisine sorulduğunda Ali Efendi hassas bir ayrıma gitmiş; bu sözü yalnızca yemin maksadıyla söylemişse yemin keffâreti, Allah’ı inkâr maksadıyla söylemişse tecdid-i iman gerektiğini belirtmiştir:

*Zeyd “Filan fiili işlersem sebb-i nebiyy etmişlerden olayım!” deyip ba‘dehu ol fiili işlese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevâb: Yemin olmak i’tikâdında olup işlediyse keffâret-i yemîn, kâfir olmak i’tikâdında olup işlediyse tecdid-i iman ve nikâh lâzım olur.*¹⁶¹

7. İzahlı Cevaplar

Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvaları arasında –her ne kadar %5 gibi az bir miktarda da olsa- izahlı cevaplar da bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, hakkındaki ihtilâfı zikrederek tercihte bulunduğu meselelerdir. Vişnâb içmenin hükmü ile müşriklerin vefat eden çocuklarının ahiretteki durumu bu meselelerden olup Çatalcalı’nın bu tür fetvaları, fıkıh düşüncesinin inceleneceği bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.¹⁶² Ali Efendi’nin izahlı cevaplarının bir diğer kısmı da hukukî istilahların tanım ve mahiyeti ile ilgilidir. Gabn-ı fâhişin ölçüsü, mütevatirin mahiyeti, mehr-i misl ve ecr-i mislin neye göre belirleneceği vb. hususlar bunlardandır; Çatalcalı’nın kavramlarla ilgili izahları da yine sonraki bölümde incelenecektir.¹⁶³

Fetvalarında hükümlerin delillerini serdetme yoluna gitmeyen Ali Efendi’nin yalnızca Cuma namazının farziyeti hakkında genel çizgisinden ayrıldığı ve bu namazın *Kitâb, sünnet ve icmâ-yı ümmet ile farz-ı muhkem* olduğunu belirttiği görülür.¹⁶⁴ Dininden dönerek mürted olan kişiye nasıl bir yaptırım uygulanacağı ve kasten yaralama sonrası hükûmet-i adl cezasının nasıl tatbik edileceği de Çatalcalı’nın cevap olarak nisbeten uzun açıklamalar getirdiği meselelerdendir.¹⁶⁵ Muhtelif durumlara göre mirasın kimler tarafından nasıl paylaşılacağı ile ilgili fetvalarda da tabii olarak uzun

¹⁶¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 107.

¹⁶² Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 133; II, 185.

¹⁶³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 38, 222, 302; II, 139.

¹⁶⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 8.

¹⁶⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 138; II, 230.

izahlara tesadüf edilmektedir.¹⁶⁶

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de yer alan en uzun cevap ise dikkat çekici bir şekilde rikâz meselesiyle ilgilidir; Ali Efendi, vefat eden bir kimsenin evi mirasçılar tarafından yıkıldığında evin duvarından ve arsasından gömü çıktığı takdirde farklı ihtimallerde nasıl amel edilmesi gerektiğine dair uzun izahlarda bulunmuştur:

Bir belde ahalisinden Zeyd bina ettiği menziline mutasarrıf iken fevt olup menzili vereseşi zabtettiklerinden sonra verese menzili hedm ettiklerinde, menzilin duvarı içinde bir güğüm içinde bir miktar şerîfî altın ile kefare sikkesiyle madrûb bir miktar kuruş medfûn bulunup ve menzilin arsasında kefare sikkesiyle madrûb bir miktar kuruş ile ehl-i İslâm sikkesiyle madrûb bir miktar akçe medfûn bulunup ol kuruş ve akçe zarf içinde olmayıp toprak içinde bulunsa bu bâbda hükm-i şer'î nicedir?

el-Cevâb: Duvar içinde bulunan cümle altın ile ehl-i İslâm sikkesiyle madrûb olup arsada bulunan akçenin hükmü budur ki; Zeyd'in vereseşi "Altın ve akçe mülkümüzdür" deyu dava ederler ise kavilleriyle tasdik olunup alırlar. Dava etmezler ise verese halka i'lâm edip sahibi zuhûr edince[ye dek] hıfzederler. Sahibi zuhûr etmeyeceğine zann-ı gâlib hâsıl olacak müddet hıfz ettiklerinden sonra verese fukarâlar ise kendi masraflarına sarf ederler. Ağniyâ iseler fukarâya tasadduk ederler. Kefere sikkesiyle madrûb olup arsada bulunan kuruşların hükmü budur ki; verese "Bizim mülkümüzdür" deyu dava ederlerse kavilleriyle tasdik olunup alırlar. Dava etmezler ise beytü'l-mâl cânibinden humusu alınıp bâkisi ol menzilin arsasına hîn-i fethde ibtidâ kim mâlik oldu ise ona yahut veresesine verilir. Arsaya ibtidâ mâlik olan kimesne bilinmez ise cümle kuruşlar beytü'l-mâle vaz' olunur.¹⁶⁷

Çatalcalı Ali Efendi sorulara verdiği cevaplarda meselelerin yalnızca dünyevî hükümleri ile sınırlı kalmamış, zaman zaman uhrevî boyutuna da işaret etmiştir. Sözelimi babasına cimâ lafzı kullanarak söven yahut yüzüne tükürerek dövme maksadıyla üzerine yürüyen kişiye ta'zîr-i şedîd gerektiğini belirttikten sonra "“*Ukûkunun cezasını ahirette görür*” diyerek uhrevî cezaya da işaret etmiştir. Kişiler arası işlenen haksız fiillerin hiçbirisi hakkında bu ağır ifadeyi kullanmayan Ali Efendi,

¹⁶⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 275-276.

¹⁶⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 12.

böylelikle babaya karşı yapılan taşkın hareketlerin ne denli büyük bir suç teşkil ettiğini de göstermiştir.¹⁶⁸ Çatalcalı'nın uhrevî cezalara işaret ettiği diğer saha ise cihad bahsi olup Kitâbu's-siyer'in ilk üç fetvasında buna yönelik ağır ifadeler kullandığı görülmektedir. Sözelimi İslam askeri kâfire karşı zafer kazanmak üzere iken orduyu terk ederek mağlubiyete sebep olan komutan hakkında “*Ta'zir-i şedîd lâzım olur, irtikâb ettiği ma'siyet-i şenîenin cezasını ahirette görür*” demiş, kâfirler tarafından işgal edilen müslüman toprağını kurtarmaları için Padişahın cihad emri verdiği askerin itaat etmemesi ve özürsüz bir şekilde cihaddan geri durması üzerine ise “*İsm-i azîm ile âsimler olup ta'zir-i şedîde müstehak olurlar*” cevabını vermiştir.¹⁶⁹ Bu husustaki bir diğer örnek ise komşu beldesi işgal edilen müslüman halkın o beldeye yardım sorumluluğu hakkındadır:

Harbî kefare bilâd-ı müslimînden bir beldeye müstevlî olup belde-i mezbûre kurbünde olan bilâdın ahalisi def'e kâdir olmasalar, kefare-i mezbûreyi def' mümkün olucak bilâd-ı müslimînin cihâda kâdir ahalisi üzerlerine cihâd farz-ı ayn olur mu? *el-Cevâb: Olur; tekâsül ve müsâmaha ederler ise ism-i azîm ile âsimler olup dünyada ta'zir-i şedîde ve ukbâda azâb-ı elîme müstehak olurlar.*¹⁷⁰

Bunların yanı sıra Çatalcalı Ali Efendi, bazı fiilleri işleyen kişilerin -her ne kadar bu kişilere dünyevî bir yaptırım uygulanamasa da- günahkâr (âsim) olacaklarının altını çizmiştir. Bu bağlamda bir kimseye duyduğu kırgınlık nedeniyle onun yakını vefat ettiğinde cenazesine gitmeyen, hatta selam verdiği selamını almayan kişilerin; haklı olan taraf açıkça belli olduğu halde haksız tarafı kayırarak davanın sonuçlanmasını kasten geciktiren hâkimin; bir dava hakkında kendilerinden başka şahit bulunmadığı halde bilerek şahitlikten uzak duran ve hakkı gizleyen kişilerin günahkâr olacaklarını belirtmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 114, 117.

¹⁶⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 122.

¹⁷⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 122.

¹⁷¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 116, 278, 285.

II. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE ŞAHİS İSİMLERİ

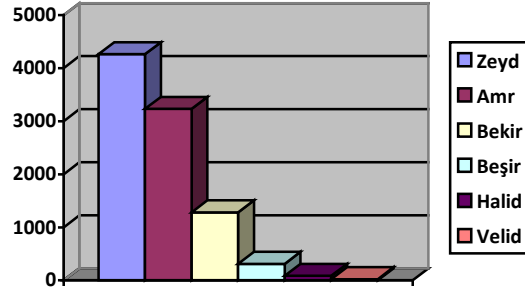
Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin tamamında görülen dil ve üslup tutarlılığı, fetvaya konu olan olaylarda zikredilen isimlerde de kendisini gösterir. Günümüz hukuk eğitiminde hukukî şahıslar için sembolik olarak A, B, C isimleri kullanıldığı gibi fetvalarda da sembolik isimlere yer verilir ve bu sembolik isimlerde genel itibariyle belirli bir sıralamanın takip edildiği görülür.

	ERKEK	KADIN
1. Şahıs	Zeyd	Hind
2. Şahıs	Amr	Zeyneb
3. Şahıs	Bekir	Hatice
4. Şahıs	Beşir ¹⁷²	Âişe ¹⁷³

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında bu sıralamaya büyük oranda riayet edilmiş olup hiçbir fetvada ilk erkek için Bekir ya da ilk kadın için Fatıma ismi kullanılmamıştır. Bu durum Çatalcalı Ali Efendi'nin döneminde hukuk dilinin ulaştığı ciddiyet ve iç tutarlılığı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Öte yandan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de kullanılan isimlerin yoğunluğuna bakıldığında, sayıları itibariyle erkeklerde en çok Zeyd, Amr ve Bekir; kadınlarda ise Hind ve Zeyneb isimlerinin kullanıldığı, bazı isimlerin yalnızca birer fetvada ve çoğunlukla da ferâiz gibi çok şahıslı meselelerden oluşan bölümlerde zikredildiği görülür. Bu da fetvalara konu olan hukukî olayların büyük bir kısmının en fazla üç şahıslı olduğunu göstermektedir.

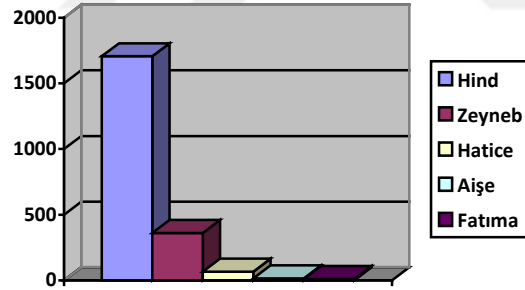
¹⁷² Örneğin “Zeyd ‘Dâinim Amr’a ver’ deyu Bekir’e şu kadar akçe verdikten sonra Bekir meblağ-ı mezbûru Amr’a vermeyip kendi dâini Beşir’e def’ ve teslimle istihlâk eylese, Bekir’e damân lazım olur mu? el-Cevâb: Olur.” (Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 8).

¹⁷³ Örneğin “Hind Zeyneb’in kızı Hatice’yi müddet-i radâ’da irdâ’ edip Zeyneb dahi Âişe’nin kızı Fâtıma’yi müddet-i radâ’da irdâ’ eylese, Hind’in oğlu Amr Fâtıma’yi tezevvüc etmek caiz olur mu? el-Cevâb: Olur.” (Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 51).

Sayısal olarak bakılacak olursa tespit edebildiğimiz kadarıyla *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de yer alan 4654 fetva arasında Zeyd 4263, Amr 3232, Bekir 1283, Beşir 313, Halid 86, Velid 22 fetvada geçmektedir. Öte yandan Züfer 3, Ahmed ise 2 fetvada yer alırken Receb, Enver, Muharrem, Sefer, İbrahim, Nezir, Abdülğaffar, Abbas ve Mustafa ise birer fetvada zikredilmektedir.

Kadın ismi olarak ise Hind 1706, Zeyneb 362, Hatice 67, Aişe 16, Fatıma 10, Rabia 6, Zahide 2, Rukayya ve Saliha ise birer fetvada yer almaktadır.

Kadın isimlerinin erkek isimlerine göre gerek sayıca ve gerekse de çeşitlilik itibariyle daha az oluşu; gündelik hayatta meydana gelen hukukî olaylara kadınların erkeklere göre daha az konu / taraf olmasının doğal bir sonucu olarak görülebilir.

Bazı şeyhülislam fetvalarında gayr-ı müslimler için *Yorgo*, *İlya* gibi özel isimler kullanıldığı bilinse de¹⁷⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de böyle bir durumun söz konusu olmayıp müslümanlar için kullanılan sembolik isimlerin onlar için de kullanıldığı, yalnızca ismin sonuna dinini belirten vasfın eklendiği görülmektedir (*Zeyd-i yahudi*,

¹⁷⁴ Uriel Heyd, "Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, s. 38.

Hind-i nasraniyye vb). Öte yandan yine bazı fetva metinlerinde, önde gelen devlet adamları ve tanınmış simalar gerçek isimleriyle yer almaktaysa da¹⁷⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de gerçek ismiyle zikredilen bir şahıs bulunmamakta, tanınmış olsun olmasın fetvaya konu olan herkes sembolik isimlerle anılmaktadır.

Son olarak; Osmanlı toplumunda öteden beri en fazla kullanılan isimlerden *Mehmed* isminin fetvalarda hiç yer almayışı, buna mukabil pek de sık kullanılmayan *Zeyd* ve *Amr* isimlerinin öne çıkarılışı dikkat çeker. Osmanlı ilmiyesinin kendisinden önceki ilmî birikimden devraldığı bu kullanımın sebebi olarak; Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem)'in ismine dayanması nedeniyle Mehmed ismine fazlasıyla saygı duyulması, buna mukabil Zeyd'in nisbeten teknik bir isim olduğu için daha rahat kullanılması gösterilebilir.

III. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE ŞEHİR VE BÖLGE İSİMLERİ

A. GENEL İTİBARIYLA OSMANLI YERLEŞİM BİRİMLERİ

Osmanlı yönetim sisteminde yerleşim birimlerini *merkezî yerleşim* ve *taşra yerleşimleri* şeklinde iki sınıfta ele almak mümkündür. Merkezî yerleşimin temel iskân birimi *şehir* olup zanaat ve ticaretle ilgili faaliyetlerin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği; siyâsî, idârî, askerî ve dinî işlerin görüldüğü ve bütün bu faaliyetler için gerekli alt yapının hazırlanıp halkın buna göre teşkilatlandığı yerleşim alanlarına *şehir* ismi verilir. Osmanlı şehir anlayışının temel sosyo-fizikî birimi ise *mahalledir*; aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile ikamet ettikleri şehir kesimi olan mahallenin merkezinde cami yer almaktadır.¹⁷⁶

Merkezî idarenin dışında kaldığı için *taşra* olarak isimlendirilen ve kendilerine

¹⁷⁵ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Fetvaları Üzerine Değerlendirmeler ve Bazı Örnekler”, **Osmanlı Hukukunda Fetva**, s. 152-153.

¹⁷⁶ İsa Kalaycı ve Oktay Kızılkaya, “Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 18 (2012), s. 366; Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 106-107.

merkezden yönetici tayin edilen yerleşim birimleri ise yukarıdan aşağıya doğru *eyalet*, *sancak* / *livâ*, *kazâ*, *nâhiye* ve *köy* (*karye*) olarak sıralanır.

En büyük taşra idaresi olan eyalet *beylerbeyi* adı verilen idareci tarafından yönetilir. Eyaletler sancaklardan oluşmakta olup sancakların başında *sancakbeyi* bulunur ve sancakbeyi de beylerbeyi gibi seyfiye sınıfından, diğer bir ifadeyle asker kökenli kişilerden seçilerek vazifeye tayin edilir.¹⁷⁷

Osmanlı yönetim hiyerarşisinde sancaklardan sonra gelen idârî birimler kazâlardır. Kazâlar ilmiye sınıfından gelen ve gerek yargı sahasında, gerekse mülkî ve beledî sahalarda yetkisi olan *kadı* tarafından yönetilir. Kazâların alt birimi olan ve aslen kırsal yerleşim olmakla birlikte şehir olmaya yakın birimlere *nâhiye* ismi verilir; nâhiyeler kadıların tayin ettiği *nâibler* tarafından idare edilir.¹⁷⁸

En küçük yerleşim birimi olan köyler ise ekonomik faaliyeti büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanan ve *köy imamı* tarafından idare edilen yerleşim yerleridir. Oldukça dağınık bir görünüm arz eden köyler çoğunlukla 5-6 haneden müteşekkildir; 400-500 hanelik köyler kasaba sayılmakla birlikte buralarda da köy hayatı yaşandığı görülür. Köyler genellikle kendilerini çevreleyen mezraalarla birlikte değerlendirilmekte olup köye ait çayır, harman yeri ve su kaynakları köyün ortak kullanım alanlarını oluşturur. 18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde hâkim yerleşme türü olan köyün bu dönemden sonra meydana gelen sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak ikinci plana gerilediği belirtilmektedir.¹⁷⁹

B. FETÂVÂ-YI ALÎ EFENDİ'DE YERLEŞİM BİRİMLERİ

XVII. yüzyılın ikinci yarısında vazife yapan Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında yerleşim yeri olarak *belde* / *bilâd*, *dâru'l-İslam*, *dâru'l-harb*, *diyar*, *karye*,

¹⁷⁷ Kalaycı ve Kızılkaya, "Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme", s. 368, 369.

¹⁷⁸ Kalaycı ve Kızılkaya, "Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme", s. 369.

¹⁷⁹ Kalaycı ve Kızılkaya, "Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme", s. 369-371.

kasaba, kazâ, mahalle, mısır, şehir ve vilayet kelimelerinin kullanıldığı görülür.

Fetvalarda en sık tesadüf edilen *belde* kelimesi, köyden ülkeye kadar geniş bir yelpazeyi ifade eder. Nitekim *bilâd-ı harbiyye* dâru'l-harb ile eş anlamlı olarak kendisiyle savaş halinde bulunan gayr-ı müslim ülkelere karşılık gelirken; *bilâd-ı İslâmiyye* Osmanlı toprağı olsun-olmasın müslümanların yaşadığı bölgelerin tamamı için kullanılır.¹⁸⁰ Öte yandan “*bir belde mahallâtından bir mahalle*” gibi terkiplerden beldenin kasaba veya şehre tekabül edebildiği de anlaşılmaktadır. Hatta *şehir* kelimesinin *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de yalnızca iki fetvada zikredilmesi¹⁸¹, şehirleri ifade etmek için *belde* lafzının tercih edildiğini göstermektedir.

Diyâr kelimesi Ali Efendi'nin fetvalarında çoğunlukla “*âhar diyar*” terkîbi içerisinde ve sözlük anlamıyla yer alır, belirli bir yerleşim yerine tekabül etmez.¹⁸²

Mahalle, karye, kasaba ve kazâ kelimeleri *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de yukarıda nakledilen terim anlamlarıyla yer almaktadır. Özellikle de *köy* anlamına gelen *karye*, fetvalarda en sık karşımıza çıkan yerleşim birimidir ki bu da *karye* ile ilgili olarak yukarıda verilen bilgileri teyit etmektedir.

Mısır kelimesi zikredildiği üç fetvada, içerisinde Cuma namazı kılınabilecek ölçüde büyük yerleşim yerlerini ifade etmektedir; bunun mutlaka şehir olması gerekmez, “*mısır hükmünde olan karye-i kebîre*” terkibinden nüfusu çok olan büyük köyler için de bu lafzın kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸³

Vilayet kelimesi ise zikredildiği iki fetvadan birinde *karye* ile eş anlamlı olarak, diğerinde ise dâru'l-harb toprağı anlamında kullanılmaktadır.¹⁸⁴

¹⁸⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 122-123 vd.

¹⁸¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 6, 142.

¹⁸² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 11, 22, 31 vd.

¹⁸³ “*Müslimîn ve kefare muhtelitan sâkinler olup içinde câmi-i şerîf olup mısır hükmünde olan karye-i kebîrenin keferesi karye-i mezbûre içinde olan kenîse-i kadîmelerinden dışarıya ışıtilecek mertebe nâkûs darb eder olsalar, hâkim kefereyi ol vech üzere nâkûs darbindan men'e kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.*” *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 128. Diğerleri için bak: I, 128, 129.

¹⁸⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 123, 131.

C. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE ZİKREDİLEN YER ADLARI

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında ismi zikredilen şehirlere bakıldığında, devletin başkenti olan *İstanbul*'un açıkça önde olduğu görülür ki bu durum *İstanbul*'un gerek nüfus yoğunluğu, gerekse saltanat merkezi oluşu nedeniyle şaşırtıcı değildir. Kimi zaman fetvaya konu olan mesele *İstanbul*'da gerçekleştiği için, kimi zaman da bizzat *İstanbul*'la ilgili olduğu için şehrin isminin anıldığı anlaşılmaktadır.

Sözelimi namaz bahsinde geçen bir meselede, Ali Efendi'ye *İstanbul*'un dışında kalan Kâğıthane ve Davutpaşa semtlerinde bulunan iki camide padişahın izniyle Cuma ve bayram namazlarının kılınıp kılınamayacağı sorulmuş; Ali Efendi de bu soruya olumlu cevap vermiştir.¹⁸⁵ Nikâhla ilgili bir meselede, *İstanbul*'da evlenip mehr-i muaccelini verdikten sonra karısını bir başka şehre götüren ve sonrasında tekrar *İstanbul*'a dönmek istediği halde karısı gittiği şehirde kalmak isteyen kişinin durumu sorulur ki Ali Efendi kadının böyle bir hakkının olmadığına fetva verir.¹⁸⁶ Talâkla ilgili bir fetvada ise *İstanbul*'un sur içinden ibaret olup Üsküdar'ın *İstanbul* dışı sayıldığı görülmektedir. Buna göre *İstanbul*'da yaşayan bir kimse karısını boşamayı hacca gidip Üsküdar'a dönmüş olma şartına bağlasa, bu şart gerçekleşmeyip *İstanbul*'da yaşamaya

¹⁸⁵ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 9. Kâğıthane'deki sözkonusu cami, Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadesi Mehmed'e dadılık yapmış olan Dâye Hatun'un 1544 yılında yaptırdığı mescit olabilir. Nitekim kaynaklar, inşa edildikten bir süre sonra bu mescidin etrafında bir tekke ile hamam ve yirmi kadar dükkândan oluşan 200 hâneli bir yerleşim merkezi oluştuğunu haber vermektedir (Münir Aktepe, "Kâğıthane", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 167). Bölgede giderek artan nüfusun Cuma ve bayram namazlarını kılabilceği bir camiye ihtiyaç duymaları sonucu Dâye Hatun'un mescidine Çatalcalı Ali Efendi döneminde cami statüsü verildiği anlaşılmaktadır.

Fetvada Davutpaşa'da olduğu belirtilen mescit ise Edirne'ye giden yol üzerindeki Davutpaşa sahrasında bulunan Hünkâr Kasrı'nın yanında IV. Mehmed'in inşa ettirdiği mescit olmalıdır. Nitekim IV. Mehmed'in kendisinden önce yapılan bu kasrı onarttığı; çevresine saraçhâne, ahır ve ambarlar ilâve ettirerek bir de mescid yaptırdığı, zamanının çoğunu burada geçirdiği için cuma namazını kılabilmek üzere 1076 (1665) yılında bu mescidi minare ile minber ilâve ettirerek camiye çevirdiği bilinmektedir (Abdülkadir Özcan, "Dâvud Paşa Sahrası", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 44). Sözkonusu mescide cami statüsü verilmesinin de Ali Efendi fetvasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

¹⁸⁶ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 45.

devam ettiği takdirde boşama gerçekleşmiş sayılmaz.¹⁸⁷

Muâmelâtla ilgili meselelerden örnek verilecek olursa Ali Efendi,

- İstibdâl şartlarının mevcut olması halinde Kayseri'deki bir vakıf arsanın İstanbul'daki mülk arsa ile istibdâl edilebileceğine,
- İstanbul'da yaşayan bir kimsenin Edirne'de yaşayan bir başkasıyla olan mal davasında İstanbul kadısından belge alabileceğine,
- Malı İstanbul dışında telef edilen kişinin tazminatını İstanbul'daki pahalı fiyat üzerinden değil, telefin meydana geldiği beldedeki fiyat üzerinden talep etmesi gerektiğine,
- Malının İstanbul dışında kabz edilmemesi hususunda vekiline açıkça beyanda bulunduğu halde bu şarta riayet edilmeyip malı telef olan kişinin vekilinden tazminat isteyebileceğine fetva vermiştir.¹⁸⁸

Bunların dışında kazâ, mudârebe, vedîa ve icâre bahislerinde de İstanbul'da geçen meselelere dair fetvalara yer verilmektedir.¹⁸⁹

Literatürde İstanbul'u ifade etmek üzere pek çok farklı kelime kullanılıyor olsa da, Ali Efendi'nin fetvalarında daha ziyade İstanbul isminin tercih edildiği görülür. Yalnızca icâre bahsiyle ilgili bir fetvada şehir *İslâmbol* olarak zikredilmektedir.¹⁹⁰ İstanbul'la ilgili kullanılan asıl dikkat çekici kelime ise *Âsitâne* olup bu kelime ile şehir olan İstanbul'dan ziyade devletin yönetildiği ve başta Vezir-i azam olmak üzere devlet yöneticilerinin vazife yaptığı saray kastedilir. Nitekim bir fetvasında Çatalcalı Ali Efendi Âsitâne'ye gidip gerçek dışı beyanda bulunarak aldığı berât ile kendisine vakıftan haksız pay çıkaran kişinin bu tasarrufunu geçersiz görür.¹⁹¹ Bir başka fetvasında padişahın başka yerde görülmeyip Âsitane-i saâdet'te görülmesini açıkça emrettiği bir davaya, başka bir belde kadısının bakarak verdiği hükmün geçersiz olduğunu belirtir.¹⁹² Bir diğerk fetvada Âsitâne'de kapı kethüdası olarak vazife yapan bir

¹⁸⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 62.

¹⁸⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 181, 282; II, 6, 164.

¹⁸⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 274; II, 95, 97, 136.

¹⁹⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 125.

¹⁹¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 200.

¹⁹² Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 274.

memur ile sefere giden arkadaşı arasında geçen ihtilâfa yer verilir.¹⁹³ Ali Efendi'nin döneminde özellikle köylerde yaşayan halkın Âsitâne'ye ulaşması nisbeten zor olduğu için emir çıkarmak, belge götürmek vb. resmî işleri görmek üzere icâre akdine başvurulması dikkat çeker. Sözelimi emir çıkarmak için Âsitâne'ye gitmesi üzerine anlaşılan bir kimsenin, bu iş 2 gün bile sürse ücretini alacağına hükmedilir. Bir başka fetvada bir hücceti Âsitâne'ye götürüp Vezir-i azam'a ulaştırması için kiralanan kişinin bu işi bizzat yapmasının gerekmediği, belgenin sonunda Vezir-i azam'a ulaşmış olması şartıyla başkası kanalıyla da bu vazifeyi yapıp ücretini alabileceği belirtilir.¹⁹⁴

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de zikredilen şehirler arasında İstanbul'dan sonra ikinci sırayı *Edirne* alır. Şehir gerek İstanbul'a yakınlığı, gerekse bir önceki başkent olması yönüyle öne çıkar. Öte yandan dönemin padişahı IV. Mehmed'in senenin büyük bir kısmını Edirne'de geçirmesi, Ali Efendi zamanında İstanbul-Edirne iletişimini arttırmış gözükmektedir; nitekim şehir vedâ, kazâ, icâre ve gasb konularına dair beş fetvada karşımıza çıkar.¹⁹⁵ Ayrıca *İzmir* alışverişi ve beytûlmâl ile ilgili iki meselede¹⁹⁶, *Bursa* yine alışverişle ilgili bir meselede¹⁹⁷, *Kayseri* ise vakıfla ilgili bir meselede zikredilir.¹⁹⁸

Fetvalarda zikredilen deniz aşırı şehir ve bölgelere gelince; Karadeniz'in kuzeyinde yer alan *Kırım* ile Balkanlardaki *Tuna nehri* deniz ticareti ile ilgili bir meselede birlikte zikredilmiş¹⁹⁹, Ege Denizindeki *Sakız adası* yine deniz ticareti ile ilgili bir meselede fetvaya konu olmuştur.²⁰⁰ *Mısır* ise birisi mudârebe, diğeri icâre akdine dair iki fetvada yer alır. Bunlardan özellikle icâre bahsinde geçen fetva oldukça dikkat çekicidir; bu fetvaya göre İstanbul'da ikamet eden bir kimse, Mısır'a gidip oradaki alacağını tahsil etmek üzere bir kadınla icâre akdi yapar; fakat işin ne kadar sürede yapılacağını akit esnasında belirlemez. Neticede Mısır'a ulaşan, alacağı tahsil için

¹⁹³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 13.

¹⁹⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 138.

¹⁹⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 275, 282; II, 97, 130, 164.

¹⁹⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 95, 277.

¹⁹⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 93.

¹⁹⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 181.

¹⁹⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 125.

²⁰⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 95.

birkaç gün Mısır'da kalan ve parayı alıp İstanbul'a dönen kadın ifa ettiği bu iş için ücretini almaya hak kazanır.²⁰¹

Kutsal topraklara gelince; *Mekke-i Mükerreme* hac bahsiyle ilgili 3 fetvada zikredilir. Sözelimi Mekke'ye sefer mesafesi sayılacak bir uzaklıkta yaşayan bir kadının 55 yaşında bile olsa mahremsiz olarak hacca gidemeyeceği belirtilir. Bir başka fetvada ise, yine böyle bir belde ikamet edip kendisine hacc farz olan kadının kocası kendisiyle hacca gitmek istemediği takdirde, kocasının rızasına bakılmaksızın güvenilir erkek kardeşiyle birlikte hacca gidebileceğine fetva verilir.²⁰²

Medine-i Münevvere Ali Efendi'nin fetvalarında daha ziyade vakıfları ile yer alır. Şöyle ki, vakıf hukukuna göre bir vakfin geçerli olabilmesi için kendisinden ebediyyen istifade edilebilecek şekilde kurulması şarttır. Bu şartı gerçekleştirebilmek de, başlangıçta kimin için kurulmuş olursa olsun, vakfin sonunun kesilmeyecek bir hayır cihetine şart edilmesine bağlıdır ki bu hayır ciheti "fakirler"dir. Osmanlılar döneminde özellikle Medine-i münevvere'de yaşayan fakirler için pek çok vakıf kurulmuştur. Ayrıca çok sayıda vakıf başlangıçta her ne kadar vakfı kuranın ailesi, azadlıları vs. lehine kurulmuş da olsa sonunda Medine fakirlerine tahsis edilmiştir. Medine vakıflarının işleri Medine mütevellisi tarafından takip edilir. Ali Efendi'nin fetvalarında Medine mütevellisinin zaman zaman İstanbul'a geldiği, Medine fakirleri için kurulan ya da lehdarı kalmadığı için sonu Medine fakirlerine tahsis edilen vakıfların gelirlerini tahsil edip Medine'ye götürdüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Medine mütevellisinin Medine vakıfları için yapmaya çalıştığı her tahsilat haklı olmayıp zaman zaman tahsilatına engel olunduğu da vakidir.²⁰³

Kudüs ise yalnızca vakıf hukukuyla ilgili bir fetvada karşımıza çıkar. Buna

²⁰¹ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 136. Diğer fetva için bak: II, 93.

²⁰² **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 18, 19.

²⁰³ "*Hind vakfettiği menzilin süknâsını atıkları Zeyneb ve Hatice'ye, ba'de vefâtihimâ Zeyneb ve Hatice'nin evladlarına ve evlad-ı evladlarına, ba'de'l-inkirâz gâllisini Medine-i münevvere fukarasına şart eylese, hâlen Zeyneb ve Hatice fevt olup ancak Zeyneb'in evlad-ı evladından Zeyd mevcut olmakla Zeyd menzil-i mezbûrda sâkin iken Medine mütevellisi 'Hatice bilâ-veled fevt olmakla menzilin nısfını Medine vakfı için zabt ederim' demeğe kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.*" (**Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 175. Diğer örnekler için bak: I, 157, 159, 165, 166, 172, 173; II, 27).

göre tıpkı müslümanların Medine fakirleri için vakıf kurmaları gibi, zimmîler de Kudüs'te yaşayan fakir hristiyanlar için vakıf yapabilirler.²⁰⁴

IV. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE FETVA SORAN / FETVAYA KONU OLAN ŞAHISLAR

Osmanlıların klasik döneminde toplum *askerî* (yönetenler) ve *reâyâ* (yönetilenler) şeklinde iki sınıftan müteşekkil olup askerîler de kökenleri, yetiştirme usûlleri ve sorumlulukları itibarıyla *ehl-i şer'* ve *ehl-i örf* adıyla ikiye ayrılıyordu. Buna göre *ehl-i şer'* müslüman aile kökenli olan ve genellikle medreselerde okuyarak icazet aldıktan sonra yargı, eğitim, din vb. sahalarda görevlendirilen “ilmiye” zümresini; *ehl-i örf* ise daha çok kul kökenli olan ve Enderun / Acemi Oğlanları mektebinden yetişerek sipahilikten asesbaşılığa, kethüdalığa ve sadrazamlığa kadar yükselebilen “seyfiye” zümresini, diğer bir ifadeyle yöneticileri oluşturuyordu.²⁰⁵ Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'ye bu sınıfların her biriyle ilgili kimi zaman şikâyet, kimi zaman ise yetkileri hakkında bilgi edinmek mahiyetinde muhtelif sorular yöneltilmiştir. Bu bölümde XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunu daha yakından tanımak adına Ali Efendi'nin söz konusu sınıflarla ilgili fetvaları incelenecek, Osmanlı ülkesinin başı olan Padişah ile ilgili fetvalara ise ilk sırada yer verilecektir. Öte yandan Osmanlı devlet bürokrasisinde seyfiye ve ilmiye sınıfının yanı sıra resmî yazışmalar, defter kayıtları vb. işlerden sorumlu olan kalemiye sınıfı da bulunmakla birlikte kendilerinden söz edilen herhangi bir fetvaya tesadüf edilmediği için burada onlardan bahsedilmeyecektir.

A. PADİŞAH İLE İLGİLİ SORULAR

Daha önce de zikredildiği üzere Ali Efendi'nin 13 yıllık meşihat vazifesinin büyük bir kısmı Sultan IV. Mehmed'in saltanatı döneminde gerçekleşmiştir. Makamda bulunduğu uzun süreye nispetle *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de Padişah'ın bizzat yer aldığı sorular oldukça az görünmektedir; bunda Sultan'dan gelen ve makamını doğrudan ilgilendirmeyen bazı soruların sembolik isimlerle fetva metinlerine yansımış olması

²⁰⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 162.

²⁰⁵ Mehmet İpşirli, “Ehl-i örf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 519.

etkili olmuş olabilir. IV. Mehmed'in ismi fetvalarda yer almaz, kendisinden *Pâdişâh-ı İslam* diye bahsedilir ve bu vasıfla zikredildiğinde hemen arkasından “Hilâfeti kıyâmet gününe dek dâim olsun (*hullidet hilâfetuhu ilâ yevmi'l-kıyâm*)”, “Allah bütün insanların üzerine onun gölgesini yaysın (*meddallâhu zillehu alâ mefâriki'l-enâm*)” şeklinde dua edilir. Padişahın doğrudan zikredilmeyip *taraf-ı saltanat*, *emr-i sultânî* gibi ifadelerle dolaylı olarak fetvaya konu olduğu meseleler de mevcuttur.

Osmanlı hukuk nizamının en temel prensiplerinden birisi şüphesiz Padişahın şeriate uygun emirlerine itaat etmenin gerekliliğidir. Bu husus Ali Efendi'nin fetvalarında da açıkça vurgulanmıştır:

Mazmûnu muvâfık-ı şer'-i şerîf olan emr-i sultânîye itaat etmeyen Zeyd'e ne lazım olur? *el-Cevâb: Ta 'zîr-i şedîd lazım olur.*²⁰⁶

Bu bağlamda Çatalcalı Ali Efendi'nin bir fetvasında, o dönemde müslüman bir beldenin kendileriyle savaş halinde bulunan kâfirler (*harbî kefere*) tarafından işgal edilmesi üzerine Padişahın bir askerî birliğe gazâ emri verdiği, fakat emri alan birliğin itaat etmeyerek işgal edilen beldeye özürsüz bir şekilde gitmediği yer alır. Padişah tarafından söz konusu birlik hakkında fetva istenmiş, Ali Efendi de “*İsm-i azîm ile âsimler olup ta 'zîr-i şedîde müstehak olurlar*” diyerek bu kişilerin hem uhrevî, hem de dünyevî cezaya çarptırılacaklarını bildirmiştir.²⁰⁷ Bir başka fetvada Padişahın harbî kefere ile sulh yaptığı, fakat bir grup müslümanın Padişah'tan izinsiz bu sulhü bozduğu ve o kimselerin beldesinden insan kaçırarak esirleştirip sattıkları yer alır. Padişahın sözünü çiğneme anlamına gelen bu fiilin hukukî sonuç doğurup doğurmayacağı Ali Efendi'ye sorulduğunda o tabii ki bu fiili tanımamış, böyle bir esirleştirmenin mümkün olamayacağına hükmetmiştir.²⁰⁸ Öte yandan Padişaha itaat ve sadakat çok önemli olduğu için Ali Efendi, ahlâkî ve davranışları düzgün bir insana haksız yere “*padişah haini*” diyerek hakaret etmeyi tazir cezası gerektiren ciddi bir suç kabul etmiştir.²⁰⁹

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de Padişaha itaatle ilgili fetvalar yer aldığı gibi Padişahın

²⁰⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 115.

²⁰⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 122.

²⁰⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 123.

²⁰⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 112.

özellikle beytü'l-mâle dair yetkilerinin sorulduğu fetvalar da bulunmaktadır. Bunlardan birinde Ali Efendi'ye bir vakıf medresede vazife yapan ulema ile medresenin talebesine Padişahın beytûlmâl gelirlerinden tahsisat yapıp yapamayacağı sorulmuş, o da bunu olumlu yönde cevaplamıştır. Bu doğrultuda bir başka soruyu Padişah bizzat kendisi hakkında sorarak arazi-i miriyyeden bir araziyi bir medrese için vakfedip edemeyeceğini öğrenmek istemiş; Ali Efendi buna da cevaz vermiştir.²¹⁰ Her iki fetvadan da Padişahın beytü'l-mâl üzerinde âmme menfaatine yönelik tasarruflarını geçerli gördüğü anlaşılmaktadır. Padişaha cevaz vermediği tasarruflar da bulunmakta olup bunlardan biri beytü'l-mâle ait malın mülkiyetinin hibe yoluyla başkasına devredilmesidir:

Zeyd bir menzile mâlik iken bilâ-vâris fevt olup menzili beytü'l-mâle ait oldukda merhûm ve mağfûr Sultan Ahmed Hân-ı Evvel menzili Hind'e hibe ve teslim edip ba'dehu Hind fevt olup veresesini terk eylese, hibe-i mezbûre sahîha olup menzil-i mezkûr verese-i Hind'in mülk-i mevrûsları olmuş olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*

Bu surette Pâdişâh-ı İslâm –meddallâhu zillehu alâ mefâriki'l-enâm-hazretleri ol menzili Hind'in veresesinden ahz ve Amr'a hibe ve teslim edip Amr dahi menzili nefesine ba'dehu evladına ve evlad-ı evladına vakf eylese, vakf-ı mezbûr sahîh olur mu? *el-Cevâb: Olmaz, menzil beytü'l-mâl için zabt olunur.*²¹¹

Oldukça ilginç bir vakıadan bahsedilen bu fetvasında Çatalcalı, Sultan I. Ahmed (1603-1617) döneminden beri süregelen bir uygulamayı nakzetmektedir. Fetvadan da anlaşıldığına göre I. Ahmed beytü'l-mâle ait bir evi bir hanıma hibe etmiş, hanım vefat ettikten sonra ise varisleri evin kendilerine intikal ettiğini iddia etmişlerdir. Ali Efendi beytü'l-mâle ait malın hibe akdine konu olamayacağından hareketle, üzerinden yaklaşık seksen yıl geçmiş bu hibenin geçersizliğine hükmetmiştir. İkinci fetvada ise Sultan IV. Mehmed'in sözkonusu evi alıp bir başkasına hibe etmesi sorulmaktadır ki Ali Efendi o gün için cevaz vermediği bu tasarrufa bugün için de vermemekte, ev vakfedilse bile vakfin geçerli olmayacağını belirtmektedir. Bu

²¹⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 139, 153.

²¹¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 139.

fetvalarda Çatalcalı'nın beytü'l-mâl hususunda ne kadar hassas ve dikkatli olduğu görülmektedir; nitekim normal şartlarda ev davalarında zaman aşımını otuz yıl kabul eden Ali Efendi²¹², beytü'l-mâl söz konusu olduğunda seksen yıl geçmiş olsa bile evin geri alınıp devlet hazinesine verilmesine hükmetmiş, bu hususta dönemin padişahının talebini bile reddetmiştir.

B. ASKERÎLER İLE İLGİLİ SORULAR

Osmanlı Devleti'nde bugünkü anlamıyla hem askerlik hizmeti yapanlardan, hem de memur statüsünde bulunanlardan müteşekkil *askerî* sınıfın²¹³ hak ve yetkileri ile ilgili olarak Çatalcalı Ali Efendi'ye pek çok soru sorulmuştur. Bu soruların bazıları halktan gelmiş olup daha ziyade yöneticilerin tasarruflarını şikâyet mahiyetindedir. Kimi zaman ise bizzat yönetenler uygulamalarının şeriate uygunluğunu göstermek adına fetva talep etmişlerdir.

1. Seyfiye (Ehl-i örf)

a. Üst Düzey Devlet Ricâli

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de sadrazam, vezir, serasker gibi üst düzey devlet ricâlinin uygulamaları ile ilgili doğrudan fetva sorulmamış olup kendilerinden muhtelif vesilelerle bahsedilmiş olması, buna mukabil idarecilerle ilgili soruların daha ziyade belde yöneticileri ile ilgili oluşu oldukça dikkat çekicidir. Zira Çatalcalı'nın yaşadığı dönemde pek çok üst düzey idarecinin sıkıntılı yönleri olup rüşvet, iltimas vb. haksız tasarruflarda bulunduğu bilinmektedir. Bu kişilerle ilgili şeyhülislama neden fetva sorulmadığı, şayet sorulduysa neden esere dâhil edilmediği hususu cevaplanması gereken bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Ali Efendi'nin fetvalarında *Sadrazam* / *veziriazam* resmî bir belgeyi Âsitane'deki sadâret makamına ulaştırmak üzere kendisiyle icâre akdi yapılmış kişinin ücreti ne zaman hak edeceğiyle ilgili fetvada zikredilir.²¹⁴ *Vezir* “*Ben vezir olursam*

²¹² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1065, vr. 154a.

²¹³ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 105.

²¹⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 137, 138.

vallahi...” diyerek yemin eden kişinin akıbetinin sorulduğu fetvada geçer.²¹⁵ Türk-İslam devletlerinde ordu komutanı için kullanılmakla birlikte Osmanlı döneminde daha ziyade taşradaki bir eyalete veya sancağa tayin edilen vezir, beylerbeyi ve sancak beylerini ifade eden **Serdar** ünvanı²¹⁶ ise kefâlet akdi ile ilgili bir meselede zikredilir. Bu fetvada borcu nedeniyle hapsedtiği kişinin borcuna kefil olan serdar, hapisten kaçması halinde borcu bizzat ödemekle yükümlü kılınır.²¹⁷ Ordu kumandanı olan **Serasker** ise askerin başında sefere çıkan komutan için kullanılmakta olup ilgili fetvada, tımar sahibi adına sefere katılıp seraskerin maiyetinde bulunmak üzere kendisiyle icâre akdi yapılan kişinin ücreti ne zaman hak edeceğinden bahsedilir.²¹⁸

b. Vali

Hükümdar tarafından başşehrin dışındaki şehir ve beldeleri yönetmek üzere tayin edilen yüksek rütbeli memurlara *vali*, sorumluluğu altındaki yerlere ise büyüklüğüne göre *vilâyet* ya da *eyâlet* denilir. Kaynaklarda XVII. yüzyıla kadar sözkonusu makam için daha ziyade beylerbeyi vasfı kullanılmakla birlikte bu dönemden itibaren vali teriminin tercih edildiği belirtilir.²¹⁹ Bu yüzyıla ait bir metin olan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de de bu durum açıkça görülmektedir; zira beylerbeyi ünvanı fetvalarda yer almazken pek çok fetvada valilerin uygulamalarından söz edilir.

Tayin edildiği vilâyette Padişahın otoritesini temsil eden valinin temel görevleri arasında savaşta orduyu sevk ve idare etmek, halife adına fethedilen bölge halklarıyla anlaşma yapmak, vergileri toplamak, maaşları dağıtmak, ganimetleri paylaştırmak, beytûlmal hissesini merkeze göndermek, emniyet ve asayişini sağlamak, suçluları cezalandırmak, adlî işleri yürütmek, tımar ve zeamet topraklarını ehil kişilere pay etmek gösterilebilir.²²⁰ Görevlerinin çokluğu ve sorumluluklarının ağırlığına binâen

²¹⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 134.

²¹⁶ Abdülkadir Özcan, “Serdar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s.551.

²¹⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 255.

²¹⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 123.

²¹⁹ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 69.

²²⁰ Ünal Kılıç, “Vali”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,

tıpkı Padişah, vezirler ve sancakbeyleri gibi valilere de hâss statüsünde topraklar verilmiştir.²²¹ Osmanlı devlet yapılanmasında valiler bulundukları bölgenin en yüksek askerî amiri ve kumandanı olup sık sık sefere çıkar, ömürlerinin büyük bir kısmını bilfiil cephede geçirirlerdi. Öte yandan görev süreleri oldukça kısa tutulur, belli süreler sonunda azledilerek yerleri değiştirilirdi. Özellikle XVII-XVIII. yüzyıllarda yılda iki-üç kez yer değiştirir olmaları ciddi bir yekûn tutan taşınma masraflarını halktan almak istemelerini beraberinde getirmiş, bu durum reâyâ üzerinde zaman zaman ciddi sıkıntılara neden olabilmıştır.²²²

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de valilerin haksız tutumları arasında gayr-ı meşru kazanç elde etmeye yönelik fiilleri ve uyguladıkları keyfî cezalar ilk sırada gösterilebilir. Çatalcalı Ali Efendi'ye gerek valilerin, gerekse vali emrinde çalışanların buna yönelik girişimleri ile ilgili sorular sorulmuş; o da bu tür haksızlıkları önlemeye yönelik fetvalar vermiştir. Sözelimi bir fetvasında, geçmişte yol kesicilik suçu işleyenlerle bir arada olmasına rağmen tövbe edip iyi hâl üzere yaşamaya başlayan bir kişiye yaşadığı belde valisinin sırf geçmişini öne sürerek el kesme cezası veremeyeceğini belirtir.²²³ Bir başka meselede vali, ölen bir kimsenin alacağını veresinin izni olmaksızın kethüdâsı aracılığıyla tahsil edip zimmetine geçirmesiyle zikredilir ki Ali Efendi veresinin de, kethüdânın da mağdur edilmemesi yönünde fetva verir.²²⁴ Valilerin maiyetinde çalışanların hakları genel olarak korunmakla birlikte, yetki aşımı sözkonusu olduğunda onların da cezalandırılması gerektiğinde şüphe yoktur; nitekim bir fetvasında Çatalcalı, bir kadıyı haksız yere tutuklayıp ayağına zincir vurarak hapseden vali yardımcısına

2012, s. 492-493.

²²¹ Yıllık geliri en az 100.000 akçeye varan şahsî mülk, arazi ve dirlikler (Cengiz Orhonlu ve Nejat Göyünç, "Has", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 268).

²²² İpşirli, "Beylerbeyi", s. 70.

²²³ "*Bir belde ahalisinden Zeyd bir müddet kuttâ'-ı tarîk ile gezip ba'dehu tevbe ve istiğfar edip salâhı zâhir olduktan sonra beldesine gelse, kadı [ve]ya vali mücerred 'Mukaddemâ kuttâ'-ı tarîk ile gezmiş idin!' deyu Zeyd'in üzerine kat'-ı tarîk hükmünü icraya kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.*" (**Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 121).

²²⁴ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 8.

ta‘zir-i şedîd ve hapis cezasını gerekli görür.²²⁵

Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvalarında valilerin adalete aykırı uygulamalarına engel olduğu gibi, halktan gelen haksızlıklara karşı valilerin hak ve yetkileri de koruma altına alınır. Sözelimi aleni bir şekilde eşkıyalık yapmakta olup hâkim tarafından öldürülmesine hükmedilmiş kişiyi valinin öldürmesi durumunda, veresenin validen diyet talep edemeyeceği belirtilir.²²⁶ Aynı doğrultudaki bir diğer fetvada zulüm, cinayet, eşkıyalık gibi pek çok suçu aynı anda işleyen itaatsiz fesad grubu ile savaşma ve gerekirse onları öldürme hususunda şeyhülislamdan bizzat fetva isteyen valiye izin verilir.²²⁷ Bu izin fetvası müslüman bir valinin müslüman kimliği taşıyan bir grupla savaşması nedeniyle oluşabilecek şüpheleri bu husustaki en yetkili ağızdan gidermesi ve valinin bu tasarrufunun meşruiyetini ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.

Valiler kimi zaman da hâss toprakları üzerindeki tasarruflarıyla fetvaya konu olmuş; topraklarını kimi zaman kethüdâları aracılığıyla, kimi zaman ise doğrudan doğruya iltizâma veren valilerin bu çerçevede dâhil oldukları vekâlet, kefâlet ve havâle işlemleri ile ilgili ihtilâflar da fetvalarda yer almıştır.²²⁸

c. *Voyvoda*

Slavca’da “asker sürücü” anlamına gelen *voyvoda* kelimesi, literatürde iki manada kullanılmış olup bunların ilki “Eflâk ve Boğdan beylerine verilen unvan”dır. Osmanlı devlet nizamına göre iç işlerinde özerk, dış işlerinde ise Osmanlı padişahına bağlı olarak vazife yapan Eflâk ve Boğdan voyvodaları, kendi ülkelerinin beyleri (boyarlar) tarafından seçilip padişah tarafından tasdik edilerek voyvoda olurlardı. Ülkelerindeki bütün toprakların resmi sahibi kabul edilen voyvodalar; aynı zamanda

²²⁵ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 117.

²²⁶ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 224.

²²⁷ “Bir tâife müslimînin mallarını zulmen ahz ve ekinlerini itlâf edip ve kuttâ’-ı tarîki yanlarına alıp bu makûle zulüm ve fesâd âdet-i müstemirraları olup sâî bi’l-fesâd olmalarıyla tâife-i mezbûreyi ahz ve şerlerini def’e me’ûr olan Zeyd-i vali tâife-i mezbûreyi ahz murad ettikde, mezbûrlar şer’-i şerîfe ve emr-i sultânîye itaat etmeyip muhârebe sadedinde olsalar, emr-i veliyyu’l-emr ile tâife-i mezbûre ile mukâtele edip şerlerini def’ için katl etmek câiz olur mu? el-Cevâb: Olur.” (**Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 121).

²²⁸ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 140, 272; II, 4.

memleketlerinin başkumandanı, en yüksek yargıcı ve vergi sisteminin de tek kontrolcüsü kabul edilirdi. Voyvodanın tasarrufları hakkında boyarlar zaman zaman Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurur; Osmanlı idaresi de aralarında denge siyasetini korumaya çalışırdı. Voyvodalar İstanbul'da *kapı kethüdâsı* adıyla resmi temsilci bulundurur, sayıları bir ile altı arasında değişen bu kişilerin önde gelenlerine ise *başkethüdâ* denirdi.²²⁹ Voyvoda kelimesinin ikinci anlamı ise "Osmanlı maliyesinde yüksek vergi gelirlerini toplayan tahsildar"dır. Özellikle 16. yüzyılda vergi gelirlerinin tahsilinde önemli bir kurum haline gelen voyvodalığı vergi toplayan diğer memurlar olan muhassıl ve mütesellimden ayıran temel özellik olarak; voyvodaların sadece tımar, zeamet ve has gelirlerini değil, aynı zamanda merkezi hazineye ait vergilerin ve vakıf gelirlerinin tahsilini de üstlenebilmesi gösterilir.²³⁰

İkinci anlamıyla yer aldığı tek fetva bir yana bırakılırsa, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de voyvodalık müessesesi ile daha ziyade Eflâk-Boğdan beyliklerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Voyvoda tasarruflarının fetvaya konu olduğu meselelerde dikkate çarpan husus, voyvodaların haksız uygulamalarının şikâyet edilmesi ve geçersizliğine dair şeyhülislamdan fetva talep edilmesidir. Her ne kadar bu fetvaların beyler ya da halk tarafından sorulduğu bilinmiyor da olsa, voyvodalarla ilgili şikâyetlerin yalnızca Dîvân-ı Hümâyûn'a değil, şeyhülislama da taşındığını açıkça göstermesi bakımından sözkonusu fetvalar oldukça önemlidir. İlgili fetvaların birinde; bir kimseyi bir suçla itham edip para cezasına çarptıran voyvodanın, alacaklısını o kimseye yönlendirerek alacağını sözkonusu paradan tahsil etmesi suretiyle yaptığı havâle işleminin geçerliliği sorulmuş, Çatalcalı bu işlemin geçersiz olacağını bildirmiştir.²³¹ Bir diğer fetvada, kadı atama yetkisi bulunmayan bir voyvodanın kadı tayin etmesi halinde sözkonusu kadının verdiği hükümlerin geçersiz olacağı belirtilmiştir.²³² Benzer bir fetvada nâib atama yetkisi olan bir kadının nâibi, kadı öldükten sonra yeni kadı gelinceye dek onun yerine vazife yapıp ücret aldığında,

²²⁹ Mihail Maxim ve Erol Özvar, "Voyvoda", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 127, 128, 129.

²³⁰ Maxim ve Özvar, "Voyvoda", s. 129.

²³¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 271.

²³² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 273.

voyvodanın kendi hakkı olduğunu ileri sürerek ücrete el koyamayacağına hükmedilmiştir.²³³ Voyvodanın gasb suçuyla gündeme geldiği dikkat çekici bir fetva ise şu şekildedir:

Bir kasaba ahalisinin mezaristanı olan vakıf arsanın bir miktarını ol kasaba voyvodası Zeyd teğallüben zabt ve Amr'a tapu ile verip Amr dahi üzerine dükkân bina eylese, ahali hâkime i'lâm ettiklerinde hâkim Amr'a binasını kal' ettirmeğe kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olur.*²³⁴

Bu fetvada mezarlığa dahi el koyacak kadar ileri giden voyvodanın tasarrufuna kadının engel olmak istediği, ancak sözkonusu olan kişi beldenin en üst idarecisi olduğu için vereceği hükmü desteklemek ve tepki çekmemek adına şeyhülislamdan fetva talep ettiği anlaşılmaktadır.

Voyvodaların İstanbul'da kapı kethüdâsı adıyla temsilci bulundurduğu daha önce zikredilmişti. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de bu temsilcilerden birisi vekâlet akdiyle ilgili bir meselede gündeme gelmiştir.²³⁵

Voyvodanın “vergi tahsildarı” anlamıyla fetvada yer aldığı tek meselede ise memleketinden başka bir yerde vefat eden kişinin beytü'l-mâle intikal eden mirasını kendi memleketi voyvodası ile vefat ettiği belde voyvodasından hangisinin tahsil edeceği sorulmuş, Ali Efendi “*Hangisi me'mûr ise ol kabz eder*” cevabını vermiştir.²³⁶

d. Dizdâr

Farsça'da kale anlamındaki “diz” kelimesinden türetilen *dizdâr*, Türk-İslam devletlerinde kale muhafızlarının kumandanını ifade eder. Kalede görevli olan herkesin

²³³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 273.

²³⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 161.

²³⁵ “*Erbâb-ı menâsıbdan Zeyd seferde iken Âsitâne'de kapı kethüdâsı olan Amr'a muanven ve mersûm mektup gönderip mektupta 'Yedinde olan malımdan filan arsamda benim için menzil bina eyle. Ne vech ile ma'kûl görürsen bina eyle, kabulümdür' deyu tahrir edip Amr dahi Zeyd'in malından kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf edip ol arsada Zeyd için menzil bina eylese, Zeyd geldikde Amr'a mücerred "Muradım üzere bina olunmamış, öyle olacak binayı kal' edip masrûfunu dâmin ol" demeğe kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.*” (*Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 13)

²³⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 277.

kendisine bağılı olduğı dizdâr, askerî görevinin yanı sıra şehrin güvenliğı, kalede saklanan değerli eşyaların korunması ve kale bünyesindeki hapishanenin (zindan) asayişinden de sorumlu olup sınır boylarındaki şehirlerin ve isyan çıkan bölgelerdeki kalelerin savunmasını da idare ederdi. Dizdâr bulunduğı beldenin kadısına, sancakbeyine ve beylerbeyine bağılı olarak vazife yapar; vazifesinin karşılığında orta dereceli tımara (yıllık on bin akçe) mutasarrıf olurdu.²³⁷

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de dizdâr, mutasarrıf olduğı tımar ile fetvaya konu olmuştur. Bu fetvada senenin birkaç ayında vazife yaptıktan sonra azledilen dizdârın tımar mahsulünden ne kadar hisse hak ettiğı Çatalcalı'ya sorulmuş, o da o yıl elde edilen mahsûlün on iki eşit parçaya bölünmesine ve kaç ay hizmet ettiyse o kadar hisse almasına fetva vermiştir:

Bir kale dizdârı olup dizdârlık mukâbelesinde berâtla tımara mutasarrıf olan Zeyd ibtidâ-i seneden birkaç ay hizmet ettikten sonra Zeyd azl olunup yerine Amr tımar-ı mezbûr ile dizdâr nasb olunmakla Amr âhir-i seneye dek edâ-i hizmet eylese, tımar-ı mezbûrun mahsûlü Zeyd ve Amr beynlerinde ne vech ile kısmet olunur? *el-Cevâb: Mahsûl-i sene on iki sehm kılınup her biri kaç ay hizmet eylediye adedince sehm verilir.*²³⁸

e. Subaşı

Osmanlı devlet nizamında şehrin asayiş ve güvenliğini sağlamakla görevli olan subaşı, merkezî kanun ve nizamların bölgesel olarak uygulanmasında söz sahibi olup bulunduğı beldenin kadısına bağılı olarak vazife yapmıştır. Suçluların bulunarak adalete teslim edilmesi, şehrin iaşesinin sağlanması ve bazı bölgelerde vergilerin tahsil edilmesinin yanı sıra şehir hayatındaki her türlü teftiş subaşının sorumluluğı dahilindedir. Bu bağlamda kılık-kıyafet, tütün kullanımı, meyhaneler, ilaçlar, tabib ve cerrahlar subaşının teftişine tâbi olan hususlardandır.²³⁹

²³⁷ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 480-481.

²³⁸ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 142.

²³⁹ Mücteba İlgürel, "Subaşı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 447-448.

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında subaşı; vergi tahsil etmesi ve suçluları tespit edip ceza kesmesi yönündeki uygulamaları ile yer alır. Vergi tahsiliyle ilgili fetvalardan birinde bir evin bahçesindeki meyve ağaçlarından öşür tahsil etmek isteyen subaşının durumu sorulmuş ve Ali Efendi bu hususta subaşıyı haksız bulmuştur, nitekim öşür yalnızca tarım arazilerinin mahsullerinden tahsil edilir.²⁴⁰ Bir başka fetvada subaşı, tımar topraklarındaki mahsulü tımar sahibinin emriyle reâyâdan toplayıp ambarlayan kişi olarak geçer.²⁴¹ Suçluları tespit ve adalete teslim ile ilgili uygulamaları bağlamında bir fetvada subaşının fuhuş yaptığı ihbar edilen bir kadının evini basması zikredilir.²⁴² Tespit ettiği suçlulara idarî ceza verme yetkisine de sahip olan subaşı “cerîme” adıyla para cezası kesip tahsil edebilir. Bu yetkiden hareketle, hayvanları başkasının arazisine girip ekinlerini yiyen kişiden subaşının cerîme tahsil etmesi Ali Efendi tarafından haklı bulunmuştur.²⁴³ Yetkilerini kullanırken subaşının kadıya bağlı olarak çalıştığını unutmaması gerekmekte olup kadıdan habersiz / bağımsız ceza kesmesi kabul edilemez. Bu doğrultuda yetkilerini aşan ya da haksız bir şekilde kullanmak isteyen subaşılar izin verilmemiştir. Sözelimi işlediği suç nedeniyle kadı tarafından tazir cezası verilip cezası infaz edilen kişiden subaşı ayrıca cerîme almak istemiş, mesele kendisine intikal ettiğinde Ali Efendi bu hukuksuz uygulamaya müsaade etmemiştir.²⁴⁴ Aynı şekilde bir kimseyi bir suçla itham eden ancak suçu henüz kesinleşmeden para cezası kesmeye kalkışan subaşının tasarrufu da reddedilmiş ve sözkonusu kişiye tazminat yolu gösterilmiştir.²⁴⁵

²⁴⁰ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 14.

²⁴¹ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 142.

²⁴² **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 115.

²⁴³ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 149.

²⁴⁴ “Zeyd bir cürm edip ta'zir lâzım olmakla kadı Zeyd'i ta'zir ettikten sonra subaşı olan Amr Zeyd'den ‘Sen cürm edip kadı seni ta'zir etmiş’ deyu cerîme namına nesne almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.” (**Fetâvâ-yı Ali Efendi**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1065, vr. 198a; Yazma Bağışlar, nr. 2303, vr. 325b.)

²⁴⁵ “Bir beldede subaşı olan Zeyd Amr'ı bir cürümle itham ettikde Amr'ı Zeyd'in tevâbiinden Bekir Zeyd'in emriyle ahz ve habs edip cerîme namına şu kadar akçesini alıp Zeyd'e verse, Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd ve Bekir'in hangisinden dilerse almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.” (**Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 164).

f. Tımarlı Sipahi

Tımarlı sipahi, Osmanlı Devleti'nde tımar tasarruf eden askerî zümrelerin adı olup Osmanlı ordusunun en kalabalık grubunu oluştururdu. *Sâhib-i arz* adıyla da anılan sipahiler dirlik olarak kendilerine verilen arazilerin vergisini toplar, buna mukabil herhangi bir sefer ilanı halinde kendilerinden techizatlı bir şekilde sefere katılmaları ve yanlarında önceden belirlenmiş sayıda asker getirmeleri beklenirdi.²⁴⁶ Sefere katılmama, bir sipahiden tımarının alınması için öncelikli sebep olarak görülürdü. Adam öldürme ve hırsızlık gibi büyük suçlar işlemek ya da reâyâyâ karşı zâlimâne bir eyleme katılmış olmak da tımar kaybetme gerekçelerindendi. Sipahi -vazifesi gereği- arazisinde çalışan köylü-çiftçilerle sık sık muhatap olmak durumundaydı; İnalçık, sipahi ile köylüler arasındaki ilişkinin her an bozulmaya müsait olduğunu belirtirken bunun sebebi olarak her iki tarafın da kendi çıkarını gözetmek veya yükümlülüklerinden kaçmak için çaba harcamasını gösterir.²⁴⁷

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de konuyla ilgili yer alan fetvalar, İnalçık'ın tespitini destekler niteliktedir. Öyle ki; Çatalcalı Ali Efendi'ye kimi zaman sipahilerin haksız tasarrufları şikâyet edilmiş, kimi zaman da köylülerin vergiden kaçma maksadıyla yaptıkları fiiller hususunda fetva talep edilmiştir. Fetvalarda her ne kadar sipahilerin köylüler hakkında şikâyetleri bulunsa da, haksız talep ve girişimlerin daha ziyade sipahiler tarafından geldiği görülmektedir. Ali Efendi'nin sipahilere dair fetvalarında dikkat çeken en belirgin husus ise, sipahinin köylüden/çiftçiden *oşûr* adıyla alacağı verginin merkezî idare tarafından kesin olarak belirlenerek kayıt altına alınmış olması (*ber müceb-i emr u defter*), sözkonusu verginin cinsinde ya da miktarında idareden izinsiz bir şekilde yapılan değişiklik hangi taraftan gelirse gelsin hukuk düzeninin buna karşı çıkmasıdır. Bu bağlamda, ekonomik düzenin büyük oranda tarıma dayalı olduğu

²⁴⁶ Erhan Afyoncu, "Sipahi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 256; Halaçoğlu, **Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, s. 56-57. Devletin askerî-idârî teşkilatlanmasının temel direği olan tımar sistemi mîrî arazi sisteminin işleyişinde, köylü-çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri verginin belirlenmesinde ve devletin klasik çağında tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici faktör olmuştur (Halil İnalçık, "Tımar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 168).

²⁴⁷ İnalçık, "Tımar", s. 170-171.

klasik dönemde devletin tımar sisteminin düzgün işlemesine büyük önem verdiği ve keyfiliğe tahammül göstermediği anlaşılmaktadır.

Sipahilerin haksız bulunduğu meseleler arasında; henüz ürün çıkmamış olmasına rağmen ürünün miktarını tahmin ederek öşrü zamanı gelmeden talep etmesi, kendi reâyâsından olup başkasının arazisindeki tarlalarında çalışan köylülerin ürünlerinden –sırf reâyâsı olduğu için- kendisi de öşür almak istemesi ve resmî kayıtlara aykırı olarak arazisinde çalışan köylülerden yemlik, tuzluk, bad-i heva, yem, yiyecek vs. adıyla fazladan taleplerde bulunması gösterilebilir.²⁴⁸ Sipahi kayıtlara uygun bir şekilde öşür talep ettiğinde eskiden beri vermesine rağmen “*Bu ürünün öşrü olmaz*” diyerek vermeye yanaşmayan ya da eskiden beri verdiği verginin miktarını azaltmaya çalışan köylülerin fiillerinin sorulduğu fetvalarda ise sipahiler haklı bulunmuştur.²⁴⁹ Öte yandan köylüler ile sipahilerin sistem tarafından belirlenmiş vergilerinin cins yahut miktarında merkezî idareden izinsiz bir şekilde yapmaya çalıştıkları her türlü değişiklik de hukuk düzeni tarafından reddedilmiştir. Bu bağlamda sipahinin deftere göre köylüden vergi olarak ürün tahsil etmesi gerekirken nakit para istemesi, nakit para tahsil etmesi gerekirken ürün talep etmesi ya da idarece belirlenmiş vergi miktarından daha fazlasını almaya çalışması haksız bulunmuş, aynı şekilde deftere göre ürün talep eden sipahiye nakit para vermeye çalışan köylünün bunu yapamayacağı söylenmiştir.²⁵⁰

Tımarlı sipahilerin fetvaya konu olduğu diğer bir husus ise kadîm uygulamayı bozmaya yönelik teşebbüsleri olup bu teşebbüs sipahinin ister bizzat kendisi isterse yetki verdiği bir başkası tarafından gelsin, hukuk düzenince onaylanmamıştır. Sözelimi bir yaylada eskiden beri herkesin faydalanageldiği akarsuyu sipahinin tapuyla kendisine verdiğini ileri sürerek tek başına kullanmak isteyen kişiye izin verilmemiş, köyün eskiden beri mera olarak kullanılan ortak arazisine sipahinin kendisine verdiği izni ileri sürerek bina yapan kişinin binasını sökmesi gerektiği belirtilmiş, aynı özellikteki bir meradan sipahinin bir tek kişiye ekip dikmek için tapuyla yer vermesi geçersiz görülmüş, sipahinin bizzat kendisinin de böyle bir yerde şahsı için ziraat yapamayacağı

²⁴⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 14.

²⁴⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 13, 14.

²⁵⁰ Aynı doğrultudaki pek çok örnek için bak: Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 15, 16.

söylenmiştir.²⁵¹ Bütün bu örneklerde yalnızca sipahilerin değil, reâyâdan olup sipahilerin gücünü arkasına alarak haksızlık yapmaya yahut kadîm uygulamayı değiştirmeye çalışan kişilerin fiillerine de engel olunduğu görülmektedir.²⁵²

Devletin verdiği güçle reâyâyâ haksızlık eden sipahilere engel olunması gerektiği gibi, devlete ait toprakların sorumluluğunu taşıyan ve buna göre hareket etmeye uğraşan sipahilerin de hukuk düzeni tarafından korunması gerektiği açıktır. Bu bağlamda Ali Efendi; sipahinin toprağında olup kimsenin tasarrufunda olmayan meyve ağacını izinsiz şekilde kesen kişinin tazmin etmesine hükmetmiş, yine sipahiye ait olup kimsenin tasarrufunda olmayan tarlayı birileri işgal ettiğinde sipahinin tarlayı onlardan alıp dilediğine verebileceğini belirtmiş, sipahinin arazisindeki tarlasında sipahiden izinsiz değirmen yapan kişinin fiilini haksız görerek sipahiye binayı sökme izni vermiştir.²⁵³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de tımarlı sipahilerin taraf olduğu alım-satım, kira, şahitlik vb. muhtelif davalar ve meseleler de yer almaktadır.²⁵⁴

g. Zâbit

Osmanlılar'da yönetici, askerî görevli ve subay anlamında bir unvan olan “zâbit”in XVII. yüzyıldan itibaren daha ziyade ordu subayları için kullanıldığı belirtilir.²⁵⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de zâbit unvanına sahip kişilerin tasarrufları incelendiğinde ise bu unvan ile kimi zaman taşra yöneticilerinin, kimi zaman ise yöneticilerin yanında vazife yapan kolluk kuvvetlerinin kastedildiği görülür.

²⁵¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 188, 277.

²⁵² Mehmet Genç Osmanlı Devleti'nde sosyal ve iktisâdî ilişkilerde zaman içerisinde yavaş yavaş oluşan denge ve eğilimleri olabildiğince koruma, değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişiklik olduğu takdirde tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olmasını “*gelenekçilik/tradisyonalizm*” şeklinde isimlendirir ve bu olguyu Osmanlı iktisâdî dünya görüşünün üç temel ilkesi arasında sayar (Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken yayınları, 2013, s. 44). Tespitimize göre Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında da Genç'in bu yaklaşımını teyit eden pek çok ifade yer almaktadır.

²⁵³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 279, 281.

²⁵⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 215, 299, 303; II, 41, 135, 136.

²⁵⁵ Abdülkadir Özcan, “Zâbit”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 60.

Belde zâbiti / karye zâbiti terkihiyle yer aldığı fetvalarda idareci vasfı taşıyan zâbitlerin reâyâdan öşür vergisi tahsil ettiği zikredilir. Bir meselede reâyâdan vergi toplarken resmî kayıtlara aykırı olarak fazladan vergi almaya çalışan zâbitin buna hakkı olmadığı belirtilir; bir başka meselede ise vergiye tâbi olan ürün henüz ortada yokken varmış gibi başkasına satan zâbitin yaptığı akdin geçersizliğine hükmedilir.²⁵⁶ Ali Efendi'nin fetvalarında karye zâbitlerinin haksız kazanç elde etmeye yönelik girişimlerinden birisi de yetkisi olmadığı halde reâyânın kendi aralarındaki mâlî ilişkilerine karışarak pay almaya çalışmalarıdır. Sözelimi kendisine ait bir evi başkasına satan kişiden “resm” adıyla ücret tahsil etmeye çalışan zâbitin bunu yapamayacağı belirtilir. Bir başka örnekte bir köy halkının kendi meralarını komşu köye kiraladıkları, mera sahibi köyün zâbitinin ise zâbit vasfını ileri sürerek ücrete el koymaya çalışması zikredilir ki Ali Efendi zâbitin buna hakkı olmadığı yönünde fetva verir. Eskiden beri bir tımara ait olduğu bilinen bir araziye resmî evraklarda kayıtlı olmadığını ileri sürerek el koymaya çalışan komşu arazi zâbitine de fetva izin vermemiştir.²⁵⁷

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de belde zâbitlerinin haksız kazanç elde etme dışında farklı girişimler içinde olduğu örnekler de dikkat çekicidir. Bunlardan biri müslüman bir kadını bir zimmî ile zorla nikâhlayarak ona teslim eden zâbit hakkında olup fetva bu zâbite ta'zîr-i şedîd ve hapis cezası öngörmüştür. Bir diğeri ise zâbitlerin kadı atamalarına karışma çabaları hakkındadır; yerine nâib atama yetkisine sahip bir hâkimin nâib atayarak gitmesi durumunda zâbitin o nâibi azlederek başka birini ataması Ali Efendi'ye sorulmuş, o da buna yetkili olmadığı yönünde fetva vermiştir.²⁵⁸ Bütün bu örnekler, asker hüviyeti taşıyıp belli yetkilere sahip olan zâbitlerin yetkilerini aşma çabalarını gösterme noktasında birleşmektedir.

Emireri olarak vazife yapan zâbitler ise daha ziyade kolluk kuvvetleri mahiyetindedir; borcu nedeniyle hapsedilmesi gereken kişiyi hapseden zâbitin hatalı veya kasıtlı olarak o kimsenin kaçmasına neden olması durumunda cezâi

²⁵⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 15, 215.

²⁵⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 272, 278, 281.

²⁵⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 118, 273.

sorumluluğunun ne olacağı ile ilgili fetvalar bunlardandır.²⁵⁹ Son olarak sahiplerinin elinden kaçan köleleri yakalayıp teslim etmekle vazifeli olan kolluk kuvvetlerine *zâbit-i evâbık* denilmekte olup *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Âbık bahsinde onlarla ilgili çok sayıda mesele yer almaktadır.²⁶⁰

h. Bazı Memurlar

Çatalcalı Ali Efendi'ye *cizyedar* ve *emîn-i beytü'l-mâl* gibi bazı memurların yetkileri hakkında da sorular yöneltilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde cizye²⁶¹ tahsiliyle görevli memur olan cizyedârların cizye mükellefleriyle zaman zaman ihtilâf yaşadığı ve bu ihtilâfların şeyhülislama taşındığı görülmektedir. Sözelimi bir cizyedar münzevî olmayıp halk ile birlikte yaşayan bir papazdan cizyesini talep ettiğinde papazın sırf din adamı olmasını ileri sürerek vergi vermeme hakkı bulunup bulunmadığı Ali Efendi'ye sorulmuş, o da fetvasında böyle bir hakkın bulunmadığını söyleyerek cizyedarı vergiyi tahsil yolunu göstermiştir.²⁶² Bir başka meselede cizyesini ödemediği gâib olan bir zimmîye ait cizye vergisinin babasından tahsil edilmesi için fetva istenmiş, o ise cizye mükellefiyetinin şahsiliğinden hareketle cizyedarı bu izni vermemiştir.²⁶³ Diğer bir meselede ise cizyesini vermeden ihtidâ eden kişiye ait verginin, daha önce onun vergisine kefil olmuş bir başkasından talep edilip edilemeyeceği sorulmuş; bu durumda cizye sakıt olduğu için Ali Efendi cizyedarı yine tahsil izni vermemiştir.²⁶⁴

²⁵⁹ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 280, 296.

²⁶⁰ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 143.

²⁶¹ İslam devletindeki gayr-ı müslim tebaanın erkeklerinden alınan, onların harbîlerden ayrı tutularak can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarını sağlayan baş vergisi (Mehmet Erkal, "Cizye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.42).

²⁶² **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 126. Münzevî din adamlarından cizye alınıp alınmayacağı hususunda ihtilâf bulunmakta olup fakihlerin çoğu alınmaması gerektiği fikrindeyken bir kısmı çalışabilecek durumda olanlarından alınması yönünde görüş bildirmiştir. Halkın içinde yaşayan rahiplerin cizye vermesi gerektiğinde ise bütün âlimler ittifak halindedir (Erkal, "Cizye", s. 43). Ali Efendi'nin de bu yönde fetva verdiği görülmektedir.

²⁶³ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 127.

²⁶⁴ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 263.

Emîn-i beytü’l-mâle gelince; “kendisine bir şey emanet edilen güvenilir kimse, mutemet” anlamına gelen emin (emîn) kelimesi, Osmanlı Devleti’nde belli bir görevi ücret mukabelesinde yerine getirmesi istenen, ancak üstlendiği vazifeden dolayı herhangi bir risk altına girmeyen görevli için kullanılmıştır. Osmanlılar’da birçok hizmetin emin eliyle yürütüldüğü bilinmektedir; matbah emini, darphane emini, arpa emini bu kimselerdendir.²⁶⁵ Vârisi olmadan ya da sınırlı sayıda vâris bırakarak vefat eden kimselerin devlete intikal eden miras paylarını devlet hazinesi adına tahsil eden vazifeliye ise *beytü’l-mâl emîni* denilmiştir. Emîn-i beytü’l-mâl devletin sözkonusu payını hakkıyla tahsil edebilmek adına mirasçılarla (sözkonusu vakıf malı olduğunda da mütevellilerle) sık sık çekişmiş, terekede hak iddia eden alacaklılar da yine beytü’l-mâl emîni ile davalanmışlardır. Beytü’l-mâl emînlerinin tasarrufları hakkında kendisinden fetva talep edildiğinde Çatalcalı Ali Efendi’nin emînleri haklı bulduğu örnekler de bulunmakla birlikte²⁶⁶, fetvalarda çoğunlukla emîn-i beytü’l-mâlin karşısında bulunan tarafın hak sahibi kabul edildiği ve emînin terekeye müdahalesine engel olunduğu görülür.²⁶⁷

i. Mutlak Olarak Ehl-i Örf

Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvalarında; seyfiye sınıfında bulunan yukarıdaki makam sahipleri haricinde bir de vazifeleri belirtilmeksizin kendilerinden mutlak olarak “ehl-i örf taifesi” diye bahsedilen kimselerin haksız tasarrufları yer alır. Diğer seyfiye ricalinin fetva tarafından haklı bulunduğu meseleler de bulunmakla birlikte ehl-i örf taifesinin neredeyse tek bir haklı tasarrufunun zikredilmeyişi oldukça dikkat çekicidir. Deyimi yerindeyse isimleri “halka zulüm”le birlikte anılan, devletin kendilerine verdiği yetkiyi aşarak reâyâyâ haksızlıkta ileri giden bu vazifelilerin tasarrufları fetva makamına sık sık şikâyet edilmiş, hukuk düzenini en üst düzeyde temsil eden şeyhülislam tarafından yaptıklarının yanlışlığı defaatle dile getirilmiştir.²⁶⁸

²⁶⁵ Halil Sahillioğlu, “Emîn”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 111.

²⁶⁶ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 142, 162, 205, 286 vd.

²⁶⁷ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 138, 139, 141, 142, 145, 199, 211; II, 71 vd.

²⁶⁸ İpşirli Osmanlı idare sisteminde ehl-i örf - reâyâ ilişkilerinin hassas bir denge üzerine kurulduğunu,

Ehl-i örf taifesinin reâyâyâ uyguladığı zulüm ve haksızlıklar arasında insanları olur olmaz suçlarla itham ederek para cezası kesip tahsil etmeleri²⁶⁹, haksız vergiler toplamaları²⁷⁰, insanların mallarına zulmen el koymaları²⁷¹, onlara razı olmadıkları işleri zorla yaptırma²⁷², hapsedtikleri kişilere işkence uygulamaları²⁷³ ve nihayet haksız yere adam öldürmeleri²⁷⁴ gösterilebilir. Ehl-i örfün haksızlıklarının yalnızca müslüman halk ile sınırlı kalmadığı, zimmîlerin de ehl-i örf zulmünden nasibini aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim fetvalarda ehli örfün, devletin kendilerine koyduğu sınırlar çerçevesinde mabedlerini tamir eden zimmîlerin mabedlerini yıkmaya çalışması ve ticaret yapmak üzere yolculuk eden zimmîye silah taşımaması öne sürerek ceza kesmesi zikredilir.²⁷⁵ Ehl-i örf zulmünün bu boyutta olması insanlar arasında gammazlığa da yol açmış; Çatalcalı Ali Efendi bunu adet edinen kimselerin ta'zîr-i şedîd uygulanarak engellenmelerine fetva vermiştir. Bu hususta en dikkat çekici örnek ise bu vasfa sahip bir kişinin cami imamı olması ve gammazlığı nedeniyle vazifesinden azledilmesidir.²⁷⁶

Seyfiye sınıfına mensup pek çok mevki sahibi vazifesi zikredilerek fetvaya konu olduğu halde bu fetvalarda ehl-i örften mutlak olarak söz edilip vazifesine değinilmemesi, hiçbir idârî makamı böylesine adi suçlarla lekelememek maksadına mebni olabilir.

2. İlmiye (Ehl-i şer')

Osmanlı Devleti'nde seyfiye ve kalemiye ile birlikte üç temel meslek

devletin bu dengenin korunması için büyük çaba harcadığını, merkezî idarenin güçlü olup kurumların iyi işlediği dönemlerde bu denge sağlanmışken sonraları bir daha düzeltilmeyecek şekilde bozulduğunu, devletin ehl-i örfü dizginlemek için ehl-i şer' zümresinden olan ve hukuku temsil eden kadılara geniş yetkiler verdiğini belirtir (İpşirli, "Ehl-i örf", s. 520).

²⁶⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 259.

²⁷⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 242.

²⁷¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 150.

²⁷² Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 155.

²⁷³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 227.

²⁷⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 221.

²⁷⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 128, 130.

²⁷⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 116.

grubundan birisi olan ilmiye sınıfı, medrese kökenli ulema zümresini ifade eder. Usûlüne uygun bir şekilde medrese eğitimi aldıktan sonra icazetle mezun olan ilmiye mensupları; eğitim, hukuk, fetva, başlıca dinî hizmetler ve nihayet bürokrasinin kendi sahalarıyla ilgili önemli makamlarında vazife yapmış olup çoğunlukla Türklerden oluşmaktaydı.²⁷⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de ilmiye sınıfına mensup muhtelif gruplar hakkında fetvalar yer almaktadır.

a. Şeyhülislam

Osmanlılarda ilmiye teşkilâtının başı olan şeyhülislamlığın ilk olarak Molla Fenârî'nin Bursa müftülüğine tayiniyle başladığı kabul edilir. Şeyhülislamlık ilk zamanlar mütevazı bir fetva makamı olup idarî vazifeleri son derece sınırlı iken özellikle Zenbilli Ali ve Ebussuud Efendilerin mesailerini ile güçlenip kurumsallaşmıştır. Gerek devlet hiyerarşisinde en yüksek mevki sahiplerinden, gerekse geliri en fazla memurlardan olan şeyhülislamların tayini doğrudan padişahı ilgilendiren bir husus olmuştur. Şeyhülislamın en temel görevi kendisine sorulan dinî, siyasî ve idarî konularda Hanefî fihhına göre fetva verme olmakla birlikte şeyhülislamlar özellikle XVII. yüzyıldan itibaren ilmiye sınıfındaki bütün tayinleri gerçekleştiren, ruûs imtihanlarını düzenleyen, meşveret meclislerinde etkin rol alan merkezî şahsiyetler haline gelmiştir. Osmanlı tarihi boyunca 131 şeyhülislam vazife yapmış; Cumhuriyetin kuruluşuyla Şer'îyye ve Evkâf Vekâleti'ne dönüştürülen şeyhülislamlık makamı 1924'te hilâfetin ilgâsı ile birlikte kaldırılmıştır.²⁷⁸

Osmanlı hukukunda şahıslar arasındaki hukukî anlaşmazlıkların çözümünde şeyhülislamdan konuyla ilgili alınan fetvanın oldukça önemli bir rolü olup mahkemelerde çoğunlukla hükmü etkilediği bilinmektedir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de şeyhülislamın zikredildiği tek fetva da bu hususla ilgilidir; kendisine şeyhülislam fetvasını tanımayan kişinin hükmü sorulduğunda Çatalcalı, dini ve mânevî değerleri hafife alan diğer kişilerde olduğu gibi bu fiili de imanı zedeleyici addetmiştir:

²⁷⁷ Mehmet İpşirli, "İlmiye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 141.

²⁷⁸ İpşirli, "Şeyhülislam", s. 91-96.

Zeyd bir hususta şeyhülislamdan aldığı fetvâ-yı şer‘iyyeyi hasmı Amr’a gösterdikde Amr “*Fetva ne imiş? Ben fetva bilmem!*” dese Amr’a ne lâzım olur? *el-Cevâb: Tecdid-i iman ve nikâh lâzım olur.*²⁷⁹

b. Kazasker

Halk ve köylü sınıfından ayrı olarak askerî sınıfın şer‘î-hukukî işlerine bakmak için Sultan I. Murad zamanında ihdas edilen kazaskerlik kurumu 1480’e kadar tek iken sınırlar genişleyip vazifeleri çoğalınca Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği şeklinde ikiye ayrılmış, devletin merkezini bünyesinde bulunduran Rumeli Kazaskerliği protokolde daha üstün addedilmiştir.²⁸⁰ Dîvân-ı Hümâyun azası olan kazaskerler kendilerine gelen davaları hükme bağlamanın yanı sıra Ebussuud Efendi’nin şeyhülislamlığına kadar Osmanlı ülkesindeki tüm müderris ve kadıların tayini ile de görevlendirilmiş, bu dönemden sonra kırktan yukarı müderrislikler ile mevleviyet kadılarının tayini şeyhülislama havale edilmiştir. Kazaskerlik makamına tayinler beş yüz akçeli büyük kadılıklardan yapılmış, yine Ebussuud Efendi’den sonra şeyhülislamlığa da genellikle Rumeli Kazaskerliği’nden geçilir olmuştur.²⁸¹

Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvaları arasında kazaskerin doğrudan konu olduğu bir fetva yer almaz. Zikredildiği fetvaların ilkinde askerî sınıfına mensup bir kimsenin bir sivil tarafından dava edilmesi halinde belde kadısı önünde yargılanmayı reddedip kazasker yargılaması talep etmeye hakkı olup olmadığı sorulmuş; Ali Efendi buna hakkı olduğu yönünde fetva vermiştir.²⁸² Diğer fetva ise vasiyet bahsiyle ilgilidir; kendisine vasiyette bulunulan bir kimse şer‘e uygun bir şekilde vasiyeti uygulamaya çalışırken kazasker adına hareket eden kassâmın haksız bir şekilde terekeye müdahale etme girişimleri fetva ile engellenmiştir.²⁸³

²⁷⁹ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 133.

²⁸⁰ Yavuz Sultan Selim’in Doğu Seferi sonrasında diğer iki kazaserliğe ilaveten merkezi Diyarbekir olan Arap-Acem Kazaskerliği ihdas edilmişse de sonradan lağvedilmiştir (Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, s. 155-156).

²⁸¹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, s. 155-159.

²⁸² **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 275.

²⁸³ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 246.

c. Müderris

Medreselerde çeşitli dersler veren hoca anlamına gelen müderris, klasik İslam medrese sisteminde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de eğitim-öğretim faaliyetinin temelini teşkil eder. Müderris olabilmek için medreseye girdikten sonra gerek alet ilimlerine, gerekse şer'î ilimlere dair belirli kitapları usûlüne uygun olarak derece derece okuyup ilerleyen, en son Sahn-ı semân veya Süleymaniye medreselerinde okuyarak dânişmend olan öğrenciler, Anadolu/Rumeli kazaskerinin defterine isimlerini kaydettirerek mülâzemet beklemeye başlardı. Sırası gelince en aşağı medreseden itibaren yirmili, otuzlu, kırklı, ellili derecelerine ulaşır, ardından bir ilim heyetinin huzurundaki imtihanı başarıyla olurlarsa Sahn Müderrisliği'ne yükselirlerdi. Kariyerinin ilerleyen döneminde kadılığa geçmesi de mümkün olan müderrislerin aslî görevi medresede ders vermek, az sayıdaki öğrencileriyle yakından ilgilenip onları ilme teşvik etmek ve medrese içinde asayiş sağlamaktır.²⁸⁴

Klasik İslam medrese sisteminde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de müderrisler maaşlarını vazife yaptıkları medresenin vakfından alırlardı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de müderrislerle ilgili fetvaların hemen tamamı bu hususla ilgili olarak vakıf bahsinde bulunmaktadır. Bu bağlamda müderrislerin vakfın gallesinden hak ettikleri payı tahsil etme hususunda mütevellilerle zaman zaman çekiştikleri, fetva tarafından kimi zaman mütevellilerin kimi zaman da müderrislerin haklı bulunduğu görülmektedir. Sözelimi galledeki payı belli olmasına rağmen daha fazlasını talep eden ya da vakıfta galle bulunmamasına rağmen varmış gibi pay isteyen müderrisler Ali Efendi fetvasıyla geri çevrilmiştir.²⁸⁵ Buna mukabil bir müderrisin eskiden beri vakıftan almakta olduğu galleye vakfiyenin mevcut olmayışını ileri sürerek el koymaya çalışan müteveli haksız bulunmuş; benzer şekilde görevini yaparak hak ettiği halde gallesini tahsil edemeden

²⁸⁴ Mehmet İpşirli ve Nebi Bozkurt, "Müderris", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 468-469. Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında bu usûl hassasiyetle uygulanırken özellikle XVI. yüzyıldan sonra mülâzemetlerin parayla alınıp satılır olması ve ulema-kazasker çocuklarına imtiyazlar tanınması, dolayısıyla ehil olanlar sıra beklerken ehliyetli ve liyakatsiz kişilerin ilmiye yolunda hızla yükselmesi gibi sebeplerle medrese sisteminin bozulmaya başladığı belirtilir (Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, s. 57-58).

²⁸⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 191.

vefat eden müderrisin payına yeni müderrisin el koyamayacağı ifade edilmiştir.²⁸⁶ Öte yandan bir vakfa rakabe uygulanması gerektiğinde imam, müezzin, ferraş ve kayyımın payı gibi müderris payının da rakabeye dâhil olup olmayacağı hususu fetva ile netleştirilmiş; senenin bir kısmında bir müderrisin, kalan kısmında ise başka bir müderrisin görev yapması halinde gallenin nasıl bölüşüleceği meselesinde çözüm yolu da yine fetva ile gösterilmiştir.²⁸⁷

d. Kadı

*İnsanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer‘î hükümlere göre çözümlmek ve karara bağlamak üzere yetkili makamca tayin edilen kişi*²⁸⁸ anlamına gelen kadı Osmanlı devlet yapılanmasında bunun da ötesinde bir mahiyete sahip olup kazâ denilen yerleşim birimlerinin idarecisiydi. Bu bağlamda merkez idarenin kazâdaki temsilcisi ve merkezden gönderilen fermanların tatbik edicisi olan kadı, askeri ilgilendiren konular dışında kalan belediye işleri, iktisâdî işler, noterlik işleri, eşyaya narh konması, zahîre ve amele tedariki, hayvan sevki gibi idare ettiği kazânın bütün devlet işlerini yürütmekle sorumluydu. Bu işlerini yürütebilmek için kadılar, beraberlerinde nâib, kâtib, muhızır ve kassâm gibi çok sayıda personel ile çalışırdı.²⁸⁹

Kadıların yukarıda zikredildiği üzere çok sayıda idarî vazifesi bulunsa da temel görevi şer‘-i şerîfe uygun yargılama yapmak ve meseleleri hükme bağlamaktır. Bu vazifelerini ifa ederken kadıların en mühim yardımcılarında biri müftîler tarafından verilen fetvalar, özellikle de şeyhülislam fetvalarıdır. Osmanlı Devleti’nde kazâ-fetva ilişkisini ele aldığı makalesinde Aslan, Osmanlı yargısının işleyişinde fetvaların önemine dikkat çeker. Buna göre -Ebussuud Efendi döneminde olduğu gibi- fetvanın kanun yoluyla bağlayıcılık kazandığı örnekler bir yana; yargıya intikal eden meselelerde tarafların iddialarını desteklemek üzere müftîden aldıkları fetvalar hâkimin vereceği hükümde büyük oranda etkili olmuşlardır. Kimi zaman da bizzat kadılar meseleyle ilgili

²⁸⁶ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 165, 195.

²⁸⁷ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 195, 198.

²⁸⁸ Fahrettin Atar, “Kadı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 69.

²⁸⁹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, s. 91, 113.

olarak müftiden görüş istemiş, onlar da kaynaklardaki teorik bilgiyi kadılarla paylaşarak onlara yardımcı olmuşlardır. Bu bağlamda özellikle vakıflar ve yetim malları gibi daha hassas konularda mutlaka fetvaya göre hüküm vererek sorumluluğu müftî ile paylaşma yoluna giden kadılar, reâyâ ile ehl-i örf arasındaki anlaşmazlıklarda da tarafsızlıklarını korumak adına genellikle fetvaya göre hükmetmişlerdir. Aslan temyiz sisteminin tam anlamıyla bulunmadığı sözkonusu dönemde fetvanın kadıları hukuka uygun hareket etmeye zorladığını da belirtmektedir ki aşağıda bu yorumun büyük ölçüde isabetli olduğu görülecektir.²⁹⁰

XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin adalet mekanizmasında ciddi sıkıntıların yaşandığı; merkezî otoritenin zayıflamaya başlamasını fırsat bilen çeşitli grupların haksız uygulamalarla halkı mağdur ettiği bir dönem olarak bilinmekte olup ne yazık ki kadılar da bu gruplar arasında yer alır.²⁹¹ Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında bu durum açıkça müşahade edilebilir; nitekim *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de kendilerinden dolayı olarak bahsedilen fetvalar bir yana, doğrudan kadılarla ilgili olarak yer alan çok sayıdaki fetvada kadıların yetkisi olan ve olmayan hususlar, haklı ve haksız tasarrufları, geçerli olan ve olmayan yargılamaları yer almaktadır. Bu soruların meşihat makamına kimi zaman reâyâdan kadıyı şikâyet sadedinde geldiği, kimi zaman da kadılar tarafından haklılıklarını ispat etme mahiyetinde sorulduğu anlaşılmaktadır.

Çatalcalı Ali Efendi'nin kadılarla ilgili fetvaları arasında en sık göze çarpan husus, yetkisi olmadığı halde yetkiliymiş gibi davranan kadıların haksız tasarruflarıdır. Bu bağlamda kadının;

- Bir davayı görmeye yetkili olmamasına rağmen davayı dinleyip hükme bağlama²⁹²
- Haklı bir gerekçesi olmamasına rağmen vakfa müdahale etme, mütevelliyi azletme, tekrar tekrar muhasebesini görme²⁹³
- Velisi mevcut olmasına rağmen velisinin izni olmaksızın küçük kızları

²⁹⁰ Nasi Aslan, "İslâm-Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva-Kazâ Münasebeti", **Osmanlı Hukukunda Fetva**, s. 227-242.

²⁹¹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, s. 259-261.

²⁹² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 273, 274, II, 38.

²⁹³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 164, 176, 177.

evlendirme²⁹⁴

- Yetimlere hukuka uygun bir şekilde vasilik yapan kişileri keyfi olarak azletme, tekrar tekrar muhasebesini görme²⁹⁵
- Geçmişte suç işleyip tövbe ederek düzgün yaşamaya başlayan kişiye önceki suçunu tekrar gündeme getirerek ceza kesme²⁹⁶
- En çok da insanlardan *izin akçesi*, *bînamaz akçesi*, *hüccet akçesi*, *resm-i kismet* gibi isimler altında haksız kazanç elde etme, özellikle de rüşvet alma²⁹⁷

teşebbüsleri Şeyhülislam Ali Efendi'ye sorulmuş ve kadılar bütün bu hususlarda haksız bulunmuşlardır. Sözkonusu girişimler haksız olunca bu hususlarda verdiği hükümlerin de haksız ve dolayısıyla geçersiz olması kaçınılmazdır. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de bu husus “kadının verdiği hükmün nâfiz olmaması” şeklinde ifade edilir; buna göre yukarıdaki örneklerde kadının hükmü nâfiz olmayıp yürürlüğe girmeyeceği için hukukî sonuç da doğuramayacaktır. Bunlardan başka kadının haklı taraf açıkça belli olduğu halde haksızı kayırmak adına davayı ertelemesi caiz olmadığı gibi, hüküm verirken töhmet ihtiva eden şahitliğe dayanması, taraflardan biri şahitlerin tadil ve tezkiyesini talep ettiği halde umursamayıp tezkiye edilmemiş şahitlerin şهادetini dinlemesi, taraflardan biri ya da vekili mahkemede hazır olmadığı halde yargılama yapması, mütevatir ya da meşhura aykırı beyyineyi esas alması durumlarında da kadının hükmü nâfiz değildir.²⁹⁸ Yargının başı olan şeyhülislamın fetvasıyla mahkeme hükmünün bozulduğu bütün bu hallerde meşihat makamının temyîz işlevi gördüğü açıkça anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki olumsuz örneklerle mukabil; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de sayıca daha az olmakla birlikte adalete riayet ederek vazifelerini hakkıyla ifa etmeye gayret eden kadıların yetkilerinin sorulduğu ve şeyhülislam tarafından kadı tasarrufunun tasdik edildiği fetvalar da mevcuttur. Sözelimi velisi kadı olan bir kızı kadıdan başka hiç

²⁹⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 29, 33.

²⁹⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 251, 252.

²⁹⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 121.

²⁹⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 49, 277, 282; II, 53, 181, 182.

²⁹⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 275, 276, 278, 293, 294, 297, 302, 309. Kadının verdiği hükmün nâfiz olmayışıyla ilgili diğer örnekler için bak: I, 134, 140, 157, 285; II, 27, 55, 59, 60, 63, 65, 257 vd.

kimsenin evlendiremeyeceği²⁹⁹, mahkeme hükmünü yerine getirmeyen borçlunun mallarını kadının zorla satın borçlarını ödeyebileceği³⁰⁰, vasiyeti hakka uygun bir şekilde tenfiz eden kadıya veresinin itiraz edemeyeceği³⁰¹, müslümanlarla aynı mahallede ikamet eden zimmîlerin kilise inşa etmeleri halinde kadının bu kiliseyi yıktırabileceği³⁰², yine birlikte yaşadıkları yerde çan çalan ya da açıkça içki satışı yapan zimmîlere kadının engel olabileceği³⁰³ ve müslüman mahallesinde satın aldığı evi bir müslümana satması için kadının zimmîyi zorlayabileceği³⁰⁴ ile ilgili fetvalar bunlardandır.³⁰⁵ Bu bağlamda görevini layıkıyla yapan kadının şer‘a uygun bir şekilde verdiği hükümlerin geçerliliğinde şüphe olmayıp bunu kabule yanaşmayan kişilerin cezası da yine fetvada açıkça ifade edilmektedir:

Zeyd birkaç kimesneler ile bir hususa müteallıka davasından Amr-ı kadıya murâfaa olup Amr husûs-ı mezbûru şer‘le Zeyd’e hükm ettikde ol kimesneler Amr’a “Şer‘e ve hükmüne razı olmayız!” deseler ol kimesnelere ne lâzım olur? *el-Cevâb: Tecdid-i iman ve nikâh lâzım olur.*³⁰⁶

Fetâvâ-yı Ali Efendi’de kadının vazifeleri arasında yer alan camilere imam ve hatîb tayin edip maaşlarını düzenlemek³⁰⁷, kayıp şahısların mallarını korumak üzere kayım atamak³⁰⁸, ailesini nafakasız bir şekilde terk eden gâibin adına nafaka takdir

²⁹⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 41.

³⁰⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 279.

³⁰¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 259.

³⁰² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 127, 128.

³⁰³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 128, 129.

³⁰⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 129.

³⁰⁵ Kadı hükmünün meşihat makamı tarafından tasdik edildiği diğer örnekler için bak: *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 84, 90, 106, 129, 130, 158, 159, 176, 230, 233, 273 vd.

³⁰⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 134. Bu hususta dikkat çekici bir fetva da ehl-i örfün kadıya uyguladığı şiddetle ilgilidir; vali tarafından görevlendirilen bir kişinin bir kadıyı haksız bir şekilde zincirleyerek hapsedmesi Ali Efendi tarafından şiddetli tazir ve hapis cezası ile cezalandırılmıştır:

“Zeyd-i valinin etbâından Amr Bekr-i kadıyı bi-gayr-i hak ahz ve konağına götürüp ayağına bukağı vurup bir odada birkaç eyyâm habs edip ba‘dehu Bekir bir tarik ile halâs olsa, Amr’a böyle ettiği için ne lâzım olur? *el-Cevâb: Ta‘zir-i şedîd ve habs.*” (*Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 117.)

³⁰⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 6, 193 vd.

³⁰⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 144 vd.

etmek³⁰⁹, vakıflara mütevellî tayin ederek onların muhasebesini görmek³¹⁰ ve gerekli durumlarda vasi tayin ederek onları muhasebe etmek³¹¹ gibi işler ile ilgili fetvalar da mevcuttur.

e. İmam ve Hatib

Osmanlı Devleti'nde müslüman topluma hizmet veren kadrolar arasında en geniş yere sahip olan mahalle imamlarının temel görevi halka cami merkezli din hizmeti sunmaktır. İmamlar padişah berâtı ile tayin edilmeleri hasebiyle askerî sınıftan addedilir, maaşlarını ise tıpkı müderrisler gibi hizmet verdikleri cami ya da mescidin vakfından alırlardı. İmamlar Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde dinî görevlerinden ayrı olarak mahallenin de sorumlusu olup kadılar tarafından teftiş edilir, gerektiğinde azledilir ve cezalandırılırlardı. Mahallenin düzeni, asayiş, ahalinin İslâmî esaslara uygun olarak yaşamını sürdürmesinin yanı sıra mahallede yaşayanların kimlik, ikâmetgâh ve kefâlet işleri, doğum / ölüm / defin kayıtları, evlenme ve boşanma işleri, yine mahallenin temizliği, esnafın kontrolü, çarşı-pazarda sahtekârlıkların önlenmesi ve mahalleye ait avârız vakfı da imamın sorumluluğundaydı. Anlaşılabacağı üzere mahallenin yönetimiyle ilgili vazifeleri dinî görevlerinden daha fazla olan imamların tayini için yeterli bilgiye sahip ve ahlâklı kimseler olmasına bakılır, çok eğitilmiş olması beklenmezdi. Özellikle küçük yerlerde ve kırsalda mahalle imamlığı çoğunlukla babadan oğula intikal ederdi.³¹²

Cuma namazı kılınan büyük camilerde Cuma ve bayram hutbelerini okumak için tayin edilen hatibler ise, tıpkı imamlar gibi padişah berâtı ile vazifeye atanır, maaşlarını yine hizmet ettikleri caminin vakfından alırlardı. İmamet ve hitabet görevini aynı kişinin ifa etmesi de mümkün olup bazı camilere ayrı ayrı imamlar ve hatibler tayin edilmiştir. İmamlara nisbetle hatiblerde eğitime daha fazla dikkat edildiği anlaşılmaktadır; zira imamlar Arapça bilmekle yükümlü değilken Çatalcalı Ali Efendi

³⁰⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 84 vd.

³¹⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 166, 177, 192 vd.

³¹¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 19, 42, 46 vd.

³¹² Kemal Beydilli, Mustafa Sabri Küçükaşçı, İrfan Yücel ve Salim Ögüt, "İmam", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 181-182.

bir fetvasında okuduğu hutbenin manasını anlamayan kişinin hatiblik yapamayacağını belirtmiştir.³¹³

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de imam ve hatiblerle ilgili fetvalar incelendiğinde imamların fetvaya daha çok konu olduğu görülür. İmamlığa ehil olan ve olmayan kişilerle ilgili fetvalarda âmânın, topalın, kölenin, uzun-dağınık saçlıların ve kırmızı giyinen erkeklerin imamlığı sorgulanır.³¹⁴ Ali Efendi'nin fetvalarına göre imam olan babanın vefatından sonra şayet oğlu vazifeye ehil ise imamlık ona tevcih edilebilir, cemaat keyfî olarak itiraz edemez. Buna mukabil cemaat oğlunun imamlığa tayinini ısrarla talep etse bile yerine vazifeye daha layık birisi tayin edilebilir.³¹⁵ Öte yandan imam olan kişi imamlıkla çelişen uygunsuz ve çirkin davranışlarda bulunuyorsa, insanları ehl-i örfe gammazlamakla meşhursa ya da kıraatinde apaçık hatalar (*lahn-ı celî*) varsa azledilir; hiçbir şer'î gerekçe yokken sırf imamdan hoşlanmadıkları için cemaatin azil talep etmelerine ise iltifat edilmez.³¹⁶ Ali Efendi imamın cemaate hakaret etmesini tazir sebebi saymış, camiye ve namazı dâhil ederek küfretmesi halinde ise dinden çıkmış olacağı için tecdid-i iman ve nikâha hükmetmiştir.³¹⁷ Cemaatin imama hakareti de yine tazir cezasını gerektirir:

Ulemâdan imam ve hatib olan Zeyd Amr'a "*Menzilini bazı fesekeya icâr eylemişsin, layık değildir*" dedikde Amr tehevür edip "*Sen adam mısın bre nikbeti herif, ben senin sözünle amel etmem!*" dese Amr'a ne lâzım olur? *el-Cevâb: Ta'zir.*³¹⁸

İmamların hizmetleri mukabilinde hak ettikleri ücreti cami/mescidin vakfından aldıkları daha önce belirtilmişti. Vakfin gallesinden aldıkları payın yanısıra, bazı hayırseverler tarafından imamların ikamet etmeleri için ev vakfedilerek oturma (*süknâ*) hakkının kendilerine verildiği de olmuştur. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Vakıf bahsinde gerek imamların aldıkları galle, gerekse süknâ hakları ile ilgili fetvalar çokça

³¹³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 8. Çatalcalı'nın hatiblerle ilgili fetvaları için bak: I, 6, 8, 9, 170, 190, 194.

³¹⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 5.

³¹⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 6.

³¹⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 6, 7, 116

³¹⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 113, 136.

³¹⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 114. Bu konudaki diğer örnek için bak: I, 112.

bulunmaktadır.³¹⁹ Ali Efendi'ye göre imamlık yapacak kişinin mahalle ahalisi ile icâre akdi yaparak hizmet bedeli hususunda anlaşması da mümkündür.³²⁰

C. REÂYÂ İLE İLGİLİ SORULAR

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de seyfiye ve ilmiye sınıfları ile ilgili olanların dışında kalan fetvaların çoğu, Osmanlı halk tabakası anlamına gelen reâyânın kendi aralarındaki hukukî anlaşmazlıklarına dairdir. Bilindiği gibi ister müslüman isterse gayr-ı müslim olsun, Osmanlı ülkesinde yaşayan tüm insanların şer'î-hukukî meseleleri hakkında fetva almak, kendilerine haksızlık yaptığını düşündükleri kişileri şikâyet etmek yahut dinî sorularına cevap almak için şeyhülislama başvurma hakları mevcuttu. Bu bağlamda Ali Efendi'nin fetvaları arasında müslüman halkın birbiriyle olan ve şahıs, aile, miras, eşya, borçlar, ceza vb. hukukun tüm sahalarına ait meseleler ile ilgili yüzlerce fetva bulunduğu gibi müslümanlarla zimmîler arasında meydana gelen pek çok meselenin hükmü de yer almakta olup zimmîlerin meşîhat makamı tarafından haklı bulunduğu olayların az olmayışı dikkat çeker. Öte yandan ilginç bir şekilde zimmîlerin kendi aralarında meydana gelen anlaşmazlıkların çözümü için de şeyhülislama başvurdıkları görülür. Müslüman tebeanın kendi içindeki hukukî ihtilâfları yukarıda da geçtiği gibi sayıca çok fazla olduğu için burada yalnızca işaret etmekle yetinilecek, gayr-ı müslimlerle ilgili fetvalara ise bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak değinilecektir.³²¹

V. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE FARKLI ETNİK GRUP, MEZHEP VE DİN MENSUPLARI

Onlarca farklı etnik yapıya sahip bir halkı yöneten Osmanlı Devleti'nin bu çeşitliliğe rağmen huzur ve asayiş ortamını asırlarca nasıl sağlayabildiği, bugün bile pek çok araştırmacının dikkatini çeken bir husustur. Hakikaten de Türk, Arap, Kürt, Laz, Çerkes, Ermeni ve Rum gibi muhtelif din ve ırklara mensup insanlar hâkim Osmanlı sistemi içerisinde asırlar boyu herhangi bir asimilasyona uğramadan varlıklarını

³¹⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 163, 168, 190, 193, 201; II, 70, 147.

³²⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 121.

³²¹ Osmanlı reâyâsı içerisinde yer alan esnaf ve sanatkârlarla ilgili fetvaların incelendiği kapsamlı bir çalışma için bak: Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

sürdürebilmiş, ihtilâflı meselelerini bu devletin hukuk sistemi ile çözmüş ve aralarında herhangi bir çatışmaya sistem tarafından müsaade edilmemiştir. Bu asayiş ortamının sebebi olarak, Osmanlı idaresinin reâyâsını etnik yapı ve ırk farklılığından ziyade dinî inanışa göre şekillenen “millet” sistemine dayalı olarak yönetmesi ve her milletin toplumdaki yerini, haklarını ve sorumluluklarını buna göre belirlemesi gösterilebilir.

A. FARKLI ETNİK GRUPLAR VE MEZHEPLER

XVII. yüzyıla ait bir metin olan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de yukarıda sözedilen yaklaşımın izleri takip edilebilir. Zira fetva soran yahut hakkında fetva talep edilen şahıslar muhtelif ırklara mensup olmalarına rağmen birkaç istisna dışında bu vasıflarına fetvada yer verilmemiş ve kendilerinden ait oldukları dine göre *Zeyd-i müslim*, *Amr-ı yahudi*, *Hind-i nasraniyye* gibi sıfatlarla bahsedilmiştir. Söz konusu istisnalardan ilki *Arap* ve *Acem* kimlikleri olup tahmin edileceği üzere velâ bahsi ile ilgili fetvalar arasında yer alır. Bu fetvalarda etnik kimliğin, hükmü doğrudan etkilediği için açıkça zikredildiği anlaşılmaktadır:

Babası aslında asla rıkk târî olmamak manasına hurru’l-asl arabî olan Hind fevt olup kızı Zeyneb’i terk ettikde Hind’in anası Hatice’yi i’tak eden Amr’ın oğlu Bekir Hind’e velâ cihetinden vâris olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*

Babası hurru’l-asl acemî olan Hind fevt olup anası Zeyneb-i mu’takayı ve Zeyneb’i i’tak eden Amr’ın li-ebeveyn er karındaşı Bekir’i terk eylese, kısmet-i tereke nicedir? *el-Cevâb: Sülûs Zeyneb’e, bâkî Bekir’e değer.*³²²

Fetvada açıkça zikredilen ikinci ırk ismi *Çerkes* olup bey’ bahsinde bulunmaktadır. Söz konusu fetvada Çerkesliğin köleler için ayırt edici ve kıymet arttırıcı bir vasıf addedildiği, bu vasfa sahip olduğu iddiasıyla satılan bir kölede vasfın bulunmayışı halinde ayıp muhayyerliğinin devreye alınabileceği belirtilmektedir:

Zeyd Amr’a “*Kulum Bekir Çerkes cinsindendir*” demekle Amr Bekir’i ol cinsten olmak üzere iştirâ ve kabz ettikten sonra Bekir’in ol cinsten alçak olan âhar cinsten olduğu sabit olsa, Amr Bekir’i Zeyd’e redde kâdir olur mu?

³²² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 106. Velâ bahsiyle ilgili diğer mesele için bak: I, 313.

*el-Cevâb: Olur.*³²³

Bu husustaki son istisna ise Türkmenlerle ilgilidir; birbirleriyle çekişen ve işi silahlı çatışmaya vardırarak yağma ve adam öldürme suçu işleyen bu kimselerin başına buyruk yörük obalarından olduğu düşünülebilir:

Türkmen ağası olan Zeyd Türkmen taifesinden bir cemaatle çekişip birkaç kimesneler ile ol cemaati bastıkda Zeyd'in adamlarından Amr ve Bekir cemaat-i mezbûreden Beşir ve Halid'i âlet-i câriha ile amden cerh ve katl edip Zeyd cemaat-i mezbûrenin mallarını zulmen nehb ü ğâret eylese, Zeyd'e ve Amr ve Bekir'e ne lâzım olur? *el-Cevâb: Zeyd'in aldığı mal ashâbına aliverilip kendi ta'zir-i şedîd ve habs olunup Amr ve Bekir kısas olunurlar.*³²⁴

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında farklı ırklara büyük oranda yer verilmediği gibi Hanefî, Şâfiî, Mâlikî vb. müslümanlar arası mezhep farklılıklarına da temas edilmemekte, hangi mezhepten olursa olsun müslümanlar için *ehl-i İslam, müslim / müsleme, müslüman* ve *müslimîn* sıfatlarının kullanıldığı görülmektedir. Hanefî hukuk sisteminin tartışmasız bir şekilde uygulandığı Osmanlı coğrafyasında mezhep farklılıklarına fetvada yer verilmesi gereksiz addedilmiş olmalıdır.

B. GAYR-I MÜSLİMLER

İslam devletiyle olan siyasî ve hukukî bağlarına göre gayr-ı müslimler *zimmî, müste'men, muâhid* ve *harbî* şeklinde dört sınıfta değerlendirilir. İslam ülkesinde yaşayan gayr-ı müslim tebea için *zimmî* kullanılırken, *müste'men* emân olarak İslam ülkesine giren ve burada belli bir süre ikametine izin verilen gayr-ı müslimleri ifade eder. Öte yandan belli bir süre barış anlaşması yapılan gayr-ı müslim devletin vatandaşları *muâhid* statüsüne sahiptir. İslam devletiyle savaş halinde bulunan gayr-ı müslim bir devletin vatandaşları ise *harbî* kabul edilir.³²⁵

³²³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 234.

³²⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 218. Türkmenlerle ilgili diğer fetva için bak: II, 237.

³²⁵ Ahmet Özel, "Gayri müslim", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 418.

1. Zimmîler

İslam ülkesinde yaşamak istediği halde müslümanlığı kabul etmeyen gayr-ı müslimlerin mâlî bir sorumluluk olan cizye vergisini vermek suretiyle sahip oldukları statüye *zimmî* adı verilir.³²⁶ Ödedikleri cizye karşılığında zimmîler her türlü tehlikeye karşı korunma, öldürülmeme, sürülmeme, esir edilmeme vb. hususlarda İslam devletinden güvence almış olurlar. Cizye prensipte zimmîlerin yalnızca akıllı, bülüğa ermiş, hür, maddi gücü yerinde ve sağlıklı olan erkeklerinden alınır. Osmanlı Devleti'nde de aynı durum sözkonusu olup âmâ, kötürüm, küçük çocuk, cariyeye, pîr-i fânî ve münzevî rahiplerden cizye alınmayacağı Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında da belirtilmiştir.³²⁷

Kamu yönetimi ve inançla ilgili istisnalar dışında zimmîler ile müslümanlar aynı hak ve sorumluluklara sahiptir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de kendilerinden kimi zaman *yahudi* ve *nasrani* şeklinde dini belirtilerek bahsedilen ama çoğunlukla *zimmî* vasfıyla anılan bu kimselerin gerek birbirleriyle, gerekse müslümanlarla olan hukukî anlaşmazlıklarına, onlara tanınan haklara ve onlardan beklenen sorumluluklara dair çok sayıda fetva bulunmaktadır.

³²⁶ Mustafa Fayda, Ahmet Yaman ve Macit Kenanoğlu, "Zimmî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 428. Çatalcalı Ali Efendi'nin yaşadığı dönemde İstanbul'da zimmî olarak temelde üç gruptan bahsedilir. İlk grup Ermeniler olup Katolik mezhebine mensuptular. 9 kiliseye sahip olan ve genellikle ticaretle uğraşan Ermenilerin İstanbul'da 27 mahallede ikamet ettikleri belirtilmektedir. İkinci grup Ermenilerden daha kalabalık olan Ortodoks Rumlardır; 30 kadar kiliseleri olan ve 304 mahallede ikamet eden Rumlar ticaret, zanaat ve denizcilik ile meşgul olup devlet kademesinde de vazife yapmışlardır. Son azınlık grup ise Yahudilerdir; Çoğu İspanya'dan gelen ve beraberinde yeni teknikler/meslekler getiren Yahudiler -İstanbul'da ilk matbaayı 1494 yılında Yahudiler kurmuştur- özellikle ticaret ve bankacılık sahasında faaliyet göstermiş, iktisadi hususlarda tecrübeli oldukları için Osmanlı ile yabancı tüccarlar arasında aracı vazifesi görmüşlerdir. Bunlardan başka Arnavutlar, Mısırlılar, Moldovyalılar ve Çingeneler de İstanbul'da yaşayan diğer azınlıklardandır (Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan (çev.), C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 52, 53, 55, 57).

³²⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 126. Rahip şayet insanlarla ilişkisi olan ve para kazanan biriye cizye mükellefi olacağı açıktır. Cizye ile ilgili diğer fetvalar için bak: *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 126, 127.

a. Din ve Vicdan Hürriyeti

Zimmîler İslam devletiyle kurdukları zimmet akdi gereği, zorla müslümanlaştırılmama, dinlerini özgürce yaşama, mabedlerinde ibadet etme ve öldüklerinde kendi dinlerine göre defnedilme hakkına sahiptirler.³²⁸ Zimmîlerin mabedlerine dokunulmaması önemli bir esastır; bu bağlamda kiliselerine zarar verilmesi halinde zararın tazmin edileceğini Ali Efendi açıkça beyan etmiştir.³²⁹ Bununla birlikte Osmanlı ülkesinde zimmîlerin yeni mabedler inşa etmeleri ve mevcut mabedlerini ihtiyaç halinde tamir etmeleri sıkı kurallara bağlanmıştır ki *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin "Faslun fi'l-kenâis" başlığı altında bu hususta pek çok fetva yer almaktadır. Buna göre zimmîlerin ancak müslümanlardan uzak ve kendi dindaşlarıyla birlikte yaşadıkları bölgelerde yeni kilise ihdâsı mümkün olabilir; müslümanlarla birlikte yaşadıkları yerlerde kilise inşa etmeleri sözkonusu olamaz.³³⁰ Harab olan kiliselerini tamir ederken de -herhangi bir ziyade bulunmaksızın- mevcut haliyle tamir etmeleri şarttır; tamir ederken mevcut yapıya yeni binalar eklemeleri halinde bu eklemeler kadı tarafından yıktırılabilir. Mabedlerini şartlara uygun bir şekilde tamir ettiklerinde Osmanlı hukuku onları kendi devlet görevlilerinin (*ehl-i örf*) olumsuz müdahalelerine karşı dahi korumuştur.³³¹ Zimmîlerin cenaze işlemleri de kendi dinlerine göre olup Ali Efendi, hristiyan bir kadın vefat ettiğinde kocası müslüman bile olsa zimmî kabristanına defnedilmesine, kocasının buna engel olmaması gerektiğine fetva vermiştir.³³²

Öte yandan zimmîlerin kendi dinlerinin alâmeti (şêâir) mahiyeti taşıyan hususları propaganda maksadıyla açıklamalarına; küfür alâmeti sayılacak tavır, davranış ve sembollerini alenî kullanmalarına da izin verilmemiştir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de yer

³²⁸ Osmanlı döneminde zimmîleri zorla müslümanlaştırmak isteyen bazı idareciler çıkmış olsa da ulemanın daima buna engel olduğu bilinmektedir (Fayda, Yaman ve Kenanoğlu, "Zimmî", s. 438).

³²⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 128.

³³⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 127.

³³¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 128. Aynı yerde zikredilen bir başka fetvada, ahalisinin topluca müslüman olması sonucu kiliseye ihtiyaç kalmayan bir bölgede ahalinin talebiyle kilisenin camiye çevrilerek içinde Cuma namazı kılınmasına izin verilmiştir ki bu, kilisenin hangi durumda camiye çevrilebileceği ile ilgili dikkat çekici bir örnektir.

³³² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 10.

alan bir örnekte zimmîlerin müslümanlarla birlikte yaşadıkları yerlerde dışarıdan duyulacak şekilde çan çalmalarının yasaklandığı, buna uyulmaması halinde hâkimin müdahale edebileceği belirtilmiştir.³³³ Bununla birlikte kendi içlerinde ayin yapmak ve yemek-içmek için bir araya gelen zimmîlerin meclislerine müslümanların dâhil olmaya ve meclisten faydalanmaya çalışmaları, benzer şekilde kendi meclislerinde içki içerken müslümanların da onlarla oturup içki içmeye yeltenmesi de yine şeyhülislam fetvası ile yasaklanmıştır.³³⁴

b. Can ve Mal Dokunulmazlığı

Zimmet akdinin gereklerine riayet ederek İslam hâkimiyetini kabul edip müslümanların inançlarına, hukukuna ve örfüne saygı gösteren, kamu düzenine ve genel ahlâka aykırı davranışlardan uzak duran ve cizye veren zimmî tıpkı müslümanlar gibi can ve mal dokunulmazlığına sahip olur; ona karşı yapılan haksız fiiller cezalandırılır. Sözelimi Çatalcalı Ali Efendi bir zimmînin üretip sattığı içkiyi bir müslümanın durup dururken telef etmesi halinde zararı tazmin etmesi gerektiğini belirtir ki buradaki örneğin İslam’a göre mütekavvim olmayıp hatta yasaklanmış bulunan içki ile ilgili olması dikkat çeker.³³⁵

Zimmînin zimmet akdine ve hukuka aykırı fiilleri ise diğer mezheplere göre zimmet akdini derhal sonlandırırken Hanefiler bunları ayrı ayrı cezalandırılması gereken suçlar olarak görür. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de de bu yaklaşım açıkça görülmektedir. Nitekim burada yer alan fetvalara göre zimmînin sözlü yahut fiili olarak kutsal İslâmî değerleri hafife alması tazir cezasını gerektirir; müslümanlara ve İslam’a hakaret etme, onları lanetleme, cami duvarına def-i hacette bulunma, bir duvarda yazılı bulunan kelime-i şهادetin üzerine necaset sürme gibi davranışları bunlardandır. Herhangi bir peygambere yahut Peygamber Efendimiz (sav)’e sövmesi de tazir gerektirirken bunu adet haline getirmesi katl sebebi olarak değerlendirilir.³³⁶ Zimmînin gerek müslümanlara, gerekse kendi dindaşlarına karşı ortaya koyduğu hukuka aykırı

³³³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 128.

³³⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 111, 131.

³³⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 161.

³³⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 113, 114, 115, 137.

fiilleri de ceza gerektirir. Sözelimi bekâr bir hristiyan kıza yahut müslüman kadına tecavüzü yüz değnekle cezalandırılır³³⁷, bir müslümanı kasten öldürmesi kısas gerektirir³³⁸, bir başka zimmîye yahut hristiyan din adamına sövmesi halinde tazir uygulanır³³⁹, müslüman bir kız çocuğunu kaçırıp başka bir diyara götürmesi ve orada kaybetmesi durumunda geri getirinceye dek hapsedilir.³⁴⁰

Hristiyan din adamlarının haksız uygulamaları da Ali Efendi'ye şikâyet edilen hususlardandır. Müslüman olduktan sonra vefat eden bir kadını mühtedîliğini bildiği halde gayr-ı müslim kabristanına gömdüren papaz ile müslüman kocasının başka bir beldeye gitmesini fırsat bilip hristiyan karısını kandırarak bir zimmîye nikâhlayan rahip tazir cezasına çarptırılmış, kilisedeki vakıf mallara el koyan rahipten tazmin etmesi istenmiş, ticaretle uğraşıp para kazandığı halde sırf din adamı oluşunu öne sürerek cizye vermekten kaçınan rahipten cizye alınması gerektiği belirtilmiştir.³⁴¹ Öte yandan hristiyan din adamlarının hakları da yine fetva ile teminat altına alınmıştır; Çatalcalı bir piskoposun yerine bir başkası tayin edildiğinde önceki piskoposun borçlarının yeni piskopostan talep edilemeyeceğine fetva verdiği gibi, insanlarla ilişkisi olmayan münzevi rahiplerden cizyedârların cizye almaması gerektiğini de söylemiştir.³⁴² Bu fetvalarda zimmîlerin kendi din adamları ile ilgili anlaşmazlıklarını, hatta din adamlarının kendi hakları ile ilgili taleplerini dahi Osmanlı şeyhülislamına iletmesi ve meselelerinin çözümünü ondan beklemeleri oldukça dikkat çekici bir husustur.

Devletle zimmet akdi yaparak zimmî statüsü elde eden gayr-ı müslim, dilediği zaman bu akdi bozup İslam ülkesini terk edebilir, ancak ihanet vb. ciddi bir suç olmadıkça devlet tek taraflı olarak zimmet akdini fesh edemez; zimmînin isyan ederek devlete savaş açması ya da müslüman bir beldeyi işgal etmesi fesh sebeplerindendir. Çatalcalı Ali Efendi'nin, kendi döneminde zimmet akdini çiğneyerek harbîlerle işbirliği yapan ve İslam Devleti'ne ihanet eden zimmîler ile savaşılmaması hususunda verdiği bir

³³⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 110.

³³⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 217.

³³⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 114.

³⁴⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 118.

³⁴¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 118, 126, 161.

³⁴² Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 126, 131.

fetva şu şekildedir:

Birkaç karyenin zimmileri nakz-ı ahd ve isyan edip ve cizyelerini edadan imtina eyleyip harbî kefare ile ittihâd ve bilâd-ı İslâmiyyeden birkaç beldeye gâlib ve müstevlî olup ehl-i İslâm ile muhârebe ve nicelerini esir eder olsalar, ol zimmîlerin vilayetleri vurulup esir olanların katl ve istirkâk olunmaları câiz olur mu? *el-Cevâb: Olur.*³⁴³

Kendi eylem ve ihlâli nedeniyle zimmet akdini bozan gayr-ı müslime Hanefî mezhebine göre mürted hükümleri uygulanır. Nitekim Ali Efendi akdi bozup daru'ı harbe giden zimmînin malını mirasçılarının paylaşabileceğine, karısı İslam beldesinde vefat ettiği takdirde ona mirasçı olamayacağına fetva vermiştir.³⁴⁴

Zimmet akdini sona erdiren diğer bir husus da zimmînin İslam'la şereflenmesidir. Hangi durumlarda zimmînin müslümanlığına hükmolunup hangi durumlarda olunmayacağı hususu Çatalcalı'nın fetvalarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.³⁴⁵ Müslümanlığına hükmolunan kişi artık İslam dinine mensup olduğu için müslüman tebeanın haklarına sahip kabul edilir. Öte yandan ihtida ettikten sonra tekrar dinden çıkması halinde tıpkı diğer müslümanlarda olduğu gibi mürted hükümleri devreye girecektir. Nitekim Ali Efendi müslüman olduktan sonra dininden dönen erkeğe irtidad hükümleri uygulanmasına; dininden dönen kadının ise İslam'a gelene dek hapsedilmesine fetva vermiştir.³⁴⁶

³⁴³ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 131.

³⁴⁴ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 131; II, 273.

³⁴⁵ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 132, 133.

³⁴⁶ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 138. Aynı yerde zikredilen bir başka fetvada irtidad eden kadının zimmî ile evlenmesi durumunda hem tefrik edileceği, hem de ta'zîr ve hapis cezası ile cezalandırılacağı belirtilmiştir. Osmanlı hukukunda vatana ihanetle eşdeğer görülmesi nedeniyle oldukça ağır yaptırımları olan irtidad suçunu işleyen bir kimsenin durumunun saygı ile karşılanması düşünülemeyeceği gibi, herhangi bir müslümanın bu duruma göz yumması da kabul edilemez. Nitekim müslüman olduktan sonra dinden çıkıp başka diyara kaçan bir köleyi bir müslümanın –mürtedliğini bile bile- yanında bulundurması ve küfrüne rıza göstermesi Şeyhülislam Ali Efendi tarafından tecdid-i iman ve nikâh gerektiren bir suç telakki edilmiştir (**Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 136).

c. İkamet ve Seyahat Özgürlüğü

Kutsal bölgelerle ilgili sınırlamalar ve güvenlik vb. maksatlarla yapılan yasaklamalar bir yana, zimmîler İslam ülkesinde diledikleri yerde ikamet etme ve seyahat özgürlüğüne sahiptir.³⁴⁷ Bununla birlikte Osmanlı döneminde çeşitli nedenlerle kimi zaman ikametle ilgili sınırlamalar uygulanabilmiştir. Sözelimi cami yakınındaki evlerin zimmîlere kiralanması cemaatin azalmasına sebep olmuşsa, Ali Efendi buna engel olmak adına bu evlerin müslümanlara kiralanması için hâkimin cibr uygulayabileceğine fetva vermiştir. Öte yandan cemaatin azalma tehlikesi yoksa, cami duvarına bitişik bile olsa evlerin zimmîlere kiralanmasının engellenemeyeceğini belirterek böyle bir sınırlamada mutlaka meşru bir gerekçe bulunması gereğinin altını çizmiştir.³⁴⁸ Yine de Osmanlılarda müslümanlarla gayr-ı müslimlerin olabildiğince ayrı mahallelerde ikamet etmeleri teşvik edilmiş, hukukî düzenlemeler de buna göre yapılmıştır. Nitekim zimmîlerin kendi mahallelerinde serbest olan bazı hususlar, müslümanlarla birlikte yaşadıkları mahallelerde yasaklanmıştır. Sözelimi zimmîlerin kendi mahallelerinde içki üretilip birbirlerine satmasında herhangi bir sakınca görülmezken müslümanlarla yaşadıkları yerlerde içki üretim ve satışını açıktan yapmaları yasaklanmış; yasağı dinlemeyen zimmîlerin -tazir cezası olarak- ürettikleri içkinin dökülerek telef edilmesine fetva verilmiştir. Benzer şekilde bir zimmînin zimmî mahallesinde ev satın almasında hiçbir sıkıntı yokken müslüman mahallesinden ev satın alması sakıncalı görülmüş, kadının bu evi cebren bir müslümana sattırması fetva ile desteklenmiştir.³⁴⁹ Müslümanların ikamet vb. hususlarda zimmîlere keyfî olarak itiraz ve müdahalede bulunmaları ise yine hukuk devletinin gereği olarak yasaklanmıştır. Sözelimi zimmî mahallesindeki evinin çatısını kiremitle örtmek isteyen zimmîye kiremit kullanmayıp toprakla örtmesi hususunda baskı yapılamaz. Yine, bir müslümanın zimmî mahallesindeki evini bir zimmîye satması ve satın alan zimmînin eve yerleşmesi halinde “*Burası eskiden müslüman eviydi*” diyerek satışa karşı çıkılamaz. Mahremiyet müslümanların olduğu kadar zimmîlerin de hakkıdır; bir müslüman “*Yahudinin mahremiyeti olmaz*” diyerek yahudi komşusunun evinin içini görecektir şekilde pencere

³⁴⁷ Fayda, Yaman ve Kenanoğlu, “Zimmî”, s. 436.

³⁴⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 129.

³⁴⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 129.

açamaz.³⁵⁰

Zimmîler seyahat özgürlüne de sahip olup diledikleri yere ticaret vb. amaçlarla gidebilirler. Hatta müslüman kıyafeti giymeleri normalde yasak olmasına rağmen yolculukta eşkıya korkusundan giymeleri halinde buna izin verilmiş, aynı şekilde silah taşımaları da normal şartlarda yasakken yolculukta mazur görülmüş ve ehl-i örfün bu nedenle onlara ceza kesmesine müsaade edilmemiştir.³⁵¹

d. Kamu Hizmetlerinden Faydalanma, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Hakkı

Osmanlı ülkesinde yaşayan zimmîler eğitim, ulaşım, haberleşme, temizlik, sulama ve mahkemelerde hak arama gibi hususlarda da müslümanlarla eşit haklara sahip olmuştur. Aynı şekilde dinî hassasiyete dayalı olan ya da kamu düzenini sağlama hedefi güden tedbirler bir yana bırakılırsa, zimmîler iş, sanat ve ticaret hayatında da serbestçe faaliyet gösterebilmişlerdir.³⁵² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de zimmîlerin gerek kendi içlerinde, gerekse müslümanlarla yaptıkları kefâlet, vekâlet, karz, bey', icâre, hibe, vasiyet vb. pek çok tek ya da çift taraflı hukukî işleme dair fetvalar yer almakta; Ferâiz bahsinde ise zimmîlerin miras ilişkilerine yer verilmektedir.³⁵³ Osmanlı toplumunda zimmîlere sosyal yardım hususunda da hoşgörölü yaklaşılmıştır; nitekim Ali Efendi'nin fetvalarında bir zimmînin fakir hristiyanlar için vakıf kurması geçerli görülmüş, bir müslümanın hristiyan bile olsa fakir kızkardeşlerine yardım etmesi gerektiği belirtilmiş, yine bir müslümanın azadlı cariyelerine vakfettiği evde hristiyan cariyeleri de pay sahibi addedilmiştir. Ebeveyn nafakası hususunda da din farkı geri plana bırakılmış, hristiyan bir anne fakir olup geçimini sağlayamadığı takdirde müslüman ve zimmî olan çocuklarının ona birlikte bakmaları gerektiği belirtilmiştir.³⁵⁴

Yukarıda da zikredildiği üzere çeşitli sebeplerle zimmîlerin hukukî işlemlerine

³⁵⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 129; II, 191.

³⁵¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 130, 131.

³⁵² Fayda, Yaman ve Kenanoğlu, "Zimmî", s. 437.

³⁵³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 162, 303, 304; II, 3, 104, 248, 258, 272, 273 vd. Bu fetvaların bazıları "Fî vakfî'z-zimmî", "Fî şehâdet'z-zimmî", "Fî vasiyyeti'z-zimmî" gibi müstakil başlıklar altında ele alınmaktadır.

³⁵⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 93, 162, 175; II, 185.

kimi zaman müdahale edilmesi gerekli görülmüştür. Sözelimi İslam'ın üstünlüğü ilkesinden hareketle zimmîlerin müslüman köle ve cariye edinmelerine izin verilmemiş; bir zimmînin gayr-ı müslim olan kölesi müslüman olup kendisi olmazsa kölesini bir müslümana satmaya mecbur bırakılmıştır.³⁵⁵ Benzer şekilde zimmîlerin müslüman mahallesinde açıktan içki üretilip satmalarına müsaade edilmemiş, bir zimmînin müslümana içki satması halinde bu satış geçerli olmayacağı için parasını alamayacağı belirtilmiştir.³⁵⁶ Müslüman cariyelere çengilik öğretip satarak para kazanan Yahudilerin engellenmesi de aynı sebebe mebnîdir.³⁵⁷ Bütün bu sınırlamalar bir yana, Ali Efendi herhangi bir meşru gerekçe yokken müslüman halkın sırf zimmî olmalarını ileri sürerek onlara işlerinde zorluk çıkarmalarını da uygun görmez ki tebeasına adaletle yaklaşan bir hukuk devleti olmanın gereği de budur:

Zeyd-i zimmî bir sükda dükkân açıp bakkallık etmek istedikde ol sükda bakkallık eden müslimîn mücerred “*Zimmî olmakla razı olmayız!*” deyu bi-gayr-i vech-i şer‘î men‘e kâdir olurlar mı? *el-Cevâb: Olmazlar.*³⁵⁸

e. Aile Hukukunda Zimmîler

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarından anlaşıldığına göre zimmîler kendi dindaşlarıyla olan evlilik ilişkilerinde -uygulamaları İslam'a aykırı olsa bile- kendi dinlerine göre davranmakta özgür olup ihtilâflarıyla ilgili olarak müslüman mahkemeye herhangi bir müracaat yapmadıkça Osmanlı hukuku onların iç ilişkilerine müdahalede bulunmaz:

Yahudi taifesinin dinlerinde karındaşı kızını tezevvüc câiz olmakla Zeyd-i yahudi karındaşı kızı Hind-i yahudiyyeyi tezevvüc eylese, Zeyd ve Hind hâkime mürâfaa etmiyecek Hind Zeyd'den tefrik olunur mu? *el-Cevâb: Olunmaz.*³⁵⁹

³⁵⁵ Bu ve benzeri diğer örnekler için bak: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 130.

³⁵⁶ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 129, 216.

³⁵⁷ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 131.

³⁵⁸ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 130.

³⁵⁹ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 25. Zimmîlerin kendi içlerinde yaptıkları evliliklerde müslüman evliliklerinden bazı uygulamaları örnek aldıkları anlaşılmaktadır; sosyal güvence yönü ağır basan mehir

Bununla birlikte taraflardan birinin müslüman olması halinde İslam hukukunun devreye gireceği açıktır. Nitekim Ali Efendi zimmî bir çiftten kadının ihtida etmesi halinde kocasına da İslam'ın teklif edilmesini, kabul ederse hiçbir işleme gerek duymaksızın evliliklerinin devam edeceğini, etmezse hâkimin bu evliliği bitirmesi gerektiğini belirtir. Bu durumda kadın iddet nafakası talep edebileceği gibi –şayet varsa- çocukları da tebeyyet yoluyla müslüman sayılacağı için onların nafakasını da alabilecektir.³⁶⁰

İslam hukukuna göre müslüman bir kadın gayr-ı müslim bir erkekle evli olamaz; ancak müslüman bir erkek, hristiyan yahut yahudi bir kadınla evlenebilir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de bu şekilde müslüman-gayr-ı müslim evlilikleriyle ilgili fetvalar da yer almaktadır. Buna göre koca vefat ettiğinde hristiyan karısı iddet bekler ve süresi dolduktan sonra bir zimmî ile evlenebilir.³⁶¹ Boşanma durumunda hidâne hakkı hristiyan anneye de tanınır; çocuğun akli dinî konulara erip de küfre düşme korkusu bulunmadıkça müslüman baba, gayr-ı müslim annenin hidâne hakkına mani olamaz.³⁶² Öte yandan müslüman bir kadının zimmî bir erkekle evliliği geçerli olmadığı gibi aynı zamanda suç da teşkil etmektedir; Ali Efendi kendini zimmî bir erkeğe nikâhlayan müslüman kadının hâkim tarafından tefrik edilip kadına şiddetli tazir cezası uygulanmasına hükmetmiş, müslüman bir kadını zorla bir zimmîye nikâhlayan zâbite ise şiddetli tazirin yanında hapis cezasını da gerekli görmüştür.³⁶³

2. Müste'menler

İslam ülkesine girmek yahut İslam ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvenliğine *emân*; İslam ülkesine emânla giren yabancı gayr-ı müslimlere ise *müste'men* adı verilir. Müste'men statüsünde olan gayr-ı müslim, İslam ülkesinde kaldığı sürece aile hukuku, borçlar ve ticaret hukuku da dâhil olmak

belirlenmesi bu uygulamalardan olup Ali Efendi'nin fetvalarında mehir belirleyerek evlenen hristiyan bir karı-kocadan bahsedilir (*Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 39).

³⁶⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 25, 90, 92.

³⁶¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 25, 76.

³⁶² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 81.

³⁶³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 118.

üzere gerekli bütün kamu hakları ile özel haklardan faydalanır. Hak ve sorumlulukları itibariyle zimmîlerle eşit olmakla birlikte birisi vatandaş, diğeri ise yabancı olduğu için bazı hususlarda aralarında farklar bulunur. Müste'men kamu düzenini ihlâl edici davranışlarda bulunur ya da bu hususta ciddi göstergeler ortaya çıkarsa emânına son verilerek sınır dışı edilebilir. İslam ülkesine geri dönmek üzere kendi arzusuyla buradan çıkıp gitmesi halinde ise geri dönünceye dek devletin kendisine tanıdığı can ve mal güvencesi devam eder. Öte yandan İslam ülkesinde kalması için kendisine tanınan azami süre dolduğu halde burada ikamete devam eden, gayr-ı menkul satın alan yahut evlenen müste'menin zimmî statüsüne geçtiği kabul edilir.³⁶⁴

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında zimmîlere göre daha az sayıda da olsa müste'menlerin şahıs, aile, miras ve ceza hukuku ile muâmelât sahasına giren tasarruflarına dair fetvalar bulunmaktadır. Yukarıda verilen teorik bilginin pratiğe yansımaları mahiyetindeki bu fetvalara göre, bir müste'men İslam ülkesindeyken burada yaşayan bir zimmînin borcuna kefil olabilir. Her türlü alışverişte de bulunabilen müste'men mal satıp bedelini tahsil edemeden memleketine döndüğünde hakkı saklı tutulur ve aradan otuz yıl geçmiş olsa bile dâr-ı İslâm'a geldiğinde hakkını talep edebilir.³⁶⁵ Çatalcalı Ali Efendi suç işleyen müste'meni sınır dışı etmek yerine cezalandırmayı tercih etmiş; ilgili fetvada bir müslümanın kızını kandırıp başka diyara götüren ve kaybeden müste'menin kızı geri getirinceye kadar hapsedilmesine hükmetmiştir.³⁶⁶ Öte yandan İslam ülkesinde kaldığı süre zarfında zimmî statüsüne geçmeyi kabul eden ve burada evlenen müste'men vefat ettiği takdirde eşinin ona mirasçı olabileceği yönünde fetva vermiştir:

Zeyd-i harbî emân ile dâr-ı İslâm'a gelip zimmet kabul ettikten sonra Hind-i
nasraniyyeyi tezevvüc edip ba'dehu Zeyd dâr-ı İslâm'da fevt olsa, Hind
Zeyd'e vârise olur mu? *el-Cevâb: Olur.*³⁶⁷

Son olarak; gayr-ı müslimler emân alarak İslam ülkesine girebildikleri gibi

³⁶⁴ Ahmet Özel, "Müste'men", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 140-143.

³⁶⁵ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 261; II, 67.

³⁶⁶ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 118.

³⁶⁷ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 131.

müslümanların emân alarak daru'l-harbe girmesi de mümkündür.³⁶⁸

3. Muâhidler

Belirli bir süre için kendisiyle barış anlaşması yapılan gayr-ı müslim devlete *dâru's-sulh*, bu devletin vatandaşlarına ise *muâhid* adı verilir. Hanefî hukukçulara göre, yapılan barış anlaşmasının mahiyetine göre anlaşmalı gayr-ı müslim ülkeler iki gruba ayrılır: *Dâru'z-zimme* kendileriyle sürekli bir anlaşma yapılan ülkelerdir. Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce halkı ile cizye karşılığında barış yapılan bu ülkeler İslam devletinin hâkimiyeti altında bulunduğundan *dâru'l-İslam* addedilir. *Dâru'l-muvâdea* ise kendileriyle geçici barış anlaşması yapılan ülkeler olup yapılan anlaşma ile karşılıklı olarak barışa gidilir, ancak bu ülkeler *dâru'l-İslam* sayılmazlar. Her iki şekilde de kendisiyle anlaşma yapılan ülkelerin vatandaşları İslam devleti tarafından can ve mal güvenliğine sahip kabul edilir.³⁶⁹

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de sözkonusu ülkelerin vatandaşları ile ilgili fetvalarda *muâhid* vasfının zikredilmediği, bunun yerine bu ülkelerin İslam devletiyle aralarındaki ilişkiden uzun bir şekilde bahsedildiği görülür. Aşağıdaki iki fetvada yer verilen bölgelerden ilkinin *dâru'z-zimme*, ikincisinin ise *dâru'l-muvâdea* olduğu anlaşılmaktadır:

Dâru'l-harbe ittisâli olmayıp ahkâm-ı İslâm icra olunup ahalisi emân-ı evlâ ile emînler ve zimmîler olan cezîrenin limanına ahyânen harbî kefare sefineleri yanaşıp, harbîler cebren ahalisinden cizye namıyla akçe almalarıyla cezîre-i mezbûre *dâru'l-harb* olmuş olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*³⁷⁰

Harbî kefereden bir taife Pâdişâh-ı İslâm ile musâlaha ve muvâdea ettiklerinden sonra ehl-i İslâm'dan birkaç kimesneler Pâdişâh-ı İslâm izninsiz ol taifenin vilayetlerine varıp tâife-i mezbûreden Hind'i kahren ahz ve dâr-ı İslâm'a ihrac edip Zeyd'e bey' eyleseler, Hind Zeyd'in cariyesi olup Hind'in

³⁶⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 125; II, 13.

³⁶⁹ Ahmet Özel, "Dârüssulh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 5-6.

³⁷⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 124.

vat'ı Zeyd'e helâl olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*³⁷¹

4. Harbîler

Klasik dönem İslam hukukçuları, İslam devletinin hâkimiyeti dışında kalan ülkeleri *dâru'l-harb*, fiilî ya da muhtemel düşmanlık ve savaş ilişkileri nedeniyle bu yabancı ülkelerin tebeasını da *harbî* olarak isimlendirmişlerdir. Canları ve malları mübah addolunan harbîler İslam ülkesine emân almadan girdikleri takdirde elçi ya da tüccar olduklarını ispatlayamadıkları sürece casus yahut esir gibi muâmele görmüşler; İslam askeri dâru'l-harbe girdiğinde ise kendilerine yine harbîleri esir alma hakkı tanınmıştır.³⁷²

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de –özellikle de Siyer bahsinde- harbîlerin düşmanca davranışları ile ilgili pek çok meselenin hükmü yer alır. Söz konusu fetvalarda kendilerinden çoğunlukla “harbî kefare” şeklinde bahsedilen bu yabancıların denizlerde müslüman gemilerine saldırıp yağmaladıkları, deniz kenarındaki kasabaları taciz ettikleri, İslam topraklarını işgal ettikleri ve insanları esir alarak/kaçırarak köleleştirdikleri zikredilir.³⁷³ Ali Efendi'nin İslam beldesini işgal etmeye yeltenen harbîlere karşı verdiği bir cihad fetvası şu şekildedir:

Harbî kefare bilâd-ı müslimînden bir beldeye müstevlî olup belde-i mezbûre kurbünde olan bilâdın ahalisi def'e kâdir olmasalar, kefare-i mezbûreyi def' mümkün olucak bilâd-ı müslimînin cihâda kâdir ahalisi üzerlerine cihâd farz-ı ayn olur mu? *el-Cevâb: Olur; tekâsül ve müsâmaha ederler ise ism-i azîm ile âsimler olup dünyada ta'zir-i şedîde ve ukbâda azâb-ı elîme müstehak olurlar.*³⁷⁴

Çatalcalı Ali Efendi cihadla ilgili diğer bir fetvasında harbîlerle savaş halindeki

³⁷¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 123.

³⁷² Ahmet Özel, “Harbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 112. Özel, yabancı ülkelerin dâru'l-harb şeklinde isimlendirilmesindeki başlıca gerekçe olarak sözkonusu fakihlerin kendi zamanlarında milletlerarası alanda hâkim ilişki biçiminin savaş olmasını gösterir.

³⁷³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 122, 123, 124, 125, 258, 317; II, 124, 153, 170.

³⁷⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 122.

müslüman askerlerin düşman karşısında zayıf düşmemek adına Ramazan'da oruç tutmamaları halinde keffaret gerekmeyeceğine fetva vermiştir. Öte yandan İslam ülkesini işgale girişen kâfirlere karşı padişahın verdiği cihad emrine itaatsizlik ederek savaş meydanına gitmeyen müslüman askerlerin büyük günah işlediklerini ve şiddetli tazir cezasına çarptırılacaklarını belirtmiştir. Savaş meydanından kaçarak İslam ordusunun hezimetine neden olan komutan da yine şiddetli tazir cezası ile cezalandırılacaktır.³⁷⁵

Harbîlerin düşmanca davranışları karşısında İslam hukuku, dâru'l-harbe giren müslümanlara da oradaki insanları yakalayıp İslam ülkesine getirme ve köleleştirme (*seby ve istirkâk*) hakkı tanımıştır. Bu hakkın kimlere karşı kullanılıp kimlere karşı kullanılamayacağı hususu fetvalarda çokça ele alınan meselelerdendir. Sözelimi Ali Efendi, harbîlerin İslam diyarından kaçırıp götürdükleri zimmîyi müslümanların kurtarması halinde onu köleleştiremeyeceklerini belirtir. Dâru'l-harb vatandaşı olup ihtida etmesine rağmen acziyeti nedeniyle İslam diyarına göç edemeyen kişiler de müslümanlıklarını ispat etmeleri halinde istirkâk olunamazlar. Buna mukabil İslam diyarına müste'men olarak gelip burada müslüman olan kişinin dâru'l-harbde kalan ailesi istirkâk olunabilir.³⁷⁶

Harbîlerle ilgili diğer fetvalar arasında İslam diyarından kaçıp dâru'l-harbe giderek müslümanlara karşı savaşan kölelerle ilgili meseleler³⁷⁷, bir harbî tarafından kaçırılarak bahâya kesilen müslümanların özgürlüklerine kavuşmak için girdikleri mâlî ilişkilerle ilgili meseleler³⁷⁸ ve miras meseleleri³⁷⁹ yer almaktadır.

³⁷⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1065, vr. 6b; Fetâvâ-yı Ali Efendi I, 122.

³⁷⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 123.

³⁷⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 124.

³⁷⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 124, 265; II, 13.

³⁷⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 273.

Üçüncü Bölüm

ÇATALCALI ALİ EFENDİ FETVALARININ

FIKHÎ AÇIDAN İNCELENMESİ

İslam hukuk tarihi boyunca tek bir mezhep sistemi içerisinde yetişmiş fakihlerin bile fikhî meseleler hakkında bütünüyle aynı düşünmediği; herkes tarafından aynı şekilde kabul edilen hükümlerin oldukça sınırlı olup pek çok meselenin ihtilâflı olduğu bilinen bir gerçektir. Fakihlerin karakter özellikleri ve yetişme şartlarının bu farklılıkta etkisi olabilirse de fikhın kaynakları ve ilkelerine yaklaşım, fetva-takva ayrımı, hassasiyet, geleneğe bakış vb. hususlardaki düşünce farklılıklarının fikhî ihtilâflarda daha belirleyici olduğu söylenebilir. Tezimizin ana bölümünü oluşturan bu başlık altında Çatalcalı Ali Efendi'nin hangi eğilimlere sahip olduğu tespit edilmeye çalışılacak, fikh düşüncesinin ortaya konulmasına gayret edilecektir.

Osmanlı hukuk tarihinde şerh ve hâşiyeler yazarak, özellikle de risaleler telif ederek düşüncelerini ve meselelere yaklaşımını ortaya koyan birçok şeyhülislam bulunmakla birlikte, oldukça hareketli ve çalkantılı bir dönemde yaşamış olmasına rağmen Çatalcalı Ali Efendi'nin böyle bir çalışması bilinmemekte; dolayısıyla fikh düşüncesini belirleme hususunda tek yol olarak fetvalarına müracaat imkânı kalmaktadır. Burada nesnel bazı değerlendirmeler yapabilmek adına fikir verici olabilecek birtakım inceleme alanları belirlenmiştir: Fetâvâ-yı Ali Efendi'deki bazı mezhep içi tercihler, fikhî ıstılahlarla ilgili izahlar, Osmanlı dönemi tartışmalı meseleleri hakkındaki fetvalar, ef'âl-i mükellefin kavramları, fetvada gözetilen bazı ilkeler ve mezhep dışı görüşler. Bu konulardan her biriyle ilgili fetvalar ilgili başlığın altında incelenmiş ve gereken yerlerde Hanefi mezhebi kaynaklarıyla mukayeseler yapılmıştır.

I. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE BAZI İHTİLAFLI MESELELERE DAİR MEZHEP İÇİ TERCİHLER

Hanefi fikh geleneği içerisindeki Osmanlı fakihlerinin bir mesele ile karşılaştıklarında önlerinde iki ihtimal bulunduğu belirtilir: Mezhepte sözkonusu meseleye ilişkin bir hükmün bulunması veya bulunmaması. Buna göre gelenek içerisinde bir hüküm varsa fukahânın bu hükümle amel etmesi de, etmemesi de mümkündür. Gelenekte bulunan hükümlerle fakihlerin amel etmemesi maslahat, örf, şartların değişmesi, istihsan vb. gerekçelere mebni olup bu durumlarda hükmün mevcut şartlara göre *tashih* edildiği kabul edilir. Fukahânın gelenekte bulunan hükümlerle amel

etmesi hususunda ise üç ihtimal mevcuttur: 1. Hanefî fıkıh geleneğinde üzerinde ittifak edilen tek bir görüşün bulunması. 2. Gelenekte farklı hükümler bulunup bunlardan birinin müftâ-bih hale gelmiş olması. 3. Gelenekte yer alan farklı hükümlerden hiçbirisinin müftâ-bih hale gelmemiş olması. Birinci ihtimalde fukahâ söz konusu görüşle aynen amel etmiş, ikinci ihtimalde -istisnaları olsa da- yine müftâ-bih görüşü tespit ederek onunla fetva vermiş, üçüncü ihtimalde ise farklı görüşler arasında *tercih* yapma yoluna gitmişlerdir. Öte yandan mezhepte hükmün bulunmadığı durumlarda fukahânın *tahrîc* usulüyle fetva verdiği bilinmektedir ki bey‘ bi’l-istiğlâl, icâreteyn, mâlikâne vb. yeni meselelerde bu usûlle fetva verilmiştir.³⁸⁰

Çatalcalı Ali Efendi’nin kullandığı tahrîc, tashih, tercih vb. fetva yöntemlerinin tamamının tespit edilmesi, bütün fetvaları üzerinde yapılacak çok uzun, kapsamlı ve mukayeseli bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu nedenle bu başlık altında Ali Efendi’nin daha ziyade ihtilâflı meselelere bakışı üzerinden bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu başlık altında yer verilen ihtilâflı meseleler, Çatalcalı Ali Efendi’nin mesele hakkındaki ihtilâfî zikrederek ya da kavlini aldığı ismi belirterek görüş bildirdiği fetvalarıdır. Söz konusu fetvalarında Ali Efendi çoğu zaman kendisinden önce yapılan tercihi sürdürmüş, diğer bir deyişle mezhebin yerleşik fetvasını takip etmiş, bununla birlikte zaman zaman kendi özgün tercihlerini de ifade etmiştir.

A. MÜŞRİK ÇOCUKLARININ AHİRETTEKİ DURUMU

Müşriklerin bülûğ yaşına varmadan vefat eden çocuklarının ahiretteki durumu Asr-ı Saadet’ten itibaren müslümanların merak ettiği hususlardan biri olmuş; sahâbîler bu meseleyi Allah Resûlü (sas)’e sorduklarında muhtelif cevaplar almışlardır. Bu konuda en çok rivayet edilen, Hz. Peygamber’in “*Allah onların halini en iyi bilendir*” diyerek bu hususu Allah’a havale ettiği hadis-i şeriftir.³⁸¹ Öte yandan Hz. Âişe’den gelen bir rivayete göre O (sas) müşrik çocuklarının cehennemde olduklarını bildirmiş, Hz. Enes’ten gelen rivayette ise onların kendilerini ne cehenneme götürecek bir kötülükleri, ne de cennete götürecek bir iyilikleri bulunmadığı için cennet ehlinin

³⁸⁰ Süleyman Kaya, “Osmanlı Örneğinde Fetvada Süreklilik ve Değişim”, **Osmanlı Hukukunda Fetva**, s. 535-537.

³⁸¹ Buhârî, “Cenâiz”, 92; Müslim, “Kader”, 41.

hizmetkârları olacaklarını söylemiştir.³⁸²

Konu hakkında birbirinden farklı rivayetlerin bulunması fukahâ arasında da ihtilâfa yol açmış; İmam-ı Azam Ebu Hanife bu konuda bir şey söylemeyip tevakkuf etmişken İmam Muhammed “*Allah hiç kimseyi günahı olmaksızın azab etmez*” diyerek cennet ehli olacaklarına işaret etmiştir. Bununla birlikte Radiyyüddin Serahsî “*Kâfirin çocuğu da kâfirdir*” demiş, *ed-Dürri’l-muhtâr* sahibi Haskefi ise hadiste yer alan “cennet ehlinin hizmetkârları” görüşünü nakletmiştir ki *Bezzâziyye* müellifi de bu görüşü tercih eder.³⁸³ Etfâl-i müşrikîn hakkında müstakil bir başlık açarak konuyu etraflıca ele alan İbn Âbidîn, her ne kadar buradaki çıkış yolunun bu hususta sükût ederek konuyu Allah’a havale etmek olduğunu ve tâbiîn büyüklerinin bunu emrettiğini belirtse de gerek İmam Muhammed’in görüşü, gerekse fitrat üzere doğan her çocuğun cennette olacağını haber veren hadisten hareketle onların cennet ehli oldukları görüşüne meyletmiştir.³⁸⁴

Mesele Çatalcalı Ali Efendi’ye sorulduğunda, diğer pek çok fetvasından farklı olarak onun kendi tercihini belirtmeden önce bu husustaki görüş ayrılıklarını sıralayarak izahlarda bulunması dikkat çeker. Bu meselenin bir diğer özelliği ise *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de doğrudan itikadla ilgili olan nadir fetvalardan oluşudur:

Etfâl-i müşrikîn ehl-i cennet midir, yoksa ehl-i nâr mıdır? *el-Cevâb: Husûs-ı mezbûr İmâm-ı A’zam hazretlerinden suâl olundukda tevakkuf buyurup cennet ve nârdan birine duhûllerini kat’ eylememişler; bazıları hüddâm-ı ehl-i cennet olmağa zâhib olup bazıları dahi ehl-i nâr olmağa zâhib olmuşlar. Sahih olan kavl-i evveldir.*³⁸⁵

³⁸² Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, **Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî**, Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (thk.), C. 3, yy: Dâru’l-hicra, ty, s. 580-581.

³⁸³ el-Bezzâzî, Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed, **el-Fetâva’l-Bezzâziyye (el-Fetâva’l-Hindiyye ile birlikte)**, C. 3, Bulak: el-Matbaatü’l-kübrâ el-emîriyye, 1310/1892, s. 352; Zeynüddin İbn Nüceym, **el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik**, Zekeriya Umeyrât (thk.), C. 8, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1997, s. 332-333; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, **Hâşiyetü Reddi’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr**, Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvız (thk.), C. 3, Riyad: Dâru âlemi’l-kütüb, 2003, s. 82.

³⁸⁴ İbn Âbidîn, **Hâşiyetü Reddi’l-muhtâr**, III, 82.

³⁸⁵ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 133.

Fetvasında görüleceği üzere Ali Efendi bu meseleyi cevapsız bırakmamış; henüz fiillerinden sorumlu olmayan günahsız bireylerin sırf ebeveynleri nedeniyle cehennemlik sayılacağı görüşünü de doğru bulmamış, çok kuvvetli olmamakla birlikte hadis-i şerifte yer alan ifadeye dayanarak müşrik çocuklarının cennet ehlinin hizmetkârları olduğu görüşünü tercih etmiştir. Sahih gördüğü kavli belirtmek suretiyle fetvâ alâmeti de kullandığı bu fetvasında Çatalcalı'nın “*Berâet-i zimmet asıldır*” kaidesini esas aldığı söylenebilir.

B. ÖNCEDEN KÂFİR OLUP İHTİDA ETTİĞİNİ SÖYLEYEN KİŞİNİN İMANI

Bir müslümanın söylediği sözlere son derece dikkat etmesi gerektiği açıktır; zira ağızından çıkan sözlerin bazıları dinini tehlikeye atabilir ve gerekli düzeltmeyi yapmadığı takdirde bu durum kendisine mürted ahkâmının uygulanmasına neden olabilir. Söylendiğinde kişiyi dinden çıkararak ve imanını tazelemesini gerektiren lafızlar fıkıh literatüründe *elfâz-ı küfr* başlığı altında etraflıca ele alınmış, dinden çıkarma vasfı bakımından bu lafızların kimisi üzerinde ittifak oluşmuşken kimisi hakkında fukahânın ihtilâfî söz konusu olmuştur. Hakkında fakihlerin ihtilâf ettiği sözlerden birisi de, cezalandırılması gereken bir eylemde bulunan kişinin mazeret beyan etme mahiyetinde söylediği “*O fîli işlerken kâfirdim, şimdi müslüman oldum*” sözüdür. İçinde bulunduğu küfür halini ikrar etme şeklinde anlaşılabilir bu ifadeye binaen bazı fakihler söz konusu kişinin tekfir edileceğini belirtmiş; bazıları ise bunun gerçek anlamda inkâr olmayıp mübalağa maksadıyla söylenen bir sözden ibaret bulunduğunu düşünerek kişinin küfrüne hükmolunamayacağını ileri sürmüşlerdir.³⁸⁶ Çatalcalı Ali Efendi de ikinci grup fukahânın görüşlerine atıf yaparak bu kişinin tekfir edilmemesi gerektiği yönünde fetva vermiştir:

Zeyd bir fi'l-i şenî' işleyip bazı kimesneler Zeyd'i levm ettiklerinde Zeyd hîn-i i'tizârda “*Bir dahi etmeyeyim. Kâfir idim, müslüman oldum*” dese, Zeyd böyle demekle kâfir olmuş olur mu? *el-Cevâb: Bazı meşayih katında olmaz.*³⁸⁷

³⁸⁶ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 207.

³⁸⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 135.

Bu fetvasında Ali Efendi'nin fakihler arasındaki ihtilâfî müsteftînin lehine kullandığı görülmektedir. Her ne kadar bazı araştırmacılar bu fetvadan hareketle Ali Efendi'nin mezhepteki zayıf kavillerle amel ettiğini belirtse de³⁸⁸ kanaatimizce böyle bir yorum isabetli değildir; zira kaynaklarda diğer görüşün daha sahih, bu görüşün ise zayıf olduğuna dair delil bulunmadığı gibi binlerce fetva arasından tek bir fetvaya istinad ederek böyle bir genelleme yapmak da hakkaniyete uygun olmayacaktır. Burada Ali Efendi'nin tekfir gibi ciddi sonuçları olan bir meselede müsteftîyi iman dairesinde tutmak adına mezhepteki iki görüşten birisini tercih ettiği söylenebilir.

C. ELSAĞ'IN (PATAT) İMAMETİ

İmamlık yapacak kişide bulunması gereken şartlar arasında kıraatinin düzgün olması öncelikli olarak yer almakta olup Kur'an-ı Kerim'i hatalı okuyan kişinin imamlık yapamayacağı açıktır. Kıraati hatasız olmakla birlikte bazı harfleri doğru telaffuz edemeyen ve kendisine *elsağ*³⁸⁹ denilen kişilerin kendisi gibi olmayanlara imamlık yapması hakkında ise ihtilâf bulunmaktadır. Hanefî fukahâsından İmam Fadlî elsağ olan kişinin telaffuzunu kendi çabasıyla düzeltmesi mümkün olmadığından onun ağzından çıkan sözlerin onun dili olarak kabul edilmesi gerektiğini savunarak imamlığını caiz görmüş; buna mukabil diğer fakihler telaffuz edemediği harfler hakkında elsağı ümmî gibi değerlendirerek ümmînin ümmî olmayana imamlığı geçerli olmadığı gibi onun imamlığını da caiz görmemişlerdir. Mezhepte sahih görülen kavil de çoğunluğun görüşü olmuştur.³⁹⁰

Çatalcalı Ali Efendi'ye bu mesele sorulduğunda o da mezhebin en sahih addedilen kavline göre fetva vermiş ve harfleri düzgün telaffuz edemeyen kişilerin diğer

³⁸⁸ Düzenli, "İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde Bulunan Meşihat Fetvaları", s. 55-56.

³⁸⁹ Sık dişli, sin telaffuz edecek yerde sâ telaffuz eden, inde'l-ba'z râ yerine yâ telaffuz eden, mesela er diyecek yerde ey diye, yahut râ yerine ğayn telaffuz ede veya gayrı harf telaffuz ede. (**Ahterî Kebîr**, "elsağ", s. 42.)

³⁹⁰ Fahrüddin Ebu'l-mehâsin Hasen b. Mansûr el-Kâdîhân el-Özcendî, **Fetâvâ Kâdîhân fî mezhebi'l-İmâmî'l-a'zam Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân**, Sâlim Mustafa el-Bedrî (thk.), C. 1, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2009, s. 140; Burhanüddin Ebu'l-meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Mâze, **el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-nu'mânî**, Abdülkerim Sami el-Cündî (thk.), C. 1, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2004, s. 321; İbn Nüceym, **el-Bahru'r-râik**, I, 642.

insanlara imamlık yapmasını caiz görmemiştir:

Elsağ olan Zeyd'in elsağ olmayan Amr'a imameti caiz olur mu? *el-Cevâb*:

*Kavl-i esahh üzere olmaz.*³⁹¹

Ali Efendi'nin bu fetvasında ibadetlerde ihtiyatı esas alan Hanefî mezhebi anlayışının yansıması görülmektedir. Nitekim İbn Âbidîn elsağın imamlığını sahih kabul etmeyen görüşün ihtiyata daha uygun olduğunu; mezhepte tercih edilen ve müftâ bih olan görüşün de bu olduğunu açıkça belirtmiştir.³⁹²

D. MÜSLÜMAN BİR ERKEĞİN NİKÂHI ALTINDA VEFAT EDEN HRİSTİYAN KADININ DEFNEDİLECEĞİ YER

Müslüman bir erkeğin ehl-i kitâb mensubu bir kadınla evlenmesi caiz olup gerek hayattayken, gerekse öldükten sonra ona karşı yükümlülüklerini yerine getirmesinin lüzumu açıktır. Söz konusu kadın vefat ettiği takdirde cenaze işlemlerini usûlüne uygun bir şekilde ifa ederek defnetmek de bu görevlerdendir. Ne var ki müslüman olmayan böyle bir kadının eşine nisbetle müslüman kabristanına mı, yoksa kendi dinine nisbetle gayrimüslim mezarlığına mı defnedileceği hususu henüz sahâbe döneminde ihtilâf konusu olmuş; kadının hamile olma ihtimaline binaen bazı sahâbîler müslüman mezarlığına defnedilmesi gerektiğini savunmuşken bazıları mensup olduğu dini gözeterek gayrimüslimlerle birlikte gömülmesi gerektiğini söylemiştir. Ukbe b. Âmir ise orta bir yol benimseyerek bu kadın için hristiyan mezarlığında müstakil bir kabir hazırlanıp tek başına gömülmesi gerektiğini ileri sürmüş olup *Hidâye* şârihlerinden Aynî bu görüşü “*ihtiyata en uygun olan amel (el-ahvat)*” şeklinde nitelemiştir.³⁹³

Çatalcalı Ali Efendi'nin bu meselede Ukbe b. Âmir kavlini “en çıkar yol (*eslem*)” olarak benimseyip fetvasını da bu doğrultuda verdiği görülmektedir. Söz konusu fetvasında Ali Efendi'nin ibadetlerde ihtiyatı esas alan yaklaşımı takip ettiği

³⁹¹ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 7.

³⁹² İbn Âbidîn, **Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr**, I, 582.

³⁹³ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, **el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye**, C. 3, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1980, s. 280.

bir kez daha anlaşılmaktadır:

Zeyd-i müslimin zevcesi Hind-i nasraniyye fevt oldukda Hind müslimîn mekâbirinde mi defnolunur, yoksa kefare mekâbirinde mi? *el-Cevâb: Kefer mekâbirinde Ukbe b. Âmir radiyallahu anh kavli üzere alâ-hidetin bir mahalle defn olunmak eslemdir.*³⁹⁴

E. ERKEĞİN CÜZZAMLI OLUŞUNUN KADIN İÇİN TEFRIK SEBEBİ OLUP OLMAYIŞI

Hanefî mezhebinde evliliği bitirme yollarından boşama (talâk) yetkisi ilke olarak erkeğe verilmiş olup kadın oldukça sınırlı hallerde kadıya başvurarak evliliğin sonlandırılmasını, hukukî tabiriyle kocasından *tefrîk* edilmesini talep edebilir. Kadının tefrik talebinin haklı bulunarak evliliğin sonlandırılmasını mümkün kılan sebepler erkekte öncelikle cebb³⁹⁵ ve innet³⁹⁶ kusurlarının bulunması olup bu durumlarda kadının kocasından ayrılabilceği üzerinde fakihlerin ittifakı sözkonusudur. Nitekim evliliğin kendisi için meşru kılındığı ana husus -yerleşik anlayışa göre- cinsel birlikteliktir; erkeğin olduğu kadar kadının da hakkı olan bu hususun gerçekleşemiyor oluşu kadına evliliği bitirme talebi hakkı verir.

Erkeklerde delilik (*cünûn*), cüzzam veya ağır cilt hastalığı (*beres, abraşlık*) bulunmasının tefrik için haklı gerekçeler olup olmayışı hususunda ise ihtilâf vâki olmuş; Ebu Hanife ile Ebu Yusuf bu kusurların cinsel birlikteliğe engel teşkil etmeyişinden hareketle, erkeğin evlilikteki hakkını iptal etmeme adına sözkonusu kusurları tefrik için meşru gerekçe olarak görmemişlerdir. İnsan tabiatının kendisinden uzak durmak istediği sözkonusu kusurları eşler arasındaki muhabbeti zedeleyici unsurlar olarak değerlendiren İmam Muhammed ise evlilikten beklenen maslahatların bu kusurlarla tam olarak gerçekleşmeyeceğinden hareket etmiş ve kadına tefrik talep hakkı tanımıştır.³⁹⁷ Ne var

³⁹⁴ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 10.

³⁹⁵ Erkeklik organının kesilmiş olması. Bu haldeki erkeğe “mecbûb” denir. (Mehmet Erdoğan, “Cebb”, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 67).

³⁹⁶ İktidarsızlık; erkeğin cinsel organı mevcut olduğu halde ilişkiye muktedir olamaması hali. Böylesi bir erkeğe “innîn” denir. (Erdoğan, “İnnet”, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 252).

³⁹⁷ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Hüccce alâ ehli'l-Medîne**, C. 2, Beyrut: Âlemu'l-kütüb,

ki mezhepte Şeyhayn'ın görüşü esas alınmıştır; nitekim kaynaklarda Mahbûbî, Neseî, Mevsilî ve Sadruşşerîa gibi pek çok fakihin bu görüşü tercih ettiği belirtilmektedir.³⁹⁸

Mesele Çatalcalı Ali Efendi'ye sorulduğunda o da mezhebin yerleşik görüşünü benimsemiş ve erkeğin cüzzamlı oluşunu tefrik için haklı bir gerekçe olarak görmemiştir. Ne var ki Ali Efendi'nin fetvasına bir kayıt koyduğu görülmektedir; bu kayıt kadıların mezhepteki yerleşik görüşü bırakıp İmam Muhammed'in görüşüne göre hüküm vermeleri hususunda padişah fermanı bulunma ihtimalidir. Osmanlı Devleti'nde kimi zaman bir fetvanın yahut da fikhî bir görüşün emr-i âlî ile genel kural (yürürlükteki yasa) haline getirildiği, tüm kadılar için bağlayıcılık kazanan bu fetva/görüşe aykırı hüküm vermenin ise yasaklandığı bilinmektedir. Özellikle Şeyhülislam Ebussuud Efendi döneminde çokça örneği görülen bu uygulamanın ilerleyen dönemde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Netice olarak Çatalcalı Ali Efendi'ye göre böyle bir emr-i âlî sözkonusu olmadığı sürece cüzzamlı bir erkekle evlenen kadın için Şeyhayn kavli esas alınacaktır:

Hind Zeyd'in meczûm idiğini bilmeden nefsin Zeyd'e tezvîc eylese, Hind vâkife oldukda râziye olmayıp nefsin kadiya tefrik ettirmeğe kâdire olur mu?
*el-Cevâb: Olmaz. Meğer kadı İmam Muhammed kavliyle amele me'mûr ola.*³⁹⁹

F. YALNIZCA SÖZLE YAPILAN VAKFIN BAĞLAYICILIĞI

*Vakfın, kurucusu tarafından dönüşü ya da kadı tarafından iptaline hükmedilmesi mümkün olmayacak şekilde kat'î hale gelmesi*⁴⁰⁰ anlamında vakfın lüzûmu meselesi, Hanefî mezhebi kurucu imamları arasında farklı mütalaalar serdedilmiş ihtilâflı bir konudur. İmam-ı A'zam Ebu Hanife'ye göre vakıf, mülkiyeti vakfedene ait olacak şekilde bir malın menfaatini tasadduk etmekten ibaret olup vakıf

2006, s. 257-258; Ebu'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, **el-Hidâye** (Fethu'l-kadîr ile birlikte), C. 4, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995, s. 273-274; Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî, **el-İhtiyâr li-ta'fili'l-muhtâr**, Mahmûd Ebû Dakîka (thk.), C. 3, İstanbul: Çağrı yayınları, 1996, s. 115.

³⁹⁸ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 76 (ilgili fetvanın nakli).

³⁹⁹ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 76.

⁴⁰⁰ Erdoğan, "Lüzûmu'l-vakf", **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 329.

akdi lüzûm vasfına sahip değildir; vakfı kuran kişi dilediği zaman bu tasarrufundan dönerek vakfı iptal edebilir, vakfettiği malı satabilir, öldüğünde de bu mal miras olarak vârislerine intikal edebilir. Vakıf yalnızca bir hâkim tarafından vakfın lâzım olduğuna hükmedilmesi ya da vasiyet yoluyla yapılması halinde kesinlik kazanır. Öğrencileri Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e göre ise şartlarına riayet edilerek kurulan bir vakıf lüzûm vasfına sahiptir; vakıf malın mülkiyeti vakfedenin milki olmaktan çıkıp Allah’ın milki halini almıştır, dolayısıyla artık bu akitten geri dönülemez.⁴⁰¹

Ebu Yusuf ve İmam Muhammed Ebu Hanife’nin gerekli gördüğü kadı hükmü veya vasiyet olmadan da vakfedilen malın lâzım hale gelebileceği hususunda hemfikir olmakla birlikte, mevkûf malın vakfedenin milkinden ne zaman çıkacağı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İmam Muhammed’e göre sadakanın bir türü olması hasebiyle vakıf hibe işlemine benzer, hibenin tamam olması için hibe edilen malın nasıl teslim edilmesi gerekiyorsa vakfedilen mal da mütevellîye teslim edildiğinde vakfedenin mülkiyetinden çıkarak lâzım hale gelir. Vakıf işlemini hibeye değil köle azadına (itâk) ve talâka benzeten Ebu Yusuf ise sözkonusu hukukî işlemlerde olduğu gibi vakıfta da vakfedenin sözlü tasarrufunu vakfın lüzûmu için yeterli görür. Vakfettiği malı mütevellîye teslim etmemiş olsa bile “*Şu malımı vakfettim*” dediği anda mal mülkiyetinden çıkar ve vakıf lâzım hale gelir.⁴⁰²

Osmanlı vakıf sisteminde Ebu Hanife ile İmam Muhammed’in görüşleri birleştirilerek vakfın lüzûmu için *teslîm ile’l-mütevellî ve tescîl-i şer’î* şartı aranmış; hâkim önünde tescil işleminin gerçekleşmesi ve mevkûfun mütevellîye teslim

⁴⁰¹ Mergînânî, **el-Hidâye**, VI, 190-191; Mevsîlî, **el-İhtiyâr**, III, 40; İbn Âbidîn, **Hâşiyetü Reddî’l-muhtâr**, IV, 338-339.

⁴⁰² Abdülğaniyy el-Ğuneymî el-Meydânî, **el-Lübâb fî şerhi’l-Kitâb**, Abdurrezzâk el-Mehdî (thk.), C. 2, Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l-arabî, 2004, s. 99, 104. Bedir Ebu Yusuf’un sözlü tasarrufu vakfın lüzûmu için yeterli görmesini onun uzun süre bilfiil başkadılık makamında bulunmasına, bu nedenle de vakıf kurma işleminde mümkün olan en basit usulü tercih etmek isteyeşine; İmam Muhammed’in ise zaman zaman kadılık yapmış olmakla birlikte mesaisini daha ziyade hukuk bilimine sarf etmesine, dolayısıyla da hukukî doktrine bağlı kalmaya daha fazla özen göstermesine bağlar (Murteza Bedir, **Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul: İSAM yayınları, 2014, s.152).

edilmesiyle vakfın bağlayıcılık kazandığı kabul edilmiştir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de yer alan onlarca örnekte de vakıftan rucû' edilip edilmeyeceği hususunda bu iki şartın birlikte gözetildiği görülür. Genel uygulama bu yönde olmakla birlikte şartlar gereği kimi zaman Ebu Yusuf'un kavlinin de esas alınabildiği dikkat çeker; zira Çatalcalı'nın aşağıda verilen üç fetvasında hâkimin teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î şartı yerine getirilmemiş olsa bile vâkıfın kavli tasarrufunu yeterli görerek vakfın lüzûmuna hükmedebileceği belirtilmektedir:

Zeyd sıhhatinde mülk menzilin bir cihete vakfedip ba'dehu teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î bulunmadan Zeyd fevt olup verese mütevelli ile kadıya murâfaa olduklarında kadı İmam Ebu Yusuf kavli üzere menzilin vakfiyyetine hüküm eylese vakf-ı mezbûr lazım olur mu? *el-Cevâb: Olur.*⁴⁰³

Zeyd sıhhatinde mülk akarını vakf ve tevliyet ve gallesini evladına ve evlad-ı evladına, ba'de'l-inkırâz gallesini fukarâya şart ettikten sonra teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î bulunmadan Zeyd fevt olup evladından ancak kızı Hind'i ve sâir veresesini terk etmekle sâir verese ol akarı mirasa idhâl murad edip Hind ile hâkime murâfaa olduklarında hâkim İmam Ebu Yusuf kavli üzere ol akarın vakfiyyetine hüküm eylese, sâir verese razılar olmayıp akarı mirasa idhâle kâdir olurlar mı? *el-Cevâb: Olmazlar.*⁴⁰⁴

Bir kimse sıhhatinde bir akar vakfedip teslim ile'l-mütevelli vâki' olmadan ve lüzûmuna hüküm olunmadan fevt oldukda vârisi Zeyd ol akarı Amr'a bey' ve teslim ettikten sonra ikisi kadıya gittiklerinde Zeyd "*Kendi mülkümü sattım*" deyip kadıya ol akarın vakıf olduğunu söylemeyip kadı vakıf olduğunu bilmeksizin ol bey'in sakkını yazsa, ba'dehu kadı-yı âhar katında hasm-ı şer'î ile ol akarın vakıf olduğu vech-i şer'î üzere beyyine ile sabit oldukda ol kadı akarın vakfiyyetine ve İmam Ebu Yusuf kavli üzere bey'in butlânına hüküm eylese, vakf-ı mezbûr lâzım olup bey' bâtil olur mu? *el-Cevâb: Evet, vakıf lâzım olup bey' bâtil olur.*⁴⁰⁵

İlk iki fetvada genel uygulamanın terk edilerek Ebu Yusuf kavlinin esas alınma gerekçesi ile ilgili bir işaret bulunmasa da üçüncü fetvada bu gerekçe açıkça bellidir; bu

⁴⁰³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 158.

⁴⁰⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 159.

⁴⁰⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 159. Bu fetva asıl metinde Arapça olarak yer almakta olup tarafımızca tercüme edilmiştir.

da mirasçının kötü niyetine ve vakıf malı suistimaline karşı vakfı korumaktır ki ilk iki örnekte de benzeri sâikler etkili olmuş olabilir. Buradan anlaşılan husus Çatalcalı Ali Efendi'nin bu gibi durumlarda hâkime takdir yetkisi tanıdığı, hâkimin mirasçılarda yeterli iyi niyeti görmemesi halinde yerleşik uygulamadan farklı olan görüşle hükmetmesine de onay verdiğidir.

G. VAKIF YAPARKEN KULLANILAN “EBNÂ” LAFZININ KAPSAMI

Bir kimsenin oğlu anlamına gelen *ibn* kelimesinin çoğulu *ebnâ* / *benîn* şeklinde olup sözkonusu cemî sigası hakiki anlamıyla kişinin oğlunu/oğullarını kapsarken, mecaz anlamıyla hem kadın, hem de erkek çocuklarını ifade eder. Bu lafzın vakıf ve vasiyet gibi hukukî işlemlerde hangi manaya hamledileceği, başka bir deyişle kapsamının ne olacağı hususu ise kurucu imamlar arasında ihtilâf mevzusu olmuştur. İmam-ı A'zam'a göre lafızlarda aslolan hakiki manaya göre amel etmektir; *ebnâ/benîn* lafızları *ibn* lafzının çoğulu olup bu lafız hakikatte erkek için kullanıldığına göre *ebnâ* lafzıyla yapılan vakıf yahut vasiyet sadece erkekleri kapsayacak, kadınlar bundan faydalanamayacaktır. İmam Muhammed'e göre ise bir toplulukta kadınlar ve erkekler birlikte bulunuyorsa -“*Yâ benî Âdem*” ilahi hitabında olduğu gibi- erkeklere hitap edilir ancak bununla kadınlar da kastedilir, zira *benîn* lafzı mecâzen kadınları da kapsayacak şekilde kullanılır. Dolayısıyla bu lafızla yapılan vakıftan vâkıfın hem kız, hem de erkek çocukları faydalanmalıdır.⁴⁰⁶

Kudûrî şârihi Haddâdî *benîn* lafzının kapsamı ile ilgili olarak Ebu Hanife'den iki rivayet geldiğini, ilk rivayete göre bu lafız sadece erkekleri kapsarken ikinci rivayette kızları da kapsadığını nakleder.⁴⁰⁷ *Fetâvâ-yı Kâdîhân* müellifi de aynı şekilde lafzın sadece erkekleri kapsadığı görüşünü “Ebu Hanife'den gelen bir rivayet” olarak nitelerken lafzın her iki cins için de kullanıldığı şeklindeki görüşü Hilâl'e nisbet ederek “sahih olan kavil” şeklinde değerlendirir.⁴⁰⁸ Bu ihtilâflı mesele Çatalcalı Ali Efendi'ye sorulduğunda onun literatürde *sahih* olarak nitelenen İmam Muhammed görüşünü değil,

⁴⁰⁶ Alâuddin Ebubekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, C. 10, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003, s. 506.

⁴⁰⁷ Ebubekir b. Ali el-Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, C. 2, İstanbul: Fazilet neşriyat, ty, s. 384.

⁴⁰⁸ Özcendî, *Fetâvâ-yı Kâdîhân*, III, 205.

ebnâ lafzını hakikat manasına hamleden Ebu Hanife'nin kavlini benimsediği görülmektedir. Buna göre sözkonusu lafızla kurulan vakıf vâkıfın yalnızca erkek çocuklarını kapsadığı için kız çocukları vakıftan faydalanamayacaktır:

Gallesî vâkıfın ebnâsına ve ebnâ-i ebnâsına meşrû vakfın gallesinde vâkıfın ebnâ-i ebnâsına vâkıfın benât-ı benâtı müşârekete kâdire olurlar mı? *el-Cevâb: İmam-ı A'zam katında olmazlar.*⁴⁰⁹

Kavlini aldığı Ebu Hanife'nin ismini zikrederek verdiği bu fetvasında Ali Efendi'nin genel görüşten neden ayrıldığı fetvada belirtilmemiştir. Onun Ebu Hanife'nin delilini daha kuvvetli bulması mümkün olduğu gibi bu soruyu yönelten müsteftînin şahsî durumunu göz önüne aldığı da söylenebilir.⁴¹⁰

H. VİŞNE ŞIRASININ HÜKMÜ

Hamrın haram oluşu Kitâb, Sünnet ve icmâ-i ümmet ile sabit bir hüküm olmakla birlikte hamr yasağını getiren ayette⁴¹¹ *hamr* lafzıyla ne kastedildiği, hangi içeceklerin *hamr* kapsamına girip hangilerinin girmediği, dolayısıyla içilmesi haram kılınan içkilerin neler olduğu hususu kurucu imamlar arasında ihtilâf mevzuu olmuştur. Ebu Hanife'ye göre kaynatılmadan kendiliğinden kabaran, şiddeti artan ve yaş üzümünden elde edilen *hamrın* azı da çoğu da haram iken; *tilâ*, *seker* ve *nakîu'z-zebîb* denilen içkilerin yalnızca sarhoş edecek miktarı haramdır. İmam Muhammed'e göre ise sarhoşluk veren her şeyin haram olduğu, çoğu sarhoşluk verenin az miktarının da haram olduğu hadisleri gereği anılan içkilerin tamamının azı da çoğu da haramdır.⁴¹² Hurma ve üzüm dışında kalan ve bal, incir, buğday, arpa, darı, mısır, dut, ayva gibi gıda maddelerinden yapılan içkiler ise kaynatılsın ya da kaynatılmasın, bekletilsin ya da

⁴⁰⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 171.

⁴¹⁰ *Evlâd* ve *evlâd-ı evlâd* lafızlarının kapsamını risaleler ekseninde inceleyen ayrıntılı bir çalışma için bak: Sümeyye Özdemir, "Zürri Vakıflarda Kullanılan "Çocukların Çocukları" Lafzının Vâkıfın Kızının Çocuklarını Kapsaması (Hatibzâde, Kemalpaşazâde Ve İbn Nüceym'in Risaleleri Bağlamında)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

⁴¹¹ Maide 5/90-91.

⁴¹² Mevsilî, **el-İhtiyâr**, IV, 99-101. Üzüm suyu kaynatılıp üçte ikisinden azı buharlaştığında kalan sıvıya *tilâ*; pişirilmeden kendiliğinden kabaran hurma suyuna *seker*, pişirilmeden kendiliğinden kabaran ve keskinleşen hurma şirasına ise *nakîu'z-zebîb* denir.

bekletilmesin, sarhoşluk versin ya da vermesin, eğlence-keyif (*telehhî*) maksadıyla içilmiyorsa Ebu Hanife'ye göre helâl iken İmam Muhammed bunların da yasaklanması gerektiği fikrindedir, zira bunlarla da sarhoş olunması mümkündür.⁴¹³

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin *Eşribe* bahsinde yer alan tek mesele olan aşağıdaki fetvada Ali Efendi'ye vişne şırası denilebilecek içkiyi içmenin hükmü sorulmuştur. Soruda sözkonusu içkinin hem sarhoş etmeyecek miktarının içildiği, hem de maksadın keyif-eğlence olmadığı ifade edilmiş olmasına rağmen Ali Efendi mübahlık hükmünü savunan Şeyhayn'ın görüşünü değil, haramlık hükmünü savunan İmam Muhammed'in görüşünü fetvasına esas almıştır. Konu hakkındaki ihtilâfın zikredildiği ve “fî zamâninâ” ifadesinin kullanıldığı bu fetvada *fesâdü’z-zamân* olgusunun dikkate alındığı, ayrıca *ihtiyat* ve *sedd-i zerâi'* ilkelerinden hareket edildiği anlaşılmaktadır:

Vişnâb demekle ma'rûf olup müskir olan şerbetin sekr vermeyecek miktarı telehhî kasdınız içmek helâl midir? *el-Cevâb: İmam-ı A'zam ve İmam Ebû Yûsuf katlarında helâldir, İmam Muhammed katında haramdır. Fî zamâninâ İmam Muhammed kavliyle iftâ ihtiyâr olunmuştur.*⁴¹⁴

Yaman, Çatalcalı Ali Efendi'nin bu fetvasını Hanefi mezhebi fakihlerinin mezhep içi tercih uygulamalarına örnek olarak göstermektedir.⁴¹⁵ Ali Efendi'nin bu fetvasının mezhepte yerleştiği ve sonraki dönemde de kendisiyle amel edilmeye devam edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1743'te vefat eden Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi yalnızca vişneden değil, bal, incir, arpa ve benzerlerinden elde edilen sarhoş edici şerbetlerin içilmesi hakkında da haramlık hükmü ile fetva vermiş, bu husustaki

⁴¹³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 101; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 17-18.

⁴¹⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 185. Fetvanın hemen ardından *Hülâsa* adlı eserden yapılan nakilde Buharalı hukukçuların bu doğrultudaki yeni meselelerde daima İmam Muhammed'in görüşüne göre fetva verdikleri zikredilir ki Osmanlı hukukunun Buhara hukuk okulundan nasıl etkilendiğini göstermesi bakımından bu husus oldukça dikkat çekicidir.

Ali Efendi'nin vişne şırasına dair bu fetvası bazı araştırmacılar tarafından yanlış anlaşılmış; keyif-eğlence kastı olmaksızın sarhoş etmeyecek miktarının içilmesine Ali Efendi'nin cevaz verdiği belirtilmiş, daha da ötesinde bu fetva Çatalcalı'nın dönemin şartlarını dikkate almasına delil olarak gösterilmiştir (Mustafa Şahin, “İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları”, s. 133.).

⁴¹⁵ Ahmet Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbı*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2017, s. 101.

ihtilâfı zikretme gereği de duymamıştır.⁴¹⁶

I. BOĞARAK ÖLDÜRMENİN KISAS GEREKÇESİ OLUP OLMAYIŞI

Masum bir insanı kasten (*amden*) öldürmenin kısas cezası gerektirdiği açıktır ve bu hususta mezhep imamları arasında ihtilâf bulunmamaktadır. Bu bağlamda kılıç, bıçak, mızrak veya kurşun gibi bir silahla ya da vücudu parçalamada silah yerine geçecek sivriltilmiş tahta, taş ve ateş gibi maddelerle öldürmek fakihlerce kasten öldürme olarak değerlendirilmiştir. Öldürme çeşitleri arasında zikredilen *şibh-i amd* (kasta benzer öldürme) hususunda ise Hanefî mezhebi imamları arasında ihtilâf vâki olmuş; Ebu Hanife silah sayılmayan ve genellikle öldürmek için değil te'dib amacıyla kullanılan sopa, büyük taş veya değnek gibi maddelerle vurarak öldürmeyi *şibh-i amd* sayarken Ebu Yusuf ile İmam Muhammed büyük taş ve sopayla öldürmeyi *amden* öldürme; küçük taş, değnek veya ince ağaç dalı ile ya da tokatla vurarak öldürmeyi ise *şibh-i amd* kapsamında görmüşlerdir. Bir kimseyi elleriyle boğarak öldürmek de Ebu Hanife'ye göre *şibh-i amd* kapsamındadır, zira el öldürücü alet vasfı taşımaz. Buna mukabil diğer ikisi el ile boğmayı da *amden* öldürme saymış, fakat öldürmek için genellikle başvurulmuş bir yol olan boğma fiilinin *amden* öldürme kapsamına girmesi için bir insanı öldürecek kadar uzun süre boğazını sıkmak suretiyle gerçekleşmesini gerekli görmüşlerdir. Kısas gerektirmeyen ve failinin ağırlaştırılmış diyet ödemekle yükümlü tutulduğu *şibh-i amd* hususunda mezhepte Ebu Hanife'nin görüşü ile fetva verildiği belirtilmektedir.⁴¹⁷

Mezhepteki yerleşik görüşe aykırı olacağı için vereceği hükmü şeyhülislam fetvası ile desteklemek isteyen bir kadı tarafından sorulduğu anlaşılan aşağıdaki soruda, bir kadının evine gizlice girip onu boğarak öldürdükten sonra malını çalan kişiye kısas

⁴¹⁶ “*Nebîz-i temr ya zebîb ya asel ya tîn ya şaîr ya bunların emsalinden ittihâz olunup müskir olan hamrın gayrı şerbetlerin sekr vermeyecek mikdarı telehhi kasdınsız içilmek helâl midir, yoksa kalîl ve kesîri haram mıdır? el-Cevâb: Kalîli ve kesîri haramdır.*” (Yenişehirli Abdullah Efendi, **Behcetü'l-Fetâvâ**, Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Tırabzonlu ve Asuman Erkan (hzl.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2011, s. 582.)

⁴¹⁷ İbn Âbidîn, **Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr**, VI, 529-530; Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, III, s. 29.

cezası uygulanması hususunda Çatalcalı Ali Efendi'den fetva istenmiş; o da bu soruya olumlu karşılık vermiştir:

Hind menziline yatarken Zeyd Hind'in menziline hufyeten girip Hind'in boğazını eliyle sıkıp boğup Hind'i bu vech ile katl edip menziline olan eşyasını alsa, Hind'in vereseşi kısasa tâlib olmalarıyla hâkim İmâmeyn kavilleri üzere kısasa hükme kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olur.*⁴¹⁸

Her ne kadar Ebu Hanife boğmayı amden öldürme kapsamında görmese de, bu meselede onun görüşüyle amel edilmesi hakların zâyî olmasının yanısıra cinayet işlemek isteyenlerin cesaretlenmesine, toplum içinde suçların artmasına ve dolayısıyla fesâda sebep olacağı için Ali Efendi mezhebin bu husustaki yerleşik görüşünü bırakmış ve İmâmeyn kavline dayanarak kısasa hükmetmiştir. Bu tercih yalnızca Çatalcalı Ali Efendi'ye has olmayıp Hanefî geleneğinde onun fetvasını destekleyen açıklamalar yer almaktadır. Sözelimi Özcendî, elle boğmak fiili aslen kısas gerektirmediği halde bir kimsenin boğarak öldürmekle maruf olması durumunda siyaseten katledileceğini söyler.⁴¹⁹ Alâeddin et-Trablusî ise bu fiili “sa’y bi'l-fesâd” kapsamında değerlendirir; ona göre şerhlerini def' etmek ve müslümanların haklarını korumak için sâî bi'l-fesâd olanların öldürülmesi gereklidir.⁴²⁰ Fesâdü'z-zamân olgusunun ve sedd-i zerâî ilkesinin dikkate alındığı sözkonusu tercihinde, gelenekte yer alan bu görüşlerin etkili olduğu söylenebilir.

İ. ECİR-İ MÜŞTEREKİN TAZMİN YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Hamal, terzi, saatçi ve tamirci gibi müste'cirinden başkasının işini görmemek şartı olmaksızın tutulan işçiye *ecîr-i müşterek* adı verilir.⁴²¹ Tariften de anlaşılacağı üzere ecîr-i müşterek olan işçiye birden çok kişi tarafından aynı anda iş ısmarlanabilir. Ecîr-i müşterekin yapacağı iş için kendisine emanet edilen malı kasıtlı olarak zâyî etmesi halinde bunu misliyle tazmin etmesi gerekeceği açıktır. Buna mukabil sözkonusu

⁴¹⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 218.

⁴¹⁹ Fetâvâ-yı Kâdîhân, III, 349.

⁴²⁰ Trablusî, Alâüddin Ali b. Halîl, *Muînu'l-hukkâm fî mâ yeteraddadü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*, yy: Dâru'l-fîkr, ty, s. 181.

⁴²¹ Erdoğan, “Ecîr”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 111.

mal kasıt ya da kusur (*teaddî ve taksîr*) olmaksızın ecîr-i müşterekin elinde kaybolma, çalınma vb. herhangi bir sebeple zâyi olduğu takdirde zararın ecîr tarafından tazmin edilip edilmeyeceği hususu sahâbe-i kirâm arasında ihtilâf mevzuu olmuştur. Hz. Ömer (r.a) ecîr-i müşterekin dahli olmaksızın elinde helâk olan malı -eğer bu helâk kaçınılması mümkün bir şekilde olduysa- tazmin etmesi gerektiği görüşünde olup İmameyn bu görüşü almıştır. Ebu Hanife ise bu durumda tazmin gerekmeyeceği görüşünü taşıyan Hz. Ali (r.a)’yi takip etmiştir. Meseleyi nakleden kaynaklar sahâbenin her iki kavliyle de amel edebilmek adına müteahhirûn fukahâ tarafından *damân bi’n-nısf* fetva verildiğini beyan ederler; buna göre iki tarafın da mağdur olmaması ve sulhun gerçekleşmesi için taraflar zararı eşit bir şekilde paylaşmalı, dolayısıyla ecîr helâk olan malın yarısını tazmin etmelidir.⁴²²

Müteahhirûn fukahâsı tarafından verilen bu fetvanın Çatalcalı Ali Efendi nezdinde de aynen kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de konuyla ilgili olarak zikredilen pek çok meseleye fetva olarak aynı cevap verilmiştir: “*Damân bi’n-nısf ihtiyâr olunmuştur*”. Bu bağlamda bir malı satmak için sahibinden alan dellâlin elinde malın kaybolması, hayvanları gütmek için meraya götüren bir sığırtmacın elinde bir aygırın diğerini tepip öldürmesi, yıkaması için çamaşırcıya verilen elbiselerin çamaşırcının elinde iken çalınması, bir mevkiye nakletmesi için arabacıya verilen eşyaların bir kısmının arabacı elinde zâyi olması, tamir etmesi için saatçiye bırakılan saatin saatçi elindeyken çalınması, kuyumcuya yüzük yapması için bırakılan kıymetli taşın kuyumcu dükkânından çalınması⁴²³ bu meselelerdendir. Bütün bu durumlarda ecîr-i müşterekin kasıt ya da kusuru bulunmadığı için yarım tazminata hükmedilmiştir.

Zeyd esvâbını tathîr için câmeşûy olup ecîr-i müşterek olan Amr’a verip Amr dahi dükkânında hıfz edip yumak üzere iken Amr’ın teaddî ve taksîrinsiz ol esvâb serika olunup zâyia olsa, Amr’a damân lâzım olur mu? *el-Cevâb*:

⁴²² Şemsü’l-eimme Ebubekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, **el-Mebsût**, C. 25, Beyrut: Dâru’l-ma‘rife, ty, s. 80.

⁴²³ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 149, 150, 151

*Damân bi'n-nısf ihtiyâr olunmuştur.*⁴²⁴

Fetâvâ-yı Ali Efendi'deki fetvaların tamamı genel bir bakışla ve mezhep kaynaklarıyla mukayeseli olarak incelendiğinde, umumiyetle cevapların muteber eserlerde “*bihi yüftâ*”, “*ve aleyhi'l-fetvâ*”, “*ve'l-muhtâr fi'l-fetvâ*”, “*ve hüve's-sahîh*” gibi fetva alâmetleriyle teyit edilmiş, yerleşik ve müftâ-bih kavillere dayandığı görülür. Hanefî mezhebindeki yerleşik görüşler ise yalnızca tek bir kişiye ait olmayıp farklı durumlara göre değişkenlik arz eder. Buna göre kimi zaman İmam-ı A'zâm Ebu Hanife'nin görüşü müftâ-bih kavil iken kimi zaman onun kavli bırakılmış ve fetva için İmam Muhammed veya Ebu Yusuf'un görüşü yahut da her ikisinin ittifak ettiği kavil tercih edilmiştir. Sözgelimi süt emmenin evliliğe engel teşkil etmesi için Ebu Hanife'ye göre ilk iki buçuk yıldaki süt emmeye itibar edilirken Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ilk iki yılda meydana gelen süt emme dikkate alınır, sonraki emmeler haramlık oluşturmaz. Bu hususta fetva İmameyn kavline göre verilmiştir.⁴²⁵ Bir başka örnek neseb sübûtu ile ilgili olarak verilebilir; bir çocuğun nesebinin bir kimseden sâbit olabilmesi için en az altı aylık hamilelik süreci gerekmekte olup Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre altı ayın başlangıcı olarak nikâh akdinin esas alınması gerekirken İmam Muhammed ilk cinsî birlikteliğe itibar edileceği görüşündedir; fetva da İmam Muhammed'in kavline göre verilmiştir.⁴²⁶ Bundan da öte, bazen müteahhirûn ulemâ (*meşâyih*) fesâdü'z-zamân vb. gerekçelere binaen mezhebin zâhiru'r-rivâye görüşünü terk ederek yeni ictehadlarda bulunmuşlar ve onların sözkonusu ictehadları sonrakiler tarafından fetvaya esas alınan görüşler olarak kabul edilmiştir. Sözgelimi bir kadının irtidâd etmesi halinde zâhiru'r-rivâye'ye göre nikâhı düşer; ancak müteahhirûn fukahâ kocalarından boşanmak isteyen kadınların irtidâdı bahane olarak kullanmalarına engel olmak adına dinden çıkan kadının evliliğinin bittiğini kabul etmemiş ve eşine dönmesi için ona cebr uygulanabileceği yönünde fetva vermişlerdir.⁴²⁷ Sözkonusu

⁴²⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 150.

⁴²⁵ Mevkûfâtî, Mültekâ Tecümesi, II, 180; İbn Âbidîn, Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr, III, 209.

⁴²⁶ Âlim b. Alâ, el-Fetâva't-Tâtârhâniyye, Seccâd Hüseyin (thk.), Haydarabad: Matbaatü meclisi dâirati'l-maârifî'l-osmâniyye, ty, III, 12

⁴²⁷ Özcendî, Fetâvâ-yı Kâdîhân, I, 495.

meselelerde Çatalcalı Ali Efendi'nin yalnızca belirli bir kişinin görüşlerini değil, mezhepte müftâ-bih addedilen kavilleri fetvasına esas aldığı görülmektedir.⁴²⁸ Osmanlı hukuk tarihinde Çatalcalı Ali Efendi'den önce yaşamış ve hukukçuluğuyla öne çıkmış pek çok şeyhülislam bulunmasına rağmen sonraki dönemde fetâvâ-yı mu'tebere arasında ilk olarak onun ismine yer verilmesinin sebebi, müftâ-bih kavillerle fetva verme hususunda gösterdiği bu üstün gayret ve hassasiyeti olabilir. Nitekim Ali Efendi mezhebin tercih edilen görüşlerine göre fetva vermede genellikle ısrarcı olmuş, bu yönüyle münferit yorum ve uygulamalardan uzak, yerleşik Hanefî mezhep anlayışını ve Osmanlı fıkıh geleneğini en iyi temsil eden şeyhülislamlardan birisi olarak dikkat çekmektedir.

Bununla birlikte Ali Efendi'nin yukarıda ele alınan fetvaları incelendiğinde ise, her ne kadar büyük oranda mezhepteki yerleşik görüşe uygun fetvalar vermeye çalışsa da, kimi zaman müsteftânın şahsî durumunu yahut günün şartlarını esas alarak yerleşik görüşün dışına çıkabildiği ve farklı kavilleri tercih edebildiği de anlaşılmaktadır. Çatalcalı, yerleşik görüşten ayrıldığı sözkonusu fetvalarında kavlini aldığı imamları özellikle zikretmiştir: Sözelimi vişne sırası hususunda İmam Muhammed kavliyle, vakıfta ebnâ lafzının kapsamı meselesinde İmam-ı Azam kavliyle, vakfın kavli tasarrufla lüzûmu meselesinde ise Ebû Yûsuf kavliyle amel etmiştir ki bu durum fetva usûlü açısından oldukça önemlidir. Öte yandan özellikle ibadetler ve nikâh hususunda yerleşik görüşten ayrılmamaya özen gösterdiği görülen Ali Efendi'nin muâmelât ile ilgili hususlarda diğer kavillerle fetva hususunda nisbeten esnek davranabildiği görülür. İbadetlerde ihtiyatın esas oluşu, nikâhın da bir tür ibadet sayıldığı düşünüldüğünde Çatalcalı'nın bu tutumu isabetli olmaktadır.

Son olarak Çatalcalı Ali Efendi'nin yukarıdaki ihtilaflı meselelere dair fetvaları tahric, tashih, tercih vb. fetva yöntemleri açısından değerlendirilecek olursa;

a. Elsağ'ın elsağ olmayanlara imametini caiz görmeyişi, erkekte bulunan cüzzam hastalığını kadın için tefrik sebebi saymayışı, malın herhangi bir kasıt-kusur

⁴²⁸ Süt emme ile ilgili fetva için bak: *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 49. Kadının irtidâdının nikâha tesiri ile ilgili fetva için bak: *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 70. Neseb sübûtu ile ilgili fetva için bak: *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 78.

olmaksızın ecîr-i müşterek elinde telef olması halinde onu yarım tazminat ödemekle sorumlu tutuşu, Müslüman erkeğin nikâhı altında vefat eden hristiyan kadının defnedileceği yer hakkındaki görüşü ve vişne şirasının haramlığına fetva vermesi, Çatalcalı'nın kendisinden önceki tercihleri yahut yerleşik fetvaları benimseyip sürdürdüğü hususlara örnek gösterilebilir.

b. Boğarak öldürmeyi şibh-i amd kapsamında değil amden öldürme sayarak kısas gerekçesi olarak görmesi, Çatalcalı'nın sedd-i zerâi' ilkesini gözeterek *mezhebin müftâ-bih görüşünden ayrıldığı* fetvaları arasında düşünülebilir.

c. Müşriklerin ölen çocuklarının cennet ehlinin hizmetkârları olacağını söylemesi, bazı özel durumlarda vâkıfın sözlü tasarrufunu vakfın bağlayıcılığı için yeterli görmesi, önceden kâfir olup ihtidâ ettiğini söyleyen kişinin bu sözlü beyanını elfâz-ı küfr olarak görmeyip mübalağa kapsamında değerlendirmesi Çatalcalı Ali Efendi'nin *mezhepte bulunan muhtelif görüşler arasında tercihte bulunduğu* fetvalar olarak kabul edilebilir.

II. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE EF'ÂL-İ MÜKELLEFÎN İSTILAHLARI

“Dinen yükümlü sayılan insanların davranışları ve bunlarla ilgili hükümler” anlamına gelen ef'âl-i mükellefîn hususunda bilindiği üzere Hanefiler ile diğer mezhepler farklı mütalaalar serdetmişlerdir: Cumhûr *icâb*, *nedb*, *ibâha*, *kerâhe* ve *tahrîm* şeklinde beşli bir taksime giderken Hanefiler *vacib* ve *tahrîmen mekruh* şeklindeki ara kategorileri ihdas ederek yedili bir taksim benimsemişlerdir. Hanefilere göre -her ne kadar kesin olarak yapılması gerektiği hususunda eşit olsalar da- *farz* kat'î delille, *vacib* ise zannî delille talep edilen fiildir. Aynı şekilde *haram* işlenmesi kat'î delille yasaklanmış fiili ifade ederken, *tahrîmen mekruh* zannî delille sabit olan yasak fiillere denilir. Bu ayırımın pratik sonucu kendisini itikadî sahada gösterir; kat'î delille sabit olduğu için farzın farziyyetini, haramın ise haramlığını inkâr eden kişinin küfrüne hükmedilirken vâcib ve tahrîmen mekruhu inkâr etmek tekfir sebebi sayılmaz.⁴²⁹

⁴²⁹ Salim Öğüt, “Ef'âl-i mükellefîn”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

Bir fakihın fetva verirken ef'âl-i mükellefîn ile ilgili ıstılahlara ne ölçüde başvurduğunu tespit etmek, fetva usûlünü ortaya koyabilmek adına önemli ipuçları verebilir. Zira haram-helâl kavramlarını ne sıklıkla kullandığı, mübah alanın sınırlarını nasıl çizdiği ve kerâhet çeşitlerini fetvalarında zikredip etmediği gibi hususlar fıkıh düşüncesine yönelik işaretler içerebilir. Bu başlık altında Çatalcalı Ali Efendi'nin sözkonusu ıstılahları kullanımını incelenecek ve bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

A. FARZ-VACİB

Farz kavramı Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında yalnızca Cuma namazı, hac ve cihad ile ilgili birkaç sınırlı meselede karşımıza çıkar. Öncelikle kendisine Cuma namazının farz mı yoksa vacib mi olduğu sorulduğunda “*Kitab, Sünnet ve icmâ-i ümmet ile farz-ı muhkemdir*” şeklinde cevap veren Ali Efendi, Cuma namazının farziyyetini inkâr eden kişiye tecdîd-i iman ve nikâh gerektiğini belirterek sözkonusu inkârın küfr sebebi olduğunu gösterir.⁴³⁰ Cuma namazı, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de hükmün deliliyle birlikte zikredildiği tek mesele olarak ayrıca dikkat çeker; döneminde Cuma namazının hükmü ile ilgili ihtilâfların ortaya çıktığı ve Müftî Efendi'nin bu karışıklığı ortadan kaldırmak için kullanabileceği en kesin dile başvurduğu anlaşılmaktadır.⁴³¹ Farziyyeti belirtilen bir diğer mesele hac bahsidir; bu bağlamda üzerine hac farz olan bir kadının kocası kendisiyle gelmek istemediği takdirde güvenilir olan erkek kardeşiyle yola çıkmasına fetva veren Ali Efendi, kocasına bu hususta itiraz hakkı tanımaz. Öte yandan hacca gitmesi farz olduğu halde hastalığı nedeniyle gidemeyen kişinin yerine bir başkasını gönderebileceğini (*ihcâc*), gönderdiği kişinin şartlarına uygun şekilde haccetmesi ile hac farzının kendisinden düşmüş sayılacağını belirtir ki bütün bu meselelerde Çatalcalı Ali Efendi'nin mezhebin genel kabulüne ve yerleşik hükümlerine

Yayınları, 1994, s. 452.

⁴³⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 8, 136.

⁴³¹ Nitekim Çatalcalı Ali Efendi'nin çağdaşlarından Şürûnbülâlî'nin (v. 1659) Cuma günü ve namazıyla ilgili olarak kaleme aldığı ve aralarında Cuma namazının hükmünün de bulunduğu pek çok meseleyi incelediği risalesi bunu teyid etmektedir (Hasan b. Ammar b. Ali eş-Şürûnbülâlî, *Mecmûatü'r-resâil*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1184, vr. 1b-31b).

mutâbık şekilde fetva verdiği görülmektedir.⁴³²

Farz oluşu belirtilen son mesele ise cihada dairdir; kâfirlerin işgaline uğramış müslüman bir beldeyi işgalden kurtarabilecek en yakın müslüman beldeye cihadın farz-ı ayn olacağını özellikle vurgulayan Çatalcalı, bunu yapmaktan kaçınan yahut gevşeklik gösterenlerin karşılaşacağı cezayı şu şekilde dile getirir:

Harbî kefare bilâd-ı müslimînden bir beldeye müstevlî olup belde-i mezbûre kurbünde olan bilâdın ahalisi def'e kâdir olmasalar, kefare-i mezbûreyi def' mümkün olucak bilâd-ı müslimînin cihâda kâdir ahalisi üzerlerine cihâd farz-ı ayn olur mu? *el-Cevâb: Olur; tekâsül ve müsâmahe ederler ise ism-i azîm ile âsimler olup dünyada ta'zir-i şedîde ve ukbâda azâb-ı elîme müstehak olurlar.*⁴³³

Vacib ıstılahının Ali Efendi fetvalarında kullanımı çok daha sınırlıdır; teşrik günlerinde teşrik tekbiri getirmenin yalnızca mukîmlere değil yolculara da vacib olduğunu söyleyen Çatalcalı, ticaret niyeti olmaksızın satın alınan bağ hususunda ise zekâtın vacib olmadığını belirtir.⁴³⁴ Bu iki meseleden ilkinde vacibin terim anlamıyla, ikincisinde ise sözlük anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır, zira zekâtın vacib değil farz hükmünde olduğu açıktır.

B. SÜNNET

Sünnet kavramı Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında iki kez zikredilir; ilki Cuma namazının Kitab, Sünnet ve icma ile farz olduğunun belirtildiği fetva olup Ali Efendi'nin burada Sünnet'i delil manasıyla kullandığı görülür. İkinci örnek ise lafzın doğrudan teklîfi hüküm anlamıyla kullanıldığı tek meseledir; bu fetvasında Çatalcalı şayet yolculuğu emniyet ve sükûn içerisinde geçiyorsa yolcu için sünnet-i müekkede hükmündeki namazları terk etmenin değil, kılmanın daha faziletli olduğunu belirtir.⁴³⁵

⁴³² Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 18, 19; II, 247.

⁴³³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 122.

⁴³⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 9, 11.

⁴³⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 45.

C. MENDUB-MÜSTEHAB-NÂFİLE

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de *mendub* ve *müstehab* ıstılahları hiçbir fetvada yer almaz. *Nâfile* kavramı ise zikredildiği tek fetvada *nafile* namazları (*nevâfil*) ifade etmek üzere kullanılmıştır; buna göre özür sahibi olan bir kimse güneşin tulû'undan sonra abdest aldığı takdirde bu abdest ile öğle namazının vakti çıkana kadar öğle namazı ile kaza namazlarını kılabilirdiği gibi *nafile* namaz da kılabilir. ⁴³⁶

D. MEKRUH

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında *mekruh* ıstılahı, tahrimen ya da tenzihen ayrımı yapılmaksızın mutlak olarak zikredilir ve yalnızca ibadet bahislerindeki birkaç meselede yer alır.

Erkeklerin ipek giysi ile namaz kılması: Literatürde *harîr libâs* olarak anılan ipek kumaşla dikilmiş giysiler giymek bilindiği üzere bizzat Allah Resûlü (sas) tarafından ümmetin kadınlarına serbest bırakılmış, erkeklerine ise yasaklanmıştır. Ne var ki sözkonusu yasaklığın kerâhet yahut tahrîm ifade ettiği hususunda mezhep içinde muhtelif görüşler bulunmaktadır ki bu ihtilâfla ilgili ayrıntılı bilgi ilerleyen sayfalarda verilecektir. Burada Çatalcalı Ali Efendi'nin bu tartışmada kerâheti savunan tarafta yer aldığı belirtilebilir. Öte yandan erkeklerin ipek giyinmiş olarak kıldıkları namazın geçerliliği de fakihler arasında tartışılmış; yasaklığın namazla doğrudan ilgisi bulunmadığı için sözkonusu namazın kerâhetle birlikte caiz olduğu kabul edilmiştir. ⁴³⁷ Çatalcalı Ali Efendi de fetvasını bu doğrultuda vererek *harîr libâs* ile kılınan namazda fesâd bulunmadığını fakat bunun mekruh olduğunu belirtmiştir. ⁴³⁸

Gasbedilmiş arazide namaz kılınması: Tıpkı ipek giysi meselesinde olduğu gibi gasbedilmiş arazide kılınan namaz hususunda da fakihler bu namazın kerâhetle

⁴³⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 2.

⁴³⁷ Ebu'l-Hasen Ali b. Huseyn es-Suğdî, *en-Nütef fi'l-Fetâvâ*, Salâhuddîn en-Nâhî (thk.), C. 1, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984, s. 249; İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî*, V, 340; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, s. 59. Kaynaklarda kerâhetin türü ile ilgili bir açıklama tarafımızca tespit edilememiştir.

⁴³⁸ “*Zeyd harîr libâs ile namaz kılarsa namazı fâsid olur mu? el-Cevâb: Olmaz, lakin mekruhtur.*” (*Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 4.)

birlikte caiz olduğunu söylemişler; kerâhetin türü ile ilgili bir açıklama ise yapmamışlardır.⁴³⁹ Serahsî meseleyi genel bir ilke ile ilişkilendirerek ele alır; buna göre bir yasak yasaklanmış olan şeyin kendisinden farklı bir sebebe dayanıyorsa müfsid sayılmaz, dolayısıyla gasbedilmiş arazide namaz kılmak namazın doğrudan kendisiyle ilgili değil gasb fiiliyle ilgili olduğu için müfsid değildir, kılınan namaz da mekruh olmakla birlikte geçerlidir.⁴⁴⁰ Çatalcalı Ali Efendi'nin de aynı doğrultuda fetva verdiği görülür.⁴⁴¹

Âmânın ve kölenin imamlığı: Hanefî fakihleri imam olması mekruh görülen kişiler arasında görme engelli kimselerle köleleri de saymışlardır. Her ne kadar Allah Resûlü (sas) İbn Ümmü Mektûm ile İtbân adlı âmâ sahâbîlere namaz kıldırma yetkisi verdiği için görme engellinin kıldırıldığı namaz geçerli görülmüş olsa da, namazı kıldırabilecek ehliyetle âmâ olmayan birisi mevcut olduğu takdirde âmânın imametini mekruh addetmişlerdir. Kölenin imamlığı ise mutlak olarak mekruh görülmüş olup Haskefi her ikisinin imamlığını da *tenzîhen mekruh* olarak niteler. Kaynaklarda sözkonusu kerâhetin sebebi olarak âmânın namaza engel necâsetlerden gereği gibi sakınamama, kölenin ise taklîl-i cemâate neden olma ihtimalleri zikredilir.⁴⁴² Çatalcalı Ali Efendi de aynı doğrultuda fetva vermiştir.⁴⁴³

Müslümanın kilise ziyaret etmesi: Bir müslümanın kiliseye girmesi Hanefî fakihlerince mekruh addedilmiş bir husustur. Müslümanın hakkı olmadığı için değil, kiliselerin şeytanlara ait toplanma yeri olarak görülmesine dayandırılan bu yasak hakkında İbn Nüceym zâhir görüşün *tahrîmen mekruh* olduğunu belirtirken, kiliseye sık

⁴³⁹ Suğdî, *en-Nütef fi'l-Fetâvâ*, II, 811; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, s. 59; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddî'l-muhtâr*, I, 381.

⁴⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 88.

⁴⁴¹ “Zeyd Amr'ın mülk menziline gasben alıp içinde sâkin olsa Zeyd Amr'ın rızasız menzîl-i mezbûr içinde namaz kılmak mekruh mudur? *el-Cevâb: Mekruhtur.*” (*Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 4).

⁴⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 40-41; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddî'l-muhtâr*, I, 559-560.

⁴⁴³ “A'mâ olan Zeyd'in imâmeti câiz olur mu? *el-Cevâb: Olur, ammâ ondan evlâ olacak iktidâ etmek mekruhtur*”, “Azadsız kul olan Zeyd'in imâmeti câiz olur mu? *el-Cevâb: Olur, lakin mekruhtur*” (*Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 5).

sık giden bir müslümana tazir cezası uygulanmasına fetva verdiğini de ilave eder.⁴⁴⁴ Filistin'in Beytüllahim kentindeki Doğu Kilisesi hakkında sorulduğu anlaşılan Arapça bir soruda Ali Efendi'den Hz. İsa'nın doğduğu iddia edilerek üzerine kilise inşa edilen ve içerisine heykeller ve resimler konulan yeri bir müslümanın ziyaret etmesi hakkında fetva istenmiş, o ise kiliseye girmenin mutlak olarak mekruh olduğunu belirterek cevap vermiştir.⁴⁴⁵ Bu fetvasıyla Çatalcalı, bulunduğu mevki müslümanlar için ne kadar anlamlı olursa olsun, kilise ziyaretinin mazur görülemez bir amel olduğunun altını çizmiştir.

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de mekruh olarak nitelendirilen yukarıdaki fiillerin yanısıra, yine ibadetler sahasında olup mekruh görülmeyen bazı fiillerle ilgili fetvalar da yer alır. Bu bağlamda Ali Efendi'ye göre kible duvarının arkasında kabristan olan mescitte namaz kılmak, ikindi namazının farzından sonra kaza namazı kılmak ve oruçluyken yüzüne gül suyu sürüp çiçek koklamak mekruh değildir.⁴⁴⁶

E. HARAM

Ef'âl-i mükellefin ile ilgili diğer kavramlara nisbetle *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de *haram* ıstılahına çokça tesadüf edilmekle birlikte, bu lafzın kullanıldığı bağlamların büyük oranda kadınlarla ilgili oluşu dikkat çeker. Dokunma, öpme yahut cinsel ilişkide bulunma yoluyla bir kadınla ilişki kuran kişiye cinsel ilişkide bulunması haram olan diğer kadınlar, kişinin "*Helâlim haram olsun*" ya da "*Bana haram ol*" dediği eşi ile evliliğinin devamı ve "*Kızım gibidir*" dediği cariyesiyle birlikteliğinin haram olup olmayışı bu meselelerdendir.⁴⁴⁷ Bu durumun tek istisnası vişne likörü hakkındaki fetva olup Ali Efendi İmam Muhammed'e göre bu içeceğin haram olduğunu ve günümüzde

⁴⁴⁴ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, VII, 364; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr*, I, 380.

⁴⁴⁵ في موضع بقرية زعم النصارى انه ولد فيه عيسى عليه و على نبينا افضل الصلاة و السلام و بنو عليه كنيسة و جعلوا فيه صورا و تماثيل و لم يثبت ولادة عيسى عليه السلام في ذلك الموضع برواية صحيحة فهل يجوز للمسلم دخول تلك الكنيسة للزيارة ام لا ؟ اجاب : الدخول في الكنيسة مكروه. (*Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 185).

⁴⁴⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 4, 17.

⁴⁴⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 25, 26, 51, 56, 60, 61, 96, 107.

de fetvanın buna göre verilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁴⁴⁸

F. HELÂL-CAİZ-MÜBAH

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında en geniş kullanım sahasına sahip teklîfi hüküm ıstılahlarının ibâha ifade eden *helâl* ve *câiz* lafızları olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kişinin evlenmesi/cinsel ilişkide bulunması helâl olan ve olmayan kadınlar⁴⁴⁹, tüketilmesi helâl olan ve olmayan yiyecek-içecekler⁴⁵⁰, bir kimseye kullanması helâl olan ve olmayan para⁴⁵¹ ile ilgili fetvalar burada zikredilebilir. Öte yandan *helâl* lafzı tekfir meselesiyle de doğrudan ilgilidir; Ali Efendi sarhoş bir kimsenin akli başında değilken içkinin helâl olduğunu söylemesini tekfir sebebi saymazken akli başındayken söyleyen kişiye tecdîd-i iman ve nikâh gerektiğine fetva verir.⁴⁵² Ali Efendi'ye göre zinanın helâl olduğunu söylemek de tekfir sebebidir; ancak ihtilâflı bir mesele olduğu için “*Erkeğin ipek giymesi helâldir*” diyen kişinin dinden çıkmış sayılmayacağını belirtir.⁴⁵³

Caiz kavramı ise -“mümkün” anlamı ile kullanıldığı birkaç örnek bir yana bırakılırsa⁴⁵⁴- gerek ibadetler gerekse muâmelât sahasında sayılamayacak kadar çok fetvada zikredilir. Oruç tutmasında mahzur olan hastanın iftar etmesi, hastalığı nedeniyle hacca gidemeyen kişinin yerine bir başkasını göndermesi, kocası zengin olan fakir kadına zekât verilmesi, cenâbet halinde zikir ve tesbih çekilip salâvat getirilmesi, kendisi fakir olup küçük çocuğunun malı olan kimsenin o maldan kendi ihtiyaçları için makul ölçüde harcama yapması, zulüm ve yağma gibi yollarla yeryüzünde fesad çıkaran bozguncuların katledilmeleri Ali Efendi tarafından caiz olduğu belirtilen fiillerdendir.⁴⁵⁵

⁴⁴⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 185.

⁴⁴⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 26, 37, 69, 101, 123.

⁴⁵⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 184, 185.

⁴⁵¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 19, 249.

⁴⁵² Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 136.

⁴⁵³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 136, 137.

⁴⁵⁴ “*Zeyd vasisi olduğu sağırın yeri dahi mülk menziline müsevviğ-i şer’î yok iken “Câiz ki harîk vâki’ olup muhterik ola!” deyu bey’e kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.*” (Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 230. Diğer örnekler için bak: I, 189; II, 7, 177, 194, 197, 224, 225, 257).

⁴⁵⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 2, 12, 17, 19, 92, 121, 128 vd.

Caiz ıstılahı evlenilmesi serbest olan ve olmayan kadınlar bağlamında nikâh bahsinde de sıklıkla kullanılır.⁴⁵⁶ İmam olması caiz olan ve olmayan kişiler⁴⁵⁷, bir kadına mahrem olup görülmesi caiz olan ve olmayan erkekler⁴⁵⁸, vakıfta caiz olan ve olmayan işlemler⁴⁵⁹, alım-satımın caiz olduğu ve olmadığı durumlar⁴⁶⁰, kadılık / naiblik yapması caiz olan ve olmayan kişiler⁴⁶¹, dinlenilmesi caiz olan ve olmayan davalar⁴⁶², sulhun caiz olduğu ve olmadığı durumlar⁴⁶³ ıstılahın kullanıldığı diğer meselelerdendir.

Fıkıh terminolojisinde serbestliği ifade eden asıl kavramlar olan *ibâha* ve *mübah* lafızlarının kullanımı ise oldukça sınırlıdır. Zikredildiği tek fetvada *mübah* kavramı hiçkimsenin mülkü olmayıp kamunun istifade etmesi için serbest bırakılmış bir dağ ifade etmek üzere kullanılmıştır (*cebel-i mübâh*).⁴⁶⁴ *İbâha* lafzının kullanımı da benzer doğrultuda olup kişinin kendisine ait bir maldan başkasının istifade etmesine izin vermesi/serbest bırakması bu lafızla ifade edilmiştir; sözkonusu izin kişinin pişirdiği yemek ile ilgili olabildiği gibi sahip olduğu bağ-bahçe ya da tarım ürünleri ile ilgili de olabilir.⁴⁶⁵

Hind şu kadar buğdayını zevci Zeyd'e ibâha ve ihlâl edip Zeyd dahi ekl eylese, Hind nâdime olup buğdayı Zeyd'e tazmine kâdire olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*⁴⁶⁶

Ali Efendi fetvalarında serbestlik ifade eden bir diğer ıstılah ise *meşrû* lafzı olup bu lafzın, katl cezası verilen kişilere bu cezanın hukuka uygun olarak verildiğini ve sözkonusu kişilerin öldürülmeyi hak ettiğini vurgulamak için özellikle tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Ramazan günü özürsüz bir şekilde kasten oruç yiyen,

⁴⁵⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 20, 26, 27, 28, 29, 49, 50, 53, 60, 63, 69, 70, 74, 76, 77, 96 vd.

⁴⁵⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 5.

⁴⁵⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 186.

⁴⁵⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 139, 153, 163, 181, 198; II, 125.

⁴⁶⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 207, 229.

⁴⁶¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 273, 274.

⁴⁶² Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 277.

⁴⁶³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 82.

⁴⁶⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 188.

⁴⁶⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 94, 143, 217, 224, 225; II, 107, 210.

⁴⁶⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 107.

livâta suçunu adet edinmiş olan ve zulüm yoluyla insanların malını gasb ederek sâi bi'l-fesâd vasfına sahip olan kimselerin öldürülmeleri Ali Efendi'ye göre meşrudur; bu hususta herhangi bir şüphe yoktur.⁴⁶⁷

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de ef'âl-i mükellefine dair ıstılahların kullanımı ile ilgili olarak buraya kadar anlatılanlardan, teklîfi hüküm ifade eden lafızların Ali Efendi tarafından oldukça az kullanıldığı ve meselelerin daha ziyade *caiz olup olmama* bağlamında cevaplandırıldığı sonucu çıkmaktadır. Her ne kadar bireylerin doğrudan fiillerini ilgilendirdiği için vacib, mekruh, müstehab, sünnet gibi hükümlerin fetvalarda daha çok yer alması beklense de pek çok fetva mecmuasında olduğu gibi *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de de vâkıa böyle olmamış; fetva dili büyük oranda “*yapmağa / yapmamağa kâdir olur mu?*” şeklinde yerleşmiş ve fiilin doğrudan hükmünden ziyade mükellefin o fiili işlemeye hakkının olup olmadığı sorgulanmıştır. Bunda toplumu ideal düzene kavuşturmaktan çok, mükellefleri olabildiğince helâl daire içerisinde tutma anlayışı etkili olmuş olabileceği gibi, bireylerin her fiiline bir teklîfi hüküm iliştiirmenin insanları fetvadan soğutma ve uzaklaştırma tehlikesine yol açabileceği de düşünülmüş olabilir. Öte yandan insanların zihninde mekruhlara karşı laubalilik, sünnet ve vaciblere karşı ise itinasızlık uyandırmama düşüncesinin etkili olduğu da söylenebilir.

III. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE FIKHÎ KAVRAMLARLA İLGİLİ İZAHLAR

Çatalcalı Ali Efendi'ye kimi zaman bazı fikhî kavramların mahiyet ve kapsamı hakkında sorular sorulmuş, o da sözkonusu kavramlarla ilgili teorik bilgiyi paylaşmıştır. Bunu yaparken Ali Efendi'nin muhtelif görüşleri sıralayıp uzun izahlar yapmaktan ziyade, sahih kabul ettiği bilgiyi en yalın haliyle müsteftîlere bildirmesi dikkat çeker. Bu başlık altında Ali Efendi'nin çeşitli fikhî kavramlarla ilgili açıklamaları ele alınarak literatürde yer alan teorik bilgilerle örtüşüp örtüşmediği tespit edilmeye çalışılacaktır.

⁴⁶⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 16, 111, 121.

A. BÜLÜĞ

*Üreme organlarının fizyolojik açıdan gelişmesiyle çocukluk çağıının sona ermesi ve ergenlik çağıına ulaşılması*⁴⁶⁸ anlamına gelen bülüğ ile kişi artık şer‘î açıdan mükellef kabul edildiği için bülüğün mevcudiyetinin doğru tespit edilmesi büyük önem arz etmektedir. Fakihler bir çocuğu bülüğe ulaşmış kabul edebilmek için birtakım fiziksel belirtilere itibar ederler; buna göre erkek çocukta ihtilâm, inzâl ya da gebe bırakma, kız çocukta ise hayız veya gebe kalma meydana gelmişse o çocuk bâliğ olmuş sayılır. Çocuk büyüdüğü halde bu fiziksel belirtilerden hiçbirisi meydana gelmemişse fukahâ yaşa itibar etmiş, ancak bülüğün sınırı olarak hangi yaşın kabul edileceği hususunda ihtilâf vâki olmuştur. Ebu Hanife kız çocuk için 17, erkek çocuk için ise 18 yaşı bülüğ sınırı kabul eder ki *el-İhtiyâr* müellifi ihtiyaten bu görüşün esas alınması gerektiğini belirtir.⁴⁶⁹ Buna mukabil Ebu Yusuf ve İmam Muhammed her iki cins için de 15 yaşını tamamlamış olmanın bülüğ için yeterli olduğunu söylemiş; mezhepte yerleşen ve fetvaya esas alınan görüş de bu olmuştur. Bülüğün asgarî yaşı ise kızlar için 9, erkekler için 12 olarak kabul edilmiştir.⁴⁷⁰

Fetâvâ-yı Ali Efendi’de bülüğ ile ilgili olarak zikredilen fetvalarda mezhepte tercih edilerek fetvaya esas alınan görüşün aynen benimsendiği görülmektedir; nitekim Ali Efendi gerek kız gerekse erkek çocuklar için azami bülüğ yaşının 15 olduğunu belirtmiş, 9 yaşında olup vücudu bülüğe müsait bulunan kız çocuğunun bâliğ olduğuna dair ikrarını muteber görmüş, buna mukabil 10 yaşındaki erkek çocuğun ihtilâm yoluyla bülüğe ulaştığına dair iddiasını ise kabul etmemiştir.⁴⁷¹

B. GABN-I FÂHİŞ

Bey‘ akdinde satılan malla fiyatı arasında değer yönünden mevcut olan

⁴⁶⁸ Erdoğan, “Bülüğ”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 63.

⁴⁶⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 95.

⁴⁷⁰ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, X, 93-94; Mevkûfâtî, *Mültekâ Tercümesi*, Ahmed Davudoğlu (sdl.), C.3, İstanbul: Saadet yayınevi, ty, s. 417; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi’l-muhtâr*, VI, 153-154.

⁴⁷¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 155. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’de de bülüğ çağıının başlangıcı olarak kızlar için 9, erkekler için 12 yaş; bülüğün üst sınırı olarak ise her iki cins için 15 yaş kabul edilmiştir (md. 986).

*farklılık ve dengesizlik*⁴⁷² anlamına gelen gabn Hanefî fukahası tarafından gabn-ı yesîr ve gabn-ı fâhiş olarak iki kısımda ele alınmıştır. Buna göre kaçınılması mümkün olmayan basit ve önemsiz farklılıklar *gabn-ı yesîr* olarak değerlendirilirken kaçınılması mümkün -hatta gerekli- olan ve normalüstü kabul edilen farklılıklara *gabn-ı fâhiş* adı verilmiş ve bir malı bu nevi bir fiyat farklılığı ile satmak alıcıyı aldatmak anlamına geldiği için akdin sıhhatine engel görülmüştür. Bir bey‘ akdinde mevcut olan gabnın neye göre fâhiş ya da yesîr sayılacağı, diğer bir ifadeyle gabn-ı fâhişin ölçüsü ise fakihler arasında ihtilâf konusu olmuştur. İmam Muhammed bu hususta net bir ölçü zikretmezken Belh âlimlerinden olup İmam Mâtürîdî’nin hocaları arasında bulunan Nusayr b. Yahya⁴⁷³ gabn-ı fâhişin malın türüne göre belirlenmesi gerektiğini ileri sürmüş; taşınır mallarda yirmide bir, hayvanlarda onda bir, gayr-ı menkûl akârlarda ise beşte birden fazla olan fiyat farklılığını gabn-ı fâhiş olarak belirlemiştir. *el-İhtiyâr* müellifi Mevsilî de bu görüştedir. Hucendî her türlü malda gabn-ı fâhiş yirmide bir kabul eder.⁴⁷⁴ İbn Nüceym tarafından *gabn-ı fâhişin en sahih tarifî* olarak nitelenen, İbn Âbidîn’in ise *gabn-ı fâhişin en meşhur tefsiri* olarak kabul ettiği görüş ise meselenin bilirkişilere havale edilmesini öngörür. Buna göre gabn-ı fâhiş, bilirkişiler tarafından her beldenin kendi örfüne göre belirlenen alt ve üst sınırlardır; bir mal sözkonusu sınırların dışında bir fiyata satılmışsa gabn-ı fâhiş gerçekleşmiş sayılır.⁴⁷⁵

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi’nin aşağıdaki fetvasında onun bu meselede Nusayr b. Yahya’nın görüşünü tercih ederek gayr-ı menkûl mallarda gabn-ı fâhişin beşte bir olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır:

Akarda gabn-ı fâhiş ne miktardır? *el-Cevâb: Onluk on ikiye verilmek, on ikilik ona alınmak gabn-ı fâhiştir.*⁴⁷⁶

Her ne kadar İbn Âbidîn gibi bazı fakihlerce gabn-ı fâhiş meselesinde

⁴⁷² Ali Bardakoğlu, “Gabn”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 270.

⁴⁷³ Özel, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, s. 38.

⁴⁷⁴ İbn Mâze, **el-Muhîtu’l-burhânî**, I, 138; Mevsilî, **el-İhtiyâr**, II, 161; Haddâd, **el-Cevheratü’n-neyyira**, I, 395-396.

⁴⁷⁵ İbn Nüceym, **el-Bahru’r-râik**, VII, 287-288; İbn Âbidîn, **Hâşiyetü Reddî’l-muhtâr**, V, 59.

⁴⁷⁶ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 222.

bilirkişilere havale etmek en doğru yol olarak kabul edilmiş olsa da Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’de Çatalcalı’nın da benimsediği Nusayr b. Yahya görüşünün kanunlaştırılması dikkat çeker.⁴⁷⁷ Bu görüşün esas alınmasının nedeni; meseleyi her bölgenin kendi örfüne bırakmanın yol açacağı karışıklığı önleme ve ülke çapında hukukî birliği ve istikrarı sağlama gayesi olabilir.

C. MEHR-İ MİSL

Bir kadının nikâh akdi ile almaya hak kazandığı maddi karşılık anlamına gelen mehir nikâh anında belirlenip belirlenmeyişine göre iki kısımda mütalaa edilmiş; tarafların belirleyerek az ya da çok üzerinde anlaştıkları mehir *mehr-i müsemma* olarak isimlendirilirken akit esnasında mehrin zikredilmemesi halinde *mehr-i misil* gerektiği kabul edilmiştir.⁴⁷⁸ Mehr-i mislin neye göre belirleneceği hususunda Hanefî fukahâsının neredeyse hemfikir olduğu görülmektedir; onlara göre bir kadının mehr-i misli tespit edilirken baba tarafındaki akrabalarından (kişinin kızkardeşi, halası, amca kızı vb.) olup yaş, güzellik, mal, akıl, din, yaşadığı belde ve bekâret hususlarında kendisine denk olan kadınların mehirlerine bakılır; anne tarafındaki kadın akrabalarına bakılmaz. Baba tarafından kabilesinde kendisine denk bir kadın bulunmadığı takdirde yine anne tarafına itibar edilmez; kendi yaşadığı bölgedeki yabancılardan olup kendisine denk olan kadınların mehirlerine göre mehr-i misli tespit edilir.⁴⁷⁹

Bu husus Çatalcalı Ali Efendi’ye sorulduğunda onun fukahânın üzerinde neredeyse ittifak ettiği görüşü fetvasında aynen zikrettiği görülmektedir:

Hind’in mehr-i misli bilinmek lâzım oldukda ne ile ma’lûm olur? *el-Cevâb:*

Babası cânibinden olan nisâyâ kıyas ile ma’lûm olur.

⁴⁷⁷ “*Gabn-ı fâhiş uruzda nisf-ı uşur ve hayvanatda uşur ve akarda hums mikdarı veya daha ziyade aldanmakdır.*” (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 165).

⁴⁷⁸ Erdoğan, “Mehr”, “Mehr-i misil”, “Mehr-i müsemma”, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 356-357.

⁴⁷⁹ Özcendî, **Fetâvâ Kâdîhân**, I, 335; Merğînânî, **el-Hidâye**, III, 350-351; İbn Mâze, **el-Muhîtu’l-burhânî**, III, 84. Her ne kadar Kâdîhân İbn Ebî Leyla’dan mehr-i mislin tespiti hususunda anne tarafından kadınlara da itibar edilebileceği şeklinde bir rivayet nakletse de bu görüşün mezhepte kabul görmediği anlaşılmaktadır.

Hind'in mehr-i misli bilinmek lâzım olup lakin babası cânibinden nisvândan kimesnesi olmasa, Hind'in mehr-i misli kime kıyas ile ma'lûm olur? *el-Cevâb: Ecânibden Hind'e mümâsile olan nisâyâ kıyas ile ma'lûm olur.* ⁴⁸⁰

D. MUHADDERE

Davalarda taraflardan birinin mahkemeye bizzat gitmeyip vekil göndermesi meselesi fakihlerce diğer tarafın rızası ile birlikte değerlendirilmiş; şayet hasmının rızası varsa kişinin vekil gönderebileceği kabul edilmiştir. Rızası yoksa Ebu Hanife tevkil işlemini ancak müvekkilin mahkemeye gelemeyecek kadar hasta ya da şer'an yolcu sayılacak uzaklıkta bulunması halinde mümkün görürken Ebu Yusuf ve İmam Muhammed böyle bir sınırlama yapmayarak tevkili her durumda caiz kabul etmiş, fakat mezhepte Ebu Hanife'nin kavli zâhiru'r-rivâye görüş olarak yerleşmiştir. Ebu Hanife'nin bu görüşünde erkek-kadın ya da dul-bekâr ayrımı bulunmamakla birlikte müteahhirûn Hanefi fukahasının bu hususta istihsana giderek *muhaddere* kadını hastaya kıyas ettiği ve hasmın rızası bulunmasa da vekil tayin edebileceği görüşünü benimsedikleri görülür. Kaynaklarda “(toplum içinde) görünür olmak, erkeklerin arasına karışmak ve hüküm meclisine gelmek âdeti olmayan kadın” şeklinde tarif edilen muhadderenin mahkemeye gitmesi bazı fakihler tarafından faydasız görülürken bazı fakihler kendisi gitmeyip vekil tayin etmesini caizden de öte gerekli görmüşlerdir; zira mahkemeye geldiğinde hayâsından dolayı nutku tutulup konuşamayacak olan sözkonusu kadının delillerini anlatması mümkün olmayacak, bu da hakkının zâyi olmasına yol açacaktır; bu nedenle mutlaka vekil göndermelidir. Buna mukabil erkeklerin arasına karışma ve toplum hayatına katılma noktasında sıkıntı yaşamayan kadın muhaddere olmadığı için erkek gibi değerlendirilmiş, hasmın rızası yoksa vekil tayin edemeyeceği belirtilmiştir. ⁴⁸¹

Çatalcalı Ali Efendi'nin muhaddere kadınla ilgili olarak yaptığı izahların literatürde nakledilenlerle birebir örtüştüğü görülür:

Ricâle burûz ve mahkemeye huzûru âdeti olan Hind muhaddere midir? *el-*

⁴⁸⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 38.

⁴⁸¹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, VII, 432; İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî*, VIII, 41; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, I, 384; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, VII, 243.

*Cevâb: Değildir.*⁴⁸²

Bu fetvasından hareketle Ali Efendi'ye göre erkeklerin önüne çıkmak ve mahkemeye gitmek âdeti olmayan kadın muhaddere olmaktadır. Şayet bir kadın muhaddere olup mahkemeye vekil göndermişse hasmının buna itiraz etmeye hakkı yoktur. Buna mukabil muhaddere olmadığı halde sırf hasmına zarar vermek kastıyla yerine vekil gönderen kadına hasmı itiraz edebilir ve onun mahkemeye bizzat gelmesini talep edebilir.⁴⁸³

E. MÜDDET-İ HAML

Boşanmış kadının bekleyeceği iddet süresi, ödenecek nafaka miktarı ve doğacak çocuğun nesebinin sabit olması gibi pek çok ayrıntıyı ilgilendirdiği için hamileliğin asgarî ve azamî sürelerinin belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Hamileliğin asgarî müddetinin altı ay olduğu hususunda mezhepler arasında ihtilâf bulunmazken⁴⁸⁴, azami süresi hakkında üç yıl, dört yıl hatta yedi yıl gibi muhtelif görüşler ileri sürülmüştür.⁴⁸⁵ Hanefî fukahâsı ise bu hususta Hz. Âişe'den mevkûf olarak gelen “Çocuk annesinin karnında iki yıldan fazla kalamaz”⁴⁸⁶ rivayetini esas alarak hamileliğin azami süresini iki yıl kabul etmiş⁴⁸⁷; Çatalcalı Ali Efendi de kendisine sorulduğunda aynı doğrultuda cevap vermiştir.

⁴⁸² **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 2.

⁴⁸³ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, II, 2.

⁴⁸⁴ Hamileliğin asgarî süresi olan altı ay, fakihler tarafından “Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer” (Ahkâf 46/15) ile “Onun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur” (Lokmân 31/14) ayetleri arasındaki farktan hareketle tespit edilmiştir.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-kadîr**, IV, 325; Mevkûfâtî, **Mültekâ Tercümesi**, II, 267.

⁴⁸⁶ Kâsânî'nin hadis değil de mezhepte esas alınan bir ilke olarak eserinin muhtelif yerlerinde zikrettiği bu söz (**Bedâiü's-sanâi'**, IV, 485, 487, 490 vd.) Merğînânî tarafından Hz. Âişe'ye nisbet edilmiş, *Hidâye* şârihleri ise doğrudan miktar belirtmesi nedeniyle Hz. Âişe'nin bunu kendi kendine söylemiş olamayacağını ve mutlaka Allah Resûlü'nden duymuş olması gerektiğini vurgulayarak bu sözü mevkûf hadis olarak değerlendirmişlerdir (Merğînânî, **el-Hidâye**, IV, 325).

⁴⁸⁷ Merğînânî, **el-Hidâye**, IV, 325; Mevsilî, **el-İhtiyâr**, III, 179; Haddâd, **el-Cevheratü'n-neyyira**, II, 105.

F. SEFER

Dört rekâtlık farz namazları iki rekât kılma ve Ramazan orucunu tutmamanın yanısıra mest üzerine mesh süresinin uzaması, Cuma ve bayram namazları ile kurban kesme yükümlülüğünün düşmesi ve kadının mahremsiz çıkmasının yasaklanmış olması gibi hüküm değişikliklerini beraberinde getiren yolculuk (*sefer*) halinin ne olduğu hususu gerek mezhepler arasında, gerekse Hanefi fukahası içinde tartışılmış bir konudur. Bu bağlamda şer'î sefer müddetinin iki gün yürüyerek ulaşılan mesafe olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi bir gün bir gecelik ya da her mili üç fersahtan kırk altı millik mesafe olduğunu benimseyenler de olmuştur. *Tuhfetü'l-fukahâ* müellifi sözkonusu görüşleri sıraladıktan sonra Hanefi mezhebindeki zâhiru'r-rivaye görüşün deve gidişi yahut insan yürüyüşü ile üç gün üç gecelik mesafe olduğunu söyler.⁴⁸⁹ Onu takip eden Şürûnbülâlî de istirahatlerle birlikte vasat bir seyirle senenin en kısa günlerine göre üç gün üç gecelik mesafeyi *şer'î sefer* olarak tanımlayıp vasat seyrin deve gidişi ya da insan yürüyüşü olduğunu belirtir.⁴⁹⁰ Çatalcalı Ali Efendi'nin sefer tanımını yaparken mezhebin zâhiru'r-rivâye görüşünü neredeyse aynı ifadelerle aktardığı görülmektedir:

Bir beldeden bir kasabaya aksar-ı eyyâmda seyr-i vasat ile üç günde varılır olsa, kasaba-i mezbûre ol beldeye mesâfe-i sefer baîde addolunur mu? *el-Cevâb: Olunur.*⁴⁹¹

G. TEVÂTÜR

Bir haberin hangi şartlarda mütevâtir kabul edileceği, dolayısıyla hangi haberlerin kesin bilgi sayılıp hangilerinin sayılmayacağı meselesi esasen fıkıh usûlünün bir konusu olup bu ilme dair eserlerin haber çeşitlerini inceleyen bölümlerinde ele alınır.

⁴⁸⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 78.

⁴⁸⁹ Alâüddin es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukaha*, C. 1, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1984, s. 147-148. Benzer ifadeler için bak: Meydânî, *el-Lübab fi şerhi'l-Kitab*, I, 110

⁴⁹⁰ Hasan b. Ammâr b. Ali eş-Şürûnbülâlî, *Merâki'l-felâh bi-İmdâdi'l-Fettâh Şerhu Nûru'l-izâh*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004, s. 162.

⁴⁹¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 9.

Hanefî usûlcülerinden Serahsî; sayılarının çokluğu ve ikamet ettikleri bölgelerin farklılığı gibi sebeplerle yalan üzerinde birleşmeleri tahayyül edilemez bir topluluk tarafından nakledilen ve her nesilde bu özelliğe sahip topluluklar tarafından nakledilerek Peygamberimiz (sas)’e kadar ulaşan rivayeti mütevatir haber kabul eder.⁴⁹² Bir başka Hanefî usûlcüsü Buhârî ise Pezdevî’nin usûl eserine yazdığı şerhte tevâtür hâsıl olmasının şartlarını sıralarken Serahsî’nin belirttiklerine ilaveten, haberi nakleden kişilerin haber verdikleri hususu akıl gibi başka delillere dayalı olarak değil, bizatihi hissî olarak bilmeleri gerektiğinin altını çizer. Buhârî ayrıca tevâtür hâsıl olması için haberi nakleden en az kaç kişi bulunması gerektiğiyle ilgili görüşleri sıralar; muhtelif gerekçelere binaen ileri sürülen 5, 12, 40 ya da 70 kişi gibi görüşleri fasid akıl yürütmeler olarak değerlendirip sahih olan görüşe göre mütevatir haberin özel bir sayıyla kayıtlı olmadığını vurgular.⁴⁹³

Tevâtür konusu *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de fıkıh usûlündeki mütevatir hadisten farklı olarak kadîm uygulamanın tespiti bağlamında ele alınır. Söz konusu meseleye göre eskiden beri hâss statüsüne sahip addedilmiş ve bu statüye göre amel edilegelmiş bir arazi hakkında bir başkasının kadîm uygulamaya ve mütevatir sayılan kesin bilgiye aykırı delil ihdas ederek mülkiyet davası gütmesi kabul edilemez. Ali Efendi bu meselede kesin bilginin yani tevâtürün nasıl tespit edileceği hususunda ise literatürdeki mütevatir tanımından hareketle cevap verir ve tevâtürün yalan üzerinde birleşmeleri tahayyül edilemeyecek bir topluluğun haber vermesiyle sabit olacağını belirtir. Öte yandan Ali Efendi’nin bu hususta herhangi bir sayı vermeyişi, mezhepte sahih olan kavli esas aldığını göstermektedir:

Bir hâssın arazisinden olmak üzere kadîmden zabt ve tasarruf olunup öyle olduğu meşhur ve mütevatir olan arazi için kurbunda tımarı olan Amr “Tımarım arazisindendir” deyu dava ve meşhur ve mütevatirin hilâfına ikâmet-i beyyine eylese mesmûa ve makbûle olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*

Bu surette tevâtür ne ile hâsıl olur? *el-Cevâb: Kizb üzerine ittifâkları*

⁴⁹² Ebubekir Ahmed b. Ebu Sehl es-Serahsî, **Usûlû’s-Serahsî**, Ebu’l-vefâ Efgânî (thk.), C. 1, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1993, s. 282-283.

⁴⁹³ Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî, **Keşfu’l-esrâr an Usûli Fahri’l-İslâm el-Pezdevî**, C. 2, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1997, s. 522-523.

Çatalcalı Ali Efendi'nin fikhî kavramlarla ilgili izahları Hanefî fıkıh metinleriyle mukayese edilerek incelendiğinde onun büyük oranda mezhepte yerleşmiş ve müftâ-bih addedilmiş görüşleri müsteftîlere sunduğu, bunu yaparken de uzun ve ayrıntılı izahlardan ziyade en net ve sade bir dil tercih ettiği görülmektedir.

IV. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE BAZI TARTIŞMALI İLMÎ MESELELERE DAİR FETVALAR

Fetva mecmuaları pek çok tartışmalı güncel fikhî meseleye dair hükümler ihtiva etmesi bakımından fıkıh tarihinin kıymetli kaynaklarından birisidir. Fetvalar ait oldukları dönemin hukuk sahasındaki gündemini ortaya koyduğu gibi, fakihlerin yeni fikhî meseleler karşısındaki tavırlarını da net bir şekilde görebilmemizi sağlar. Bu bağlamda kendilerinden önce cereyan etmiş veya henüz yaşanmakta olan tartışmalı meseleler hakkında verdikleri fetvaları belirlemek, fukahanın fıkıh düşüncesini ortaya koyabilmek adına önem arz etmektedir. Bu başlık altında Çatalcalı Ali Efendi'nin bu mahiyetteki fetvaları ele alınmıştır. Bunun için öncelikle XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı fakihlerinin telif ettikleri risaleler taranarak bazı ihtilâflı meseleler belirlenmiş ve Çatalcalı Ali Efendi'nin bu meselelerle ilgili fetvalarına yer verilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

A. İTİKÂDÎ MESELELER

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden Çatalcalı Ali Efendi'nin şeyhülislamlık yaptığı zamana kadar inançla ilgili pek çok husus tartışılmıştır: Hızır (a.s)'ın hayatta olup olmadığı, Hz. Peygamber (sas)'ın anne-babasının iman üzere ölüp ölmediği, Muhyiddin b. Arabî'nin tekfir edilip edilemeyeceği, Firavun'un imanının kabul edilip edilmediği ve ayrıca kaza-kaderin mahiyeti gibi hususlar sözkonusu tartışmalı meselelerden olup her biriyle ilgili çeşitli risaleler kaleme alınmıştır. Ne var ki *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de bu meseleler herhangi bir şekilde yer almaz; bu sahada zikredilebilecek

⁴⁹⁴ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 302.

tek müstakil mesele müşriklerin ölen çocuklarının (*etfâl-i müşrikîn*) ahiretteki durumu olarak gözükmektedir ki Ali Efendi'nin bu mesele hakkındaki fetvası daha önce ele alınmıştır. Bunun dışında itikâdı ilgilendiren bütün fetvalar, kişinin imanına halel getirdiği için iman tazelemeyi (*tecdîd-i iman*) gerektiren ya da bunun da ötesinde imanını tamamen ortadan kaldırdığı için katledilmesini meşru kılan söz ve fiillerle ilgilidir.

1. Tecdîd-i İman ve Nikâh Gerektiren Hususlar

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında tecdîd-i iman gerektiren hususların kişinin davranışlarından ziyade söylediği sözlerle ilgili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bir kimsenin yemin ederken “*Filan fiili işlersem sebb-i nebî etmişlerden olayım / Hazret-i Resûl'e lânet etmişlerden olayım / Allah'a iki demişlerden olayım / Kâbe'ye taş atmışlardan olayım / Ümmet-i Muhammed'den olmayayım*” gibi ifadeler kullanması ve kâfir olma itikadıyla yemin ettiği fiili işlemesi halinde tecdîd-i iman gerekir.⁴⁹⁵ Ayrıca kişinin kendisi hakkında “*İmanım yok / Ben Allah'ı bilmem / Kâfir idim*” gibi küfür ikrarında bulunması⁴⁹⁶; bir kimseye din ve imanı, namazı, orucu, bayramı, okuduğu Kur'an-ı Kerim, gittiği cami üzerinden ağır hakaretler etmesi⁴⁹⁷ yine tecdîd-i iman gerektirir. Son olarak hukuk sisteminin başı olan şeyhülislam tarafından verilen fetvayı kişinin tanımaması, şeriat hakkında hafife alma ve tahkîr içeren sözler söylemesi, şeriatı tanımadığını / kabul etmediğini ifade etmesi, şeriatın hükmüne razı olmaması, içki ve zinanın haramlığı ile Cuma namazının farziyeti gibi İslam'ın kesin hükümlerini inkâr etmesi⁴⁹⁸ de iman tazelemeyi gerektiren sözlerdendir.

İman tazelemeyi gerektiren fiillere gelince; bir müslümanın başkalarını eğlendirmek maksadıyla başına gayrı müslimlerin kullandığı başlıklardan takması, yine gayrimüslimlerin düğününe giderek onlarla el ele tutuşup ayinlerindeki gibi dans etmesi, öte yandan irtidad ettiğini bildiği bir kimsenin bu durumuna razı olması ve tekrar İslam'a dönmesini teklif etmeksizin onu yanında çalıştırması ise Ali Efendi'nin

⁴⁹⁵ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 107-108.

⁴⁹⁶ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 135.

⁴⁹⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 136.

⁴⁹⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 133, 134, 136, 137.

tecdîd-i iman fetvası verdiği fiiller arasında yer alır.⁴⁹⁹

2. Katl Cezası Gerektiren İtikâdî Söz ve Fiiller

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de eşkıyalık, zimmet ahdini bozma ve kasten adam öldürme gibi suçlar karşılığında verilen ölüm cezası fetvalarından ayrı olarak, itikâdî sebeplerle katl fetvası verilen meseleler de bulunmaktadır. Bunlar arasında müslüman olduğu halde dininden dönen kişi anlamına gelen mürted ile ilgili fetvalar ilk sırada yer alır ki *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de bu kimselerle ilgili müstakil bir bahis yer almaktadır. Mürtedle ilgili temel hükmü Ali Efendi şu şekilde belirtir:

Zeyd-i müslim el-iyâzü billâh mürted olsa Zeyd'e ne lâzım olur? *el-Cevâb:*
İslâm arz olunup şübhesi keşf olunur. İstimhâl ederse üç gün habs olunur.
*İslâm'a gelirse fe-bihâ ve illâ katl olunur.*⁵⁰⁰

Öte yandan Ali Efendi'ye göre Allah Resûlü'ne (sas) söven bir Müslümanın derhal öldürülmesi gerekir. Ayrıca İslam devletinde zimmîler inanç özgürlüğüne sahip olmakla birlikte peygamberlere ya da Hz. Peygamber (sas)'e sövmeyi âdet edinmiş zimmînin kanı helâl olup onun da öldürülmesi gerekir. Peygamberlik makamına ihtiramsızlığın bu şekilde ağır bir müeyyide ile cezalandırılmasına ilave olarak Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e söven bir müslümanın da derhal öldürülmesi gerektiği fetvası vardır. Bu ise Kızılbaşlar hakkındaki Osmanî şeyhülislam fetvalarının bir devamı ve ehl-i sünnet anlayışı çerçevesinde ashab-ı kirâma bakışın korunması olarak okunabilir.⁵⁰¹ Çatalcalı'nın dini ve ilmi tahfif niyeti taşıyarak “*Vezir olursam vallahi en düşüğünden en yükseğine cümle ulemâyı katlederim*” diye ahdeden Müslümanın katledilmesine yönelik fetvası da peygamber varisi âlimlerin konumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca itikâdî veyahut fikhî meselelerdeki kat'î hükümleri kavlen veya fiilen inkâr eden Müslümanın, mesela kendisine âhiret hatırlatıldığında “*Âhiretin aslı yoktur*” diyerek inkârda bulunan veya herhangi bir özrü bulunmadığı halde Ramazan günü kasten insanların gözü önünde yiyip içen kişilerin öldürülmesi de

⁴⁹⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 135, 136.

⁵⁰⁰ “Bâbu'l-mürted”, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 138.

⁵⁰¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 137.

Ali Efendi tarafından meşru görülmüştür.⁵⁰²

B. İBADETLERLE İLGİLİ MESELELER

İbadetlerle ilgili meseleler arasında Kur'an öğretimi ve tilâveti karşılığında ücret almak gösterilebilir.

Kişinin Allah'a kulluk görevlerini (*tâat*) yerine getirirken dünyevî bir beklentisinin olmaması ve ibadetlerini sırf Allah rızasını gözeterek ifa etmesi esastır. Bu bağlamda bir kimse namazını kılıp orucunu tuttuğu için hiç kimseden ücret talep edemeyeceği gibi ücret karşılığında bir başkasının ibadetlerini yerine getirmesi de söz konusu olamaz. Ezan okumak, namazda imamlık yapmak, insanlara Kur'an öğretmek ve fıkıh tedris etmek gibi din hizmetleri de mütekaddimûn fakihleri tarafından bu kapsamda değerlendirilmiş; ilgili nasslardan hareketle⁵⁰³ tâat mahiyeti taşıyan bu fiiller karşılığında ücret almanın caiz olmadığı kabul edilmiştir. Ne var ki ilerleyen dönemde bu vazifelerle meşgul olan kişilerin maişetlerini temin hususunda güçlük çekmeleri ve ihtiyaç hâsıl olması üzerine Belh meşâyihinin önderlik ettiği müteahhirûn fukahâsı - zarûrete mebnî olarak- bu vazifeler karşılığında ücret alınmasına cevaz vermiş, fetva da buna göre verilir olmuştur. Bahsi geçen fakihler bu fetvanın gerekçesi olarak daha önce Kur'an öğretenlere beytü'l-mâlden verilen atıyyelerin sonraki dönemlerde kesilmesi, insanların dinî meselelerde eskiye göre daha gevşek olmaları, ücret alınmadığı takdirde Kur'an eğitiminin bütünüyle zâyî olma tehlikesi gibi hususları göstermişlerdir.⁵⁰⁴

Eserinde “Tâatler İçin İsticâr” adıyla müstakil bir bahis açan İbn Âbidîn konuyla ilgili görüşleri ve bahsi geçen fetvayı verdikten sonra, mezhepte aslolan görüşün tâatler karşılığında para alınmaması olup fukahânın sözkonusu fetvasının hakkında apaçık zarûret bulunan birkaç vazifeyle sınırlı olduğuna dikkat çeker ve

⁵⁰² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 16, 134, 137.

⁵⁰³ Müezzinlik yapan kimselerin yaptıkları iş karşılığında ücret istememeleri, Kur'an-ı Kerim öğreten kişilerin bu vesileyle kendilerine verilen hediyeleri kabul etmemeleri vb. hususlarda vârid olan hadis-i şerifler bu hükmün dayanağını teşkil etmektedir (Tirmizî, “Salât”, 155; Ebû Dâvûd, “Salât”, 40; İbn Mâce, “Ticârât”, 8).

⁵⁰⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, VI, 13-14; Özcendî, *Fetâvâ-yı Kâdîhân*, II, 226-227; Mevsilî, *el-İhtiyar*, II, 59-60.

zaruret bulunmayan durumlarda kesinlikle ücret alınamayacağını belirtir. Sözgelimi ona göre, dönemindeki yaygın uygulamanın aksine hakkında herhangi bir zaruret bulunmadığı için Kur'an-ı Kerim tilâveti karşılığında ücret almak kesinlikle caiz olmayıp meşhur Osmanlı âlimlerinden Birgivî Mehmed Efendi de bu görüştedir.⁵⁰⁵ İbn Âbidîn'in görüşüne atıf yaptığı İmam Birgivî, Kur'an-ı Kerim tilâveti karşılığında ücret alma vâkiasına en ciddi eleştiri getiren âlimlerden biridir. Kur'an'ı dünya menfaati elde etmek için bir vasıta olarak kullanmanın son derece yaygınlık kazanıp insanlar arasında adet haline gelmesi üzerine kaleme aldığı *İnkâzü'l-hâlikîn* ve *Îkâzü'n-nâimîn* adlı risaleleri ile o, bu uygulamanın bid'at oluşuna dikkat çekerek bâtil olduğunu vurgulamış ve okuyana da okutana da herhangi bir sevap kazandırmayacağını altını çizmiştir.⁵⁰⁶

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de Kur'an öğretimi hususunda mezhepte müftâ bih olan fetvanın takip edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ali Efendi'ye göre Kur'an ta'limi için yapılan istîcâr geçerlidir; muallim vazifesini ifa ettiği takdirde bu iş için anlaşılan ücreti (*ecr-i müsemâmâ*) almaya hak kazanır, herhangi bir ücret belirlenmemişse ecr-i misil sözkonusu olacaktır:

Zeyd Amr'ı sağır oğlu Bekir'e ta'lim-i Kur'ân etmek için bir sene tamamına dek şu kadar akçeye istîcâr, Amr dahi bir sene tamamına dek Bekir'e ta'lim-i Kur'ân ettikten sonra ecr-i müsemâmâyı almadan Zeyd fevt olsa, Amr ecr-i müsemâmâyı Zeyd'in tereke-i vâfiyesini kabz eden veresesinden almağa kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olur.*⁵⁰⁷

Zeyd Amr'a "Menzilime gel, sağır oğlum Bekir'e hatm edince[ye dek] ta'lim-i Kur'ân eyle, sana riâyet edeyim" demekle Amr dahi mu'tâd üzere iki sene Zeyd'in menziline varıp Bekir'e ta'lim-i Kur'ân edip Bekir dahi taallüm edip hatm ettikde Zeyd Amr'a nesne vermese, Amr amelinin ecr-i mislini Zeyd'den almağa kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olur.*⁵⁰⁸

Kur'an tilâveti için istîcâr meselesi ise Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları arasında doğrudan doğruya yer almamakta olup bununla ilgili düzenlemelerin daha

⁵⁰⁵ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr*, VI, 55-57.

⁵⁰⁶ Huriye Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 91-93.

⁵⁰⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 121.

⁵⁰⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 131.

ziyade vakıflar üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira fetvalarında kendisine *cüzhân* adı verilen kişilerin cüz okumaları adına akçe vakıfları kurulduğu, vâkıfın şartına uygun olarak hizmet eden cüzhânların vakıftan alacakları payı hak ettikleri ve mütevellinin bu payı vermemezlik edemeyeceği gibi hususlar yer alır.⁵⁰⁹ Bu fetvalarından hareketle Çatalcalı Ali Efendi'ye göre Kur'an tilâvetinin icâre akdine konu olamayacağı, ancak bunun bir vakıf hizmeti şeklinde icra edilebileceği fikrinde olduğu söylenebilir.

C. MUÂMELÂT İLE İLGİLİ MESELELER

1. Para Vakıfları

Osmanlılara özgü bir kurum olan para vakıfları (*vakf-ı nukûd*) özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde ilim adamları arasında ciddi tartışmalara neden olmuş konulardandır. Temelde kurucu imamların menkûl vakfı ile ilgili görüşlerine dayanan para vakfı meselesinde Osmanlı ulemasının en ciddi katkısı olarak mevcut görüşler arasında tercihte bulunmaları, fıkıh usulü prensiplerinden de istifade ederek para vakıflarına meşruiyet kazandırmaları gösterilir.⁵¹⁰

Tartışmanın tarihi seyrine bakılacak olursa, yaklaşık 300 yıl boyunca ihtilâfsız bir şekilde uygulanagelmiş para vakıfları hakkında Çivizâde Mehmed Efendi'nin kazaskerliği dönemine dek (1545-1547) devletin herhangi bir müdahalesi bilinmemektedir. Bu döneme kadar görev yapmış şeyhülislamıların paranın vakfını meşru gördükleri gibi bizzat para vakfı kurdukları da nakledilir. Para vakfı hakkında bilinen en eski risale Şeyhülislam İbn Kemâl (v. 1533)'e ait olup bu risalesinde İbn Kemal söz konusu vakfın caiz olduğunu belirtir. Fetvaları ve risaleleri ile para vakfının meşruiyeti hususunda ilmiye sınıfının liderliğini yapmış olan Ebussuud Efendi (v. 1574) yazdığı risalede para vakfının meşruiyetini ispat sadedinde pek çok delile yer vererek detaylı izahlarda bulunur. Onun şeyhülislamlığı döneminde Rumeli kazaskerliği vazifesinde bulunan Çivizâde Mehmed Efendi (v. 1547)'nin bu risale üzerine yazdığı reddiye padişaha sunarak onu ikna etmesi ise beraberinde para vakıflarının sultan fermanıyla yasaklanmasını getirir. Fermanla getirilen yasak karşısında şeyhülislamın ve

⁵⁰⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 164, 190, 191, 201.

⁵¹⁰ Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 28.

diğer ulemanın cevaza yönelik fetvalar vermeye devam etmesi uygulamada ikiliğe sebep olur. Öte yandan ülkenin dört bir yanında para vakıfları ile varlığını sürdüren pek çok hayır faaliyeti yasak fermanı ile sekteye uğrar; nitekim insanların bu hususta şüphe ve tereddüde düşmesi para vakfından uzaklaşmaları ile sonuçlanır. Çivizâde'nin vefatına kadar devam eden ikilik, sonrasında Ebussuud Efendi önderliğindeki ilmiye sınıfının Sultan'ı ikna etmesi neticesinde 1548 yılında çıkarılan fermanla son bulur. Söz konusu ferman para vakfı hakkındaki yasağı kaldırmanın yanısıra, konuyla ilgili pek çok hukukî düzenleme de getirmiştir. Her ne kadar ilerleyen dönemde tartışmaya dahil olan Birgivî Mehmed Efendi (v. 1573) para vakıflarına pek çok itiraz getirmiş ve para vakfının bâtıl olduğunu savunmuşsa da, tartışmanın 1548 fermanıyla gündemden düştüğü ve onun söz konusu itirazlarının gerek ilmiye, gerekse saray çevrelerinde pek karşılık bulmadığı anlaşılmaktadır.⁵¹¹

Ev ve arsa gibi gayrimenkullere göre daha ulaşılabilir olması nedeniyle insanlar tarafından ciddi rağbet gören para vakfında vâkıf, herhangi bir hayır cihetine vakfettiği parasını mütevellîye teslim edip kadı huzurunda tescil işlemi gerçekleştirildiğinde vakıf artık geri dönülemez şekilde bağlayıcılık kazanmış olur. Mütevellî de bu parayı belli usullerle işleterek hâsıl olan kârı söz konusu hayır cihetine sarf eder. Para vakfında en önemli meselelerden birisi mevkûf paranın kurallara uygun bir şekilde işletilmesi olup bu hususta en sık başvurulacak yolun *muâmele-i şer'îye* de denilen *bey'u'l-îne* olduğu bilinmektedir. Çok hoş karşılanmasa da insanların nakit paraya duydukları ihtiyaç nedeniyle zarureten izin verilen, Birgivî gibi bazı âlimlerin ise faize kapı araladığı gerekçesiyle şiddetle karşı çıktığı muâmele işlemi ile ilgili olarak devlet fermanları yoluyla pek çok düzenleme / sınırlama getirmiştir. Bu sınırlamaların en önemlisi muâmele yapılırken belli bir oranın üzerine çıkılmamasıdır; bu oran çoğunlukla ona on bir (%10) şeklinde belirlenmiş, ona on ikinin üzerine çıkılmasına ise hiçbir zaman müsaade edilmemiştir.⁵¹²

Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında para vakfının meşruiyeti ile ilgili herhangi

⁵¹¹ Akçe vakfı tartışmalarının tarihi seyri hakkında detaylı bilgi için bak: Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları**, s. 28-50.

⁵¹² Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları**, s. 54-61.

bir karşıt fikir yer almamakta, sıhhat ve lüzûm hususunda onun yerleşik uygulamayı takip ettiği anlaşılmaktadır:

Zeyd şu kadar akçesini bir cihete vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd nâdim olup vakfından rucû'a kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*⁵¹³

Para vakfı ile ilgili fetvalarında en çok yer verilen meseleler ise vakf-ı nukûdun işletilmesi ile ilgili ihtilâflardır. Öncelikle Ali Efendi'nin döneminde muâmele-i şer'îye için belirlenen oranın *ona onbir* olduğu görülmekte, ancak vakfın zayıflayıp daha fazlasına ihtiyaç duyması halinde hâkim izniyle bu oranın on bir buçuğa çıkarılabileceği belirtilmektedir. Öte yandan Ali Efendi vakıf akçenin bir kısmının zâyî olması halinde -şayet vakfiyede izin verilmişse- mütevellinin hâkim izniyle rakabe yoluna giderek zâyî olan kısmı tamamlayabileceği, bütünüyle zâyî olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan para vakfının ise akâra istibdâlinin caiz olduğu yönünde fetva vermiştir.⁵¹⁴

Para vakfının kurallara uygun bir şekilde işletilmesiyle doğrudan sorumlu olan kişi mütevellidir; onun kurallara uymaması, gerekli tedbirleri almaması, ihmâl ve gevşeklik göstermesi gibi durumlarda tazmin yükümlülüğü, hatta azledilmesi gündeme gelecektir. Sözelimi vakıf akçenin istirbâhı için vâkıf tarafından (şahitler huzurunda ya da rehin karşılığında yapılması gibi) belli bir şart koşulmuşsa, bu şarta riayet etmeksizin istirbâh edip paranın zâyî olması halinde mütevellî zararı tazminle yükümlü olur. Ancak böyle bir şart koşulmamış ya da koşulmuş ve riayet edilmiş olduğu halde mütevellinin kasıt ve ihmâli olmaksızın meydana gelen zayıat tazmin gerektirmez. Mütevellinin vakfın alacaklarını tahsil için vakıf malından mahkemelere harcadığı para da tazmin kapsamında yer almaz.⁵¹⁵

Mütevellî vakıf akçeyi kasıtlı olarak çalıştırmadığı için ya da muâmeleye verdiği paranın peşini takip etmeyip gevşeklik gösterdiği için kâr toplayamazsa azledilmesi gerekir. Ayrıca parayı çalıştırmadığı için kâr elde edemez ve mürtezikanın

⁵¹³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 156.

⁵¹⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 181, 185, 197.

⁵¹⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 186, 187, 188, 189.

vazifelerini anaparadan dağıtırsa, dağıttığı parayı geri istemeksizin zararı kendi malından tazmin etmekle yükümlü olur, tazmin etmeden vefat ederse terekesinden tahsil edilir. Buna mukabil mütevellî vakıf akçenin istirbâhı için elinden geleni ciddiyetle yaptığı halde kâr elde edemezse, mürtezikanın vazifelerini kendi malından vermekle yükümlü tutulamaz.⁵¹⁶

2. Tütün, Kahve vb. Keyif Verici Maddelerin Kullanımı

Gerek Asr-ı Saadet'te gerekse onu takip eden dönemde mevcut olmadığı için hakkında naslarda herhangi bir şer'î hüküm bulunmayan tütün ve kahve XVI. yüzyılda İslam dünyasına girip yayılmaya başlayınca, âlimler arasında bu maddeleri kullanmanın hükmü ile ilgili ciddi fikir ayrılıkları meydana gelmiştir.

Tütün hususunda bazı âlimler; hakkında yasaklık hükmü bulunmayan her şeyin mübah olduğu, tütünün aklı giderme ya da sarhoş etme gibi vasıflar taşımadığı, hatta bazı hastalıklara iyi geldiği gibi gerekçelerle mübahlık hükmünü benimsemişken bazıları da bu hususta özel bir nas aramaksızın şeriatın genel kaideleriyle hüküm verilebileceğinden hareket etmiş, tütünün pis bir madde oluşu, bedene zarar veriş, tiryakilik halinde kişiyi oruçtan soğutması ve başta ağız temizliği olmak üzere pek çok sünnete aykırı oluşu gibi sebeplerle haramlığına fetva vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde haramlığına dair verilen fetvalara dayanılarak I. Ahmed ve IV. Murad dönemlerinde tütün kullanımı yasaklanmış ve içenlere kimi zaman idama kadar varan sert cezalar uygulanmışsa da Sultan İbrahim döneminde şeyhülislam olan Bahâî Mehmed Efendi'nin (v. 1654) fetvasıyla serbest bırakılmıştır.⁵¹⁷ Çatalcalı Ali Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde de kullanımı serbest olan tütün hakkında onun yasaklayıcı herhangi bir fetvası bulunmamaktadır; buradan hareketle Çatalcalı'nın tütün kullanımını mübah kabul ettiği söylenebilir.

Yine 1500'lü yıllarda Osmanlı ülkesine giren ve hükmüne dair tartışmalar

⁵¹⁶ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 187, 188. Para vakıfları ile ilgili diğer fetvalar için bak: I, 248, 250, 251 (te'cil, muâmele ve ilzâm-ı ribh); I, 257, 260, 262, 265 (kefâlet); I, 289, 298, 299, 302, 306, 320 (şahitlikler); II, 140, 141 (bey' bi'l-istiğlâl); II, 33, 61, 66, 85 (dava ve ikrar); II, 259 (vasiyet).

⁵¹⁷ Şükrü Özen, "Tütün", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 5-9.

yapılan kahve hakkında iki fetva dikkat çeker: Bu fetvaların ilki Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye (v. 1574) ait olup kahvenin haram oluşuna dairken diğeri Bostanzâde Mehmed Efendi'ye (v. 1598) aittir ve helâl olduğunu savunur. Öte yandan kahve ile ilgili yasaklamaların daha ziyade siyasî sebeplerle ve kahvehaneler ekseninde gerçekleştirildiği görülür. 1568 yılında getirilen yasakla İstanbul'daki bütün kahvehaneler kapatılmışsa da kahve kullanımının yaygınlaşmasına engel olunamamış, hatta II. Selim ve III. Murad dönemlerinde kahvehanelerin sayısı 600'e kadar ulaşmıştır. Kahve ile ilgili en sert yasak ise yine IV. Murad dönemine rastlar; İstanbul'daki Cıbalı yangınının Kadızâdeliler tarafından kahvehanelerin varlığına bağlanması üzerine mevcut bütün kahvehaneler kapatılmış, epey bir kısmı ise yıktırılmıştır. IV. Mehmed'in ilk saltanat yıllarında hakkındaki yasağın kaldırılmasıyla yeniden meşruiyet kazanıp yaygınlaşmaya başlayan kahve, bunun da ötesinde XVII. yüzyılda devlet erkânının toplantılarında dahi resmî ikram olarak sunulur olunca ülke çapında kahve ticareti giderek daha çok önem kazanmıştır.⁵¹⁸ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de bu son durum açıkça görülmektedir; zira kahvenin hükmü ile ilgili herhangi bir fetva bulunmaması bir yana, mevcut fetvalarda kahve ticareti ile ilgili ihtilâflar ele alınmaktadır:

Zeyd Amr'a şu kadar akçe verip Amr'ı şu kadar vukiyye kahve şîrâsına tevkil etmekle Amr dahi meblağ-ı mezbûr ile Zeyd için semen-i misline ol kadar vukiyye kahve iştirâ ve kabz ettikten sonra Zeyd'e teslim etmeden havaya hararet ârıza olmakla kahveye vezn cihetinden noksan târi olsa, Amr ol kahveyi Zeyd'e teslim ettikde Zeyd Amr'a mücerred “*Yedinde iken târi olmakla noksanı dâmin ol*” demeğe kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*⁵¹⁹

3. Bâliğanın Veli İzni Olmaksızın Evlenmesi

Bülüğ çağına ermiş ve aklî dengesi yerinde olan bir kadının velisinin izni olmaksızın kendi ihtiyarıyla evlenip evlenemeyeceği meselesi -delillerdeki ihtilâfa dayalı olarak- kurucu imamlar arasında tartışılmıştır. Ebu Hanife'nin bu husustaki zâhîrî-rivâye görüşü, sözkonusu kadının bekâretine ya da evlendiği erkeğin denklîğine bakılmaksızın mutlak olarak geçerli oluşudur, ne var ki bu kadın şayet dengi

⁵¹⁸ İdris Bostan, “Kahve”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 202-205.

⁵¹⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 21. Kahvenin kefâlet akdine konu olduğu diğeri fetva için bak: I, 266.

olmayan birisiyle evlenmişse velisine itiraz hakkı doğar, bu durumda kadının henüz çocuğu olmamışsa hâkimden bu evliliği sonlandırması talep edilebilir. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf ise bu akdin geçerli olmadığı, denklik şartı mevcut bile olsa velisinin iznine bağlı olduğu görüşündedir.⁵²⁰ Bâliğanın veli izni bulunmadan yaptığı nikâhın geçersiz olduğunu düşünenler temelde “*Velisiz kıyılan nikâh geçersizdir*”⁵²¹ hadisini gerekçe gösterir. Ebu Hanife’nin bu akdi geçerli görürken dayandığı deliller ise başta Kur’an-ı Kerim’de nikâhın kadına nisbet edildiği ayetler⁵²² olmak üzere Asr-ı Saadet’te kadının kendi ihtiyârıyla evlenebileceğini gösteren olaylar ve “*malı hakkında tasarrufta bulunabilen bir kadın kendi özü üzerinde de tasarrufta bulunmaya yetkili olmalıdır*” şeklindeki aklî delil olup karşıt görüş sahiplerinin ileri sürdüğü rivayet, küçük kızların evlendirilmesi hakkında vârid olmuş olmalıdır.⁵²³

Hanefî mezhebinde yerleşen görüş Ebu Hanife’nin kavli olmakla birlikte XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin fetvasına⁵²⁴ dayanılarak Padişah tarafından bir ferman çıkarıldığı ve kadılardan veli izni olmaksızın yapılan nikâh akitlerini kabul etmemelerinin talep edildiği görülmektedir (951/1544-1545). Ne var ki Ebussuud Efendi’nin *fesâdü’z-zamân* kavramından yola çıkarak sakıncalı görüp yasaklattığı bu akit hakkındaki ferman onun vefatından sonra yürürlükten kaldırılmış ve velisiz olarak kıyılan nikâh akitleri yeniden geçerli sayılmaya başlanmıştır.⁵²⁵ Nitekim Çatalcalı Ali Efendi’ye göre de bâliğa kadın dengi olan bir erkekle evlendiği takdirde velisinin itiraz hakkı yoktur:

⁵²⁰ Mevkûfâtî, **Mültekâ Tercümesi**, II, 128. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf’un daha sonra Ebu Hanife’nin kavline döndüğü ifade edilmektedir (Mevsilî, **el-İhtiyâr**, III, 90-91). Öte yandan Kâdîhân konu hakkındaki görüşleri sıralarken Hasan b. Ziyâd’ın Ebu Hanife’ye dayandırdığı “*kadın dengi ile evlenmişse caizdir, dengi değilse aslen caiz değildir*” şeklindeki rivayeti kadınların dengi olmayan erkeklerle evlenmesine giden yolu kapatma hususunda ihtiyata en uygun kavil olarak betimler ve “zamanımızda fetvaya esas alınan muhtâr görüş” olduğunu belirtir (Özcendî, **Fetâvâ-yı Kâdîhân**, I, 296).

⁵²¹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 20; Tirmizî, “Nikâh”, 14.

⁵²² Bakara 2/234, 240.

⁵²³ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, III, 90-91.

⁵²⁴ “*Hind küfivvi olan Zeyd’e izn-i velisiz şuhûd mahzarında nikâh olunsa, veli şer’an fesha kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur. Adem-i izn garaz-ı fâside mebnî değil ise böyle me’mûrlardır.*” (Şeyhülislam Ebussuud Efendi, **Ma’rûzât**, Pehlül Düzenli (hızl.), İstanbul: Klasik yayınları, 2013, s. 238-239).

⁵²⁵ Şeyhülislam Ebussuud Efendi, **Ma’rûzât**, s. 31.

Hind-i bâliğa nefsinı mehr-i misliyle küfüvvü Amr’a tezvic eylese, Hind’in babası Bekir “Benim iznim bulunmadır” deyu akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*⁵²⁶

Sözkonusu kadının dengi olmayan bir erkekle evlenmesi durumunda ise çocuk doğurmuş olup olmayışının dikkate alındığı görülmektedir. Nitekim Ali Efendi böyle bir evlilikte henüz çocuk doğmamışsa velinin akdi fesh ettirebileceği yönünde fetva vermiştir:

Hind-i bâliğa veliyy-i akrebi babası Zeyd’in izninsiz nefsinı küfüvvü olmayan Amr’a tezvic edip lakin Hind’in Amr’dan veledi olmasa, Zeyd razı olmayıp Hind’i Amr’dan hâkime tefrik ettirmeğe kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olur.*⁵²⁷

Sonraki dönemde bu evlilikte çocuk doğmuş olup olmayışına bakılmaksızın Ebu Hanife’nin mutlak cevaz kavlinin esas alındığı anlaşılmaktadır. Sözelimi İbn Âbidîn velisiz kıyılan nikâhın geçersizliği ile ilgili rivayetleri geçerliliğiyle ilgili rivayetlerden daha zayıf görmüş; malı üzerinde tasarruf yetkisi olan bâliğanın kendi özü üzerinde tasarrufa da yetkili olduğunu belirtmiş ve bu akdin geçerliliğini vurgulamıştır. Ömer Nasuhi Bilmen ise ehliyet-i kâmileyi hâiz ve kendi malında dilediği gibi tasarrufa mâlik olması nedeniyle hür ve âkil olan bâliğanın velisinin izni ve icâzeti olmasa da kendisinin bizzat yaptığı nikâhın geçerli olacağını belirtmiştir.⁵²⁸ Netice olarak Ebussuud Efendi’nin getirdiği yasağın Osmanlı hukuk tarihinde bir parantez mahiyeti taşıdığı, Çatalcalı Ali Efendi’nin bâliğanın veli izni olmaksızın yaptığı evlilikte denkliği gözeterek mezhepteki ihtiyatlı görüşü tercih ettiği, sonraki dönemde ise denklik bulunsa da bulunmasa da nikâhın geçerli görülmesi suretiyle cevâz hükmünün kapsamında genişletmeye gidildiği söylenebilir.

4. Eti Yenen ve Yenmeyen Hayvanlar

Her türlü deniz ürününün yenebileceği görüşünde olan Şâfiî mezhebinin

⁵²⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 30.

⁵²⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 30.

⁵²⁸ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi’l-muhtâr*, III, 55-56; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, II, 55.

aksine, Hanefî mezhebine göre balık cinsine dâhil olmayan hiçbir deniz hayvanının yenilmesi caiz değildir. Bazı Hanefî fakihlerine göre bu yasağın nedeni balık dışındaki deniz canlılarının ölü (*meYTE*) kapsamına girip ölü yemenin nasla haram kılınmış olması iken bazılarına göre ise sözkonusu canlıların pis ve iğrenç (*habîs*) olması ve Allah Teâlâ'nın pis ve iğrenç şeyleri haram kılmış olmasıdır (A 'râf 7/157).⁵²⁹

Kabuklu deniz canlılarından ıstakozun yenip yenemeyeceği meselesinin ilk ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de Çatalcalı Ali Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde bu meselenin gündeme gelip tartışıldığı ve Müftî Efendi'den konuyla ilgili fetva istendiği görülmektedir. Çatalcalı naslarda hakkında doğrudan hüküm bulunmayan bu soruya cevap verirken Hanefî fıkhnın yukarıdaki temel yaklaşımından hareket etmiş ve ıstakoz yemenin helâl olmadığını belirtmiş; ancak haram yahut mekruh oluşuyla ilgili malumat vermemiştir. Aynı doğrultuda yöneltilen bir diğer soru da yunus balığı ile ilgili olup balık cinsinden sayıldığı için yunus eti yenmesini ise caiz görmüştür:

Yunus balığı dedikleri hayvanın ekli helâl midir? *el-Cevâb: Helâldir.*⁵³⁰

İstakoz dedikleri hayvanın ekli helâl midir? *el-Cevâb: Değildir.*⁵³¹

Bu bağlamda Ali Efendi'ye yöneltilen bir diğer soru da Yahudilerin kendi şeriatlarına uygun olarak kestikleri hayvanları yemenin helâl olup olmayışıdır; Ali Efendi bu hususta da mezhebin yerleşik görüşüne göre fetva vermiş ve bu fiilde herhangi bir mahzur bulunmadığını belirtmiştir:

Yahudi taifesinin vech-i şer'î üzere zebh ettikleri zebihaları ehl-i İslâm'a helâl midir? *el-Cevâb: Helâldir.*⁵³²

5. Erkeklerin İpek Giysi Giyinmesi

Saf ipekten yapılmış giysilerin giyilmesi ve altın ziynet eşyası takınılması şeriatta erkekler ve kadınlar için farklı değerlendirilmiş; Allah Resûlü (sas) ipek ve

⁵²⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 15; Meydânî, *el-Lübâb*, III, 96.

⁵³⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 184.

⁵³¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 184.

⁵³² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, 184.

altının erkeklere yasak olduğunu belirtirken kadınlara bu hususta izin vermiştir.⁵³³ Ne var ki sözkonusu yasaklığın haram yahut mekruh oluşu ve dolayısıyla yasaklık hükmünü inkâr etmenin kişiyi dinden çıkarıp çıkarmayacağı hususu âlimler arasında ihtilâf mevzuu olmuştur.

Öncelikle giysilerde ipek kullanımının kurucu imamlar nezdinde savaş halinde olup olmamaya göre farklı mütalaa edildiği görülmektedir. Nitekim Ebu Yusuf ve İmam Muhammed Allah Resûlü'nün savaşırken üzerinde ipek giysi ile namaz kıldığı; ayrıca silahlara karşı daha koruyucu ve düşman nezdinde heybet uyandırıcı olması nedeniyle zarurete binaen savaşta kullanımına ruhsat verdiği yönündeki rivayetlere dayanarak ipek giyinmenin savaş sırasında caiz, savaş dışında ise yasak olduğunu belirtmişlerdir. Ebu Hanife'ye göre ise erkeklerin ipek giyinmesi her hâlükârda haramdır; zira Allah Resûlü'nden gelen yasaklama umumi olduğu gibi Halife Hz. Ömer'in uygulaması⁵³⁴ da bunu teyit etmektedir. Bahsedilen zaruretin giderilmesi için hâlis ipek kullanılması elzem olmayıp içerisine ipek karıştırılmış kumaşla da aynı netice hâsıl olur; Hz. Peygamber'in ipek giysi ile namaz kılması ise yasaktan öncesine ait olmalıdır. Netice olarak fukahânın çoğu erkeklerin ipek giyinmesinin mutlak olarak yasak olduğu fikrinde birleşmiş, giysi üzerinde 3-4 parmak miktarına kadar ipek bulunmasını ise ma'füvvün anı kabul etmişlerdir. Öte yandan hastalık vb. bir nedenle ipek giyme ihtiyacı duyan kişiye ise -ciltlerinde hastalık olan Abdurrahman b. Avf ile Zübeyr b. Avvâm'a Allah Resûlü'nün verdiği izinden hareketle- ipek giyinme ruhsatı tanımışlardır.⁵³⁵

Aralarında Serahsî, Alâüddin es-Semerkandî, Kâsânî, Nesefî ve İbn Âbidîn'in bulunduğu bazı Hanefî fakihleri erkeklerin ipek giyinmesi ile ilgili sözkonusu yasağın "haram" kapsamında oluşunu açıkça ifade etmektedirler. Hatta Alâüddin es-Semerkandî

⁵³³ Nesâî, "Zînet", 40; Ebû Dâvûd, "Libâs", 10, 14.

⁵³⁴ Hz. Ömer'in gazâ için gönderdiği ordu çok sayıda ganimet ele geçirerek döndüklerinde, askerlerin üzerlerine giyinmiş oldukları ipek giysileri gören Halife'nin onlardan yüz çevirdiği, nedeni sorulduğunda Hz. Ömer'in "*Çıkarın üzerinizdeki ateş ehli kıyafetlerini*" dediği, askerlerin de bu emir üzerine ipek giysileri çıkardıkları rivayet edilir (İbn Mâze, **el-Muhîtu'l-burhânî**, V, 341).

⁵³⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, IX, 3; Mergînânî, **el-Hidâye**, X, 18-19; İbn Mâze, **el-Muhîtu'l-burhânî**, V, 340-343.

bu hususta icma bulunduğunu da ilave eder.⁵³⁶ Buna mukabil Kudûrî, Merğînânî, Mevsilî ve Halebî ise yasağı “helâl değildir” (*lâ yahillu*) lafzıyla ifade etmekte olup haram yahut mekruh oluşunu belirtmezler.⁵³⁷ Öte yandan *el-Muhîtu’l-burhânî* müellifi Ebu Hanife’nin görüşünü “haram”, İmâmeyn’in görüşünü ise “mekruh” lafzı ile aktarırken savaşa olsun ya da olmasın, ipek giyinmenin hiçbir zaman mekruh olmadığı fikrinde olan âlimler bulunduğunu da ekler.⁵³⁸ Kudûrî şârihi Haddâd eserinin farklı başlıkları altında bu mesele ile ilgili olarak “helâl değildir”, “haramdır” ve “mekruhtur” ifadelerinin her üçünü de kullanır.⁵³⁹ Ömer Nasuhi Bilmen ise erkekler için ipek kumaşların mekruh olduğunu belirtir.⁵⁴⁰

Mesele Çatalcalı Ali Efendi’ye iki yönlü olarak sorulmuştur; sorulardan birisi erkeğin ipek giysi ile kıldığı namazın geçerliliği hakkında olup Çatalcalı bu namazın geçerli olmakla birlikte kerâhet taşıdığını belirtmiştir. İkinci soru ise doğrudan ipek giymenin hükmü ile ilgilidir; erkeğin ipek giyinmesini helâl kabul eden kişinin tekfir edilip edilmeyeceği hususunda Ali Efendi bu kişinin kâfir sayılmayacağı yönünde fetva vermiştir:

Zeyd “*Ricâle harîr giymek helâldir*” dese küfrüne hükmolunur mu? *el-Cevâb: Olunmaz.*⁵⁴¹

Çatalcalı’nın bu fetvasından her ne kadar ipek giymeyi haram görüp görmediği hakkında kesin bir şey söylenemese de, âlimlerden nakledilen muhtelif görüşler nedeniyle bu hususta itikadî olarak farz hükmünün sabit olmadığı fikrini taşıdığı anlaşılmaktadır; zira bir kimse ancak tevatürle sabit olan şer’î hükümleri inkâr ettiği takdirde tekfir edilebilir, erkeklerin ipek giyinmesi ile ilgili yasaklık hükmü ise bu

⁵³⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 3; Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, III, 341; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, VI, 519-520; Neseî, *Kenzü’d-dekâik*, 123; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi’l-muhtâr*, VI, 351.

⁵³⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, X, 18-19; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 157-158; Mevkûfâtî, *Mültekâ Tercümesi*, IV, 77; Meydânî, *el-Lübâb*, III, 212.

⁵³⁸ İbn Mâze, *el-Muhîtu’l-burhânî*, V, 340.

⁵³⁹ Haddâd, *el-Cevheratü’n-neyyira*, I, 59, II, 359.

⁵⁴⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Mehmed Tâlu (sdl.), İstanbul: Çelik yayınevi, 2013, s. 527.

⁵⁴¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 136. Önceki fetva için bak: I, 4.

tür kesin hükümlerden değildir. Fetvanın naklinde Grebneşî Mustafa Efendi Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin de bu hususta tekfir fetvası vermediğini kaydeder; dolayısıyla bu fetvasıyla Çatalcalı Ali Efendi seleflerinden Ebussuud Efendi'nin ictihadını takip etmiş olmaktadır. Öte yandan gerek dinî gerekse hukukî sahada ciddi yaptırımları olan tekfir meselesinde *âlimler arasındaki ihtilâfî müsteftîlerin lehine kullanma* şeklindeki yaklaşımı, Ali Efendi'nin bu fetvasında bir kez daha kendisini göstermektedir.

Osmanlı döneminde itikad, ibadet ve muâmelât sahası dışında, tasavvufla ilgili olarak da pek çok mesele tartışılmıştır. Özellikle XVII. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı Devleti'nde Kadızâdeliler hareketinin etkili olduğu dönem olarak bilinmektedir. Çatalcalı Ali Efendi'nin şeyhülislamlığının yaklaşık 30-40 yıl öncesine isabet eden bu dönemde Kadızâde Mehmed (v. 1635) adlı vâizin önderliğinde başlayan sözkonusu dinî ve ictimâî hareketin mensupları başta tasavvufî konular olmak üzere halk arasında yaygın olan pek çok inanç ve uygulamaya karşı çıkmış, Kadızâde'den sonra ise hareket liderliğini üstlenen Üstüvânî Mehmed Efendi (v. 1661) döneminde toplumsal kaos ve anarşiye sebep olacak ölçüde ciddi boyutlara ulaşmış, nihayet Köprülü Mehmed Paşa'nın Kadızâde hareketi liderlerini sürgüne göndermesiyle olaylar yatıştırılabilmektedir. Dönemin saray çevreleri üzerinde dahi etkili olmuş olan Kadızâdelilere göre; başta tasavvuf ehlinin zikir esnasında icrâ ettikleri semâ, raks ve devran vb. uygulamalar haram olduğu gibi genel olarak zikirde musiki kullanmak bid'at olup haramdır, ayrıca ezan ve Kur'an-ı Kerim'in makamlı okunması da haramdır. Dinde ortaya çıkarılmış her türlü bid'at gerekirse şiddet kullanılarak ortadan kaldırılmalıdır.⁵⁴²

Kadızâdelilerin öncülük ettiği tasavvuf karşıtı duruş dönemin ilmiye sınıfı üzerinde de önemli ölçüde etkili olmuş görünmektedir. Özellikle raks ve devranın haramlığı meselesi fukaha ile mutasavvıfe arasında ciddi tartışmalara sebep olmuş, bu hususta karşılıklı olarak pek çok risale kaleme alınmıştır.⁵⁴³ Osmanlı şeyhülislamlarının

⁵⁴² Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 100-102.

⁵⁴³ Risalelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bak: Ferhat Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devran Hakkındaki Tartışmaları", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı: 13 (2004), ss. 25-74.

neredeyse tamamının haramlığına fetva verdiği bu uygulama hakkında Çatalcalı Ali Efendi'den hemen önceki şeyhülislam olan Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvası şu şekildedir:

*Zamâne mutasavvıfesinin devr namına ettikleri fi'l-i şenî' helâl olur mu? el-Cevâb: Raks olmakla haramdır, fukahâdan hilline zâhib yoktur, ol fi'l-i şenî' zikrullahı mukârin olmasa edenler dahi helâl diyemezler. Böyle olacak zikrullahı mukârenet ile şenâat dahi ziyade olur. Nice helâl diyebilirler?*⁵⁴⁴

Dikkat çekici bir şekilde gerek raks ve devran, gerekse tasavvufla ilgili diğer herhangi bir tartışmalı mesele Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları arasında yer almaz. Babası bizzat Halvetî şeyhi olan, tekke muhitlerinde yetişmiş bulunan ve kaynaklarda tasavvufî yönüne sık sık değinilen, hatta tasavvuf ve fikhî kendisinde birleştirdiği için *mecmau'l-bahreyn* olarak vasıflandırılan Ali Efendi'nin tasavvufî konularda Kadızâdelilerle aynı görüşü paylaşması mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte 13 yıllık uzun şeyhülislamlığı süresince bu hususlarda hiç fetva vermemiş olması, dönemin ilmiye çevrelerinde Kadızâdelilerden kalan tasavvuf karşıtı duruşun hâlen etkili olmasıyla izah edilebilir. Diğer bir deyişle Çatalcalı Ali Efendi tasavvufî uygulamalar hakkında ulemânın tepkisinden çekinip benimsemediği fetvalar vermek yerine sükût etmeyi bilinçli olarak tercih etmiş olabilir. Nitekim şeyhülislamlığı döneminde yaşanan Karabaş-ı Velî sürgünü hadisesi yalnızca şeyhülislamın değil, padişahın bile bazı gelişmelere müdahale edemediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ *Fetâvâ-yı Yahya Efendi Minkârîzâde*, Murad Molla Ktp., Hamidiye, nr. 601, vr. 41 a-b

⁵⁴⁵ Devrin ünlü Halvetî şeyhlerinden olup Üsküdar Valide Atik'teki dergâhında irşad hizmetinde bulunan Karabâş-ı Velî, IV. Mehmed'in padişahlığı ve Çatalcalı Ali Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde 1679 yılında Limni adasına sürgüne gönderilmiştir. Kaynaklarda Sultan'ın kendisine büyük bir samimiyetle bağlı olduğu, vaazlarını dinleyip Şeyh ile sohbet edebilmek için Cuma namazlarını kılmaya Üsküdar'a geldiği, hatta sarayda devran zikri yaptırması için Şeyh'ten halife göndermesini bile istediği belirtilir. Vahdet-i vücûd, semâ, devran, melâmet, mehdilik, kutupluk gibi tasavvufî meselelerdeki görüşleri nedeniyle ulemânın tepki duyduğu Karabaş-ı Velî'nin vaazlarında bu görüşlerini çekinmeden açıklaması; bizâtihî Padişahın sufiliğe meyledip devlet işlerini bırakmasından endişe eden Sadrazam Merzifonlu Mustafa Paşa ile Kazasker Beyâzîzâde'nin ulemânın da desteğini alarak Şeyh'i sürgüne göndermesi ile neticelenmiştir (Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı, "Karabaş-ı Velî" (ö. 1097/1686), **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı: 6 (2001), s. 39-40). Padişahın sürgünü engellemek üzere herhangi

V. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE GÖZETİLEN BAZI FIKHÎ İLKELER

Çalışmamızın ikinci bölümünde yer alan “Dil ve Üslup” başlığı altında da ifade edildiği üzere Çatalcalı Ali Efendi fetva verirken hükümlerin delillerini zikretmemiş; bundan da öte fetvalarında uzun açıklamalar yapmaktan, izahatta bulunmaktan adeta bilinçli olarak uzak durmuş, gerekli bilgiyi müsteftilere en kısa ve yalın haliyle sunmaya özen göstermiştir. Hal böyle olsa da; verdiği fetvalar, yaptığı tercihler vb. verilerden hareketle iftâda gözettiği ilkeler tespit edilebilir. Bu başlık altında Ali Efendi fetvalarında dikkate alınan bazı fikhî ilkeler incelenecektir.

A. İHTİYAT

“Şüpheli konularda hata ve günaha düşmemek için en güvenli usulü ve çözümü benimsemeyi ifade eden fıkıh terimi”⁵⁴⁶ olarak ihtiyat düşüncesi, temelde şüpheli ve kalbi rahatsız eden şeylerden kaçınmayı tavsiye eden hadis-i şeriflere istinad eder.⁵⁴⁷

Fıkıh usûlü literatüründe ihtiyat her ne kadar müstakil bir delil olarak yer almasa da; özellikle ibadetlerde ve yemin, nikâh-talâk, haramlar, hadlerin ıskat ve infazı gibi ibadet yönü ağır basan konularda genel ve destekleyici bir ölçü olarak kabul edilir. Nitekim “ibadetlerde aslolan ihtiyattır” yaklaşımı -uygulamada farklılıklar bulunmakla birlikte- bütün fukahânın ittifak ettiği bir düşünce olarak öne çıkar. Ayrıca usûl-i fıkıh âlimlerinin çoğuna göre ister mütevatir isterse âhâd olsun, delillerin çatışması halinde bir tercih unsuru olarak ihtiyat ilkesine başvurulur; sözgelimi bir had cezasının infazı hususundaki haber-i vahidlerden birisi haddin uygulanmasını, diğeri ise uygulanmamasını gerektiriyorsa ihtiyata uygun olan delile göre amel edilir. Öte yandan

bir şey yapamadığı bu olayda Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi de etkili olamamıştır.

⁵⁴⁶ Yunus Apaydın, “İhtiyat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 577.

⁵⁴⁷ “Helâl bellidir, haram bellidir. İkisi arasında birçok insanın -helâlden mi haramdan mı olduğunu- bilmediği müşebbehât vardır; müşebbehâtтан sakınan kimse dinini ve insanlık onurunu korumuş olur. Şüpheli bir durumla karşı karşıya gelen kişi ise koru çevresinde koyun otlatan ve neredeyse koyunları koruya girecek olan çoban gibidir. Dikkat edin, her hükümdarın bir korusu vardır. Allah’ın yeryüzündeki korusu ise haramlarıdır. Dikkat edin, vücutta bir et parçası vardır ki eğer o sağlam olursa bütün vücut sağlam olur; bozuk olursa bütün vücut da bozulur; bu et parçası kalptir.” (Buhârî, “İman”, 39).

“haram ile helâl bir araya gelince haram ağır basar” vb. bazı külli kaidelerin temelinde de ihtiyat düşüncesi yatmaktadır. Bu bağlamda ihtiyatın özellikle sedd-i zerâ ilkesi ile sıkı bir irtibatı olduğu görülür.⁵⁴⁸

Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvalarında da ihtiyat düşüncesine özellikle ibadetler ve nikâh-talâk meselelerinde tesadüf edilir. Sözelimi o, bazı harfleri düzgün telaffuz edemeyen peltek/patat kişilerin (elsağ) kendileri gibi olmayanlara imamlık yapmasına cevaz vermemiştir.⁵⁴⁹ Bir başka fetvasında Ali Efendi, müslüman bir erkeğin nikâhı altında vefat eden hristiyan kadının -hamile olma ihtimali bulunduğu için- hristiyan mezarları arasına defnedilmeyip yine hristiyan kabristanında ama diğer mezarlardan uzak bir yerde tek başına defnedilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵⁰ Süt emme ile ilgili bir örnekte ise radâ hükümlerinin uygulanabilmesi için gerekli olan şahit sayısına ulaşılmasa bile, süt emmeyi tek başına haber veren kadının sözüne güvenilir (sika) birisi olması halinde buna itibar edilerek nikâhtan uzak durulmasını evlâ yol olarak göstermiştir.⁵⁵¹ Bu ve benzeri fetvalarda ihtiyat ilkesinin esas alındığı anlaşılmaktadır.

B. SEDD-İ ZERÂİ‘

“Şer’an sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması”⁵⁵² anlamına gelen sedd-i zerâi‘ ilkesinin geniş anlamıyla bütün dinî yasakları kapsadığı söylenebilir; zira Şâri‘ Teâlâ’nın koyduğu her yasakta bir zararı önleme maksadı bulunduğu açıktır. Bununla birlikte dar anlamıyla sedd-i zerâi‘ bizâtihi yasak olmayan bir fiilin şer’an mefsetet olarak nitelenecek bir sonuca veya böyle sonuç içeren gayrı meşru bir fiile vasıta olmasının kesin ve kuvvetle muhtemel olması dolayısıyla yasaklanmasıdır. Buna göre sözelimi hediye kabul etmek meşru bir fiil olmasına rağmen adil olmayan bir karar vermesine yol açması kuvvetle muhtemel olduğu için hâkimin hediye kabul etmesi yasaklanmıştır. Sedd-i zerâi‘

⁵⁴⁸ Apaydın, “İhtiyat”, s. 577-579.

⁵⁴⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 7.

⁵⁵⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 10.

⁵⁵¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 52.

⁵⁵² İbrahim Kâfi Dönmez, “Sedd-i zerâi‘”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 277.

düşüncesinin fikrî temelleri olarak Kur'an, Sünnet ve sahâbî uygulamalarında çok sayıda örnek bulunmaktadır; bununla birlikte Mâlikîler dışında kalan fıkıh mezhepleri sedd-i zerâî'e deliller hiyerarşisi içerisinde yer vermez. Bu yaklaşımın temelinde ise bu ilkenin müstakil bir delil olarak işletilmesi halinde yersiz kuşkulara, vehme, hatta keyfi değerlendirmelere götürerek temel hak ve özgürlüklerin ihlâline yol açabileceği, bireysel ve toplumsal zararlara neden olabileceği gibi birtakım sakıncaların gözetilmesi yer alır. Sözkonusu mezheplerin teorik yaklaşımları bu yönde olsa da furû-ı fıkıhta bu ilkeye sıkça başvurulduğu görülmektedir.⁵⁵³

Sedd-i zerâî' Çatalcalı Ali Efendi'nin özellikle muâmelât sahasına giren pek çok fetvasında kendisini yoğun olarak hissettiren ilkelerdendir. Bu bağlamda Ali Efendi cami cemaatinin azalmasına neden olması halinde camiye yakın mevkideki odalarını gayr-ı müslimlere kiralayan kişilerin bundan men edilmesi ve hâkimin bu odaları müslümanlara kiralama hususunda mülk sahiplerine cebr uygulaması yönünde fetva vermiştir.⁵⁵⁴ Bir başka fetvasında o, hidâne hakkı aslen anneye ait olmakla birlikte hidânesinde bulunan çocuğunu evde yalnız bırakıp başka evlerde geceleyen annenin bu fiili nedeniyle çocuğun zarara uğraması kuvvetle muhtemel olduğu için çocuğun anneden cebren alınıp bir başkasına verilmesine hükmetmiştir. Benzer şekilde bir çocuğun annesinin yanında geçirdiği hidâne müddeti sona erip asabeye verilme zamanı geldiğinde -şayet asabe fâsık ve müfsid biriyse- Ali Efendi'ye göre çocuğa zarar gelmemesi için hâkim çocuğu asabeye vermeyip annesinde kalmaya devam etmesine hükmedebilir.⁵⁵⁵ Yine, bir kadından elfâz-ı küfr mahiyetinde bir söz sâdır olduğunda aslen tefrik gerçekleşmekle birlikte müteahhirun Hanefî fakihleri kadınların irtidâdı eşlerinden ayrılmak için bahane olarak kullanmalarını engellemek adına tefriki vâki görmemiş ve bu durumdaki kadınların eşlerine dönmesi hususunda cebr uygulanabileceği yönünde fetva vermişlerdir ki Ali Efendi'nin de aynı fikirde olduğu görülür.⁵⁵⁶ Bu ve benzeri fetvalarda sedd-i zerâî' ilkesinin gözetildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁵³ Dönmez, "Sedd-i zerâî'", s. 277-282.

⁵⁵⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 129.

⁵⁵⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 85.

⁵⁵⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 70.

C. KOLAYLAŞTIRMA

İslam hukukunun temel prensiplerinden birisi de kolaylaştırma / zorlukları giderme olup yolculuk, hastalık, ikrah altında bulunma veya zaruret gibi sebepler bulunduğu mükelleflerden bazı dinî hükümlerin düşürülmesi, bazılarında ise hafifletilmeye gidilmesi şeklinde işletilen “ruhsat” hükümleri temelde bu ilkeye dayanır. Kolaylaştırma ilkesinin fikrî temelleri arasında Şâri‘ Teâlâ’nın kulları için kolaylık isteyip zorluk istemediğine yönelik ayetler⁵⁵⁷ ile Allah Resûlü (sas)’ın dinî uygulamalarda orta yolu tutup aşırıya gitmeme, kolay olanı tercih etme, dini zorlaştıranları engelleme hususundaki söz, fiil ve takrirleri⁵⁵⁸ yer alır.

İslam hukukunda kolaylaştırma ilkesine binâ edilen çok sayıda furûh hüküm mevcuttur. Yolcuların dört rekâtlık farz namazları iki rekât kılması, orucu tehir etmeleri ve mest sürelerinin uzaması; oruç tutamayacak kadar hasta olan kişilerin fidye verebilmesi, namazı ayakta kılmaya güç yetiremeyenlerin oturarak kılabilmesi gibi hükümler bunlardandır. Söz konusu ruhsat hükümleri fetva eserlerinde de çokça yer almakta olup *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de bu doğrultuda pek çok fetva görmek mümkündür. Sözgelimi Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvalarında uzman bir müslüman doktor (*tabîb-i hâzık-ı müslim*) tarafından oruç tuttuğu takdirde hastalığının şiddetleneceği haber verilen hastadan oruç yükümlülüğünün düşeceği⁵⁵⁹; hastalığı nedeniyle hacca gidemeyecek kişinin kendisi yerine haccetmek için vekil gönderebileceği⁵⁶⁰; gayr-ı müslimler arasında bulunan âmâ, kötürüm, küçük çocuk, pîr-i fânî ve münzevî rahiplerden cizye alınmayacağı⁵⁶¹; ikrâh altında gerçekleşen sulh, havâle, ikrar, hibe vb. hukukî işlemlerin geçersiz sayılacağı⁵⁶² ve Yahudilerin kestiği hayvanların etlerini

⁵⁵⁷ Bakara 2/185, Nisa 4/28, Maide 5/6, Arâf 7/157, Hacc 22/78 vd.

⁵⁵⁸ “Ümmetime ağır gelmeyeceğini bilseydim ... emrederdim” şeklindeki rivayetler için bak: Buhârî, “Cuma”, 8, “Mevâkîf”, 24 vd. İbadetler hususunda aşırıya kaçan sahabileri uyarması için bak: Buhârî, “Nikâh”, 1.

⁵⁵⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 17-18.

⁵⁶⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 19-20.

⁵⁶¹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 126.

⁵⁶² *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 272, II, 69, 81, 106.

yemenin müslümanlara helâl olduğu⁵⁶³ belirtilmiştir. Bu bağlamda en dikkat çekici örneklerden birisi ise Çatalcalı'nın Ramazan'da cihad etmek durumunda kalan müslümanların zayıf düşmemek adına oruçlarını bozmaları halinde keffâret gerekmeceği yönündeki fetvasıdır:

Harbî kefare bilâd-ı İslâmiyyeden bir beldeyi muhasara edip ba'dehu
Ramazan-ı şerif dâhil oldukda ol beldenin ahalisi olan müslimîn kefare ile
muhârebe üzere olmalarıyla za'f havfindan nehâr-ı Ramazan'da iftar etseler
mezbûrlara keffâret lâzım olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*⁵⁶⁴

Bütün bu fetvalarda kolaylaştırma ve meşakkatleri giderme ilkesinden hareket edildiği anlaşılmaktadır.

D. ÖRF

“Toplumda genel kabul gören, sürekli veya baskın tatbikatı bulunan sosyal davranış biçimleri ve dildeki yerleşik kullanımlar”⁵⁶⁵ anlamına gelen örf, genel itibariyle naslara ve İslâmî ilkelere ters düşmediği takdirde fikhî hükümlerin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Hanefî furû-ı fikh literatüründe kendisine çokça atıf yapılan, hatta “Âdet muhakkemdir” şeklinde fikhın beş temel kaidesinden birisi kabul edilen örfe mezhebin usûl eserlerinde neredeyse yer verilmediği, kavramsal çerçevesi ve şer'î deliller arasındaki yeri hakkında XIX. yüzyıla kadar teorik çalışmaların dahi yapılmadığı görülür ki fukahânın bundan bilinçli olarak uzak durduğu anlaşılmaktadır. Örfün meşruiyet temellerine gelince; Kur'an-ı Kerim'de “akılla veya dinî bildirim yoluyla iyi olduğu bilinen fiil, tasvip edilmiş iyi / güzel söz ve davranışlar” anlamında *ma'rûf* lafzı çokça yer aldığı gibi kelimenin hadis-i şeriflerde de aynı manalarla sıklıkla kullanıldığı görülür. Örfün meşruiyeti ile ilgili olarak Sünnet'ten getirilen en önemli delil ise Abdullah b. Mes'ud'dan nakledilen “*Müslümanların iyi*

⁵⁶³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 184.

⁵⁶⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 6b; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1065, vr. 6b, Yazma Bağışlar, nr. 2303, vr. 6b.

⁵⁶⁵ İbrahim Kâfi Dönmez ve Mehmet Akman, “Örf”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 87.

gördüğü Allah katında da iyidir, onların kötü gördüğü Allah katında da kötüdür”⁵⁶⁶ şeklindeki mevkûf rivayettir. Kocasının cimriliğinden şikâyet ederek gizlice onun parasından alıp alamayacağını soran kadına Hz. Peygamber’in “*Ma’rûf üzere sana ve evladına yetecek kadar al*” buyurması ise örfle ilgili zikredilen bir diğer meşruiyet delili olsa da burada kelimenin daha ziyade “makul ölçüler içinde, münasip miktarda” anlamında kullanıldığı görülmektedir.⁵⁶⁷

Çeşitli açılardan taksime tabi tutulan örfler yapıları itibariyle “lafzî” ve “amelî” şeklinde ikiye ayrılır: *Lafzî örf* bazı lafız ve terkiplerin belirli bir manada uzun süre kullanılması neticesinde o lafız mutlak olarak söylendiğinde ilk anda akıllara sözkonusu mananın gelmesi iken; *amelî örf* toplumun günlük hayata dair hususlarda belirli bir şekilde davranmayı alışkanlık haline getirmesidir. Örfler yayıldıkları çevre bakımından ise “örf-i âmm” ve “örf-i hâss” olarak iki sınıfta mütalaa edilir: Bütün İslam beldelerinde teamül haline gelen söz ve davranışlar *örf-i âmm* olup bu tür örfler genel hükümlere dayanak teşkil edebilir. Sadece belirli bir bölgeye yahut bir zanaat çevresine özgü örflere ise *örf-i hâss* denilir ve bunların fikhî sonuçları yalnızca ilgili oldukları çevreyle sınırlı kabul edilir.⁵⁶⁸

Fetâvâ-yı Ali Efendi’de örf ilkesine daha ziyade lafzî örfler bağlamında başvurulduğu görülür. Özellikle talâk bahsinde boşamanın vâki olup olmayışını etkileyen lafzî örfelere şunlar örnek verilebilir:

- *Senden geçtim*: Mufârakat ettim
- *Dediğim olsun mu?*: Avretin boş olsun mu?
- *Talâk üzerime olsun*: Avretim boş olsun
- *Mefhûm-ı küllemâ üzerime olsun*: Avretim boş olsun⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 329.

⁵⁶⁷ Dönmez ve Akman, “Örf”, s. 88-89.

⁵⁶⁸ Dönmez ve Akman, “Örf”, s. 90. Öte yandan Osmanlı toplumunda askerî (yönetenler) sınıfında olup ulema dışında kalan; padişahın idârî, icrâî ve askerî yetkilerini temsil ederek kullanan görevliler daha önce de geçtiği üzere *ehl-i örf* olarak isimlendirilmiştir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de bu kimselerle ilgili çok sayıda fetva bulunmakla birlikte bu başlık altında fıkıh usûlündeki anlamıyla örf ilkesinin gözetildiği fetvalar inceleneceği için onlara yer verilmeyecektir. Ehl-i örfle ilgili fetvalar için ikinci bölümde yer alan “Mutlak Olarak Ehl-i Örf” başlığına müracaat edilebilir.

⁵⁶⁹ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 58, 62, 63.

Buna göre bir belde söz konusu ifade kalıplarının talâk maksadıyla kullanılması örf haline gelmişse, kinâye mahiyetindeki bu sözleri söyleyen kişi için talâkın vâki olduğuna hükmedilir; aksi takdirde hükmedilmez.

Öte yandan ayet ve hadislerde sıklıkla geçen *ma'rûf* kavramının da “kadr-i ma'rûf” terkihiyle özellikle nikâh, vakıf, icâre ve vesâyâ bahislerinde hükümleri doğrudan etkileyen bir ölçü olarak çokça zikredildiği görülmektedir. Sözgelimi kocası kendisini nafakasız bırakıp gâib olan bir kadının hâkime başvurarak kocası üzerine nafaka takdir ettirmesi halinde, söz konusu nafaka takdiri ma'rûf miktarda yapılmışsa koca döndüğünde bunu ödemekle yükümlü tutulur. Buna mukabil hâkim ma'rûf miktarın üzerinde (*kadr-i ma'rûfdan ziyade*) nafaka takdir etmişse, geri dönen koca bu harcamayı üstlenmek zorunda olmayacaktır.⁵⁷⁰ Buradaki ma'rûf miktarın belirlenmesinde belde örfünün esas alınacağı açıktır.

Çatalcalı Ali Efendi fetvalarında şüphesiz bunların dışında pek çok kaide ve ilkeye de istinad edilmektedir. Berâet-i zimmetin asıl oluşu, fakihler arasındaki ihtilâfları müsteftîlerin lehine kullanma ve zamanın şartlarını göz önünde bulundurma gibi diğer ilkeler yeri geldikçe zikredildiği için burada tekrar yer verilmemiş ve bu örneklerle iktifâ edilmiştir.

VI. FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE MEZHEP DIŞI GÖRÜŞLERLE AMEL

Bir müslümanın günlük hayatında karşılaştığı meselelerin cevaplarını belli bir hukuk sisteminin bütünlüğü içerisinde bulabilmesi hukukî istikrarın bir gereği olup nihai olarak hedeflenen de bu olmalıdır. Ne var ki sosyal hayatta karşılaşılan olayların sınırsızlığının yanı sıra, kendi mezhebinin delilinin olmaması ya da zayıf olması, diğer mezheplerde kendi mezhebinin deliline muhalif daha kuvvetli bir delil bulunması,

⁵⁷⁰ **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, I, 88-89. Nikâhla ilgili diğer örnekler için bak: I, 83, 84, 88, 90. Ayrıca vakıfla ilgili örnekler için I, 167, 188, 206; icâre ile ilgili örnekler için II, 128, 129; vesâyâ ile ilgili örnekler için II, 253, 260, 262 incelenebilir.

mezhepte yerleşik olan fetvaların artık yaşamayan örflere göre verilmiş olması, toplumsal ihtiyaç ve sorunları gidermede kendi mezhep görüşünün yetersiz kalması ya da zaruret ve mübrem ihtiyaç bulunması gibi durumlarda İslam hukukçularının çoğu farklı mezheplerden istifade imkânını kabul etmişlerdir.⁵⁷¹

Osmanlı hukukunda da aynı eğilim göze çarpmaktadır. Nitekim Osmanlı hukuku Maveraünnehir Hanefî hukuk okulunun devamı niteliğinde olup Osmanlı fakihleri büyük oranda Hanefî mezhebinin en sahih görüşlerini uygulamaya çalışmışlardır. Bununla birlikte zamanın ve şartların değişmesi nedeniyle Hanefî mezhebindeki ilgili görüşlerin ihtiyaca cevap verememesi ya da maslahatı gerçekleştirememesi gibi istisnai durumlarda farklı mezheplerden istifade kapısını da açık tutmuş, bu hususta özellikle Osmanlı ilim geleneğinin bir parçası mahiyetinde olan Şâfiî mezhebinin görüşlerine başvurabilmişlerdir. Bu bağlamda *Hanefî mezhebine bağlı bir müslümanın herhangi bir meselede Şâfiî kavliyle amel etmesi* anlamına gelen “teşeffu” zaruri durumlarda başvurulacak bir çözüm yolu olarak 1537 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak Kanuni Sultan Süleyman’ın hükümdarlığı ve Ebussuud Efendi’nin Rumeli kazaskerliği döneminde sosyal-siyasî birtakım sebeplere binaen çıkarılan bir fermanla gerek reâyâ, gerekse kadı ve müftüler için teşeffu’ yasaklanmış, fermanı ihlâl eden kişilere tazir cezası uygulanması öngörülmüş, ancak şeyhülislamlar bu yasağın dışında bırakılmıştır. 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi’ne kadar devam eden bu yasak döneminde karşılaşılan bütün hukukî meseleler ise Hanefî mezhebi sistemi içerisinde çözümlenmeye çalışılmış, ancak bu kanunlaştırma hareketiyle diğer mezheplerin görüşlerinden istifade yolu tekrar açılabilmiştir.⁵⁷²

⁵⁷¹ Yaman, **Fetva Usûlü ve Âdâbı**, s. 66-91.

⁵⁷² Ahmet İnanır, “Mezhepler Arasında İntikal Bağlamında Osmanlı’da Teşeffu’ ve Yasaklanmasına Dair Bazı Tespitler”, **Amasya İlahiyat Dergisi**, Sayı: 13 (2019), s. 14-15. İnanır’a göre dönemin Şii akımlarından etkilenen sufi çevrelerinin sema, raks ve devran gibi uygulamaları hususunda Hanefî mezhebinde delil bulamamaları üzerine teşeffu’ ederek bunları yaptıklarını ileri sürmeleri; teşeffu’ imkânını amacı dışında kullanmaya çalışan bu kimseleri denetim altında tutmak isteyen merkezî idarenin kamu güvenliğini gözetmek adına Osmanlı diyarında teşeffu’u yasaklamasında ve yalnızca Hanefî hukuk sistemi çerçevesinde hareket edilmesini emretmesinde ciddi bir rol oynamış görünmektedir. (İnanır, “Mezhepler Arasında İntikal Bağlamında Osmanlı’da Teşeffu’ ve Yasaklanmasına Dair Bazı Tespitler”,

Osmanlı ilmiyesinin şeyhülislamı dışında kalan mensuplarına yönelik olduğu anlaşılan yasak esasında Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi hakkında doğrudan bağlayıcı olmasa da bir hassasiyet olarak fetvalarda kendisini hissettirmektedir. Nitekim *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de teşeffü'un caiz olup olmayışı hakkında herhangi bir fetvaya yer verilmediği gibi, açık bir şekilde Şâfiî kavliyle amel edildiği belirtilen bir fetva da bulunmamakta, meselelerin büyük oranda Hanefi hukuk sistemi içerisinde çözümlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Diğer mezheplerin görüşlerine göre verilen bazı fetvalar olsa da bunların Çatalcalı Ali Efendi'den önceki dönemde mezhebin yerleşik fetvası haline geldiği anlaşılmaktadır. Sözelimi Peygamber Efendimize (sas) sövdüğü sabit olan bir zimmînin cezası Hanefi mezhebine göre ta'zir ve hapis iken Şâfiî ve Mâlikî imamları zimmînin bu fiili adet haline getirmiş olması durumunda katledileceğini beyan etmişlerdir. Şeyhülislam Ebussuud Efendi de onların bu görüşüyle fetva vermiş⁵⁷³ ve onun döneminde Osmanlı uygulamasına bu fiilin cezası bu şekilde yerleşmiştir ki Çatalcalı Ali Efendi de fetvasını aynı istikamette vermiştir:

Zeyd-i yahudinin Rasûl-i Ekrem sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine sebb ettiği sabit olsa Zeyd'e ne lâzım olur? *el-Cevâb: Ta'zir-i şedîd ve habs-ı*

s. 42)

⁵⁷³ Ebussuud Efendi'nin konu hakkındaki fetvası şu şekildedir:

“Amr-ı Yahûdî sebbü'n-Nebî edüb istiftâ olundukda, mu'tâdı ise katl olunur deyu fetvâ-yı şerîfe vârid olıcak Müslümanlardan ba'zı kimesneler hâkime varub mu'tâdı idüğüne şehâdet eyleseler şer'an katl olunurlar mı? *el-Cevâb: Mu'tâdı idüğü birkaç kimesneler ile ma'lûm olmaz. Bî garaz Müslümanlar 'Mu'tâdıdır' deyü hâkime i'lâm edüb hakkından gelinmediğinin sebebini beyân edecek bizim eimmemiz kavliyle amelen ta'zir ve habs ile iktifâ olunmayub 'Katl olunur' diyen eimme kavliyle amel olunmak emr olunmuşdur. Mu'tâdı idüğü zâhir olıcak katl olunur.*” (Şeyhülislam Ebussuud Efendi, **Ma'rûzât**, s. 81-82)

Aynı mesele Çatalcalı'dan sonraki dönemde şeyhülislam olan Feyzullah Efendi (v. 1703)'ye de sorulmuş ve o, Ali Efendi'den farklı olarak mesele hakkındaki ihtilafı ve tercihi belirterek cevap vermiştir:

“Zeyd-i zimmî alenen -hâşa sümme hâşa- Rasûl-i Ekrem sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine tabir ve tasrihi şenî' ve müstehcen lafız ile sebb u şetmeylediği şer'an sabit olsa Zeyd'e şer'an ne lâzım olur? *el-Cevâb: Gerçi eimme-i hanefiyye ta'zir ve habs-ı medîd ile iktifa eylemişler lakin bazı müteahhirin katline iftâ eylediğinden mâadâ eimme-i şâfiyye ve mâlikîyye umumen katline zâhib olup Ebussuud aleyhi rahmetü'l-Vedûd hazretleri katline iftâ edip Sultan Süleyman Han aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufran hazretlerine ma'rûz olan mevâddandır, hâlen padişah-ı İslama arz olunup katlolunmak gerekdir.*” (Şeyhülislam Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-yı Feyziyye**, Süleyman Kaya (hzl.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 128)

*medîd, mu 'tâdı ise katl olunur.*⁵⁷⁴

Bu fetvasında Ali Efendi'nin farklı mezheplerin görüşleriyle amel etmekten ziyade, kendisinden önceki dönemde tercih edilmiş ve yerleşik fetva haline gelmiş bir farklı mezhep kavliyle ameli sürdürdüğü görülmektedir.

⁵⁷⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 137.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında XVII. yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (v. 1692) *Fetâvâ-yı Ali Efendi* adı altında derlenmiş bulunan fetvalarından hareketle fıkıh düşüncesi araştırılmıştır. Bunun için öncelikle muhtelif nüshalar arasında mukayeseli bir çalışma yapılarak *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin tamamı günümüz harflerine aktarılmış; bir yandan da gerek Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatı, gerekse fetvaları ile ilgili mevcut literatürde yer alan bilgiler tahkik edilerek en doğru ve yeni verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Öte yandan hazırlanan mukayeseli metin üzerinde fişlemeler yapılarak Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları dil, coğrafya, tarih, toplumsal yapı vb. açılardan genel bir incelemeye tâbi tutulmuştur. Tezimizin asıl konusunu oluşturan Çatalcalı Ali Efendi'nin fıkıh düşüncesini tespit etmek için ise hem belirli soru alanları merkezinde araştırmalar yapılmış, hem de Hanefî mezhebinin muteber kaynaklarıyla Ali Efendi fetvaları arasında mukayeseli okumalar yapılarak fetvalarının mezhepteki yeri belirlenmeye gayret edilmiştir.

Araştırmamız neticesinde ilmî dirâyeti ve salâbet-i dîniyyesi hakkında pek çok kişinin hüsn-i şehâdetinde bulunduğu, on üç yıllık şeyhülislamlığı süresince gerek verdiği fetvalar gerekse makamı gereği aldığı kararlar ile takdir toplamış bir Osmanlı fakihî olarak Çatalcalı Ali Efendi'nin pek çok yönden incelenmeyi hak eden bir hukukçu olmasına rağmen ilmî çevrelerce henüz yeterli ilgiyi görmediği tespit edilmiştir. Fetvalarının kapsamlı incelemesi bir yana tam anlamıyla ilmî bir neşri yapılmamış olan Çatalcalı Ali Efendi'nin ayrıntılı bir biyografisi dahi yazılmamıştır. *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ile ilgili olarak literatürde yer alan bazı çalışmalarda ise hata ve eksiklikler bulunduğu görülmüştür.

Bu çalışma ile ulaşılan neticeleri şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

1. Çatalcalı Ali Efendi örgün medrese eğitiminden ziyade Hoca Abdürrahim Efendi ve Minkârîzâde Yahya Efendi gibi meşihat makamında bulunmuş önemli ve

yetkin isimlerin birebir eğitiminden geçmiş, bu da ilmî birikiminin oluşması ve sahasında uzman bir fakih olarak yetişmesinde son derece etkili olmuştur. Öte yandan muhtelif medreselerde ifa ettiği müderrislik hizmetlerinin yanısıra, üstlendiği kadılık, ordu kadılığı ve kazaskerlik vazifeleri Ali Efendi'nin hem teorik hem de pratik sahada kendini geliştirmesine ve bürokrasinin her kademesini yakından tanımasına imkân sağlamıştır. Çatalcalı Ali Efendi fetvalarının sonraki dönemde büyük rağbet görmesinde, elde ettiği bu birikimin de etkili olduğu söylenebilir.

2. Çatalcalı Ali Efendi yalnızca sahasında uzman bir fakih değil, aynı zamanda iyi bir eğitimci oluşuyla da dikkat çekmektedir. Onun bu çalışma kapsamında tespit edilen otuz dokuz mülâzımı ilmiyenin farklı sahalarında hizmet vererek müderrislik, fetva eminliği, kadılık, ordu kadılığı, kazaskerlik ve hatta şeyhülislamlığa kadar yükselmişlerdir.

3. Tasavvufa meyilli sakin bir tabiata sahip olduğu anlaşılan Çatalcalı Ali Efendi'nin herhangi bir konuda risale yazmayışı ve fetvalarında özellikle tasavvuf vb. sahalardaki tartışmalı meselelere girmeyişi onun bu karakter özelliğinden kaynaklanmış olabilir. Öte yandan devletin nispeten karışık olduğu ve üst düzey devlet ricâlinin sıklıkla değiştiği bir zamanda Çatalcalı Ali Efendi'nin ilmiye sınıfının farklı mevkilerinde yer alması ve nihayet on üç yıl boyunca şeyhülislamlık vazifesini deruhte etmiş olması, onun tartışmalardan uzak, kararlı ve sakin duruşunun ayrıca ilmiye sınıfı ve meşîhat makamının saygınlığını koruma ve hukuki istikrarı sağlamaya yönelik hassasiyetinin bir neticesi olarak okunabilir.

4. *Fetâvâ-yı Ali Efendi* fetva eminleri Grebneşi Mustafa Efendi ile Gelibolulu Fâzıl Mahmud Efendi'nin mesailerıyla Çatalcalı Ali Efendi henüz hayattayken derlenmiştir. Eserin en eski nüshası 1102 tarihli olup bu tarih Ali Efendi'nin sürgünden dönerek tekrar İstanbul'da ikamet etmeye başladığı döneme tekabül eder. Çatalcalı'nın 1103 yılında ikinci kez meşîhat makamına tayin edildiği düşünülürse, bu tayinde ma'zûl şeyhülislamın fetvalarının derlenmesi suretiyle tekrar gündeme gelmesinin etkili olduğu ve bu vesileyle itibarının iade edildiği düşünülebilir.

5. Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarına nakil yazma faaliyeti yine henüz kendisi

hayattayken başlamış; eserin derlenmesini takip eden süreç içerisinde “Nukûl” adıyla müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Bu bağlamda Mustafa b. Şeyh Mehmed (v. 1105), Sâlih b. Ahmed el-Kefevî (v. 1137), İbnü’l-Mukayyid (v. ?), Ahıskalı Ahmed Efendi (v. ?) ve Gedizli Mehmed Efendi (v. 1252) birer nakil çalışması yapmıştır. Nakilli ve nakilsiz olarak yüzden fazla yazma nüshası bulunan eserin 1245 yılında yapılan ilk baskısı için Kefevî’nin nakilli tertibi tercih edilmiştir; ancak Kefevî’nin çalışması herhangi bir başka esere dayanmayan müstakil bir nukûl eseri olarak görülmelidir.

6. Derlenmesinin hemen ardından hızla çoğaltılmaya başlanması, mecmuanın yalnızca İstanbul kütüphanelerinde yüzden fazla yazma nüshasının bulunması, üzerinde nukûl çalışmalarının yapılması ve nihayetinde nakilli olarak Osmanlı Devleti’nin farklı yerlerinde defalarca tab‘ edilmiş olması, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’nin ilim dünyasında nasıl hüsûk kabul gördüğünü göstermektedir.

7. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’nin kendisiyle birlikte Fetâvâ-yı Mu‘tebere arasında gösterilen diğer üç fetva mecmuasıyla yani *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü’l-fetâvâ* ve *Netîcetü’l-fetâvâ* ile muhteva açısından karşılaştırılması onun ne kadar zengin ve kapsamlı bir mecmua olduğunu ortaya koymaktadır. Şöyle ki *Fetâvâ-yı Ali Efendi* hem içerdiği toplam fetva sayısı itibarıyla, hem de mevcut fıkıh bahislerinin hemen hemen yarısında diğerlerinden daha fazla fetva ihtiva etmesi yönüyle öne çıkmaktadır.

8. Bu tez kapsamında yapılan mukayeseli metin çalışmasına göre *Fetâvâ-yı Ali Efendi* tekrarlarıyla birlikte 4654 fetvadan müteşekkil olup en çok fetvanın bulunduğu bahisler sırasıyla vakıf, talâk, da‘vâ, buyû‘ ve şehadet konularıdır. En az sayıda fetva ise eşribe, müsâkât ve lukata ile sayd / zebâih bahislerinde yer alır. Bu durum XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda tartışılan / hükmü sorulan meselelerin daha ziyade hangi konularda yoğunlaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Öte yandan günümüzde fetva denildiğinde genellikle önce ibadetlerle ilgili meseleler akla gelirken *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de ibadet bahislerinin eserin yalnızca %2’sini teşkil ettiği, kalan kısmın ise bütünüyle muâmelât ile ilgili olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak, ibadetler sahası büyük oranda belirli hükümlere sahip ve değişime kapalı bir mahiyet arz ederken muâmelât sahasının değişen şartlara ve ihtiyaçlara göre yeniden ele alınan ve güncellenen bir yapıda olması gösterilebilir.

9. Çatalcalı Ali Efendi'nin döneminde fetva dili oldukça teknik ve mütekâmil bir yapıya kavuşmuş; soruların en düzgün kalıplarla ifade edilmesi, gereksiz hiçbir ayrıntıya yer verilmemesi ve şekil açısından bütünlüğün oluşturulması gibi hususlarda ciddi anlamda uzmanlaşmıştır. Bunda fetva eminliği müessesesinin oturmuş olması büyük pay sahibidir; zira fetva eminliğinde hoca-talebe ilişkisine dayalı ilmî bir gelenek söz konusu olup fetva müsevvidliği yapan kişiler sıradan memurlar olmaktan ziyade çoğunlukla fetva emininin birebir eğitiminden geçmiş, günlük hayatta karşılaşılan karmaşık hukukî olayların fetva diline nasıl döküleceği hususunda özel olarak yetiştirilmişlerdir. Bu işleyişe ilave olarak Çatalcalı Ali Efendi'nin de bu hususta hassasiyet gösterdiği ve bahsi geçen memurların eğitim ve vazifeleriyle yakından ilgilenmesinin etkili olduğu da düşünülebilir. Öte yandan Ali Efendi fetvalarında soruların çoğunlukla ayrıntılı ve uzun, cevapların ise bir iki kelimelik olup cevaplarda hükümlerin delillerine, uzun izahlara, subjektif değerlendirmelere özellikle yer verilmeyişi dikkat çeker. Olabilecek en kısa ve net dilin kullanılması hususundaki bu bilinçli tercihin temelinde şeyhülislam fetvasına duyulan saygıyı arttırma düşüncesinin olduğu da söylenebilir.

10. Çatalcalı Ali Efendi'nin cevapları büyük oranda “olur / olmaz” vb. kısa ifadelerden müteşekkil olup hükümlerin delillerine ve uzun izahlara girilmemektedir. Ayrıca meselenin reddi, müsteftîlerin paylanması, mesele hakkında müsteftîden izahat istenmesi gibi hususlar da cevaplarda görülmemektedir. Bu tutarlı yaklaşımdan hareketle müsteftîlerden gelen soruların fetva eminleri tarafından bir ön elemeye tâbi tutulduğu ve her meselenin doğrudan şeyhülislama taşınmayıp bazılarının fetva eminleri kademesinde çözümlendiği söylenebilir.

11. Cihaddan kaçma ve ebeveyne fiili eziyet gibi ağır cürümler hakkındaki birkaç cevap dışında Ali Efendi'nin fetvalarının hemen tamamında uhrevî cezadan hiç söz edilmemesi, buna mukabil fetvalarının büyük bir kısmında fiillerin yalnızca dünyevî sonuçlarının / müeyyidelerinin zikredilmesi dikkat çekicidir. Nitekim bu durum tecdid-i iman ile ilgili fetvalarda dahi kendini hissettirmekte, tecdid-i iman gerektiği belirtilen meseleler çoğunlukla tecdid-i nikâh ile birlikte anılmaktadır. Buradan hareketle şeyhülislam fetvalarının uhrevî değil de dünyevî ahkâma ağırlık veren hukuk metinleri

olduğu söylenebilir.

12. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de en çok fetva vakıf bahsinde bulunmakta olup eserin yaklaşık %12'sini vakıflarla ilgili meselelerin oluşturduğu görülmektedir. Bu tablo, topluma yönelik pek çok hizmeti karşılamasının yanısıra pek çok kişinin maişetini temin ettiği vakıf müessesesinin XVII. yüzyıl Osmanlı iktisâdî yapısı içerisinde ulaştığı boyutları ortaya koymaktadır. Devamlı gelişen ve yeni ihtiyaçlar karşısında güncellenen vakıf kurumu ile ilgili meselelerde hangi fıkıh metinlerine daha çok başvurulduğu sorusu da ayrıca önemlidir. Bu çalışma kapsamında vakıf kitabında en çok Mısırlı İbn Nüceym'in *el-Bahru'r-râik* adlı şerhi ile Maverâünnehir fukahasından Özcendî'nin *Fetâvâ-yı Kâdîhân* adlı eserine atıf yapıldığı belirlenmiştir ki bu durum Osmanlı fetva nükûl eserleri hakkında yapılan çalışmalardaki tespitlerle de örtüşmektedir.

13. Döneminde itikadi sahayla ilgili pek çok mesele tartışılmış ve bu hususta muhtelif risaleler telif edilmiş olsa da Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları arasında bu meseleler yer almamış, bu sahaya dâhil fetvalar daha ziyade tecdîd-i iman gerektiren ve gerektirmeyen haller bağlamında fetvaya konu olmuşlardır. Aynı durum tasavvuf hakkında da geçerlidir; özellikle sufilerin raks ve devran gibi uygulamaları XVII. yüzyılda ciddi tartışmalara sebep olmakla birlikte *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili tek bir fetva bile bulunmamaktadır. Babası bir Halvetî şeyhi olan, tekke muhitlerinde yetişmiş bulunan, kaynaklarda tasavvuf yönü özellikle zikredilen ve hatta hem fıkıh hem de tasavvuf alanındaki yetkinliği nedeniyle Mecmau'l-bahreyn olarak vasıflandırılan Çatalcalı'nın *Fetâvâ*'sında tasavvufî meselelere hiç değinilmeyişi, onun tartışmadan uzak duran ihtiyatlı yapısıyla izah edilebilir.

14. İnsanlar arası hukukî anlaşmazlıkların yanısıra zaman zaman kendisine fikhî kavramların mahiyet ve kapsamı ile ilgili teorik sorular da yöneltilen Ali Efendi, yaptığı tanım ve izahlarda çoğunlukla mezhepte yerleşmiş / müftâ-bih addedilmiş görüşleri müsteftîlere sunmuş; bunu yaparken de uzun ve ayrıntılı izahlardan yahut deliller serdetmekten uzak durarak sade ve anlaşılır bir dil kullanmaya özen göstermiştir.

15. Bireylerin fiillerini ve bu fiillerin dünyevî/uhrevî sonuçlarını ilgilendirmesi

nedeniyle fetvalarda ef'âl-i mükellefîn ıstılahlarının daha çok yer alması beklenmekle birlikte pek çok fetva mecmuasında olduğu gibi *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de de vâkıa böyle olmamış; farz, haram, mekruh, mendub gibi teklîfî hükümler oldukça sınırlı sayıda fetvada yer alırken fetva dili daha ziyade “*yapmağa / yapmamağa kâdir olur mu?*” ya da “*helâl / câiz olur mu?*” şeklinde yerleşmiş, fiilin doğrudan hükmünden ziyade mükellefin o fiili işlemeye yetkili olup olmadığı sorgulanmıştır. Bunda toplumu ideal düzene kavuşturmaktan çok, mükellefleri olabildiğince helâl daire içerisinde tutma anlayışı etkili olmuş olabileceği gibi, bireylerin her fiiline bir teklîfî hüküm iliştmeyenin insanları fetvadan soğutma ve uzaklaştırma tehlikesine yol açabileceği de düşünülmüş olabilir. Ayrıca toplumda mekruhlara karşı laubalilik, sünnet ve vaciblere karşı ise itinasızlık uyandırmama düşüncesinin etkili olduğu da söylenebilir.

16. Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında meseleler olabildiğince Hanefî fıkıh geleneği içerisinde çözümlenmeye çalışılmış; kendisinden önceki dönemde diğer mezheplerden alınarak Osmanlı uygulamasına yerleştirilen kavilleri o da takip etmekle birlikte, bu çalışma kapsamında bizzat kendisinin farklı bir mezhep görüşüne binâen verdiği ve bunu açıkça belirttiği herhangi bir fetvası tespit edilememiştir. Öte yandan yapılan incelemelerde *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de Hanefî mezhebi içerisinden de herhangi bir görüşü alma yoluna gidilmediği; fetvaların çoğunlukla kaynaklarda “*bihî yüftâ*”, “*ve aleyhi'l-fetvâ*”, “*ve'l-muhtâr fi'l-fetvâ*”, “*ve hüve's-sahîh*” gibi ifadelerle betimlenen kavillere göre verildiği görülmüştür. Ali Efendi'nin müftâ-bih kavillerin dışına çıktığı sınırlı sayıdaki meselede ise müsteftîlerin özel durumunu, günün şartlarını ya da ihtiyat, sedd-i zerâi gibi ilkeleri gözetdiği anlaşılmaktadır. Mezhepteki yerleşik görüşün dışına çıktığı meselelerin ibadetler ve ahvâl-i şahsiye sahalarından ziyade muâmelât sahasından olması ve görüşünü aldığı kişilere fetva metninde özellikle atıfta bulunması ayrıca dikkat çekicidir.

17. Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları tercih yöntemi açısından değerlendirildiğinde; onun pek çok fetvasında kendisinden önceki tercihleri yahut yerleşik / müftâ bih kavilleri benimseyip sürdürdüğü, buna mukabil çeşitli nedenlerle mezhebin yerleşik görüşünden ayrıldığı fetvaları olduğu gibi, mezhepte bulunan muhtelif görüşler arasında tercih yaptığı fetvalarının da bulunduğu söylenebilir.

18. Çatalcalı Ali Efendi Osmanlı dönemi tartışmalı meselelerinde de Hanefî mezhebinin yerleşik ilkeleri ile müftâ-bih görüşlerini esas almış, bilhassa Osmanlı hukukunda yerleşen uygulamalara göre fetva vermeye özen göstermiştir. Sözgelimi para vakıflarının meşruiyeti ve Kur'an-ı Kerim öğretme karşılığında ücret alma gibi kendisinden önceki dönemde netleştirilmiş meselelerde aykırı görüşlere iltifat etmemiş, mevcut nizamı göre fetva vermiştir. Benzer şekilde tütün ve kahve, kadının veli onayı olmaksızın evlenmesi vb. kendisinden önceki dönemde parantez mahiyetli olarak uygulanmış ve sonrasında yürürlükten kaldırılmış yasaklarda da mezhebin yerleşik görüşlerine göre hükmetmiştir.

19. Çatalcalı Ali Efendi'nin fıkıh düşüncesinin temelinde müftâ-bih kavillerle amel hususunda hassasiyet gösterme, aşırılıklardan kaçınma, münferit yorum ve uygulamalardan uzak durma ve hukukî istikrar fikirlerinin yer aldığı söylenebilir. Özellikle kadim uygulamanın korunması, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'deki en temel ilkelerden birisi olarak dikkat çeker. Bazı araştırmacılar tarafından Osmanlı iktisâdî yapısının temel ilkeleri arasında gösterilen ve *tradisyonizm* olarak da ifade edilen geleneğe/amel-i kadîme bağlılık Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında yalnızca iktisâdî konularda değil, pek çok farklı sahada kendisini hissettirir. Ali Efendi'nin bu yaklaşımı hukukî istikrarı, mevcut düzeni muhafazayı ve orta yolu takip etmeyi en güvenilir yöntem olarak benimseyen Osmanlı nizamına en yakın tutumlardan birisi olarak görülebilir. Örgün medrese eğitiminden geçmemiş olmasının yanısıra, Osmanlı hukuk tarihinde kendisinden önce yaşamış ve hukukçuluğuyla öne çıkmış pek çok şeyhülislam bulunmasına rağmen sonraki dönemde Fetâvâ-yı Mu'tebere arasında ilk olarak Çatalcalı Ali Efendi'nin ismine yer verilmiş olması, onun yerleşik Hanefî mezhep anlayışını en iyi temsil eden ve geleneğe bağlılığı ile öne çıkan şeyhüliislamlardan oluşuyla izah edilebilir.

20. *Fetâvâ-yı Ali Efendi* XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunun yalnızca dinî ve hukukî yapısı değil; sosyal, siyasî ve iktisâdî yapısı hakkında da araştırmacılara oldukça zengin bir malzeme sunmaktadır. Sorulan soruların teorik önermelerden ziyade gerçek hayatta yaşanan olaylarla ilgili oluşu, fetvaların bu husustaki önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bu bağlamda eserin özellikle siyer bahsinde yer alan fetvalar dönemin

siyasî gelişmeleriyle karşılaştırılabileceği gibi, uzun süren savaşlar vb. nedenlerle bozulan ekonomik düzenin insanlar arası ilişkilere etkisi fetvalar üzerinden incelenerek iktisat tarihi bakımından önemli sonuçlara ulaşılabilir. Öte yandan ister müslüman isterse gayr-ı müslim olsun, toplumun pek çok farklı kesimiyle ilgili çok sayıdaki fetva, sosyal tarih ve sosyal fıkıh açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu ve benzeri pek çok çalışma sahası, Osmanlı araştırmacılarının ilgisini beklemektedir.

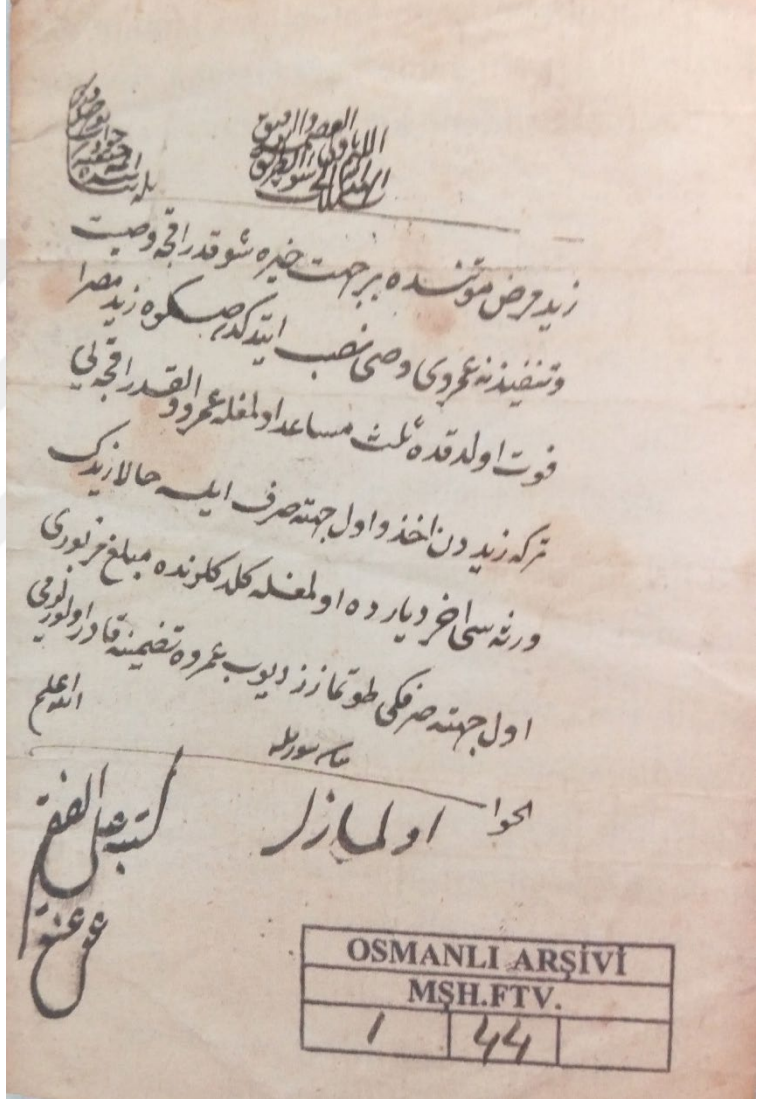
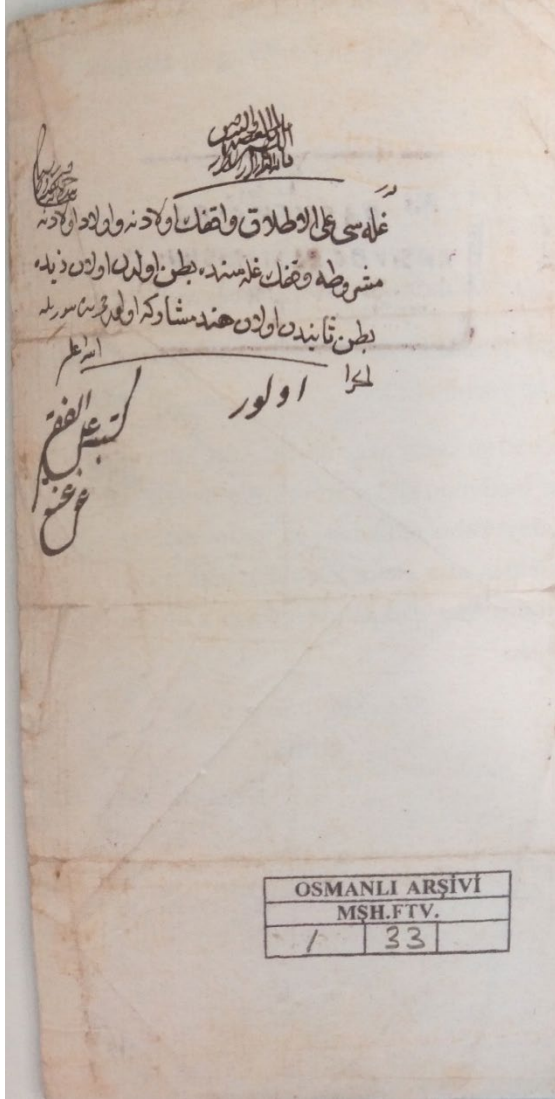
EKLER

EK-1: ÇATALCALI ALİ EFENDİ’NİN KABRİ (EDİRNE) ⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ “Merhûm ve mağfûr Sâhib-i Fetâvâ-yı Ali Efendi rûhuna el-Fâtiha / sene 1103”

ЕК-2: ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN ASLÎ FETVA
SÛRETLERİNDEN ÖRNEKLER ⁵⁷⁶

⁵⁷⁶ Çuluk ve Karaca (hızl.), *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, s. 33, 44.

EK-3: FETÂVÂ-YI ALÎ EFENDÎ'NİN YAZMA NÜSHALARI⁵⁷⁷

	KÜTÜPHANE	KÜNYE	MÜSTENSİH	TARİH	NAKİL	NOT
1	Süleymaniye	Esad Efendi 1065	Abdulbâkî b. Hüseyin	1102	Var	Tam nüsha
2	Süleymaniye	Serez 1113	Kâdî Mustafa	1102	Var	Tam nüsha
3	Süleymaniye	Nuruosmaniye 2016	Gelibolulu Mahmud	1104	Var	Tam nüsha
4	Süleymaniye	Yeni Cami 647	Gelibolulu Mahmud	1104	Yok	Tam nüsha
5	Süleymaniye	Nasuhi Dergâhı 77	İdris b. Ahmed el-Mostârî	1104	Var	Tam nüsha
6	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 4587	Mustafa İzmirî	1105	Var	Tam nüsha
7	Süleymaniye	Atıf Efendi 1143	-	1106	Var	Tam nüsha
8	Süleymaniye	HHayri-Abdef 178	Mustafa el-Alâî	1107	Yok	Tam nüsha
9	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 2303	-	1108	Yok	Tam nüsha
10	Süleymaniye	Yeni Cami 648	Muhammed	1108	Var	Tam nüsha
11	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 4244	Ahmed el-Mevlâ	1110	Yok	Tam nüsha
12	Bayezid	Bayezid 2701	-	1114	Yok	Tam nüsha
13	Süleymaniye	Yahya Tevfik 162	-	1115	Var	Eksik nüsha
14	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 7839	Taylasanizade Abdullah	1119	Var	Tam nüsha
15	Süleymaniye	Serez 1115	Abdulkadir b. Muhammed	1120	Var	Tam nüsha
16	Süleymaniye	Arslan Kaynardağ 62	Ahmed Mustafa el-Kastamonî	1121	Yok	Tam nüsha
17	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 49	-	1121	Var	Tam nüsha
18	Süleymaniye	Atıf Efendi 1142	Sun'ullah b. Abdullah	1123	Var	Tam nüsha
19	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 3299	Muhammed b. Ali	1126	Var	Tam nüsha
20	Süleymaniye	Nuruosmaniye 2011	İsmail b. Süleyman	1127	Var	Tam nüsha
21	Süleymaniye	Nuruosmaniye 2013	Mes'ud b. Muhammed	1128	Yok	Tam nüsha
22	Süleymaniye	İzmir 258	Muhammed	1131	Var	Tam nüsha
23	Süleymaniye	Çelebi Abdullah 155	-	1135	Yok	Tam nüsha
24	Süleymaniye	Serez 1133	Ali b. Selim Rize Müftîsi	1137	Var	Tam nüsha
25	İst. Müftülük	No: 115	Ahmed b. Abdurrahim	1141	Yok	Tam nüsha
26	Süleymaniye	Atıf Efendi 1144	Muhammed b. Ahmed	1142	Var	Tam nüsha
27	Bayezid	Bayezid 2794	Süleyman b. Ali el-Üsküdâri	1142	Yok	Tam nüsha
28	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 5260	Şeyh Osman	1145	Yok	Tam nüsha
29	Süleymaniye	Mihrişah Sultan 137	Eyyub	1146	Var	Tam nüsha
30	Süleymaniye	Ragıp Paşa 616	Himmetzâde Muhammed el-Eyyûbî	1148	Var	Tam nüsha
31	Süleymaniye	Muğla Hacı Mustafa Efendi 268	Ali b. Hasen el-Akkirmânî	1148	Var	Tam nüsha

⁵⁷⁷ Bu listede Süleymaniye YEK, Bayezid YEK ve İstanbul Müftülük Kütüphanesinde tespit edilen ve birebir inceleme imkânı bulduğumuz 90 yazma nüshanın bilgilerine yer verilmiştir.

32	Süleymaniye	Murad Molla 1142	Muhammed b. Ahmed	1150	Var	Tam nüsha
33	Süleymaniye	Muğla Hacı Mustafa Efendi 256	Muhammed Sâdık b. Ahmed	1150	Var	Tam nüsha
34	Süleymaniye	Ayasofya 1572	Ahmed b. Veli	1151	Var	Tam nüsha
35	İst. Müftülük	No: 116	Seyyid Halil Mes'ud	1151	Var	Tam nüsha
36	Bayezid	Bayezid 2759	Hüseyin b. Osman el-Eyyûbî	1152	Var	Tam nüsha
37	Süleymaniye	Aşır Efendi 138	İbrahim b. Hüseyin Haşimzade	1157	Var	Tam nüsha
38	Süleymaniye	Murad Molla 1141	Şükrî Mustafa el-Bosnevî	1158	Yok	Tam nüsha
39	Süleymaniye	Nuruosmaniye 2010	Mustafa el-Bosnevî	1161	Var	Tam nüsha
40	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 1610	Muhammed b. Abdurrahman	1161	Yok	Tam nüsha
41	Süleymaniye	İzmir 252	Ebubekir b. Hacı Hasan	1162	Var	Tam nüsha
42	Süleymaniye	Nuruosmaniye 2019	-	1164	Var	Tam nüsha
43	Süleymaniye	Süleymaniye 664	Muhammed b. Abdullah	1166	Var	Tam nüsha
44	Süleymaniye	Laleli 1265	-	1169	Var	Tam nüsha
45	Süleymaniye	Mihrişah Sultan 138	Ahmed Hamdi	1176	Var	Tam nüsha
46	Süleymaniye	Esad Efendi 1067	-	1183	Var	Tam nüsha
47	Süleymaniye	Serez 1112	Ömer b. Osman el-Veternevî	1188	Yok	Tam nüsha
48	Süleymaniye	İzmir 251	Muhammed Emîn	1190	Var	Tam nüsha
49	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 3502	Muhammed Tahir b. Şeyh Muhammed	1190	Var	Tam nüsha
50	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 6445	Yahya Sâib b. Atâullah	1194	Var	Tam nüsha
51	Süleymaniye	Halet Efendi 164	Hasan b. Mehmed Efendi	1197	Var	Tam nüsha
52	İst. Müftülük	No: 110	Derviş Mustafa/ Muhammed Şakir	1204	Var	Tam nüsha
53	Süleymaniye	Hafid Efendi	Derviş Hüseyin b. Ali	1206	Yok	Tam nüsha
54	Süleymaniye	Yozgat 320	-	1207	Yok	Tam nüsha
55	Süleymaniye	Hacı Ali Sâib Efendi 8	Seyyid Muhammed b. Ahmed	1207	Yok	Tam nüsha
56	İst. Müftülük	No: 50	Mustafa Vasfi Efendi	1207	Var	Tam nüsha
57	Süleymaniye	Pertevniyal 343	-	1209	Yok	Tam nüsha
58	İst. Müftülük	No: 160	Seyyid Mustafa b. Ahmed	1213	Var	Tam nüsha
59	Süleymaniye	Pertevniyal 344	-	1219	Var	Tam nüsha
60	İst. Müftülük	No: 114	Hafız Osman	1225	Var	Tam nüsha
61	Bayezid	Bayezid 2700	Seyyid Yunus Ruscukî	1237	Var	Tam nüsha
62	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 3250	Mikdad b. Mehmed el-Erzurumî	1240	Yok	Tam nüsha
63	Süleymaniye	Atıf Efendi 1145	-	1246	Var	Tam nüsha
64	İst. Müftülük	No: 165	Yakovalı Murteza	1320	Var	Tam nüsha

65	İst. Müftülük	No: 234	İbrahim b. Ali b. Musa	-	Var	Tam nüsha
66	Süleymaniye	Nuruosmaniye 2014	-	-	Var	Tam nüsha
67	Süleymaniye	Nuruosmaniye 2015	-	-	Yok	Eksik nüsha
68	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 1039	-	-	Yok	Tam nüsha
69	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 2215	-	-	Yok	Tam nüsha
70	Süleymaniye	Nuruosmaniye 2012	-	-	Var	Eksik nüsha
71	Süleymaniye	Atıf Efendi 1146	-	-	Yok	Eksik nüsha
72	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 5193	-	-	Var	Tam nüsha
73	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 3532	Ali b. Muhammed	-	Yok	Tam nüsha
74	Süleymaniye	Serez 1114	-	-	Var	Tam nüsha
75	Süleymaniye	Serez 1150	-	-	Yok	Eksik nüsha
76	Süleymaniye	Fatih 2391	Salih Kefevî	-	Var	Tam nüsha
77	Süleymaniye	Nuruosmaniye 2017	-	-	Yok	Eksik nüsha
78	Süleymaniye	Nuruosmaniye 2018	Ahmed Kasabzâde	-	Var	Tam nüsha
79	Süleymaniye	Hacı Selim Ağa 438	-	-	Var	Tam nüsha
80	Süleymaniye	Hacı Selim Ağa 439	Muhammed Salih b. İbrahim	-	Yok	Tam nüsha
81	Süleymaniye	Mehmed Asım Bey 123	-	-	Var	Tam nüsha
82	Süleymaniye	Mehmed Asım Bey 124	-	-	Yok	Tam nüsha
83	Süleymaniye	Murad Molla 1143	-	-	Var	Tam nüsha
84	Süleymaniye	Ayasofya 1573	-	-	Yok	Tam nüsha
85	Süleymaniye	Mehmed Nuri Efendi 96	-	-	Yok	Tam nüsha
86	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 4836	-	-	Var	Eksik nüsha
87	Süleymaniye	MHilmi-FFehmi 70	-	-	Yok	Eksik nüsha
88	Süleymaniye	Yazma Bağışlar 7618	-	-	Yok	Tam nüsha
89	Süleymaniye	Yozgat 325	-	-	Var	Eksik nüsha
90	Bayezid	Bayezid 2702	-	-	Var	Tam nüsha

EK-4: FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'NİN KONU TERTİBİ

CİLD-İ EVVEL

KİTÂBU'T-TAHARET

KİTÂBU'S-SALÂT

Faslun fi'l-imâmet

BÂBU'L-CUM'Â

BÂBU'L-MÜSÂFİR

Fî fidyeti's-salât

BÂBU'L-CENÂİZ

KİTÂBU'Z-ZEKÂT

BÂBU'L-MASRAF

BÂBU'R-RİKÂZ

Fi'l-öşr ve'l-harâc

Nev'un âhar

Nev'un âhar

BÂBU SADAKATİ'L-FİTR

KİTÂBU'S-SAVM

KİTÂBU'L-HACC

BÂBU'L-HACC ANİ'L-ĞAYR

KİTÂBU'N-NİKÂH

Faslun fi nikâhi'l-vekîl

ve'l-fuzûlî

Fî nikâhi'l-mu'tedde

BÂBU NİKÂHİ'R-RAKÎK

BÂBU NİKÂHİ'L-KÂFİR

BÂBU'L-MUHARREMÂT

BÂBU'L-EVLİYÂ VE'L-EKFÂ'

Nev'un âhar

Nev'un âhar

Fî hıyâri'l-bülûğ ve'l-ıtk

BÂBU'L-MEHR

Nev'un âhar

Nev'un âhar

Nev'un âhar

Bâbu'l-ihtilâf fi'l-mehr

el-İhtilâf fi'l-cihâz

Fî mâ li'z-zevci ve'z-zevceti ve mâ lâ

Nev'un âhar

Nev'un âhar

Nev'un fi'l-ihtilâf

KİTÂBU'R-RADÂ'

Nev'un âhar

KİTÂBU'T-TALÂK

Fî talâki's-sağîr ve'l-mecnûn

ve'n-nâim ve'l-mükreh

Talâku'l-fuzûlî

BÂBU'R-RİC'AT

Fi'l-kinâyât

Nev'un fi'l-emr bi'l-yed

Sınıf minhû

BÂBU'T-TA'LİK

Nev'un âhar

Nev'un âhar

Nev'un âhar

Nev'un âhar

Fî talâki'l-marîz ve mâ

yünâsibuh

Fi'l-beynûneti'l-muğallaza ve't-tahlîl

Fi'l-firkati bi'rtidâdi ehadi'z-zevceyn

BÂBU'L-HUL'

Fî hul'i'l-eb ve'l-fuzûlî

Nev'un âhar

Fi'l-îlâ
Fi'l-'innîn
BÂBU'L-İDDET
BÂBU SÜBÛTÎ'N-NESEB

Nev'un âhar

BÂBU'L-HİDÂNE

Nev'un âhar
Nev'un fî's-sefer bi's-sağîr

BÂBU'N-NAFAKA

Fî nafakati'z-zevcât
Fî nafakati'l-mu'tedde
Fî nafakati'l-usûl ve'l-furû' ve
zevi'l-erhâm
Nev'un fî nafakati's-sığâr

KÎTÂBU'L-'ITÂK

Nev'un âhar
Nev'un âhar
Fî i'tâki'l-marîz ve'l-mecnûn
ve'l-ma'tûh ve's-sekrân
Nev' fî i'tâki'l-fuzûlî
Fî 'itki'l-ba'z
Fi'l-istîlâd

BÂBU'T-TEDBÎR

Fi't-tedbîri'l-mukayyed
Faslun fî'l-mükâteb
Mükâteb ale'l-hidmet

BÂBU'L-'ITK ALE'L-CU'L

KÎTÂBU'L-VELÂ

KÎTÂBU'L-EYMÂN

Nev'un âhar
Fi'n-nezr

KÎTÂBU'L-HUDÛD

Fî haddi'z-zinâ
Nev'un âhar fî'l-livâta
Fî haddi's-şîrb
Fî haddi'l-kazf
Faslun fî't-ta'zîr

Nev'un âhar
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Fî ta'zîri'z-zevc

KÎTÂBU'S-SERİKA

BÂBU KAT'Î'T-TARÎK

Fi's-su'ât ve'z-zaleme

KÎTÂBU'S-SİYER

BÂBU İSTÎLÂÎ'L-KÜFFÂR

BÂBU'L-CİZYE

Faslun fî'l-kenâis
Fî sâiri ahkâmî'z-zimmî
Fîmâ yekûnü İslâmen mine'l-
kâfir
Fîmâ yekûnü küfran mine'l-
müslim
Nev'un âhar fî's-sebb

BÂBU'L-MÛRTED

Fîmâ yeteallaku li-beyti'l-mâl
Fî't-tîmâr ve livâ'
Nev'un âhar
Nev'un âhar

KÎTÂBU'L-LUKATA

KÎTÂBU'L-ÂBIK

KÎTÂBU'L-MEFKÛD

KÎTÂBU'Ş-ŞİRKET

Fi's-şerikâti'l-fâside
Fîmâ li's-şerîk ve fîmâ lâ
Nev'un fî imâratî'l-müşterek
Fî damâni ehadi's-şerîkeyn ve
ademihi

KÎTÂBU'L-VAKF

Fîmâ yasihhu ve fîmâ lâ yasihhu

Nev'un fi luzûmi'l-vakf ve
ademihî
Vakfu'l-marîz
Vakfu's-sağîr
Vakfu'l-fuzûlî
Vakfu'z-zimmî
Fîmâ yeteallaku bi's-şart
Nev'un âhar
Fî'l-vakf ale'l-evlâd
Fî nasbi'l-mütevellî ve azlihî ve
muhâsebetih
Fî tasarrufâtî'l-mütevellî
Nev'un âhar
İstibdâlu'l-vakf ve mâ yünâsibuh
Fîmâ yeteallaku bi-îcârî'l-vakf
Nev'un âhar
Fî damânî'l-mütevellî ve ademih
Fî'l-vezâif
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Fîmâ yusaddaku fihî'l-mütevellî
ve'l-câbî
Fî'r-rakabe
Mesâilu Şettâ
Fasl
Fasl
Fî'l-icârati'l-muaccele ve'l-
müeccele
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Nev'un âhar fî'l-istîfâ

KÎTÂBU'L-BUYÛ'

Fîmâ yedhulu fî'l-bey'
Fîmâ yeteallaku bi-kabzi'l-mebî'
Fî'l-makbûz alâ sevmi's-şirâ'
Fîmâ yeteallaku bi's-semen
Fî te'cîlî's-semen
Fî bey'i'l-marîz
Bey'u'l-mecnûn ve'l-ma'tûh
ve's-sağîr

BÂBU'L-BEY'Î'L-FÂSİD

Fasl
Fî ahkâmî'l-bey'î'l-fâsid
Fî's-şurûti'l-müfside

Fî'l-bey' bi't-telcie ve'l-ikrâh
Fî'l-bey' bi'l-ğabn ve't-tağrîr
Fî'l-bey' bi'l-vefâ
Fî'l-bey' bi tarîki'l-istiğlâl
Fî'l-bey'i'l-mevkûf
Fîmâ yeteallaku bi'l-icâze
Fî bey'i'l-eb ve'l-vasiyy
Fî bey'i'l-akâr
Fî hıyârî's-şart
Fî hıyârî'r-ru'yet
Fî hıyârî'l-ayb
Nev'un fi'l-bey' bi-şart
Fîmâ yemneu'r-redd bi'l-ayb

BÂBU'L-İKÂLE

BÂBU'L-İSTİHKÂK

Fî mesâilî'l-ğarûr

BÂBU'S-SELEM

Fî'l-istisnâ'

KÎTÂBU'S-SARF

KÎTÂBU'L-MÜDÂYENÂT

Nev'un fi'l-kurûz
Nev'un fi'l-kesâd
Fî't-te'cîl
Nev'un fi'l-muâmele

KÎTÂBU'L-KEFÂLE

Fî elfâzihâ
Fîmâ yasihhu mine'l-kefâleti ve
mâ lâ yasihhu
Fî ta'likî'l-kefâleti bi's-şart
Fîmâ yasihhu bihi'l-kefâleti ve
mâ lâ
Nev'un fi'l-kefâleti bi'n-nefs
Fî men yasihhu minhu'l-kefâletü
ve men lâ
Fî'd-da'vâ fî'l-kefâleti ve mâ
yünâsibuh
Fîmâ yekau bihi'l-berâetü ve mâ
lâ
Nev'un âhar fî'l-kefâleti'l-
muvakkate
Nev'un âhar

Fî kefâleti'r-raculeyn
Fî'r-rucû' ale'l-mekfûl anih

KÎTÂBU'L-HAVÂLE

Fî'l-havâleti'l-fâside
Fî butlânî'l-havâleti ba'de
vukûihâ sahîhaten ve ademi
butlânihâ

KÎTÂBU'L-KAZÂ

Nev'un âhar
Fî'l-hükmi ale'l-ğâib
Nev'un âhar
Faslun fî'l-habs
Nev'un âhar
Fî ücreti'l-müşahhıs ve'l-
müvekkil
Mesâilu şettâ
Fî kitâbi'l-kâdî
Nev'un âhar

KÎTÂBU'Ş-ŞEHÂDE

Fî keyfiyyeti'ş-şehâdetilleti
tukbelu velletî lâ tukbelu
Fî men tukbelu şehâdetuhu ve
men lâ tukbelu
Nev'un âhar
Fî ta'dîli'ş-şuhûd
Fî men lâ tukbelu şehâdetuhu
li't-tuhmet
Nev'un fî cerri'l-mağnem ve
şibhih
Nev'un fî def'i'l-mağram ve
şibhih
Fî'ş-şehâdeti bi't-tesâmu'
Fî'ş-şührati ve't-tevâtür
Fî şehâdeti'z-zimmî

BÂBU İHTİLÂFİ'Ş-ŞÂHİDEYN

BÂBU'Ş-ŞEHÂDE ALE'Ş-ŞEHÂDE

BÂBU'R-RUCÛ' ANİ'Ş-ŞEHÂDE

Fî tercîhi'l-beyyinât
el-Kavlu li-men

CİLD-İ SÂNÎ

KÎTÂBU'L-VEKÂLE

Fî'l-vekîl bi'l-kabz
Fî kabzi'l-fuzûlî
Fî'l-vekîl bi-kazâi'd-deyn
Faslun fî'l-ihtilâf
Nev'un âhar
Mesâilu'l-me'mûr
Fî'l-vekâleti bi'l-bey'
Nev'un âhar
Fî'l-vekâleti bi'ş-şirâ
Fîmâ yeteallaku bi'd-damân
Fî'l-vekîli bi'l-hibe ve's-sulh
ve'l-ikrâr
Bâbu azli'l-vekîl
Fî'r-rasûl

KÎTÂBU'D-DA'VÂ

Fî da've'l-ikrâr
Fî'd-def'
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Nev'un fî'l-mahmesati ve mâ
yünâsibuhâ
Fî'd-def'i bi'l-ikrâr
Fî def'i'd-def'
Fî da've'n-neseb
Fî men yekûnu hasmen ve men
lâ
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Fî't-tahlîf
Nev'un âhar
Nev'un âhar

Fî mâ yusmeu mine'd-da'vâ ve
mâ lâ yusmeu
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Fîmâ yeteallaku bi-murûri'z-
zamân
Nev'un âhar

KÎTÂBU'L-İKRÂR

Fî ikrâri'l-mükreh ve's-sekrân
ve'l-mecnûn ve's-sağîr ve'l-
ma'tûh
Fî nefyi'l-mülki an nefsih
Fî ikrâri'l-marîz
Fî'l-ikrâr bi'n-neseb
Nev'un âhar

KÎTÂBU'S-SULH

Fî's-sulh ani'l-cinayet
Fî's-sulh ani'l-emânât

BÂBU'S-SULHÎ'L-FÂSÎD

Nev'un fî sulhi's-sağîr ve'l-
ma'tûh ve'l-mecnûn ve'l-mükreh
Fî sulhi'l-vasiyy
Fî sulhi'l-fuzûlî
Fî sulhi'l-mütevellî
Faslun fî't-tehâruc
Nev'un âhar

KÎTÂBU'L-MUDÂREBE

Fîmâ yadmenu bihi'l-mudâribu
ve mâ lâ yadmenu bih
Fîmâ yeteallaku bi'r-rihb
Fî'l-ihtilâf

KÎTÂBU'L-VEDÎÂ

Fîmâ yadmenu bihi'l-mûda' ve
mâ lâ yadmenu
Fî damâni'-mûda'
Fî'l-müteferrikât
Fî'l-ihtilâf

KÎTÂBU'L-ÂRIYE

KÎTÂBU'L-HİBE

Fî hibeti'l-marîz ve mâ
yünâsibuh
Fî men lâ yasihhu hibetuh
Fî elfâzi'l-hibe
Fîmâ yeteallaku bi-tamâmihâ
Nev'un fî hibeti'l-meşğûl ve's-
şâğil
Nev'un fî hibeti'l-müşâ'
Nev'un fî hibeti'l-ğars ve'l-binâ
Nev'un fî'l-hibeti li's-sağîr
Fî'l-hibeti li'l-memlûk
Fî hukmi's-şurûti fî'l-hibe

BÂBU'R-RUCÛ' ANÎ'L-HİBE

Nev'un fî'l-ivaz

KÎTÂBU'L-İCÂRE

Fîmâ yecibu'l-ecru ale'l-
müste'cir ve mâ lâ
Nev'un âhar
Fî icâreti'l-vakf
Nev'un âhar

BÂBU'L-İCÂRETÎ'L-FÂSİDE

Nev'un fî's-şurûti'l-müfside
Nev'un fî cehâleti'l-ücrâ
Nev'un fî vucûbi'l-ücrati bi-ğayri
tesmiyetin ve ademi vucûbihâ
Nev'un fîmâ yekûnu fî ma'nâ
kafizi't-tahhân
Nev'un fî cehâleti'l-müdde
Nev'un âhar
Nev'un âhar mine'l-icâreti'l-
fâside
Fî'l-istiğlâl
Nev'un fî istiğlâli'l-mütevellî
ve'l-vasiyy

BÂBU FESHÎ'L-İCÂRE

Fî damâni'l-menfaati ve ademih
Nev'un fî'l-vakf
Nev'un fî mâli's-sağîr
Fî damâni'l-ecîr ve ademih

Nev'un fî'l-ecîri'l-hâss
Fî damâni'l-müste'cir

KÎTÂBU'L-İKRÂH

KÎTÂBU'L-HACR

KÎTÂBU'L-ME'ZÛN

KÎTÂBU'L-ĞASB

Nev'un âhar
Nev'un âhar
Fî ğâsibi'l-ğâsib ve ğâsibi'l-
mûda'
Nev'un âhar
Nev'un âhar
Nev'un min ğâsibi'l-ğâsib
Fî't-tesbîbi ve mâ yünâsibuh

KÎTÂBU'Ş-SUF'A

Nev'un âhar

KÎTÂBU'L-KISMET

Nev'un âhar
Nev'un âhar

KÎTÂBU'L-MÛZÂRAA

KÎTÂBU'L-MÛSÂKÂT

KÎTÂBU'S-SAYD VE'Z-ZEBÂIH

KÎTÂBU'L-EŞRİBE

KÎTÂBU'L-KERÂHİYYE VE'L- İSTİHSÂN

KÎTÂBU'Ş-ŞİRB

KÎTÂBU'L-HÎTÂN

Fasl
Nev'un âhar
Nev'un fî't-tarîk
Nev'un âhar

KÎTÂBU'R-REHİN

Nev'un âhar
Fasl
Fî rehni'l-eb ve'l-vasiyy ve'l-
müsteîr
Fî rehni'l-fuzûlî ve'r-rasûl
Fî tasarrufi'l-mürtehin
Fî helâki'r-rehn
Fî'l-ihtilâf
Fî bey'i'r-rehn ve mâ yünâsibuh

KÎTÂBU'L-CİNÂYÂT

Nev'un âhar

KÎTÂBU'D-DİYÂT

Fîmâ yûcibu'd-diyete ve mâ lâ
Faslun fî'l-cenîn

BÂBU'L-CİNAYETİ FÎMÂ DÛNE'N- NEFS

Nev'un âhar
Fîmâ yahdusu fî't-tarîk ve'l-
hâiti'l-mâil
Fî cinâyeti'l-behîmeti ve'l-
cinâyeti aleyha
Fasl
Fî cinâyeti'r-rakîk ve'l-cinâyeti
aleyhi
Fasl

BÂBU'L-KASÂME

Fasl
Fasl
Fasl
Fîmâ yeteallaku bi-da've'l-katli
ve'l-kasâme

KÎTÂBU'L-VESÂYÂ

Fasl
Nev'un fî ictimâi'l-vesâyâ
Fî vasiyyeti'z-zimmî
Fîmâ yuaddu maraza'l-mevt ve
mâ lâ
Fî nasbi'l-vasiyy ve azlihi ve
muhâsebetih
Fî bâbi tasarrufâti'l-vasiyy

Fîmâ yusaddaku'l-vasiyyu ve mâ
lâ yusaddaku
Nev'un âhar
Fî şirâi'l-vasiyyi li's-sağîr ve mâ
yunâsibuh
Fî bey'i'l-vasiyyi mâle's-sağîr ve
şirâihî li-nefsih
Fasl
Fasl
Fî şirâihî li's-sağîri ve mâ
yunâsibuh
Fî tenfîzi'l-vasiyye
Fî tenfîzi'l-kâdî el-vesâyâ
Fîmâ yadmenu'l-vasiyyu ve mâ
lâ yadmenu
Fasl
Fî't-tereketi'l-müstağrakati bi'd-
deyn
Fî istihlâsi't-tereketi'l-
müstağrakati bi'd-deyn
Nev'un âhar
Fî bey'i't-tereke

Fîmâ yeteallaku bi-beyti'l-mâl
Mesâilu şettâ

KİTABU'L-FERÂİZ

Fî mevânii'l-irs
Faslun fi'l-asabât
Faslun fi'l-haml
Fî's-sınıfî's-sâlis min zevi'l-
erhâm
Fî's-sınıfî'r-râbi' min zevi'l-
erhâm
Faslun fî evlâdihim
Fasl
Fî umûmeti'l-ebeveyn ve
huûletihimâ ve evlâdihim
Fî beyti'l-mâl
Fî'l-hünsâ müşkilen ev lâ
Fî'l-arâzî ve'l-mer'â
Fasl
Fasl

EK-5: ASLÎ SÛRETİ MEVCUT OLUP MATBÛ NÜSHALARDA BULUNMAYAN FETVALAR

Zeyd mülk arsasını Amr'a semen-i ma'lûma bey' ve teslim ettikten sonra Zeyd nâdim olup bey'i feshe kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*⁵⁷⁸

Zeyd şu kadar akçe dâini Amr'ı deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havale edip her biri havaleyi kabul ettikten sonra Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den alsa, Bekir kabulüne nâdim olup meblağ-ı mezbûru Amr'dan istirdâda kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*⁵⁷⁹

Cünûn-ı mutbık ile mecnûn olan Zeyd mülk bahçe ve bazı eşyasını Amr'a bey' eylese, bey'-i mezbûr sahih olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*

Sûret-i mezbûrede Zeyd'in babası Bekir velâyeti hasebiyle Zeyd'in Amr'a bey' eylediği bahçe ve eşyasını Amr'dan alıp Zeyd için zabta kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olur.*⁵⁸⁰

Zeyd tasarrufunda olan kışlak yerlerin on seneden mütecâviz ta'til edip sâhib-i arza resm-i kışlağın vermese, sâhib-i arz Amr'a tapu ile tefvîze kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olur.*

Bu sûretde sâhib-i arz Amr'a tefvîzden sonra sâhib-i arz-ı âhar gelip âhara tefvîze şer'an kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olmaz, tapu üzerine tapu olmaz.*⁵⁸¹

Zeyd'in vekili olan Amr tapuya müstahık olan kışlağı tapuya verdikten sonra Zeyd "Vekilim verdiyse ben vermem!" demeye şer'an kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*⁵⁸²

Sâhib-i arz olan Zeyd mahlûl olan kışlağı Amr'a tefvîz edip sûret-i defter mücebince resm-i kışlağın eda ederken Zeyd ma'zûl olup sâhib-i arz-ı âhar geldiğinde ol kışlağa bir vech ile taarruza kâdir olur mu? *el-Cevâb: Olmaz, sûret-i defter mücebince resm-i kışlağın alır.*⁵⁸³

Zeyd maraz-ı mevtinde bir cihet-i hayra şu kadar akçe vasiyet ve tenfizine Amr'ı vasi nasb ettikten sonra Zeyd musırnan fevt oldukda sülûs müsait olmakla Amr ol kadar akçeyi tereke-i Zeyd'den ahz ve ol cihete sarf eylese, hâlen Zeyd'in veresei âhar diyarda olmakla geldiklerinde "Meblağ-ı

⁵⁷⁸ Çuluk ve Karaca (hızl.), *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, s. 32.

⁵⁷⁹ Çuluk ve Karaca (hızl.), *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, s. 34.

⁵⁸⁰ Çuluk ve Karaca (hızl.), *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, s. 40.

⁵⁸¹ Çuluk ve Karaca (hızl.), *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, s. 41.

⁵⁸² Çuluk ve Karaca (hızl.), *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, s. 42.

⁵⁸³ Çuluk ve Karaca (hızl.), *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, s. 43.

mezbûru ol cihete sarfını tutmazuz!” deyip Amr’a tazmine kâdir olurlar mı?
*el-Cevâb: Olmazlar.*⁵⁸⁴

Hind vakfettiği menzilin süknâsını evvelâ nefsine, ba‘dehâ zevci Zeyd’e, ba‘dehu atikâtına, ba‘dehunne Zeyd’in evladına, ba‘dehum atikâtının evladlarına şart edip atikâtının evlad-ı evladlarına şart eylemese, hâlen Hind’in atikâtından Zeyneb’in kızının kızı Hatice mücerred “*Ben dahi Zeyneb’in kızının kızıyım*” deyu hilâf-ı şart-ı vâkife menzile müdâhaleye kâdire olur mu? *el-Cevâb: Olmaz.*⁵⁸⁵

Hind fevt olup anası Zeyneb’i ve li-ebeveyn kız karındaşı Hatice’yi ve li-eb ammi Amr’ı ve li-ebeveyn ammesi Âişe’yi terk eylese kismet-i tereke nicedir? *el-Cevâb: Sülüs Zeyd’e, nısf Hatice’ye, bâkî Amr’a değer.*⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ Çuluk ve Karaca (hızl.), **Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları**, s. 44.

⁵⁸⁵ Çuluk ve Karaca (hızl.), **Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları**, s. 45.

⁵⁸⁶ Çuluk ve Karaca (hızl.), **Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları**, s. 50.

EK-6: FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'DE KİTÂBU'L-VAKF⁵⁸⁷

⁵⁸⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Vakıf bahsi hazırlanırken eserin iki matbu nüshası ve on yazma nüshası ile bir latinize çalışmasına müracaat edildi. Esas alınan matbu nüsha 1257 yılında Kahire'de basılmış olup sayfa numaraları bu nüshaya göre verildi (A nüshası). Mukayese için ise 1245 yılında İstanbul'da basılmış Dâru't-tıbâa nüshası kullanıldı (B nüshası). Bu iki matbu nüshanın büyük oranda birbirinin aynısı olduğu gözlemlendi. Öte yandan aşağıda listesi verilen yazma nüshaların tamamı vakıf bahsi özelinde taranarak matbu nüshalarda yer verilmemiş fetvaların bulunup bulunmadığı kontrol edildi. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 1065; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 2303 ve TBMM Kütüphanesi, 1006 künyeli nüshalarda matbu nüshada bulunmayan fetvaların mevcudiyeti tespit edilerek bu fetvalar metne ilave edildi. Söz konusu nüshalardan -internet üzerinden kolayca ulaşılabilir olması nedeniyle- Seyyid Halil Mes'ud tarafından 1151 tarihinde istinsah edilmiş olan TBMM Kütüphanesi, 1006 künyeli nüsha *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin tamamı üzerinde yapacağımız metin mukayesesi için tercih edildi. Metin mukayesesi yapılırken matbu nüshalar ile söz konusu yazma nüsha arasında çok sayıda ifade değişikliği ve kelime / cümle düşüklüğünün yanı sıra eksik fetvaların bulunduğu da tespit edilerek bütün bu farklılıklara dipnotta işaret edildi.

Taranan Yazma Nüshalar:

Süleymaniye, Serez 1113	(1102 tarihli, müstensihî: Radomir kadısı Kâdî Mustafa)
Süleymaniye, Esad Efendi 1065	(1102 tarihli, müstensihî: Abdülbaki b. Hüseyin)
Süleymaniye, Yeni Cami 647	(1104 tarihli, müstensihî: Gelibolulu Mahmud)
Süleymaniye, HHayri-Abdef 178	(1107 tarihli, müstensihî: Mustafa el-Alâî)
Süleymaniye, Yazma bağışlar 2303	(1108 tarihli, müstensihî bilinmiyor)
Süleymaniye, Yahya Tevfik 162	(1115 tarihli, müstensihî bilinmiyor)
TBMM Ktp., nr. 1006	(1151 tarihli, müstensihî: Seyyid Halil Mes'ûd)
Süleymaniye, Aşır Efendi 138	(1157 tarihli, müstensihî İbrahim b. Hüseyin)
Süleymaniye, İzmir 251	(1190 tarihli, müstensihî: Muhammed Emin b. Ahmed)
Süleymaniye, Fatih 2391	(tarih yok, müstensihî: Salih el-Kefevî)

Mukayesede Necati Demirtaş tarafından hazırlanan ve 2014 yılında Kubbealtı Neşriyat yayınları arasında neşredilen *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları: Fetâvâ-yı Ali Efendi* adlı çalışmaya da başvuruldu. Eserin tamamında Ali Efendi'ye ait yaklaşık beş yüz fetvaya yer verilmediği görülen bu çalışmadaki farklılıklara da işaret edildi. İbrahim Ural tarafından hazırlanan ve 1995 yılında Fey Yayınları tarafından neşredilen *Şeyhülislam Fetvaları* adlı eser ise Çatalcalı Ali Efendi'ye ait fetvaların belli bir kısmını içermesi ve sadeleştirerek sunması gibi sebeplerle mukayeseye dâhil edilmedi.

Vakıf Kitabı *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin birinci cildinde 153-206. sayfalar arasında bulunmakla birlikte takibi kolaylaştırmak ve akıcılığı sağlamak maksadıyla numaralandırma "1" ile başlatıldı. Öte yandan çalışmamızın bu kısmında yalnızca Kitâbu'l-vakf fetvaları sıralanmış olup *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin diğer bölümlerindeki vakıf fetvalarına yer verilmedi.

Latinizeye gelince;

Metnin latinizesi esnasında herhangi bir sadeleştirmeye gidilmedi, fetvalar orijinal halleriyle günümüz harflerine aktarıldı. Bununla birlikte hâlen kullanımda olan bazı kelime ve ifadelerin yazımı hususunda günümüz söyleyişi esas alındı.

Fîmâ yasihhu ve fîmâ lâ yasihhu

1. Pâdişâh-ı İslâm -*meddallahu zillehu alâ mefâriki'l-enâm*- hazretleri arazi-i emîriyyeden bir miktar arazi-i muayyeneyi bir medresenin mesâlihine vakf etmek câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kâdîhân x2, Eşbâh, Hayruddin Efendi*)

[154]

Bu bağlamda;

- ✓ -üb (*idüb, gelüb*) yerine -ip (*edip, gelip*) kalıbı; -zuz (*tutmazuz*) yerine -yız (*tutmayız*) kalıbı kullanıldı.
- ✓ Kendû (*kendûye, kendûde*) yerine kendi (*kendine, kendinde*) kelimesi tercih edildi.
- ✓ *Altun, bağçe, ğuruş, hammal, bağlu, yoğ* gibi kelimeler günümüz Türkçesindeki imlâlarıyla verildi.
- ✓ Ünsüz benzeşmesi kuralı gözetilerek kelimelerin sonuna gelen ekler bu kurala göre yazıldı (*kitabda* yerine *kitapta*, *gittikten sonra* yerine *gittikten sonra* yazılması gibi). Yalnızca günümüzde kullanılmayan “-ikde” kalıbı olduğu gibi bırakıldı (*Zeyd deyni Amr’a eda ettikde...*).
- ✓ Ğ (ğ) sesiyle başlayan kelimeler g harfiyle yazıldı (*galebe, galle, gars, gasb...*), kelimenin ortasında geçen ğ harfi ise muhafaza edildi (*müsteğallât, teğallüben...*).

Şapka kullanımı hususunda kelimelerin günümüz Türkçesindeki kullanım sıklığını gözetmek de mümkün olmakla birlikte bu tutum kişilere göre değişebileceği için, bu çalışmada en tutarlı ve objektif yöntemi takip edebilmek adına Arapça’daki kalıplara göre hareket edildi. Bu bağlamda fâil (*hâkim, nâfiz, câiz...*), mufâale (*muâmele, muhâlaa, muhârebe...*), faîl (*kadîm, sağîr, şerîk...*), mef’ûl (*mecnûn, meşrûh, mahsûl...*), iftiâl (*ittihâz, iktisâm, istimâ’...*) ve istif’âl (*istirbâh, istihkâk, isticâr...*) bablarındaki kelimelerde yer alan uzatmalar şapka ile yazıldı. Yalnızca günümüz Türkçesindeki yoğun kullanımı nedeniyle if’âl (*ifraz, ihdas, ikrah...*) ve tef’îl (*tahkir, tahsil, tazmin...*) babından kelimelere şapka konulmayarak bu kelimeler tamlama içerisinde olsun ya da olmasın şapkasız yazıldı.

Ayn (ع) harfinin yer aldığı kelimelerde şayet bu harf ya da ondan önceki harf sâkinse ters apostrof (‘) ile belirtildi (*kat’, ma’siyet, furû’...*). Buna mukabil, kelimenin ayn harfiyle başlaması (*utk, innîn, iyâl...*) ya da kelimenin içinde ayn harfinin harekeli olarak geçmesi (*murâfaa, muvâzaa...*) durumunda apostrof kullanılmadı. İçerisinde sâkin hemze geçen kelimeler ise düz apostrof ile gösterildi (*me’mûr, re’y, vat’...*). Orijinal metinde noktalama işaretleri bulunmamakla birlikte fetvaların daha iyi anlaşılabilmesi için gerektiğinde noktalama işaretleri kullanıldı. Aynı şekilde, günümüzde “-inceye dek” anlamına gelen “-ince” kalıbının yanlış anlaşılmasını engellemek adına, bu kalıbın geçtiği yerlerde köşeli parantezle ekleme yapıldı (“*Zeyneb Hind’i ölünce[ye dek] görüp gözetmek şartıyla bey’ eylese*” gibi).

Her fetvaya bir fetva numarası verilerek fetvanın sonuna kendisinden nakil yapılan eserin / eserlerin ismi de ilave edildi.

2. Arazi-i emîriyyeden bir miktar yer Zeyd'e taraf-ı saltanattan temlik-i sahîh ile temlik olunduktan sonra Zeyd ol yeri bir cihete vakf eylese sahih olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik*)

3. Zeyd arazi-i emîriyyeden tasarrufunda olan bir kıt'a yeri taraf-ı saltanattan kendine temlik olunmadan bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*is'âf*)

4. Selâtîn-i mâziyyeden Zeyd bir memleketi anveten⁵⁸⁸ feth ettikde arazisinden bir miktarını Amr'a temlik-i sahîh ile temlik edip Amr dahi ol miktarı bir cihete vakf eylese sahih olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kâdîhân*)

5. Selâtîn-i mâziyyeden Zeyd bir memleketi anveten feth ettikten sonra arazisinden bir miktarını Amr'a temlik-i sahîh ile temlik edip Amr dahi ol araziye sıhhatinde bir cihete vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettikten sonra⁵⁸⁹ Amr fevt olup arazi-i mezbûre vakfiyyet üzere zabt olunurken Amr'ın neslinden bazı kimesneler "Biz vakfı tutmayız!" deyu arazi-i mezbûreye müdâhaleye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Kâfi*)

6. Zeyd bir vakıf arsa üzerine izn-i mütevelli ve kendi malı ile nefsi için bazı ebniye ihdas edip ba'dehu ol ebniyeyi cihet-i uhrâya vakf eylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu?

el-Cevâb: Hükmi-i hâkimle olur. (*el-Muhîtu'l-burhânî*)

7. Zeyd taht-ı icâresinde olan vakıf arsa üzerine izn-i mütevelli ve kendi malı ile nefsi için bina ettiği menzilin binasını arsa mütevellisi izninsiz cihet-i uhrâya vakf eylese sahih olur mu?

el-Cevâb: Hükmi-i hâkimle olur. (*Enfev'l-vesâil*)

8. Zeyd arsası mukâtaalı arz-ı mîrî ve binası mülkü olan değirmenin binasını bir cihete vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirse vakf-ı mezbûr sahih ve lâzım olur mu⁵⁹⁰?

el-Cevâb: Olur. (*Ahkâmu'l-evkâf li'l-Hassâf*)

[155]

9. Zeyd mukâtaa ile tasarrufunda olan vakıf arsa üzerine izn-i mütevelli ve kendi malı ile nefsi için gars ettiği eşcârı cihet-i uhrâya vakf eylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu?

el-Cevâb: Hükmi-i hâkimle olur. (*Enfev'l-vesâil*)

⁵⁸⁸ Demirtaş metninde "u'nveten" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 329).

⁵⁸⁹ Yazma nüshada "teslim ile'l-mütevelli edip tescil-i şer'î ettirdikten sonra" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 75a).

⁵⁹⁰ Demirtaş metninde "sahih olur mu?" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 333).

10. Zeyd tapu ve mukâtaa ile tasarrufunda olan arz-ı mîrî üzerine sâhib-i arz izniyle mülk eşcârını gars ettikten sonra Zeyd ol eşcârı bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu?

el-Cevâb: Hüküm-i hâkimle olur. (*Minehu'l-ğaffâr*)

11. Zeyd karındaşı Amr ile ale'l-iştirâk mâlik olup kâbil-i kısmet olan menzilden hisse-i şâyiasını bir cihete vakf edip teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirse vakf-ı mezbûr sahih olur mu⁵⁹¹?

el-Cevâb: Olur. (*Enfeu'l-vesâil, Velvâliciyye, Hizânetü'l-müftîn, Hidâye, İs'âf*)

12. Koyun vakfı müteâref olan belde⁵⁹² ahalisinden Zeyd şu kadar koyununu ve mülk bağıını vakf ve gallelerini bir tekiyyenin fukarâsına⁵⁹³ şart edip teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd nâdim olup rucû'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*el-Bahru'r-râik, İhtiyâr*)

13. İnek vakfı müteâref olmayan belde ahalisinden Zeyd bir ineği bir cihete vakf ettikten sonra Zeyd fevt olsa veresesi ineği mirasa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*İhtiyâr*)

14. Kul ve cariye vakfı müteâref olmayan belde ahalisinden Zeyd kullarını ve cariyelerini bir cihete vakf ettikten sonra Zeyd fevt olsa veresesi ol kulları ve cariyeleri mirasa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*Hidâye*)

15. Zeyd sıhhatinde mülk kitaplarını vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd fevt olsa kızları “*Vakf-ı mezbûru tutmayız!*” demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*İbn Kutluboğa, Hâniyye, Hulâsa, Dürer*)

[156]

16. Zeyd Amr zimmetinde olan şu kadar akçesini bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Şerhu'l-Mecma' li-İbn Melek*)

17. Zeyd şu kadar akçesini bir cihete vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd nâdim olup vakfından rucû'a kâdir olur mu?

⁵⁹¹ Yazma nüshada “*sahih ve lâzım olur mu?*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 75b).

⁵⁹² Demirtaş metninde “*koyun vakfı demekle müteâ'ref olan belde*” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 334).

⁵⁹³ Demirtaş metninde “*şu kadar koyununu ve mülk bağıını ve gallelerini vakf bir tekiyyenin fukarâsına*” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 334).

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik, Müntehab-ı Tâtârâniyye, Z, Kunye, Kâdîhân*)

18. Zeyd birkaç kimesneler zimmetlerinde olan şu kadar akçesini bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁵⁹⁴ (*Câmiu'l-fusûleyn*)

19. Zeyd maraz-ı mevtinde Amr zimmetinde olan şu kadar akçesini bir cihete vakf edip ba'dehu meblağ-ı mezbûru Amr'ın zimmetinde iken Zeyd fevt olsa veresesı meblağ-ı mezbûru mirasa idhale kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.⁵⁹⁵

20. Zeyd maraz-ı mevtinde birkaç kimesnelerin zimmetlerinde olan şu kadar akçesini bir cihete vakf edip ba'dehu meblağ-ı mezbûr ol kimesnelerin zimmetlerinde iken Zeyd fevt olsa veresesı mirasa idhale kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.⁵⁹⁶

21. Zeyd sıhhatinde şu kadar akçesini bir cihete vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd fevt olup veresesı meblağ-ı mezbûru mütevelliden alsalar mütevelli meblağ-ı mezbûru vereseden almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁵⁹⁷

22. Zeyd sıhhatinde şu kadar bin kuruşunu bir cihete vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd maraz-ı mevtinde “*Malımdan beş yüz kuruş vakf olunup mukaddemâ vakf eylediğim nukûda zamm oluna*” deyu vasiyet edip ba'dehu musırır fevt olsa sülüs beş yüz kuruşa müsait iken veresesı vasiyeti tutmamağa⁵⁹⁸ kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*İs'âf, Cevâhiru'l-fetâvâ*)

23. Zeyd sıhhatinde cümle akârâtını bir cihete vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra duyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa zevcesi Hind ile sâir dâinleri vakfı tutmamağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Hidâye, Dürer Ğurer, Fethu'l-kadîr*)

⁵⁹⁴ Bu fetva yazma nüshada bulunmamaktadır.

⁵⁹⁵ Her iki matbu nüshada da bulunmayan bu fetva Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2303, vr. 133a-b'den alınmıştır.

⁵⁹⁶ Her iki matbu nüshada da bulunmayan bu fetva Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2303, vr. 133b'den alınmıştır.

⁵⁹⁷ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁵⁹⁸ Demirtaş metninde “*veresesı 'Vasiyeti tutmaz!' dimeğe*” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 336).

24. Zeyd bir kasabada çeşme⁵⁹⁹ bina eder oldukda ol çeşmenin mahzeninde ahaliden Amr'ın menzilinde olan çeşmesine bir miktar su cereyan etmek üzere çeşmenin mahzeninde mecra tayin edip çeşmeyi vech-i muharrer üzere bina ve vakf edip kasabanın haricinden künk ile getirdiği suyu çeşmeye icra edip tayin ettiği üzere birkaç sene aktıktan sonra Zeyd fevt olsa, veresei “Amr'ın çeşmesine cereyan eden su irsen bize intikal eyledi, öyle olucak biz⁶⁰⁰ ol suyu Amr'ın çeşmesine icra ettirmeyip menzilimize icra ettiririz!” demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (İhtiyâr)

[157]

25. Hind mülk menzilini bir cihete vakf edip vakfiye yazdırdıkda vakfiyesinde “Menzilin gallesi⁶⁰¹ evvela nefsim, fevtimden sonra zevcim Zeyd'e, ba'de vefâtih⁶⁰² evladına ve evlad-ı evladına meşrûta olup ba'de'l-inkirâz menzil-i mezbûr bey' olunup semeni Medine-i münevvere fukarâsına sarf oluna” deyu yazdırıp şart-ı mezbûr ile vakf ettikten sonra Hind rucû' edip menzil-i merkûmu Amr'a bey' ve teslim eylese, hâlen Hind “Vech-i muharrer üzere vakf etmiş idim” deyu bey'i fesh edip menzili Amr'dan almağa kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (M, Tâtârîhâniyye)

26. Hind mülk menzilini vakf ve tescil ettirip vakfiye yazdırdıkda ol vakfiyede “Menzilin süknâsı evvela nefsim, fevtimden sonra Zeyd'e, ba'de vefâtih evladına ve evlad-ı evladına meşrûta olup ba'de'l-inkirâz menzili bey' ve semeni istirbâh olunup ribhi vücûh-ı hayra sarf oluna” deyu yazdırdıktan sonra Hind vakf-ı mezbûrdan rucû' edip menzil-i merkûmu Amr'a bey' ve teslim edip ba'dehu Hind fevt olsa, Zeyd “Hind vech-i muharrer üzere vakf etmiş idi” deyu menzili Amr'dan almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

27. Bu surette murâfaa oldukları kadı Hind'in vech-i meşrûh üzere vakfına binaen ol menzili Zeyd'e hükm edip hüccet verse hükmü nâfiz ve hücceti mu'tebera olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Hayruddin Efendi)

28. Hind mülk menzilini vakf ettikde “Hayatta oldukça kendi sâkine olup ba'de vefâtihâ atıkası Zeyneb, ba'de vefâtihâ evladi⁶⁰³ sâkinler olup ba'de'l-inkirâz Medine-i münevvere

⁵⁹⁹ Demirtaş metninde “Zeyd bir vakıf çeşme” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 337).

⁶⁰⁰ Demirtaş metninde “veresei Amr'ın çeşmesine cereyan eden su 'Arsa bize intikal eyledi, böyle olunca biz'...” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 337).

⁶⁰¹ Yazma nüshada “menzilin gallesi” ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 76b).

⁶⁰² Demirtaş metninde “menzilin gallesi nefsim, fevtimden sonra zevcem Zeyd'e, ba'de vefâtehu” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 337).

⁶⁰³ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde “ba'dehâ evladi” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 76b; Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 339).

mütevellisi bey' edip semenini Medine-i münevvere fukarâsına sarf eyleye” deyu şart edip bu re'y üzere musırraten fevt olduktan sonra Zeyneb dahi fevt olup evladı münkariz olsalar⁶⁰⁴, sülüs müsait olucak Medine mütevellisi vasiyeti tenfiz için menzil-i mezbûru semen-i misliyle bey'e kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hâniyye*)

29. Zeyd mülk menziline vakf ettikde “*Hayatta oldukça kendi sâkin olup ba'de vefâtihî zevcesi Hind, ba'de vefâtihâ evladı sâkinler olup ba'de'l-inkırâz Medine mütevellisi bey' edip semenini Medine-i münevvere fukarâsına sarf eyleye” deyu şart edip bu re'y üzere musırran fevt olduktan sonra Hind dahi fevt olup evladı münkarizler olduklarında sülüs müsait olmakla Medine mütevellisi vasiyeti tenfiz için menzili semen-i misliyle Amr'a bey' ve teslim edip Amr dahi bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu?*

el-Cevâb: Olur. (*Müeyyedzâde, Bezzâziyye*)

[158]

Nev'un fî luzûmî'l-vakfî ve ademih

30. Zeyd mülk arsasına cami bina edip tarîkiyle mülkünden ifraz edip salâta izin vermekle içinde cemaat ile edâ-i salât olunsa vakf-ı mezbûr lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Mülteka'l-ebhur, Kâdîhân*)

31. Zeyd sıhhatinde mülk arsası üzerine mescid bina edip tarîkiyle mülkünden ifraz ve vakf edip salâta izin vermekle içinde cemaat ile edâ-i salât olup ba'dehu tescil olunmadan Zeyd fevt olsa veresesı mescidi mirasa idhale kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Kâdîhân*)

32. Bir karyede şerâit-i cevâz-ı salât-i cum'a mevcûde olmayıp lakin Zeyd bilmemekle karye-i mezbûrede cami bina eylese hâlen Zeyd vâkıf oldukda re'y-i hâkimle camiın minberini kal' edip⁶⁰⁵ mescid etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

33. Zeyd sıhhatinde mülk menziline bir cihet-i müebbedeye vakf ve teslim ile'l-mütevelli edip vakfiye tahrir olunduktan sonra Zeyd fevt olsa veresesı mücerred “*Vakfiyede mu'tâd üzere vakıftan rucû' ve muhâsame ba'dehu vakfın lüzûmuna hüküm tahrir olunmamakla vakfı tutmayız!*” deyip menzili mirasa idhale kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Zehîra, Münyetü'l-müftî, Bahr, Hâniyye*)

⁶⁰⁴ Demirtaş metninde “*evladı mutasarrıf olsalar*” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 339).

⁶⁰⁵ Demirtaş metninde “*hal' idüb*” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 341).

34. Zeyd sıhhatinde mülk menziline bir cihete vakf edip ba'dehu teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î bulunmadan Zeyd fevt olup vereseşi mütevelli ile kadıya murâfaa olduklarında kadı İmam Ebu Yusuf kavli üzere⁶⁰⁶ menzilin vakfiyyetine hükm eylese vakf-ı mezbûr lâzım olur mu⁶⁰⁷?

el-Cevâb: Olur. (*Hâniyye*)

[159]

35. Zeyd sıhhatinde mülk akarını⁶⁰⁸ vakf ve tevliyet ve gallesini evladına ve evlad-ı evladına, ba'de'l-inkirâz gallesini fukarâya şart ettikten sonra teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î bulunmadan Zeyd fevt olup evladından ancak kızı Hind'i ve sâir veresesini terk etmekle sâir verese ol akarı mirasa idhal murad edip Hind ile hâkime murâfaa olduklarında hâkim İmam Ebu Yusuf kavli üzere ol akarın vakfiyyetine hükm eylese sâir verese razılar olmayıp akarı mirasa idhale kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*İhtiyâr*)

36. Bir kimse sıhhatinde bir akar vakf edip teslim ile'l-mütevelli vâki' olmadan ve lüzûmuna hükm olunmadan fevt oldukda vârisi Zeyd ol akarı Amr'a bey' ve teslim ettikten sonra ikisi kadıya gittiklerinde Zeyd "*Kendi mülkümü sattım*" deyip kadıya ol akarın vakıf olduğunu söylemeyip kadı vakıf olduğunu bilmeksizin ol bey'in sakkını yazsa, ba'dehu kadı-yı âhar katında hasm-ı şer'î ile ol akarın vakıf olduğu vech-i şer'î üzere beyyine ile sabit oldukda ol kadı akarın vakfiyyetine ve İmam Ebu Yusuf kavli üzere bey'in butlânına hükm eylese vakf-ı mezbûr lâzım olup bey' bâtil olur mu?

el-Cevâb: Evet, vakıf lâzım olup bey' bâtil olur.⁶⁰⁹ (*İbn Nüceym*)

37. Hind mülk menziline bir cihete vakfedip lakin teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î bulunmasa Hind fakîre olmakla vakfından rucû' edip hâkime fesh ettiricek menzil-i mezbûru mülkiyet üzere zabt ve bey'e kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hulâsa, Bezzâziyye*)

⁶⁰⁶ Demirtaş metninde "*İmâm-ı Yûsuf kavli üzere*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 341).

⁶⁰⁷ Demirtaş metninde "*sahih olur mu?*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 341).

⁶⁰⁸ Yazma nüshada "*bir akarını*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 77b).

⁶⁰⁹ Bu fetva asıl metinde Arapça olarak yer almakta olup tarafımızca tercüme edilmiştir. Aslı şu şekildedir:

سئل في رجل وقف عقارا في صحته ثم مات قبل التسليم الى المتولي و قبل الحكم بلزومه فباعه وارثه زيد من عمرو و سلمه ثم ذهب الى القاضي و قال زيد بعت ملكي و لم يذكر للقاضي وقفه فكتب القاضي صك البيع غير عالم بوقفه ثم ثبت وقفه بالبينة عند قاض اخر لدى خصم شرعي على وجه شرعي فحكم بوقفه و بطلان البيع على قول الامام ابي يوسف فهل يلزم الوقف و يبطل البيع ام لا؟ الجواب : نعم يلزم الوقف و يبطل البيع.

38. Zeyd “*Menzilim fevtimden sonra Medine fukarâsına vakf olsun*” deyu vasiyet ettikten sonra Zeyd rucû’ edip menzil-i mezbûru bey’e kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Dürer, Hidâye*)

39. Zeyd sıhhatinde mülk akarını bir cihete vakf edip ba’dehu teslim ile’l-mütevelli ve tescil-i şer’î bulunmadan duyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa Zeyd’in dâinleri vakfı hâkime fesh ettiricek ol akarı kısmet-i guremâda idhâle⁶¹⁰ kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*İbn Nüceym*)

40. Zeyd sıhhatinde mülk menziline vakf ve süknâsını kızları Hind ve Zeyneb’e şart edip ba’dehu teslim ile’l-mütevelli ve tescil-i şer’î bulunmadan Zeyd fevt olsa sâir veresesı vakfı hâkime fesh ettiricek menzili mirasa idhale kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*İhtiyâr, Kâdîhân*)

[160]

41. Hind Zeyneb ile ale’l-iştirâk mâlike olduğu menzilden hisse-i şâyiasını bir cihete vakf edip lakin teslim ile’l-mütevelli ve tescil-i şer’î bulunmasa Hind rucû’ edip vakfı hâkime fesh ettiricek hisse-i merkûmeyi mülkiyet üzere zabt ve bey’e kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*FS, Câmiu’l-fusûleyn, Bahru’r-râik, Kuhîstânî, Dürer*)

42. Zeyd yeri mukâtaalı arz-ı mîrî⁶¹¹ ve kürûmu mülkü olan bağının kürûmunu vakf ve gallesini oğlu Amr’a, ba’dehu Amr’ın evladına ve evlad-ı evladına şart edip lakin teslim ile’l-mütevelli ve tescil-i şer’î bulunmadan Zeyd fevt olup Amr’ı ve kızı Zeyneb’i terk eylese Zeyneb re’y-i hâkimle kürûmu mirasa idhale kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bezzâziyye, Kâdîhân*)

43. Bilezik vakfı müteâref olan belde ahalisinden Hind mülk bileziğini bir cihete vakf edip lakin teslim ile’l-mütevelli ve tescil-i şer’î bulunmasa Hind rucû’ edip bileziği mülkiyet üzere zabta kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur.

44. Zeyd bir miktar kitaplarını bir cihete vakf edip ba’dehu teslim ile’l-mütevelli ve tescil-i şer’î bulunmadan Zeyd fevt olsa veresesı ol kitapları mirasa idhale kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*Muhîtu’l-burhânî*)

45. Zeyd bir kazanını bir cihete vakf edip ba’dehu teslim ile’l-mütevelli ve tescil-i şer’î bulunmadan Zeyd fevt olsa veresesı kazanı mirasa idhale kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

⁶¹⁰ Demirtaş metninde “*kısmet-i guremâ idhâle*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 343).

⁶¹¹ Demirtaş metninde “*arâzi-i mîrî*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 343).

46. Zeyd şu kadar akçesini bir cihete vakf edip lakin teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î bulunmasa Zeyd vakfindan rucû' edip meblağ-ı mezbûru mesârifine sarfa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kâdîhân*)

47. Zeyd bir medrese bina ettikde "*Hücürâtında olan talebeye ve medresenin müderrisine mülk hanımın gallesinden şu kadar akçe verile*" deyip gayrı nesne söylemese mücerred böyle demekle han vakf olmuş olur mu⁶¹²?

el-Cevâb: Olmaz. (*Kâdîhân*)

48. Zeyd "*Kaynanam Hind menzilime girse menzilim filan cihete vakf olsun*" deyip Hind Zeyd'in menziline girse bu mertebe ile menzili vakf olmuş olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik*)

[161]

Vakfu'l-marîz

49. Hind maraz-ı mevtinde bazı eşyasını bir cihete vakf edip ba'dehu duyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa dâinleri vakfı tutmayıp ol eşyayı kısmet-i güremâda⁶¹³ idhale kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*Hizânetü'l-ekmel*)

50. Zeyd maraz-ı mevtinde mülk menzilini bir cihete vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd fevt olup⁶¹⁴ sülüs müsait olmasa veresesi sülüs müsait olmadığı miktarda vakfı tutmamağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.⁶¹⁵ (*Dürrer*)

51. Zeyd maraz-ı mevtinde mülk menzilini bir cihete vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd fevt olup sülüs müsait olsa veresesi vakfı tutmamağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Kâdîhân*)

⁶¹² Demirtaş metninde "*'Medresenin hüceratında olan talebeye ve müderrisine hânemin gallesinden şu kadar akçe virile!*' deyüb gayrı nesne söylemese, mücerred böyle demekle hâne vakf olmuş olur mu?" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 344).

⁶¹³ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "*kısmet-i güremâya*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 345; TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 78b).

⁶¹⁴ Yazma nüshada "*Zeyd fevt olup*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 78b).

⁶¹⁵ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

52. Zeyd maraz-ı mevtinde birkaç kimesneler zimmetlerinde olan şu kadar akçesini bir cihete vakf edip ba'dehu meblağ-ı mezbûr ol kimesnelerin zimmetlerinde iken Zeyd fevt olsa veresi meblağ-ı mezbûru mirasa idhale kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*Şerhu'l-Mecma' li-İbn Melek*)

Vakfu's-sağîr

53. On yaşında olan Hind-i sağîre bazı emlâkini bir cihete vakf ettikten sonra fevt olsa veresi emlâk-i merkûmeyi mirasa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*Muhîtu'l-burhânî*)

Vakfu'l-fuzûlî

54. Zeyd-i sağîrin mülk menziline anası Hind teğallüben mülkiyet üzere zabt ve bir cihete vakf eylese sağîr bâliğ oldukda menziline zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Enfeu'l-vesâil*)

55. Hind zevci Zeyd'in mülk menziline Zeyd'in izninsiz bir cihete vakf edip ba'dehu Zeyd mücîz olmadan fevt olsa vakf-ı mezbûr bâtil olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Evkâfu'l-Hassâf*)

56. Zeyd zevcesi Hind ile ale'l-iştirâk mâlik olduğu menzili Hind'in izninsiz bir cihete vakf ve teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirse Hind hissesinde vakfı tutmayıp menzilden hissesini zabta kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*İhtiyâr, Bezzâziyye*)

[162]

57. Zeyd'in abd-i me'zûnu Amr iktisâb ettiği akçe ile bir bahçe iştirâ ettikten sonra Amr ol bahçeyi Zeyd'in izninsiz bir cihete vakf eylese Zeyd mücîz olmayıp ol bahçeyi mülkiyet üzere zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik*)

58. Zeyd'in abd-i mükâtebi Amr⁶¹⁶ kesb ettiği mal ile iştirâ ettiği menzili Zeyd'in izninsiz bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Kâdîhân*)

⁶¹⁶ Demirtaş metninde “Zeyd'in abd-i mekâtibi Amr” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 347).

Vakfu'z-zimmî

59. Zeyd-i zimmi mülk menziline vakf ve süknâsını fukarâ-i merdâya şart eylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Z, Kunye)

60. Zeyd-i zimmi sıhhatinde mülk menziline ve bağını bir kenîseye vakf edip ba'dehu bilâ-vâris fevt olsa emîn-i beytü'l-mâl menzil ve bağı beytü'l-mâl için zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Muhîtu'l-burhânî, Kâriu'l-Hidâye)

61. Bu surette emîn-i beytü'l-mâl menzil ve bağı beytü'l-mâl için zabt ettikde ol kenîsenin rahipleri "Zeyd kenîsemize vakf eyledi!" deyu müdâhaleye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.⁶¹⁷

62. Hind-i nasraniyye maraz-ı mevtinde mülk arsasını vakf ve gallesini Zeyd-i nasraniye, ba'dehu evladına, ba'de'l-inkırâz Kudüs'te sâkin nasârâ fukarâsına şart edip teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra Hind fevt olup sülüs müsait olsa veresesı vakfı tutmayıp arsayı mirasa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (is'âf)

63. Zeyd-i zimmi sıhhatinde bir manastır fukarâsına şu kadar akçe vakf edip teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd fevt olsa veresesı vakf-ı mezbûru tutmamağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (Tâtârhâniyye)

64. Zeyd-i zimmi mülk menziline filan kenîsenin fukarâsına vasiyet ettikten sonra musırın fevt olup sülüs müsait olmakla ol kenîse mütevellisi Amr re'y-i hâkimle menzil-i mezbûru zabt murad ettikde veresesı "Vasiyeti tutmayız!" demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.⁶¹⁸ (is'âf, Ahkâmu'l-evkâf)

⁶¹⁷ Demirtaş metninde 60 ve 61 numaralı fetvalar tek fetva şeklinde verilmiştir: "Zeyd-i zimmi sıhhatinde mülk menziline ve bağını bir kenîseye vakfidüb ba'dehu bilâ-vâris fevt olsa, emîn-i beytü'l-mâl menzil ve bağı zabtittikde ol kenîse rahipleri 'Zeyd kenîsemize vakfeyledi!' deyu müdâhaleye kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar." (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 348)

⁶¹⁸ Bu fetva yazma nüshada bulunmamaktadır.

Fîmâ yeteallaku bi's-şart

[163]

65. Zeyd-i vâkıf vakfiyye-i ma'mûlûn-bihâsında “*Vakfımın gallesinin nısfını bina ettiğim mescidin hüddâmına şart eyledim*” deyu yazdırıp lakin ne vech ile tasarruf edecekleri tafsil olunmasa ol mescidin hüddâmı gallenin nısfına ne vech ile mutasarrıf olurlar?

el-Cevâb: Beraber. (*Hulâsa*)

66. Zeyd dükkânını vakf ve gallesini akrabasının fukarâsına şart eylese galle-i merkûme Zeyd'in ağniyâdan olan akrabasına sarf olunmak câiz olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Hassâf, Kâdihân*)

67. Zeyd-i vâkıf vakfının tevliyetini akrabasına şart eylese Zeyd'in oğlu Amr şart-ı mezbûrda dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁶¹⁹ (*Bezzâziyye*)

68. Zeyd mülk menziline vakf ve süknâsını ancak bir müezzini olan camiin müezzinine şart edip ol camiin müezzini Amr şart-ı vâkıf üzere sâkin iken [bir] müezzinlik dahi ihdas olunup Bekir müezzin-i sâni nasb olursa Bekir menzilin süknâsında Amr'a müşâreketi kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*is'âf*)

69. Zeyd mülk bağıni vakf ve gallesini bir cihete şart edip teslim ile'l-mütevellî ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra⁶²⁰ tebdil ve tağyir şurûtnu⁶²¹ kendi yedinde koymuş olsa hâlen Zeyd rucû' edip gallesini cihet-i uhrâya şarta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik*)

70. Hind mülk menziline vakf ve gallesini bir cihete şart edip teslim ile'l-mütevellî ve tescil-i şer'î ettirdikten sonra tebdil ve tağyir şurûtnu kendi yedinde koymasa⁶²² hâlen Hind şart-ı mezbûrdan rucû' edip gallesini cihet-i uhrâya şarta kâdire olur mu?

⁶¹⁹ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde bulunmayan bu fetva, her iki matbu nüshada da “Olur” cevabı ile “Fi'l-vakf ale'l-evlâd” bahsinin sonunda tekrar yer almaktaysa da, fetvanın naklinden bu cevabın hatalı olduğu anlaşıldığı için bu tekrara yer verilmemiştir.

⁶²⁰ Yazma nüshada “*bir cihete şart edip tescil-i şer'î ettirdikde*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 79b).

⁶²¹ Demirtaş metninde “*tebdil ve tağyir-i şartı*” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 349). Ayrıca Demirtaş bu bölümde “*şurût*” ifadelerinin neredeyse tamamını “*şart*” olarak vermektedir.

⁶²² Demirtaş metninde soru “*kendi yedinde kosa*” şeklinde sorulmakta, cevap ise “*Olur*” şeklinde verilmektedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 350).

el-Cevâb: Olmaz. (*İbn Nüceym, İs'âf*)

71. Zeyd akarını vakf-ı lâzım ile vakf ve gallesini evladına ve evlad-ı evladına ve ba'de'l-inkırâz bir camiin imam ve müezzinine şart ettikde "*Tebdil ve tağyir şurûtu yedimde olsun*" deyu tebdil ve tağyir şurûtunu bu vech ile yedinde koyup ba'dehu Zeyd imam ve müezzin şurûtundan⁶²³ rucû' edip evladı ve evlad-ı evladı inkırâzından sonra gallesini⁶²⁴ damadı Amr'a ve Amr'ın evladına şart eylese, Zeyd merraten ba'de uhrâ tebdil ve tağyir şurûtunu yedinde koymuş değil iken Amr'a ve evladına şartından rucû' edip yine imam ve müezzine şart etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik*)

[164]

72. Zeyd-i vâkıf vakfına Amr'ı müteveli nasb ve tevliyetini Amr'a şart ettikde tebdil ve tağyir şurûtunu yedinde koymayıp ba'dehu Zeyd re'y-i hâkimle Amr'ı azledip yerine Bekir'i müteveli nasb eylese, Amr Zeyd'e "*Mukaddemâ tevliyeti bana şart etmekle mün'azil*"⁶²⁵ olmam!" deyu tevliyeti Bekir'e zabt ettirmeyip kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Şeyhülislam Ankaravî Mehmet Efendi*)

73. Zeyd eczâ-i şerîfe tilaveti için şu kadar akçe vakf ve tescil ettirdikde vakfın nezâretini damadı Amr'a şart edip "*Cüzhanların nasb ve azli Amr'ın yedinde ola*" deyu şart etmekle Amr müstehak⁶²⁶ olan birkaç kimesneleri cüzhan nasb eylese ol kimesnelerin azlini icab eder halleri yok iken kadı mezbûrları azl edip âhar kimesneleri nasb etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Fusûlü'l-imâdî*)

74. Zeyd bir cami-i şerîf bina ve vakf edip camiin mesâlihine bazı akârât vakf ve tescil ettirdikde vakfının tevliyetini evladına ve evlad-ı evladına şart edip "*Cami hüddâmının nasb ve azli ve cihâtın tevcihi evlâdının ve evlad-ı evlâdının yedlerinde ola*"⁶²⁷ deyu şart etmekle cami hizmetlerinden bazı cihât mahlûl oldukda Zeyd'in evlad-ı evladından müteveli olan Amr şart-ı vâkıf üzere ol cihâtı müstehak olan kimesnelere tevcih eylese kadı "*Ben Amr'ın tevcihine razı olmam!*" deyu ol kimesneleri azl edip âhar kimesneleri nasb etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bezzâziyye*)

⁶²³ Yazma nüshada "*şartından*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 79b).

⁶²⁴ Yazma nüshada "*gallesin*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 79b).

⁶²⁵ Demirtaş metninde "*mâzul*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 350).

⁶²⁶ Demirtaş metninde bu bölümün tamamında "*müstahık*" şeklindedir.

⁶²⁷ Demirtaş metninde "*câmi' huddâmının nasb ve azli cihâtın tevcihi evlâdının evlâdının yedlerinde ola*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 351).

75. Zeyd bir zaviye bina ve vakf edip zaviyenin mesâlihine bazı akârât vakf ve tescil ettirdikde “Zaviye hüddâmının nasb ve azli ve cihâtın tevcihi zaviyede şeyh olanların yedlerinde ola” deyu şart etmekle zaviye hizmetlerinden bir cihet mahlûle oldukda ol zaviyede şeyh olan Amr⁶²⁸ şart-ı vâkîf üzere ol ciheti müstehak olan Bekir’e tevcih eylese kadı “Ben razı olmam!” deyu Bekir’i azl edip âhar kimesneyi nasb etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

76. Gallesi Zeyd’in zaviyesinde sâkin olan fukarâ-i nakşibendiyyeye meşrûta vakıf akarın gallesini evlâd-ı vâkîfdan mütevelliyeye olan Hind hilâf-ı şart-ı vâkîf âhar zaviyede sâkin olup tarîkat-i uhrâya müntesip olan fukarâyâ sarfa kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Eşbâh)

77. Evkâf-ı sahîhadan bir mezraa cüz’-i şerîf tilavetine meşrûta olmakla Zeyd şart-ı vâkîf üzere mutasarrıf iken bir zaviyenin zaviyedârı Amr hilâf-ı şart-ı vâkîf zaviyeye ilhak ettirip berât ettirse, cüz’-i şerîf tilavetine meşrûta olduğu vech-i şer’î üzere sabit olacak Amr’a zabt ettirilmeyip şart-ı vâkîf üzere Zeyd’e tevcih olunmak lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

78. Meşîhati vâkıfın evladına meşrûta olan zaviyenin meşîhatini ecânibden Zeyd “Evlad münkarizler oldular” deyu berât ettirdikten sonra vâkıfın evladından olup meşîhate müstehak olan Amr zuhûr eylese meşîhat Amr’a tevcih olunmak lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

[165]

79. Tevliyeti vâkıfın evladına meşrûta olan vakfın tevliyetini ecânibden Amr “Evlad münkarizler oldular” deyu kendine tevcih ve⁶²⁹ berât ettirdikten sonra Bekir zuhûr edip “Ben vâkıfın evladındanım” deyu dava ve müddeâsını vech-i şer’î üzere isbat edicek tevliyet Bekir’e tevcih olunmak lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

80. Tevliyeti vâkıfın utekâsına, ba’dehum utekâsının evladına meşrûta vakfın tevliyetine utekâ münkariz olmalarıyla evlâd-ı utekâdan Zeyd mutasarrıf iken Zeyd fevt olsa ecânibden Amr “Evlâd-ı utekâ münkariz oldular” deyu tevliyeti kendine tevcih ve⁶³⁰ berât ettirdikten sonra Bekir zuhûr edip “Ben evlâd-ı utekâdanım” deyu dava ve müddeâsını vech-i şer’î üzere isbat edicek tevliyet Bekir’e tevcih olunmak lâzım olur mu?

⁶²⁸ Demirtaş metninde “şart etmekle zaviye hizmetlerinden bir cihet mahlûle oldukda ol zaviyede şeyh olan Amr” ifadesi bulunmamaktadır (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 351).

⁶²⁹ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde “kendine tevcih ve” ifadesi bulunmamaktadır (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 353; TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 80b).

⁶³⁰ Yazma nüshada “kendine tevcih ve” ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 80b).

el-Cevâb: Olur.⁶³¹

81. Hind bir vakfın tevliyetine meşrûtiyyet üzere mutasarrife iken tevliyeti karındaşı Amr’a ferâğ eylese hâlen Hind tevliyeti Amr’a zabt ettirmeyip şart-ı vâkıf üzere kendi zabta kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Hayruddin Efendi)

82. Zeyd-i vâkıf vakfının gallesinden mesârif-i muayyeneden ziyadesini Medine-i münevvere fukarâsına şart edip lakin vakıfta mesârif-i muayyeneden ziyade nesne olmasa Medine-i münevvere mütevellisi vakf-ı mezbûrun gallesinden nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Eşbâh)

83. Bir vakfın kadîmden⁶³² vakfiyesi olmayıp lakin kadîmden gallesinin nısfı vâkıfın bina eylediği medresenin müderrisine, mâ-adâsı mütevellîye ve sâir mürtezikaya verilegelmiş olsa, mütevellî ol medresenin müderrisi Zeyd’e “Şart-ı vâkıf bu vech üzere olduğunu isbat eyle, ve illâ gallenin nısfını sana tamamen vermeyip nısfının öşrünü nefsim için alıyorum” deyip amel-i kadîmi tağyire kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Muhîtu’l-burhânî, İs’âf)

84. Bir vakfın gallesi kadîmden bir cihete sarf olunurken hâlen mütevellî masraf-ı kadîmi tağyir edip galle-i mezbûreyi cihet-i uhrâya sarfa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁶³³ (Hâniyye)

85. Mazmûnu sabit olmayıp kadîmden amel olunagelmeyen vakfiye ile amel olunur mu?

el-Cevâb: Olunmaz. (Eşbâh, Zahîriyye)

86. Bir vakfiyenin mazmûnuyla kadîmden amel olunagelip galle-i vakıf vakfiyede zikr olunan cihâta sarf olunagelmiş iken mütevellî ol cihâtın erbâbına “Vakfiyenin mazmûnunu isbat eyle[yi]n, ve illâ galle-i vakfı cihât-ı mezbûreye sarf etmeyip dilediğim cihâta sarf ederim!” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (İs’âf)

[166]

87. Zeyd-i vâkıfın vakfiye-i ma’mûlün-bihâsında olan şurût ile kadîmden amel olunagelmiş iken defter-i hâkânîde vakfiyeye muğâyir bazı şurût tahrir olunmuş olsa vakfiye ile mi amel olunur yoksa defter ile mi?

el-Cevâb: Vakfiye ile amel olunur. (Hayruddin Efendi)

⁶³¹ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁶³² Demirtaş metninde “bir vakf-ı kadîmin” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 353).

⁶³³ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

88. Evkâf-ı kadîmeden Zeyd'in vakfı olan menzilin süknâsı Amr'ın evlâd-ı zükûruna ve evlâd-ı zükûrunun evlâd-ı zükûruna meşrûta olmak üzere vakfiyesinde tahrir olunmakla menzil kadîmden vech-i meşrûh üzere zabt olunagelip hâlen Amr'ın evlâd-ı zükûrundan⁶³⁴ mevcut olan Bekir menzilde sâkin iken Amr'ın evlâd-ı inâsından Hind Bekir'e "*Vakfiyenin mazmûnunu isbat eyle, ve illâ süknâsı Amr'ın mutlakan evladına ve evlad-ı evladına*"⁶³⁵ meşrûta olmak üzere menzilin süknâsında sana müşârike olurum" demeğe kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olmaz. (*Muhîtu'l-burhânî, İs'âf*)

89. Tevliyeti vâkıfın evladına meşrûta olmayan vakfın mütevellisi fevt oldukda vâkıfın evladından tevliyete layık olan Amr mevcut iken hâkim tevliyeti Amr'a tevcih etmeyip ecânibden Bekir'e tevcih etmeğe kâdir olur mu?
el-Cevâb: Amr'a tevcih etmek gerektir.⁶³⁶ (*Bezzâziyye, Muhîtu'l-burhânî*)

90. Tevliyeti kimesneye meşrûta olmayan vakfın tevliyeti mahlûle oldukda vâkıfın ehl-i beytinden tevliyete müstehak olan Amr mevcut iken hâkim tevliyeti Amr'a tevcih etmeyip ecnebiye tevcihe kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olmaz.⁶³⁷

91. Zeyd-i vâkıf vakfının tevliyetini akrabasına şart edip lakin vakfiye yazdıkda sehven yazmamağıyla tevliyeti ecânibden Amr zabt eylese hâlen Zeyd'in akrabasının akrebi li-ebeveyn er karındaşı oğlu Bekir vech-i muharrer üzere meşrûtiyyetini dava ve müddeâsını vech-i şer'î üzere isbat edecek tevliyeti Amr'a zabt ettirmeyip kendi zabta kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik*)

92. Zeyd-i vâkıf vakf-ı lâzım ile vakf ettiği menzilin süknâsını atıkları Hind ve Zeyneb'e, ba'de vefâtihimâ gallesini Medine-i münevvere fukarâsına şart edip lakin kâtib vakfiyede utekâya meşrûta olmak üzere tahrir eylese, Hind ve Zeyneb'e şartı vech-i şer'î üzere sabit olup mezbûreler menzilde sâkineler iken Medine mütevellisi mücerred vakfiyede utekâ yazılıp utekâdan kimesne mevcut olmamakla "*Menzili Medine vakfı için zabt ederim!*" demeğe kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olmaz.

93. Zeyd-i vâkıf vakf-ı lâzım ile vakf ettiği⁶³⁸ menzilin süknâsını atıkâtına ve atıkâtının evladına ve evlad-ı evladına şart edip lakin kâtib vakfiyede⁶³⁹ sehven süknâsını utekâya ve utekânın

⁶³⁴ Yazma nüshada "*Amr'ın evlâd-ı evlâd-ı zükûrundan*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 81b).

⁶³⁵ Demirtaş metninde "*Amr'ın mutlaka evlâd ve evlad-ı olana*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 354).

⁶³⁶ Bu fetva yazma nüshada bulunmamaktadır.

⁶³⁷ Bu fetva yazma nüshada bulunmamaktadır.

⁶³⁸ Yazma nüshada "*Zeyd vakf-ı lâzım ile vakf ettiği*", Demirtaş metninde ise "*Zeyd-i vâkıf vakf-ı lâzım*

evladına ve evlad-ı evladına meşrû olmak üzere tahrir etmekle menzili evlâd-ı utekâdan Amr ve Bekir⁶⁴⁰ zabt eyleseler evlâd-ı atîkâttan mevcut olan Beşir ve Halid şartı vech-i şer'î üzere⁶⁴¹ isbat edecek menzili Amr ve Bekir'den alıp şart-ı vâkıf üzere⁶⁴² sâkin olmağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

94. Zeyd-i vâkıf vakfının nezâretini oğlu Amr'a şart edip lakin kâtib sehven vakfiyede yazmasa Zeyd'in vech-i muharrer üzere şurûtu vech-i şer'î üzere sabit olucak şart-ı mezbûr ile amel olunur mu?

el-Cevâb: Olunur. (*Bahru'r-râik*)

[167]

95. Zeyd dükkânını vakf ve gallesini fukarâyâ şart eylese galle-i merkûme Zeyd'in ağniyâdan olan akrabasına sarf olunur mu?

el-Cevâb: Olunmaz.⁶⁴³ (*Hassâf, Hâvi'l-münye*)

96. Zeyd vakf ettiği eczâ-i şerîfe "*Filan camide kıraat oluna*" deyu şart eylese ol eczâyâ mutasarrıf olan kimesneler mütevellîye "*Ol eczâyı bize ver, götürelim*"⁶⁴⁴, *menzillerimizde kıraat edelim*" demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Bahru'r-râik*)

97. Bir belde vâki' cami-i şerifte tilavet olunması meşrûta olan eczâ-i şerîfe vakfının mütevellîsi Zeyd ol eczâyı cami-i mezbûrdan kaldırıp âhar yere vaz' edip⁶⁴⁵ âhar yerde tilavet ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

itdiği" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 81b; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 356).

⁶³⁹ Demirtaş metninde "*kitâbet-i vakfiyyede*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 356).

⁶⁴⁰ Demirtaş metninde "*menzili u'tekadan Amr ve Bekir*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 356).

⁶⁴¹ Demirtaş metninde "*şart-ı vech-i şer'î üzere*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 356).

⁶⁴² Demirtaş metninde "*alıp vâkıf üzere*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 356).

⁶⁴³ Bu fetva yazma nüshada ve Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁶⁴⁴ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "*ol eczâyı biz götürüb*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 82a; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 356).

⁶⁴⁵ Demirtaş metninde "*âhar yere vaz' edip*" ifadesi bulunmamaktadır (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 356).

Nev'un âhar

98. Süknâsı vâkıfın evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakıf menzil harâba müşrif olup⁶⁴⁶ vakıfta tamire müsâade olmayıp evlad tamirden ibâ eyleseler mütevellî menzilin avlusundan bir miktar yeri⁶⁴⁷ re'y-i hâkimle tamire kifâyet edicek ücret hâsıla oluncaya dek âhara îcâr edip ücretiyle menzili tamire kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Şerhu'l-vâfi*)

99. Tevliyet ve süknâsı vâkıfın evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakıf menzil tamire muhtaç olup vakıfta tamire müsâade olmayıp vâkıfın evlad-ı evladından mevcûde olan Hind dahi tamire kâdire olmasa Hind menzili re'y-i hâkimle tamire kifâyet edicek ücret hâsıl olunca[ya dek] âhara ecr-i misliyle îcâr⁶⁴⁸ edip ücretiyle menzili tamire kâdire olur mu⁶⁴⁹?

el-Cevâb: Olur. (*İs'âf*)

100. Tevliyet ve süknâsı vâkıfın atıkası Hind'e, ba'dehâ Zeyneb'e meşrûta vakıf menzil harâb olup vakıfta tamire müsâade olmayıp Hind dahi tamire kâdire olmayıp tamire kifâyet edicek ücret hâsıla olunca[ya dek] îcâr lâzım olmakla Hind menzili re'y-i hâkimle Amr'a îcâr eder oldukda aded-i eyyâm beyan olunmadan yevmî şu kadar akçeye Amr'a îcâr ve teslim edip⁶⁵⁰ Amr'a "*Menzilin harâb olan mevâziini malınla tamir eyle*⁶⁵¹, *masrûfunu ücretten istîfâ edince[ye dek] menzilde sâkin ol*" demekle Amr dahi malından kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf ve menzilin harâb olan mevâziini tamir ettikten sonra masrûfunu istîfâ etmeden Hind fevt olup nöbet Zeyneb'e gelse⁶⁵², Amr Zeyneb'e "*Masrûfumdan istîfâ etmediğim miktarı bana eda eyle ve illâ masrûfumu istîfâ edince[ye dek] menzilde sâkin olayım*" dedikde Zeyneb râziye olmayıp menzili meccânen Amr'dan almağa kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

[168]

101. Bir vakıf menzilin süknâsı Hind'e meşrûta olsa Hind menzilde sâkine olmayıp menzili âhara îcâra kâdire olur mu?

⁶⁴⁶ Yazma nüshada "*müşrif-i harâb olup*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 82a).

⁶⁴⁷ Demirtaş metninde "*bir mîkdârını*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 357).

⁶⁴⁸ Yazma nüshada "*ecr-i misliyle îcâr*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 82a).

⁶⁴⁹ Demirtaş metninde "*âhara îcara kâdire olur mu?*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 357).

⁶⁵⁰ Demirtaş metninde "*îcâr eder oldukda aded-i eyyâm beyan olunmadan yevmî şu kadar akçeye Amr'a îcâr ve teslim edip*" kısmı bulunmamaktadır (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 357).

⁶⁵¹ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "*bi'l-küllîyye tamir eyle*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 82a; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 357).

⁶⁵² Yazma nüshada "*tevliyet Zeyneb'e gelse*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 82b).

el-Cevâb: Olmaz. (*Bezzâziyye, Bahr, Zahîriyye, Fethu'l-kadîr, Nevâzil, Velvâliciyye*)

- 102.** Süknâsı bir mescidde imam olanlara meşrûta vakıf menzili ol mescidde imam olan Zeyd hilâf-ı şart-ı vâkıf Amr'a îcâr ve teslim eylese Zeyd'in yerine imam olan Bekir menzili Amr'dan alıp şart-ı vâkıf üzere sâkin olmağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hidâye*)

- 103.** Tevliyet ve süknâsı bir mescidde imam olanlara meşrûta vakıf menzili ol mescidde imam olan Zeyd icâre-i muaccele ve müeccele ile Amr'a îcâr ve teslim ettikten sonra Zeyd fevt olsa yerine imam olan Bekir menzili Amr'dan alıp şart-ı vâkıf üzere içinde sâkin olmağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

- 104.** Tevliyet ve süknâsı vâkıfın batnen ba'de batnin evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakıf menzili evladdan olan Hind Amr'a îcâr ve teslim ettikten sonra Amr menzil-i mezbûrun bazı mevâziini hedm ve nıkzını istihlâk ettikten sonra Hind fevt olup nöbet-i tevliyet evladdan Zeyneb'e gelip Zeyneb menzil-i mezbûru Amr'dan aldıkda binâ-i mehdûmun mebnîyyen kıymetini Amr'a tazmine kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Damânât Fudayliyye*)

- 105.** Tevliyet ve süknâsı vâkıfın batnen ba'de batnin evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakıf menzil muhterik oldukda evladdan Zeyd ol menzilin arsasını Hind'e îcâr ve teslim edip Hind dahi arsa-i merkûme üzerine malıyla nefsi için menzil bina eylese hâlen Zeyd fevt olup nöbet-i süknâ evladdan Amr'a geldikde Amr arsa-i merkûmeyi Hind'den alıp kal'ı vakfa muzırr olmamakla Hind'e binasını kal' ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁶⁵³ (*İbn Nüceym*)

- 106.** Tevliyet ve süknâsı bir mescidde imam olanlara meşrûta vakıf menzil muhterik olup arsa-i sırfa kalıp ol mescidde imam olan Zeyd arsasını zevcesi Hind'e îcâr edip mülkiyet üzere binaya izin vermekle Hind dahi nefsi için menzil bina ettikten sonra Zeyd fevt olup yerine Amr imam olsa Amr Hind'e "*Binanın kıymetini alıp bana teslim eyle, ve illâ kal'ı vakfa muzırr olmamakla binanı kal' eyle!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hidâye*)

- 107.** Süknâsı bir tekiyyenin fukarâsına meşrûta vakıf odalar harâb oldukda mütevellisi Zeyd hilâf-ı şart-ı vâkıf hüçürâtın arsasını bazı kimesnelere îcâr edip ol kimesneler dahi Zeyd'in izniyle menâzil bina eyleseler hâlen mütevelli olan Amr ol kimesnelere⁶⁵⁴ binalarını kal' ettirip arsa-i merkûmede tekiyyenin mesâlihine meşrûta vakfın gallesinden vakıf için ke'l-evvel hüçürât bina etmeğe kâdir olur mu?

⁶⁵³ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁶⁵⁴ Yazma nüshada "*ol kimesnelere*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 83a).

el-Cevâb: Olur. (*Kâdîhân, Şerhu'l-vâfi*)

[169]

- 108.** Zeyd menziline vakf ettikde “*Filan mescidde müezzîn olanlar dilerler ise sâkin olalar, dilerlerse âhara îcâr edeler*” deyu menzili ol mescidde müezzîn olanlara vech-i muharrer üzere şart etmekle ol mescidin müezzini Amr menzilde sâkin iken menzil muhterik olup arsa-i sırfa kaldıkda menzilin mütevellisi Bekir arsasını senede şu kadar akçe mukâtaa ile Amr’a verip binaya izin vermekle Amr dahi arsada kendi maliyla nefsi için menzil bina ettikten sonra birkaç sene mürûrunda Amr fevt olup yerine Beşir müezzîn olsa, Beşir arsa-i mezbûrede kendi maliyla vakıf için ke’l-evvel menzil bina etmek murad edip Amr’ın binasının durması vakfa muzırr olmakla mütevellî Amr’ın binasını veresesine kal’ ettirmek istedikde verese mücerred “*Amr arsasını mukâtaa ile almış idi*” deyu imtinâ’a kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Hidâye*)

- 109.** Süknâsı Hind’e, ba’deha Hind’in evladına meşrûta vakıf menzilde Hind sâkine iken fevt oldukda Hind’in zevci Zeyd menzili Amr’a bey’ ve teslim eylese, Hind’in evladından mevcut olan Bekir menzili Amr’dan alıp şart-ı vâkıf üzere süknâyâ kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hayruddin Efendi, Hidâye, Ğurer*)

- 110.** Tevliyet ve süknâsı vâkıfın batnen ba’de batnin evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakıf menzil muhterik olup arsa-i sırfa kaldıkda evladdan Hind arsa-i merkûmeyi Amr’a bey’ ve teslim edip Amr dahi arsa-i merkûmede maliyla nefsi için menzil bina ettikten sonra Hind fevt olup nöbet evlad-ı evladdan Zeyneb’e gelse, Zeyneb kal’i vakfa muzırr olmamakla Amr’a binasını kal’ ettirip arsayı vakıf için zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁶⁵⁵ (*Mebûsât-i Serahsî*)

- 111.** Süknâsı vâkıfın batnen ba’de batnin evladına ve evlad-ı evladına meşrûta olup vakf-ı lâzım ile vakf olan menzili evladdan Amr dâini Bekir’e rehin ve teslim ettikten sonra Amr müflisen fevt olup nöbet oğlu Beşir’e gelse, Beşir menzili Bekir’den meccânen alıp şart-ı vâkıf üzere sâkin olmağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bezzâziyye*)

- 112.** Süknâsı ulemâyâ meşrûta vakıf menzile mutasarrıf olan Zeyd menzil-i mezbûru meremmet-i müstehleke makûlesinden olan meremmet ile meremmet ettikten sonra menzil-i merkûm ulemâdan Amr’a tevcih olunsa, Zeyd meremmet-i mezkûre için Amr’dan nesne almağa kâdir olur mu?

⁶⁵⁵ Bu fetvadan önce Demirtaş “*yazmada derkenar kaydı*” açıklaması ile iki fetvaya daha yer vermekle birlikte biz ne matbu ne de yazma nüshalarda rastladığımız için metnimize almadık (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 360).

el-Cevâb: Olmaz. (*İs'âf, Bahru'r-râik*)

- 113.** Süknâsı sulehâya meşrûta vakıf menzilde Zeyd sâkin iken Zeyd menzil-i mezbûru meremmet-i müstehleke makûlesinden olan meremmet ile meremmet ettikten sonra Zeyd fevt olup menzil-i mezbûr sulehâdan Amr'a tevcih olursa, Zeyd'in veresesi Zeyd'in vech-i muharrer üzere meremmeti için Amr'dan nesne almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

[170]

- 114.** Süknâsı ulemâya meşrûta olan vakıf menzilde ulemâdan tevcih-i hâkimle mutasarrıf olan Zeyd nefsi için bazı ebniye ihdas edip ba'dehu Zeyd fevt olup menzil-i mezbûr ulemâdan Amr'a tevcih olursa, Zeyd'in veresesi Amr'a "*Binanın kal'î vakfa muzırr olmakla kıymetini ver, yahut menzili hâkime îcâr ettirip binanın kıymetini istîfâ edelim*" dediklerinde Amr razı olmayıp "*Ebniye-i merkûmeyi meccânen zabt ederim!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik*)

- 115.** Süknâsı ulemâya meşrûta vakıf menzilde ulemâdan Zeyd sâkin iken menzil harâb olmakla Zeyd menzilin arsasında kendi malıyla nefsi için izn-i mütevellî ile müceddeden menzil bina ettikten sonra Zeyd fevt olup menzil ulemâdan Amr'a tevcih olursa, Amr Zeyd'in veresesine "*Dilerseniz binanın maktûan kıymetini benden alıp binayı bana temlik eyle[yi]n, dilerseniz kal'î vakfa muzırr olmamakla kal' eyle[yi]n*" dedikde verese Amr'a "*Binanın kıymetini verip binayı alıkoy!*"⁶⁵⁶ deyu cebre kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*İs'âf*)

- 116.** Tevliyet ve süknâsı vâkıfın utekâsına ve utekâsının batnen ba'de batnin evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakıf menzil muhterik oldukda evlâd-ı utekâdan nöbet-i tasarrufu olan⁶⁵⁷ Zeyd menzilin arsasında malıyla nefsi için menzil bina ve işhad ettikten sonra Zeyd bilâveled fevt olup nöbet evlâd-ı utekâdan⁶⁵⁸ Amr'a gelse, Amr Zeyd'in veresesine "*Binanın kıymetini alıp binayı bana teslim eyle[yi]n, ve illâ kal'î vakfa muzırr olmamakla binayı kal' ettiririm!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

- 117.** Gallesi bir camiin hitabeti mukâbelesinde ol camiin hatîbine meşrûta vakıf mezraada cami hatîbi Zeyd mülk tohumunu nefsi için zer' edip ba'dehu hasad idrak etmeden Zeyd azl olunup yerine Amr hatîb olsa, hâlen hasad idrak edip galle hâsıla oldukda Zeyd Amr'a "*Mahsûlden kadîmden vakıf için alınagelen miktarı ihrac olunup beynimizde hizmetimize*

⁶⁵⁶ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "*Binanın mebnîyyen kıymetini bize verip binayı alıkoy*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 84a; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 362).

⁶⁵⁷ Demirtaş metninde "*tevliyet nevbeti tasarrufu olan*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 363).

⁶⁵⁸ Yazma nüshada "*evlâd-ı evlâd-ı utekâdan*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 84a).

göre *kısmet olunsun*” dedikte Amr “*Mahsûlün cümlesi beynimizde kısmet olunsun*” demeğe kâdir olur mu?⁶⁵⁹

el-Cevâb: Olmaz. (*Kâdîhân, Hâniyye, Hayruddin Efendi*)

Fi'l-vakf ale'l-evlâd

118. Zeyd menzilini vakf ettikde “*Evladıma vakf ettim*” deyip süknâ ve galleden birini tasrih eylemese şart olunan süknâ mıdır yoksa galle midir?

el-Cevâb: Galledir. (*Velvâliciyye, Münyetü'l-müftî*)

119. Gallesi vâkıfın mutlakana evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakfın gallesini vâkıfın evlâd-ı zükûru ile evlâd-ı inâsı ne vech ile iktisâm ederler?

el-Cevâb: Beraber. (*Mûcebâtü'l-ahkâm li-Kutluboğa, Bezzâziyye*)

[171]

120. Zeyd mülk akarını⁶⁶⁰ vakf ve gallesini evladına, ba'de'l-inkirâz fukarâya şart ettikde Zeyd'in evlâd-ı sulbiyyesi mevcûde olsalar, evlad bir kere zikr olunmuş iken Zeyd'in evlad-ı evlad-ı vakfın gallesinde Zeyd'in evlâd-ı sulbiyyesine müşârekete kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Hâniyye, Bezzâziyye*)

121. Zeyd vakf ettiğî akarın gallesini evladına, ba'de'l-inkirâz fukarâya şart edip Zeyd'in evlâd-ı sulbiyyesi akarın gallesine mutasarrıflar iken münkariz olsalar, evlad bir kere zikr olunacak akarın gallesi Zeyd'in evlad-ı evladına mı sarf olunur yoksa fukarâya mı?

el-Cevâb: Fukarâya.

122. Zeyd-i vâkıf vakfının gallesini ancak evladına şart eylese Zeyd'in evlâd-ı benâtı şart-ı mezbûrda dâhil olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Kâdîhân*)

123. Gallesi vâkıfın mutlakana evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakfın gallesinde vâkıfın oğlunun oğluna kızının oğlu⁶⁶¹ müşârekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hulâsa*)

124. Gallesi vâkıfın evlâd-ı zükûruna meşrûta vakfın gallesinde vâkıfın evlâd-ı zükûruna evlâd-ı inâsı müşârekete kâdire olurlar mı?

⁶⁵⁹ Demirtaş metninde “*Zeyd Amr'a 'Mahsûlden kadîmden vakıf için alınan miktar ihrac olunub beynimizde kısmet olunsun!' dimege kâdir olur mu?*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 363).

⁶⁶⁰ Demirtaş metninde “*Zeyd akarını*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 364).

⁶⁶¹ Demirtaş metninde “*vâkıfın oğluna kızının oğlu*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 365).

el-Cevâb: Olmazlar. (İs'âf)

- 125.** Süknâsı vâkıfın ale'l-ıtlâk evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakıf menzilin süknâsında vâkıfın evlâd-ı zükûruna evlâd-ı inâsı müşârekete kâdire olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (Dürer, Hâniyye)

- 126.** Zeyd bir akarı vakf ettikde vakfiyesinde gallesini evladına ve evladının erkek evladına şart ettiğini yazsa bu şarta kızlarının erkek evladı dâhil olur mu?

el-Cevâb: Evet, kızlarının erkek evladı da dahil olur.⁶⁶² (Hâniyye)

- 127.** Gallesi vâkıfın ebnâsına ve ebnâ-i ebnâsına meşrût vakfın gallesinde vâkıfın ebnâ-i ebnâsına vâkıfın benât-ı benâtı müşârekete kâdire olurlar mı?

el-Cevâb: İmam-ı A'zam katında olmazlar. (Hâniyye)

- 128.** Gallesi vâkıfın mutlakan⁶⁶³ zürriyetine meşrûta vakfın gallesinde vâkıfın kızları vâkıfın oğullarına müşârekete kâdire olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (Enfeu'l-vesâil)

[172]

- 129.** Gallesi vâkıfın mutlakan evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakfın gallesinde vâkıfın evladından⁶⁶⁴ batn-ı evvelden olan Zeyd'e batn-ı sâni'den olan Amr müşârekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (İs'âf)

- 130.** Süknâsı vâkıfın ale'l-ıtlâk evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakıf odada vâkıfın kızı oğlu Amr⁶⁶⁵ müstakillen sâkin olsa, vâkıfın âhar kızı oğlu Bekir'in kızı Zeyneb⁶⁶⁶ oda küçük olup iştirâk üzere süknâ mümkün olmamakla Amr'a "Muhâyee üzere sâkin olalım" dedikde Amr razı olmayıp "Ben senden bir derece mukaddem olmakla yalnız ben sâkin olurum!" demeğe kâdir olur mu?

⁶⁶² Bu fetva asıl metinde Arapça olarak yer almakta olup tarafımızca tercüme edilmiştir. Aslı şu şekildedir:

في زيد وقف عقارا و كتب في كتاب وقفه بانه قد شرط غلته لاولاده و اولاد اولاده الذكور هل يدخل في هذا الشرط الذكور من اولاد بناته ام لا؟ الجواب نعم يدخل الذكور من اولاد بناته.

⁶⁶³ Yazma nüshada "mutlakan" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 85a).

⁶⁶⁴ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "vâkıfın evladından" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 85a; Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 366).

⁶⁶⁵ Demirtaş metninde "vâkıfın kızı ile oğlu Amr" şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 366).

⁶⁶⁶ Demirtaş metninde "vâkıfın âhar kızı ve oğlu Bekir'in kızı Zeyneb" şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 366).

el-Cevâb: Olmaz. (*Muhtasaru'l-Muhîr, İs'âf*)

- 131.** Süknâsı vâkıfın evladına meşrûta vakıf menzilde evladdan Zeyd sâirlerin izinlerinsiz müstakillen birkaç sene sâkin olsa, hâlen Zeyd iştirâk üzere süknâyâ razı iken sâir evlad “*Biz dahi ol kadar sene*”⁶⁶⁷ sâkin olup ba’dehu iştirâk üzere sâkin⁶⁶⁸ olalım!” demeye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Kunye, Bahr*)

- 132.** Zeyd-i vâkıf vakf ettiği akarın vakfiye-i ma’mûlün-bihâsında akarın gallesini “*Batnen ba’d batnin evlâd-ı zükûruna, ba’d-e’l-inkırâz batnen ba’d batnin evlâd-ı inâsına*”⁶⁶⁹, ba’d-e’l-inkırâz Medine-i münevvere fukarâsına meşrûta ola” deyu yazdırdıktan sonra evlâd-ı zükûr münkariz olsalar, evlâd-ı inâstan batn-ı evvelden olanlara batn-ı sânîden olanlar müşârekete kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Hulâsa*)

- 133.** “*Neslen ba’d neslin*” “*batnen ba’d batnin*” manasına müteâref olmayan belde ahalisinden Zeyd-i vâkıf vakf ettiği menzilin süknâsını neslen ba’d neslin evladına ve evlad-ı evladına şart eylese, Zeyd’in kızının oğlu Amr’ın kızı Zeyneb Zeyd’in kızı oğlu Bekir’e menzilin süknâsında müşârekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Ebussuud Efendi*)

- 134.** “*Neslen ba’d neslin*” “*batnen ba’d batnin*” manasına müteâref olan belde ahalisinden Zeyd vakfının gallesini neslen ba’d neslin evladına ve evlad-ı evladına şart eylese, Zeyd’in kızı Hind galle-i vakfa mutasarrife iken Zeyd’in oğlunun oğlu Amr Hind’e gallede müşârekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 135.** Tevliyeti vâkıfın mutlakan evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakfın tevliyetini evlad-ı evladdan olan Hind⁶⁷⁰ müstakillen zabt eylese, vâkıfın evlad-ı evladından Zeyneb ve Hatice Hind’e tevliyet-i mezbûrede müşârekete kâdire olurlar mı?⁶⁷¹

el-Cevâb: Olurlar. (*Bezzâziyye*)

⁶⁶⁷ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde “*ol mikdar sene*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 85a; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 366).

⁶⁶⁸ Demirtaş metninde “*sâkin*” ifadesi bulunmamaktadır (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 366).

⁶⁶⁹ Yazma nüshada “... *evlâd-ı zükûruna, ... evlâd-ı inâsına*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 85a).

⁶⁷⁰ Demirtaş metninde yalnızca “*evladdan Hind*” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 368).

⁶⁷¹ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde “*evlâd-ı evlâddan Zeyneb ve Hatice Hind’e müşârekete kâdire olurlar mı?*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 85b; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 368).

[173]

136. Tevliyeti vâkıfın batnen ba'de batnin evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakfın tevliyetini batn-ı evveliden olan Zeyd müstakillen zabt eylese, batn-ı evveliden olan Amr tevliyetinde Zeyd'e müşârekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁶⁷²

137. Tevliyeti vâkıfın aslah evlâdına meşrûta vakfın tevliyetine vâkıfın evladından aslah olan⁶⁷³ Amr şart-ı vâkıf üzere mutasarrıf iken vâkıfın evladından aslah olmayan Bekir ve Beşir tevliyet-i merkûmede Amr'a müşârekete kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.⁶⁷⁴ (Enfeu'l-vesâil x2)

138. Zeyd-i vâkıf vakfiye-i ma'mûlün-bihâsında “*Vakfımın tevliyeti kendi yedimde ola. Fevtimden sonra mütevellî evladım ve evlad-ı evladımın zükûru ola, evladımın inâsına tevliyetten nasib olmaya. Ba'de'l-inkırâz Amr mütevellî ola*” deyu yazdırsa, Zeyd'in kızı oğlu Bekir mevcut iken Amr tevliyetinde müdâhaleye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Hâniyye)

139. Zeyd-i vâkıf vakfiye-i ma'mûlün-bihâsında “*و عين التولية لابنه المدعو احمد ثم الاصلح فالاصح من اولاده*” deyu yazdırdıktan sonra Ahmed vakf-ı mezbûrun tevliyetine mutasarrıf iken fevt olup Ahmed'in aslah-i evlâdından Amr tevliyeti zabt eylese, Zeyd'in oğlu Bekir'in kızı Hind mücerred “*Zeyd'in evlad-ı evladındanım*” deyu tevliyetinde Amr'a müşârekete kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁶⁷⁵ (İs'âf)

140. Zeyd-i vâkıf “*Vakfımın gallesinden oğullarım Amr ve Bekir ve Beşir'e yevmî yüz otuz akçe vazife verile ve vefatlarından sonra vazife-i merkûme mezbûrların evladlarına verile ve ba'de'l-inkırâz fukarâya verile*”⁶⁷⁶ deyu şart ettikten sonra Amr ve Bekir fevt olup Beşir kalsa, Beşir hayatta oldukça vazife-i mezbûreden Amr ve Bekir'in hisseleri evladlarına mı verilir yoksa fukarâya mı?

el-Cevâb: Fukarâya verilir. (Bezzâziyye)

⁶⁷² Demirtaş metninde bu fetva bulunmamaktadır.

⁶⁷³ Demirtaş metninde “*vâkıfın evlâd-ı eslâhı olan*” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 368).

⁶⁷⁴ Demirtaş bu fetvadan sonra “*yazmada derkenar kayd*” açıklaması ile iki fetvaya daha yer verse de, biz ne matbu ne de yazma nüshalarda bu fetvalara rastladığımız için metnimizde yer vermedik (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 368).

⁶⁷⁵ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁶⁷⁶ Yazma nüshada “*oğullarım Amr ve Bekir ve Beşir'e yevmî yüz otuz akçe verile, vefatlarından sonra vazife-i mezbûre evladlarına verile*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 86a).

141. Zeyd-i vâkîf vakfiye-i ma'mûlûn-bihâsında “وقف على اولاده الصليبين عبد الغفار و عباس و احمد ” قد خلف الولد ذكرا كان او ⁶⁷⁷ فاذا مات واحد منهم و لم يخلف ولدا كان الوقف لمن بقي و اذا كان المتوفى انثى واحدا كان او اكثر فلهم حصة ابئهم المتوفى ذكورهم و اناثهم في القسمة والاستحقاق سواء و اذا كان المتوفى اكثر من واحد فعلى الوجه المشروح و اذا ماتوا كلهم كانت حصصهم لاولادهم ان وجد لكل ولد والا فلمن وجد من اولادهم كالمشروح آنفا و ان لم يوجد واحد من اولادهم فللبنات الصلبية للواقف المزبور و ” deyu yazdırıp Zeyd'in oğlu Abbas'ın oğlu Amr ile kızı Hind şart-ı vâkîf üzere galle-i vakfa mutasarrıflar iken Amr fevt olup evladını terk eylese, şart-ı mezbûra binaen Amr'ın evladı galle-i vakfa müdâhaleye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. ⁶⁷⁸ (Kâdîhân)

142. Zeyd vakf ettiği menzilin süknâsını evladına ve evlad-ı evladına, ba'de'l-inkirâz gallesini Medine-i münevvere fukarâsına şart eylese, vâkıfın evladı mevcutlar iken Medine-i münevvere mütevellisi menzil-i mezbûra müdâhaleye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Bezzâziyye)

[174]

143. Hind-i vâkîfe vakfiye-i ma'mûlûn-bihâsında “Vakfımın gallesine hayatta oldukça kendim mutasarrıfe olup fevtimden sonra evladım ve evlad-ı evladım batnen ba'de batnin mutasarrıf olalar. Evladımdan ve evlad-ı evladımdan biri fevt oldukça hissesine evladı mutasarrıf olalar” deyu yazdırdıktan sonra Hind fevt olup evladdan bir derecede olan Amr ve Bekir vakf-ı mezbûrun gallesine mutasarrıflar iken Amr fevt olup evladını terk etmekle Amr'ın evladı Amr'ın hissesini tasarruf etmek istediklerinde Bekir “Vakfiye-i ma'mûlûn-bihâda ⁶⁷⁹ batnen ba'de batnin yazılıp ben sizden bir derece mukaddem olmakla Amr'ın hissesine ben mutasarrıf olurum” deyu mezbûrları men'e kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Kunye, Ahkâmu'l-evkâf li'l-Hassâf)

144. Zeyd-i vâkîf vakfiye-i ma'mûlûn-bihâsında “Vakfımın gallesine hayatta oldukça kendim mutasarrıf olup fevtimden sonra evladım ve evlad-ı evladım batnen ba'de batnin mutasarrıf olalar. Evladımdan ve evlad-ı evladımdan biri fevt olursa hissesine evladı mutasarrıf olalar” deyu yazdırdıktan sonra Zeyd fevt olup evladdan bir derecede olan Amr ve Bekir vakf-ı mezbûrun gallesine mutasarrıflar iken Amr fevt olup oğlu Beşir'i ve zevcesi Hind-i hâmile terk ettikten sonra Amr'ın fevtinden üç aydan sonra hâsıla olan galleden Amr'ın hissesini Beşir kabz ettikten sonra Amr'ın fevtinden sekiz ay mürûrunda Hind bir veled doğursa, veled-i mezbûrun vasisi Halid Beşir'in galleden makbûzundan veled-i mezbûrun hissesini Beşir'den talep ettikde Beşir mücerred “Veled Amr'ın fevtinden sonra doğmakla ona hisse intikal etmez” deyip vermemeğe kâdir olur mu?

⁶⁷⁷ Yazma nüshada “المتولي” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 86a).

⁶⁷⁸ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁶⁷⁹ Yazma nüshada “vakfiyede” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 86b).

el-Cevâb: Olmaz. (*Ahkâmu'l-evkâf li'l-Hassâf*)

[175]

145. Zeyd mülk menziline vakf ve süknâsını evladına, ba'de'l-inkırâz azadlılarına, ba'dehum azadlılarının mutlakan evladlarına ve evlad-ı evladlarına şart edip Zeyd'in evladı ve azadlıları münkarizler olup ancak Zeyd'in azadlılarından Hind'in kızı Zeyneb mevcûde olsa, Zeyneb şart-ı vâkıf üzere menzilde süknâyâ kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur.

146. Süknâsı vâkıfın azadlılarına meşrûta vakıf menzilin süknâsında vâkıfın azadlı kullarına azadlı cariyeleri müşârekete kâdire olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*Kâdîhân*)

147. Zeyd vakf ettiği menzilin süknâsını utekâsına ve utekâsının evladlarına şart eylese Zeyd'in atîkâtının evladları şart-ı mezbûrda dâhil olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Hâniyye, Hulâsa*)

148. Zeyd vakf ettiği menzilin süknâsını atîkâtına ve atîkâtının evladlarına şart eylese Zeyd'in utekâsının evladları şart-ı mezbûrda dâhil olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

149. Zeyd-i müslim mülk menziline vakf-ı lâzım ile vakf ve süknâsını mutlakan atîkâtına şart eylese şart-ı mezbûrda Zeyd'in nasraniyye olan atîkası Hind dahi dâhile olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hassâf*)

150. Süknâsı vâkıfın utekâsına meşrûta vakıf menzilde utekâdan Zeyd sâir utekâ izinlerinsiz bir müddet teğallüben müstakillen sâkin olsa mütevellî sâir utekânın müddet-i mezbûrede hisselerinin ecr-i mislini vakıf için Zeyd'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kunye, Bahr*)

151. Hind vakf ettiği menzilin süknâsını atîkaları Zeyneb ve Hatice'ye, ba'de vefâtihimâ Zeyneb ve Hatice'nin evladlarına ve evlad-ı evladlarına, ba'de'l-inkırâz gâlesini Medine-i münevvere fukarâsına şart eylese, hâlen Zeyneb ve Hatice fevt olup ancak Zeyneb'in evlad-ı evladından Zeyd mevcut olmakla Zeyd menzil-i mezbûrda sâkin iken Medine mütevellisi "*Hatice bilâ-veled fevt olmakla menzilin nisfını Medine vakfı için zabt ederim*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Dürer*)

152. Zeyd-i vâkıf vakfiye-i ma'mûlün-bihâsında "وقف على عتقائه و اولادهم و اولاد اولادهم ثم على اقاربه" deyu yazdırdıktan sonra Zeyd'in utekâsı ve evladları ve evlad-ı evladları münkarizler olduklarında Zeyd'in zî-rahm mahremlerinden yedi-sekiz kimesneler mevcut olup lakin

içlerinden Amr ve Bekir kurbda beraber olup Zeyd'e akreb olsalar, sâirler vakfın gallesinde Amr ve Bekir'e müşârekete kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Bezzâziyye, Kâfî, Mültekâ, Dürer*)

[176]

Fî nasbi'l-mütevelli ve azlihî ve muhâsebetih

153. Zeyd-i vâkıf vakfının tevliyetini hayatta oldukça kendine şart etmekle tevliyete mutasarrıf olup azlini icab eder hali yok iken hâkim tevliyeti âhara tevcihe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Tâtârhanîyye, Hânîyye*)

154. Bir vakfın tevliyeti için vâkıf nesne şart etmemekle mütevellisi olmayıp lakin mütevellî nasbı lâzım ve mühim olmakla vâkıfın kızı Hind-i müstakîme “*Hasbî mütevellîyye olurum*” dese kadı Hind'i vech-i meşrûh üzere mütevellîyye nasb etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Câmiu'l-fusûleyn*)

155. Tevliyeti vâkıfın evladına meşrûta olmayan vakfın mütevellisi Zeyd fevt oldukça vâkıfın evladından tevliyete layık olan Amr mevcut iken hâkim tevliyeti Amr'a tevcih etmeyip ecânibden Bekir'e tevcihe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Amr'a tevcih etmek gerektir. (*Bezzâziyye*)

156. Tevliyeti kimesneye meşrûta olmayan vakfın tevliyeti mahlûle oldukça vâkıfın ehl-i beytinden tevliyete müstehak olan Amr mevcut iken hâkim tevliyeti Amr'a tevcih etmeyip ecnebiye tevcihe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Hulâsa*)

157. Zeyd-i vâkıf “*Vakfımın tevliyetine hayatta oldukça kendim mutasarrıf olup fevtimden sonra re'y-i hâkime mufavvaz ola*” deyu şart ve Amr'ı li-ecli't-tescil mütevellî nasb edip tescil ettirdikten sonra Zeyd bir müddet şartı üzere tevliyete mutasarrıf olup⁶⁸⁰ ba'dehu fevt oldukça hâkim Bekir'e tevcih eylese, Amr mücerred “*Zeyd beni li-ecli't-tescil mütevellî nasb etmekle tevliyete evlâyım*” deyu⁶⁸¹ kendini mütevellî nasb ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Hidâye*)

158. Bir vakfın meşrûtiyyet üzere mütevellisi olan Zeyd'in mâl-i vakfa hıyaneti sabite olsa hâkim Zeyd'i azl edip yerine bir mütedeyyin kimesneyi mütevellî nasb etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahr, Ş, Câmiu'l-fusûleyn, Eşbâh*)

⁶⁸⁰ Demirtaş metninde “*tescil ettirdikten sonra, Zeyd bir müddet şartı üzere tevliyete mutasarrıf olup*” kısmı bulunmamaktadır (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 373).

⁶⁸¹ Demirtaş metninde “*Amr mücerred Zeyd'i li-ecli't-tescil mütevellî nasbitmekle 'mütevellî olayım' deyu*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 373).

[177]

159. Bir vakfın meşrûtiyyet üzere mütevellisi olan Zeyd'in azlini mûcib hali yok iken hâkim Zeyd'i azl edip tevliyeti ecnebiye tevcihe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Fusûlü'l-imâdî, Eşbâh*)

160. Bir kenîse fukarâsına meşrûta vakfın mütevellisi olmamakla fukarâsı hâkime varıp “İçimizden birini müteveli nasb eyle” dediklerinde hâkim nasb etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁶⁸² (*Kâriu'l-Hidâye*)

161. Bir vakfın meşrûtiyyet üzere nâzırı olan Zeyd'in mâl-i vakfa hıyaneti sabite olsa hâkim Zeyd'i azl edip yerine bir müstakîm kimesneyi nâzır nasb etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahr x2*)

162. Bir vakfın mütevellisi Zeyd'in mâl-i vakfı itlâf ihtimali olmakla hâkim muhâsebesini görmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁶⁸³ (*Kunye*)

163. Bir vakfa meşrûtiyyet üzere müteveli olan Zeyd'in muhâsebesi görülmek lâzım olmakla hâkim Zeyd'in muhâsebesini görmek istedikde Zeyd “Ben meşrûtiyyet üzere müteveli olmakla muhâsebemi gördürmem!”⁶⁸⁴ demeğe kâdir olur mu⁶⁸⁵?

el-Cevâb: Olmaz.

164. Bir vakfın mütevellisi Zeyd'in muhâsebesini Amr-ı kadı gördükten sonra Amr ma'zûl olup yerine Bekir kadı olsa ol muhâsebede mahall-i şübhe yok iken Bekir garaz-ı fâside binaen “Muhâsebe-i mezbûreyi”⁶⁸⁶ tekrar görürüm!” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Muhîtu'l-burhânî*)

165. Bir vakfın mütevellisi Zeyd ma'zûl olup hâkim muhâsebesini gördükten sonra muhâsebesinde mahall-i şübhe yok iken yerine müteveli olan Amr teannüten “Zeyd'in tekrar muhâsebesi görülsün!” demeğe kâdir olur mu?

⁶⁸² Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁶⁸³ Demirtaş burada “Yazmada derkenar kaydı” açıklamasıyla iki fetvaya daha yer vermekle birlikte, Ali Efendi'ye ait olmayan bu fetvaları biz metnimize almadık (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 375).

⁶⁸⁴ Demirtaş metninde “Ben meşrûtiyyet üzere mütevelliyim, muhâsebemi görmem” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 376).

⁶⁸⁵ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde “deyu imtinâ'a kâdir olur mu?” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 88a; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 376).

⁶⁸⁶ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde “muhâsebe-i mezkûreyi” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 88a; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 376).

el-Cevâb: Olmaz.

- 166.** Bir vakfın mütevellisi Zeyd ma'zûl olup yerine Amr müteveli oldukda hâkim Zeyd'in muhâsebesini görüp mahall-i şübhe yok iken vakfın mürtezikas *"Zeyd'in muhâsebesi tekrar görülsün!"* demeye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.⁶⁸⁷

- 167.** Bir vakfın mütevellisi Zeyd âhar diyarda olmakla Amr'ı kâim-makâm nasb edip Amr dahi bir müddet umûr-ı vakfı gördükten sonra kadı vakfın nâzırı huzurunda Amr'ın muhâsebesini vech-i şer'î üzere görse, muhâsebede mahall-i şübhe yok iken Zeyd teannüten ol muhâsebeyi tekrar gördürmeğe⁶⁸⁸ kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Muhîtu'l-burhânî*)

[178]

Fî tasarrufâtı'l-mütevellî

- 168.** Bir vakfın müsteğallâtı tamire muhtaç olup vakıfta mevcûde galle olmamakla mütevellisi Zeyd emr-i hâkimle vakfa rucû' şartıyla kadr-i ma'rûf şu kadar akçe istidâne edip tamire sarf ettikten sonra Zeyd galle-i vakıftan ol kadar akçeyi alıp edâ-i deyn etmek murad ettikde mürtezika razılar olmayıp *"Meblağ-ı mezbûru vazifemiz için bize ver!"*⁶⁸⁹ demeye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*KT, Câmiu'l-fusûleyn, Bahr*)

- 169.** Bir vakfın müsteğallâtı tamire muhtaç olup vakıfta⁶⁹⁰ mevcûde galle olmamakla mütevellisi Zeyd emr-i hâkimle Amr'dan şu kadar akçe istidâne ve kabz ve meblağ-ı mezbûru ol müsteğallâtın taminine kadr-i ma'rûf sarf eylese, Zeyd meblağ-ı mezbûr ile galle-i vakfa rucû'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahrü'r-râik*)

- 170.** Zeyd'in mütevellisi olduğu cısr tamire muhtaç olup vakıfta mevcûde galle olmamakla Zeyd emr-i hâkimle vakfa rucû' şartıyla malından kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf edip tamir ettikten sonra masrûfunu istîfâ etmeden Zeyd ma'zûl olup yerine Amr müteveli olsa, Zeyd masrûfunu Amr'ın yedinde olan galle-i vakıftan almağa kâdir olur mu?

⁶⁸⁷ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır. Öte yandan yine Demirtaş metninde *"yazmada derkenar kaydı"* açıklamasıyla Abdürrahim Efendi'ye ait bir fetvaya yer verilmiş olmakla birlikte, Ali Efendi'ye ait olmayan bu fetvayı biz metnimize almadık (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 377).

⁶⁸⁸ Demirtaş metninde *"tekrar görmeğe"* şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 377).

⁶⁸⁹ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde *"meblağ-ı mezbûru vazîfelerimiz için ver!"* şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 88b; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 377).

⁶⁹⁰ Demirtaş metninde *"vakıfta"* ifadesi bulunmamaktadır (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 378).

el-Cevâb: Olur. (*Hizâne min vakfi'l-mecmûati'l-müeyyediyye*)

- 171.** Zeyd'in mütevellisi olduğu vakfın bazı müsteğallâtı tamire muhtaç olup vakıfta mevcûde galle olmamakla Zeyd emr-i hâkimle vakfa rucû' şartıyla kendi malından kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf edip tamir ettikten sonra masrûfunu istîfâ etmeden Zeyd ma'zûl olup yerine Amr mütevellî olsa, Zeyd masrûfunu Amr yedinde olan galle-i vakıftan almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Fusûlü'l-imâdî, Bahr*)

- 172.** Zeyd'in mütevellisi olduğu vakıf menzil tamire muhtaç oldukda Zeyd Amr'a "*Malından şu kadar akçe sarf edip menzili tamir eyle, masrûfunu vereyim*" deyip Amr dahi malından ol kadar akçe sarf ve menzili tamir ettikten sonra masrûfunu almadan Zeyd fevt olsa, Amr masrûfunu Zeyd'in terekesinden almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*İhkâmâtü'l-imâdiyye*)

- 173.** Bir vakfın mütevellisi Zeyd zaman-ı tevliyetinde galle-i vakıf mevcûde olmamakla galle-i vakfa rucû' şartıyla kendi malından emr-i hâkimle mürtezika vezâif için şu kadar akçe verip ba'dehu galle-i vakıftan ahz etmeden Zeyd ma'zûl ve yerine Amr mütevellî oldukda Zeyd'in mütevellî olduğu senenin mahsûlünü Amr kabz eylese, hâlen Zeyd vech-i mübeyyen üzere malından vezâif için verdiği akçeyi Amr'ın kabz ettiği galle-i vakıftan almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik*)

[179]

- 174.** Bir vakfın müsteğallâtından bir sene galle hâsıla olmayıp mürtezika sene-i mezbûre vazifesini mütevellisi olan Zeyd'den talep ettiklerinde Zeyd hâkim emrinsiz kendi malından⁶⁹¹ mürtezika vazifeleri için şu kadar akçe verdikten sonra Zeyd'in yerine Amr mütevellî olup ba'dehu sene-i âtiyede⁶⁹² vakıfta ziyade galle hâsıla olup mesârif-i muayyeneden bir miktar akçe fazla kalsa, Zeyd Amr'a "*Sene-i sâbika vazifeleri için mürtezika malımdan şu kadar akçe vermekle yedinde olan fazlayı senden alırım*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik*)

- 175.** Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeden şu kadar akçeyi bazı kimesnelere muâmele ile verdikten sonra Zeyd'in yerine Amr mütevellî olup meblağ-ı mezbûru tahsil murad ettikde ol kimesneler inat ve mumâtale edip vakıfta mevcûde galle olmamakla Amr izn-i hâkimle vakfa rucû' şartıyla mübâşirlere ve kâtiblere kendi malından alâ-vechî'l-icâre kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf ve işhad edip meblağ-ı mezkûru⁶⁹³ tahsil ettirdikten sonra Amr

⁶⁹¹ Yazma nüshada "*Zeyd malından*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 89a).

⁶⁹² Yazma nüshada "*senede*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 89a).

⁶⁹³ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "*meblağ-ı mezbûru*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr.

masrûfunu almadan azl olunup yerine Bekir mütevellî oldukda mâl-i vakfın gallesinin cümlesini Amr'dan alsa, Amr vech-i meşrûh üzere⁶⁹⁴ masrûfunu Bekir'in yedinde olan galle-i vakıftan almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kunye, Kâdîhân*)

Nev'un âhar⁶⁹⁵

176. Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf arsa üzerine kendi malıyla nefsi için değirmen bina edip işhad eylese ol değirmenin binası Zeyd'in mülkü olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Fusûleyn*)

[180]

177. Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf arsada malıyla dükkân bina ettikde nefsi için bina ettiğine işhad etmeyip beyan eylemese ol bina Zeyd'in mülkü mü olur yoksa vakfın mı olur?

el-Cevâb: Vakfın olur. (*Dürer Ğurer*)

178. Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf menzilin arsası üzerine malıyla bina ihdas ettikde nefsi için bina ettiğine işhad etmeyip beyan eylemese hâlen Zeyd "*Nefsim için bina etmiş idim*" deyip ol binayı mülkiyet üzere zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁶⁹⁶

179. Zeyd vakıf arsa üzerine izn-i mütevellî ve kendi malı ile nefsi için bina ihdas eylese ol bina Zeyd'in mülkü olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Dürer Ğurer, Kâdîhân*)

180. Mütevellî olmayan Zeyd bir vakıf arsa üzerine malıyla dükkân bina ihdas ettikde vakıf için [ve]ya nefsi için bina ettiğini beyan eylemese hâlen Zeyd "*Nefsim için bina ettim*" deyip binayı mülkiyet üzere zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁶⁹⁷ (*Hizânetü'l-ekmel*)

181. Mütevellî olmayan Zeyd bir vakıf arsa üzerine malıyla⁶⁹⁸ menzil bina ettikde nefsi için bina ettiğini⁶⁹⁹ beyan etmeyip ba'dehu Zeyd fevt olsa, veresesi "*Nefsi için bina etti*" deyip binayı mülkiyet üzere zabta kâdir olurlar mı?

89a; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 380).

⁶⁹⁴ Yazma nüshada "*vech-i muharrer üzere*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 89a).

⁶⁹⁵ Bu başlık Demirtaş metninde bulunmamakta, buradaki fetvalar önceki bölümün devamı olarak verilmektedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 381).

⁶⁹⁶ Her iki matbu nüshada da bulunmayan bu fetva TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 89b'den alınmıştır.

⁶⁹⁷ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁶⁹⁸ Yazma nüshada "*malıyla*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 89b).

el-Cevâb: Olurlar. (*Hulâsa*)

- 182.** Zeyd bir vakıf arsa üzerine mütevellisi izninsiz malıyla nefsi için menzil bina ettikten sonra binanın kal'ı⁷⁰⁰ arsaya muzırr olmamakla Zeyd binasını kal' etmek murad ettikde mütevellî "*Binanın kıymetini verip binayı vakıf için zabt ederim*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Zehîra, Nakdü'l-fetâvâ, Zahîriyye, Fusûleyn*)

- 183.** Tevliyet ve gallesi vâkıfın evladına ve evlad-ı evladına⁷⁰¹ meşrûta vakıf arsada evladdan Zeyd sâir evladların izinlerinsiz mülk eşcârını nefsi için gars ve işhad eylese, sâir evlad "*Arsa vakıf olmakla eşcâr dahi vakıf olmuş olur, öyle olucak eşcârı dahi vakıf olmak üzere zabt ederiz!*" demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

- 184.** Zeyd ve Amr bir vakfa meşrutıyyet üzere mütevelliler iken Zeyd bi-hasebî'l-iktizâ âhar diyara gitmek murad edip Bekir'i yerine kâim-makâm nasb etmek istedikde Amr "*Razı olmam*" deyu Zeyd'i men'e kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁷⁰²

İstibdâlu'l-vakf ve mâ yünâsibuh

- 185.** Zeyd mütevellisi olduğu vakıf akarı şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile Amr'ın mülk akarıyla istibdâl ettikten sonra hâkim-i âhar "*Ben razı olmam!*" deyu istibdâl-i mezkûru nakza kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Eşbâh x2, Kunye*)

[181]

- 186.** Zeyd mütevellisi olduğu vakıf arsası Amr'ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâl eylemek câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁷⁰³

⁶⁹⁹ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "*bina ettikde vakıf için ya nefsi için bina ettiğini*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 89b; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 381).

⁷⁰⁰ Yazma nüshada "*sonra Zeyd kal'i*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 89b).

⁷⁰¹ Demirtaş metninde "*evlâdına ve onların evlâdına*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 382).

⁷⁰² Her iki matbu nüshada da bulunmayan bu fetva Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1065, vr. 81b ile Yazma Bağışlar, nr. 2303, vr. 164a'dan alınmıştır.

⁷⁰³ Her iki matbu nüshada da bulunmayan bu fetva Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1065, vr. 66b ile Yazma Bağışlar, nr. 2303, vr. 137a'dan alınmıştır.

187. Zeyd mütevellisi olduğu vakıf nukûdu zâyî' olmak ihtimali olmakla re'y-i hâkimle vakfa nâfi' akara tebdile kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik*)

188. Tevliyet ve süknâsı evlada meşrûta olan vakıf menzili evladdan mütevellî olan Zeyd Amr'ın mülk menziliyle şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâle kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik*)

189. Kayseriyye'de vâkıa vakıf arsası mütevellisi Zeyd İstanbul'da vâkıa Amr'ın mülk arsasıyla şerâit-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultânî ile istibdâl etmek câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kunye*)

190. Zeyd mütevellisi olduğu vakıf menzili şerâit-i istibdâl mevcûde değil iken Amr'ın mülk menziliyle istibdâl edip tarafeynden tekâbuz bulunsa, Zeyd Amr'ın menzili Amr'a reddedip vakıf menzili Amr'dan almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

191. Bir vakıf mescid Zeyd'in mülk arsasıyla Zeyd arsada vakıf için mescid-i âhar bina edip mescid-i evvel Zeyd'in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak câiz olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Münyetü'l-müftî*)

192. Bir kasabada vâkı' vakıf⁷⁰⁴ mekteb bi'l-küllîyye harâb olup vakıfta binaya müsâade olmayıp ve îcâr olunup tamir olunmak dahi mümkün olmasa mütevellî izn-i hâkimle nıkzını semen-i misliyle bey' edip semeniyile yerine âhar vakıf almak câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*İmâdiyye*)

[182]

193. Bu surette mütevellî nıkzını izn-i hâkimle semen-i misliyle Amr'a bey' ve teslim eylese, Amr ol nıkzı bina ve vakf ettiği çeşmenin yollarına sarf etmek câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Zahîriyye, Kâriul-Hidâye*)

194. Zeyd'in mütevellisi olduğu vakıf odalar bi'l-küllîyye münhedim olup vakıfta binaya müsâade olmamakla odaların nıkzı binaya sarf olunmak mümkün olmasa, Zeyd nıkz-ı mezbûru semen-i misline bey' edip semenini vakıf için hıfza kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik, Hulâsa*)

⁷⁰⁴ Her iki matbu nüshada da “vakıf” lafzı bulunmamakta olup yazma nüshadaki ifade tercih edilmiştir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 90a).

Fîmâ yeteallaku bi-îcârî'l-vakf

195. Zeyd'in mütevellisi olduğu vakıf menzil bi'l-küllîyye münhedim olup vakıfta binaya müsâade olmayıp menzilin nıkzı binaya sarf olunmak mümkün olmamakla Zeyd nıkz-ı mezbûru Amr'a semen-i misli olan şu kadar akçeye bey' ve teslim ve arsayı Amr'a ecr-i misli olan senede şu kadar akçeye îcâr ve teslim edip Amr'a malıyla nefsi için binaya izin vermekle Amr dahi arsa-i merkûme üzerine nefsi için menzil bina ettikten sonra⁷⁰⁵ birkaç sene mürûrunda Zeyd'in yerine Bekir müteveli olsa, Amr arsanın ecr-i mislini Bekir'e verip binanın durması vakfa muzırr değil iken Bekir teannüten Amr'a binayı kal' ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Fusûlü'l-imâdî, Câmiu'l-fusûleyn*)

196. Bir vakıf dükkân muhterik oldukda vakıfta binaya müsâade var iken mütevellisi Zeyd arsasını Amr'a îcâr ve mülkiyet üzere binaya izin vermekle Amr dahi nefsi için dükkân bina ettikten sonra birkaç sene mürûrunda Zeyd'in yerine Bekir müteveli olsa, galle-i vakıfta binaya müsâade olup vakıf için müceddeden bina olunmak vakfa enfa' olmakla Amr'ın binasının durması vakfa muzırr olup Bekir Amr'a binasını kal' ettirip ke'l-evvel vakıf için dükkân bina etmeğe⁷⁰⁶ kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Muhît*)

197. Bir vakıf dükkân muhterik oldukda vakıfta binaya müsâade var iken mütevellisi Zeyd vakıf için bina etmeyip arsasında kendi malıyla nefsi için dükkân bina ve işhad ettikten sonra birkaç sene mürûrunda Zeyd'in yerine Amr müteveli olsa, vakıfta binaya müsâade olup vakıf için bina olunmak vakfa enfa' olmakla⁷⁰⁷ Amr Zeyd'e binasını kal' ettirip vakıf için ke'l-evvel dükkân bina etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁷⁰⁸

198. Arsası mukâtaalı vakıf ve binası izn-i müteveli ile mülkiyet üzere bina olunan menzilin mâliki Zeyd arsanın mukâtaa-i mislini arsa mütevellisine verip binanın durması vakfa muzırr değil iken müteveli "*Mukâtaa-i mislinden şu kadar ziyade ver, ve illâ binanı kal' eyle!*" deyip Zeyd'e teannüten binasını kal' ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bezzâziyye*)

[183]

⁷⁰⁵ Demirtaş metninde "... îcâr ve teslim idüb Amr mâliyle nefsi için bir menzil binâ itdikden sonra" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 385).

⁷⁰⁶ Demirtaş metninde "*binâ itdirmege*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 385).

⁷⁰⁷ Yazma nüshada "*nâfi' olmakla*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 90b).

⁷⁰⁸ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

199. Arsası mukâtaalı vakıf ve eşcârı izn-i mütevellî ile mülkiyet üzere gars olunan eşcârın mâliki Zeyd arsanın mukâtaa-i mislini arsa mütevellisine verip eşcârın durması vakfa muzırr değil iken mütevellî “*Mukâtaa-i mislinden şu kadar akçe ziyade ver, ve illâ eşcârını kal’ eyle!*” deyip Zeyd’e teannüten eşcârını kal’ ettirmeğe kâdir olur mu?⁷⁰⁹

el-Cevâb: Olmaz. (*Câmiu’l-fusûleyn, Kunye*)

200. Zeyd taht-ı icâresinde olan vakıf arsa üzerine mütevellisi Amr’ın izni ve kendi malıyla nefsi için değirmen bina ettikten sonra Amr fevt olsa, Zeyd arsanın ecr-i mislini verip binanın durması vakfa muzırr değil iken Amr’ın yerine mütevellî olan Bekir Zeyd’e mücerred “*Amr’dan izin temessükü olmamakla binanı kal’ eyle!*” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Kunye*)

201. Arsası mukâtaalı vakıf ve binası Zeyd’in mülkü olan değirmen⁷¹⁰ muhterik olup arsa-i sırfa kaldıkda Zeyd bina etmeyip âhar diyara gidip birkaç seneden beri arsanın mukâtaası verilme mütevellî arsayı âhara icâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Dürer Ğurer*)

202. Arsası mukâtaalı Zeyd’in vakfı ve eşcârı Amr’ın cihet-i uhrâya meşrûta vakfı olan bahçenin eşcârı bi’l-küllîyye kuruyup kökleri çıkıp arsa-i sırfa kalıp eşcâr garsına⁷¹¹ vakıfta müsâade olmamakla gars olunmayıp birkaç seneden beri arsanın mukâtaası verilme mütevellî arsa-i mezbûreyi zabt ve âhara icâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁷¹²

203. Arsası mukâtaalı vakıf ve binası Zeyd’in mülkü olan dükkân muhterik olup eser-i bina kalmayıp bir sene hâlî kalıp Zeyd mukâtaasını vermemekle mütevellî arsayı mukâtaa ile Amr’a verip Amr dahi üzerine dükkân bina eylese, Zeyd “*Mukaddemâ arsa üzerinde binam var idi!*” deyu dükkâna müdâhaleye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁷¹³ (*Mecmûatü Atâullah Efendi*)

204. Arsası mukâtaalı Zeyd’in vakfı ve binası Amr’ın cihet-i uhrâya meşrûta vakfı olan menzilin binası bi’l-küllîyye muhterik olup eser-i bina kalmayıp binaya vakıfta müsâade olmamakla bina olunmayıp birkaç seneden beri arsanın mukâtaası verilmemekle arsa mütevellisi arsasını Bekir’e icâr edip binaya izin vermekle⁷¹⁴ Bekir dahi arsada nefsi için menzil bina

⁷⁰⁹ Demirtaş metninde “*Mukâtaa mislinden şu kadar ziyade vir ve illâ eşcârı kal’ itdirmeğe kâdir olur mu?*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 386).

⁷¹⁰ Yazma nüshada “*dükkân*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 91a).

⁷¹¹ Yazma nüshada “*garsına*” ifadesi bulunmamaktadır (TBMM 1006, TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 91a).

⁷¹² Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁷¹³ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁷¹⁴ Yazma nüshada “*nefsi için binaya izin vermekle*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 91b).

eylese, bina mütevellisi “*Mukaddemâ arsada vakıf bina var idi!*” deyu arsaya müdâhaleye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

205. Zeyd mütevellisi olduğu vakıf arsayı ecr-i misli olan ayda şu kadar akçeye Amr’a îcâr ve teslim edip binaya izin vermekle Amr dahi arsa-i mezbûrede kendi malıyla nefsi için bina ihdas edip birkaç ay mutasarrıf olduktan sonra Amr ücret-i merkûmeyi Zeyd’e verip binanın durması vakfa muzırr değil iken Zeyd “*Ecr-i mislinden*”⁷¹⁵ şu kadar ziyade ver, ve illâ binanı kal’ eyle!” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

206. Bir mescid-i şerîfin mütevellisi Zeyd vakfın îcârı mûcib muzâyakası yok iken⁷¹⁶ mescidin hareminden olup îcâr için muadd olmayan arsayı Amr’a îcâr ve teslim edip Amr dahi Zeyd’in izniyle nefsi için üzerine menzil bina eylese, Zeyd kal’i vakfa muzırr olmamakla Amr’a binasını kal’ ve ref’ ettirip arsayı mescid harem[in]den olmak üzere ibkâya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*İmâdiyye, Zehîra, HH, MT, Kunye*)

[184]

207. Bir medresenin mütevellisi Zeyd medresenin hareminden olup îcâr için muadd olmayan arsayı îcârı muktezî muzâyaka yok iken⁷¹⁷ hilâf-ı şart-ı vâkif bazı kimesnelere îcâr edip binaya izin vermekle ol kimesneler dahi odalar bina edip hücrâtın içi karanlık olmakla Zeyd’in yerine müteveli olan Amr kal’i vakfa muzırr olmamakla ol kimesnelere binalarını kal’ ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hayruddin Efendi*)

208. Bir mescid-i şerîfin mütevellisi Zeyd mescidin sofası altında bodrum tabir olunup mescidin bazı levâzımı vaz’ olunmak için i’dâd olunup îcâr için muadd olmayan mahalli îcârı muktezî muzâyaka yok iken Amr’a îcâr ve teslim eylese, hâlen Zeyd ol mahalli Amr’dan alıp vaz’-ı kadîm üzere ibkâya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

209. Zeyd bir vakıf arsayı aded-i eyyâm beyan olunmadan yevmî şu kadar akçe ile mütevellisinden istîcâr edip üzerine izn-i müteveli ile nefsi için menzil bina ettikten sonra menzil muhterik olup arsa-i sırfa kalsa, Zeyd ke’l-evvel menzili bina murad ettikde müteveli Zeyd’i men’e kâdir olur mu?

⁷¹⁵ Demirtaş metninde “*ücret-i mislinden*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 387).

⁷¹⁶ Demirtaş metninde “*vakfının îcârı mûcib-i müzayakası yoğiken*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 387).

⁷¹⁷ Demirtaş metninde “*îcârı muktezâ-yı müzâyaka*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 387).

el-Cevâb: Olur. (*Bezzâziyye, Hidâye*)

- 210.** Arsası mukâtaalı Zeyd'in vakfı ve binası Amr'ın cihet-i uhrâya meşrûta vakfı olan dükkânı bina mütevellisi Bekir bina vakfı için zabt ve îcâr edip arsa mütevellisi arsanın mukâtaasını Bekir'den talep ettikde Bekir vermeyip “*Arsayı bina vakfı için meccânen*”⁷¹⁸ zabt ederim!” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Tâtârhanîyye*)

- 211.** Arsası mukâtaalı bir cihete meşrûta Zeyd'in vakfı ve eşcârı Amr'ın cihet-i uhrâya meşrûta vakfı olan bahçenin eşcârını eşcâr mütevellisi Bekir zabt edip arsa mütevellisi Beşir'e arsanın mukâtaa-i mislini verirken Beşir “*Eşcâr arsaya tâbidir*” deyu eşcârı Bekir'e zabt ettirmeyip arsa vakfı için zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik*)

- 212.** Bir vakıf menzili arsası mukâtaalı Zeyd'in vakfı ve binası Amr'ın cihet-i uhrâya meşrûta vakfı olmak üzere Amr'ın vakfı mütevellileri zabt edip arsanın mukâtaasını arsa mütevellisine veregelmişler iken Zeyd'in vakfı mütevellisi Bekir Amr'ın vakfı mütevellisi Beşir'e “*Menzilin binası Amr'ın vakfı olduğunu isbat eyle, ve illâ binayı arsa vakfı için zabt ederim!*” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*el-Muhîtu'l-burhânî, Müeyyedzade, Enfeu'l-vesâil*)

[185]

Nev'un âhar

- 213.** Onu on bire istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd vakfa za'f târi olmakla re'y-i hâkimle nukûd-ı mezbûreyi onu on bir buçuk hesabı üzere istirbâh eder oldukda Zeyd nukûd-ı mezbûreden birkaç kimesnelere verdiği akçe için mezbûrların üzerlerine vakfın metâ'ıyla vakıf için onu on bir buçuk hesabı üzere muâmele-i şer'iyye ile şu kadar akçe ribh ilzam edip aldıktan sonra onu on birden ziyadeyi bi-gayr-i hak kendi mesârifine sarfla istihlâk ettikten sonra Zeyd'in yerine Amr müteveli olup ol ziyadeyi vakıf için Zeyd'e tazmin murad ettikde Zeyd mücerred “*Hilâf-ı şart-ı vâkıf olmakla benim olmuş olur*” deyu damândan imtinâ'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁷¹⁹

- 214.** Onu on bire istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd vakfa za'f târi olmakla re'y-i hâkimle nukûd-ı mezbûreyi⁷²⁰ onu on bir buçuk hesabı üzere istirbâha kâdir olur mu?

⁷¹⁸ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde “*meccânen*” ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 92a; *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 388).

⁷¹⁹ Bu fetva yazma nüshada ve Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

el-Cevâb: Olur. (İs'âf)

- 215.** Bir vakf-ı nukûdun vakfiye-i ma'mûlün-bihâsında⁷²¹ “Onu on birden ziyadeye istirbâh olunmaya” deyu yazılmış olsa mütevellî vakıfta müzâyaka yok iken onu on bir buçuğa istirbâha kâdir olur mu?

el-Cevâb: Hâkim men' eder. (Zehîra)

- 216.** Bu surette mütevellî nukûd-ı mezbûreden⁷²² Amr'a muâmele ile verdiği akçe için Amr'ın üzerine bir sene tamamına değin onu on bir buçuk hesabı üzere muâmele-i şer'îyye ile şu kadar ribh ilzam edip⁷²³ sene tamamında Amr'dan alsa, Amr “Hilâf-ı şart-ı vâkıfıdır” deyu onu on birden ziyadeyi mütevelliden istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (İs'âf)

- 217.** Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeden Amr'a şu kadar akçe karz verdikten sonra almadan Zeyd fevt olup yerine Bekir mütevellî oldukda Bekir meblağ-ı mezbûrdan Amr'ın zimmetini ibrâ eylese ibrâ-i mezbûr sahih olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁷²⁴ (Fusûleyn)

- 218.** Bir vakf-ı nukûdun mütevellisi Zeyd ma'zûl olup yerine Amr mütevellî oldukda Zeyd Amr'a “Makbûzum şu kadar akçedir” deyip Amr'a ol kadar akçeyi verdikde Amr Zeyd'i mâl-i vakfa müteallıka davadan ibrâ edip vech-i muharrer üzere hüccet verdikten sonra Zeyd'in muhâsebesi görüldükde zamân-ı tevliyyetinde mâl-i vakıftan şu kadar akçeyi kendi mesârifine sarfla itlâf ettiği şer'an sabit olup Amr meblağ-ı mezbûru vakıf için Zeyd'e tazmin murad ettikde Zeyd “Sen beni vech-i muharrer üzere ibrâ etmiş idin” deyu damândan imtinâ'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Fusûleyn)

- 219.** Bir vakfın ber-mûceb-i şart-ı vâkıf berât ile kâtibi olan Zeyd kitâbet hizmetini görmek istedikde mütevellî “Kitâbet hizmetini dahi ben görürüm⁷²⁵!” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Zehîra)

⁷²⁰ Demirtaş metninde “nukûd-ı mezbûreyi” ifadesi bulunmamaktadır (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 389).

⁷²¹ Demirtaş metninde “Bir vakf-ı nukûdun mütevellisi vakfiyye-i ma'mûlün-bihâsında” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 390).

⁷²² Yazma nüshada ve Demirtaş metninde “nukûd-ı mevkûfeden” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 92b; Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 390).

⁷²³ Yazma nüshada “şu kadar akçeye ribh ilzam edip”, Demirtaş metninde “şu kadar akçe ilzam-ı ribh edip” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 92b; Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 390).

⁷²⁴ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁷²⁵ Demirtaş metninde “hizmeti dahi ben görürüm” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 391).

Fî damâni'l-mütevellî ve ademih

220. Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeden asl-ı mâl olan şu kadar akçeyi kabz ettikten sonra mücehhelen fevt olsa terekesinden damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hâniyye*)

[186]

221. Zeyd mütevellisi olduğu vakfın gallesinden şu kadar akçeyi kabz ettikten sonra mücehhelen fevt olsa terekesinden damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik*)

222. Şuhûd mahzarlarında istirbâh olunup şahitsiz istirbâh olunmaması⁷²⁶ meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi Amr'a muâmele ile verdikde hilâf-ı şart-ı vâkıf şuhûd mahzarlarında vermeyip ba'dehu Amr inkâr edip yemin etmekle meblağ-ı mezbûr zâyî' olsa Zeyd'e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Muhtârâtü'n-nevâzil*)

223. Rehin [ve]ya kefil ile istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi hilâf-ı şart-ı vâkıf rehin [ve]ya kefilsiz Amr'a muâmele ile verdikten sonra Amr müflisen fevt olup meblağ-ı mezbûr zâyî' olsa Zeyd'e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

224. Rehin [ve]ya kefil ile istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi hilâf-ı şart-ı vâkıf rehin [ve]ya kefilsiz Amr'a muâmele ile verdikten sonra almadan Amr'a iflas târi olup meblağ-ı mezbûr zâyî' olsa Zeyd'e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

225. Rehin [ve]ya kefilden biriyle istirbâhı meşrûta olmayan vakıf nukûdun mütevellisi Zeyd nukûd-ı mevkûfeden melî olan Amr'a muâmele ile şu kadar akçe verdikten sonra Amr'a iflas târi olsa Zeyd'e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

226. Rehin [ve]ya kefilden biriyle istirbâhı meşrûta olmayan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden melî olan kimesnelere muâmele ile şu kadar akçe verdikten sonra Zeyd meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden almadan Zeyd fevt olup yerine Amr müteveli olsa, Amr meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden taleb etmeyip Zeyd'in veresesine

⁷²⁶ Demirtaş metninde “şuhûd mahzarlarında istirbâh olunması meşrûta olan” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 392).

mücerred “*Ol kimesnelere Zeyd vermekle meblağ-ı mezbûru Zeyd’in terekesinden dâmin olun!*” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Kunye)

- 227.** Rehin [ve]ya kefilden biriyle istirbâhı meşrûta olmayan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden melî olan Amr’a muâmele ile⁷²⁷ şu kadar akçe verdikten sonra Zeyd meblağ-ı mezbûru almadan Zeyd’in yerine Bekir⁷²⁸ müteveli olsa, Zeyd Bekir’i Amr’ın üzerine ihale ederken Bekir Zeyd’e mücerred⁷²⁹ “*Sen vermekle meblağ-ı mezbûru malından bana eda eyle, ba’dehu Amr’dan al!*” deyu cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 228.** Rehin ve kefil ile⁷³⁰ istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd Amr’a muâmele ile verdiği bir miktar akçeye Bekir’i kefil alıp ve kıymeti deynden ezyed olan Amr’ın menzilin rehin aldıktan sonra Amr ve Bekir firar edip murûr-ı zamân ile menzilin kıymetine noksan gelmekle kıymeti deyne müsâvî olmasa, vakfın nâzırı Zeyd’e “*Menzilin kıymetinden deynden nâkıs olan miktarı dâmin ol!*” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 229.** Ancak kefil ile istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden melî olan Amr’a muâmele ile şu kadar akçe verdikde melî olan Hind’i kefil aldıktan sonra Amr ve Hind müflisen fevt olsalar Zeyd’e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 230.** Ancak rehin ile istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden melî olan Amr’a muâmele ile şu kadar akçe verdikde Amr’dan rehn-i kavî alıp menziline hıfz üzere iken Zeyd’in menzili muhterik oldukda Zeyd’in teaddî ve taksîrinsiz rehin dahi muhterik olup meblağ-ı mezbûr sâkit olsa meblağ-ı mezbûru Zeyd’e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

[187]

- 231.** Ancak rehin ile istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden melî olan Amr’a muâmele ile şu kadar akçe verdikde⁷³¹ Amr’dan kıymeti

⁷²⁷ Yazma nüshada “*muâmele-i şer’iyye ile*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 93b).

⁷²⁸ Demirtaş metninde “*Bekir*” ifadesi bulunmamaktadır (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 393).

⁷²⁹ Demirtaş metninde “*ihale ederken Zeyd mücerred*” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 393).

⁷³⁰ Demirtaş metninde “*rehin veya kefil ile*” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 394).

⁷³¹ Yazma nüshada “*nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi melî olan Amr’a verdikde*”, Demirtaş metninde ise “*nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi melî olan Amr’a muâmele ile virdükde*” şeklindedir (TBMM

deynden ezyed olan bir metâ'ını rehin aldıktan sonra Amr'a iflas târi olup ba'dehu Bekir ol metâ'a müstehak çıkıp Amr'ın huzurunda ba'de'l-isbat ve'l-hükm metâ'ı Zeyd'den alıp meblağ-ı mezbûrun tahsili mümkün olmasa Zeyd'e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 232.** Ancak rehin ile istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi melî olan Amr ve Bekir'e muâmele ile⁷³² verdikde mezbûrlardan kıymetleri deynden ezyed olan mülk menzillerini rehin⁷³³ aldıktan sonra mezbûrlar gâib olup ba'dehu menziller Zeyd'in teaddî ve taksîrinsiz harâb olup meblağ-ı mezbûrun tahsili mümkün olmasa Zeyd'e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 233.** Ancak rehin ile istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi melî olan Amr'a muâmele ile verdikde Amr'dan kıymeti deynden ezyed rehin alıp ba'dehu inkitâ'-ı rağabât ile rehnin kıymetine noksan târi olmakla kıymeti deyn-i mezbûra bâliğa olmayıp ba'dehu Amr fevt oldukda rehn-i mezbûrdan gayrı malı olmamakla meblağ-ı mezbûrun bir miktarı zâyî' olsa ol miktarı Zeyd'e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 234.** Rehn-i kavî ile istirbâhı meşrûta olan vakıf nukûdun mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi Amr'a karz verdikde Amr'dan kıymetleri deynden nâkıs şu kadar eşya rehin alıp ba'dehu Amr fevt ve Zeyd ma'zûl olup yerine Bekir mütevellî oldukda Amr'ın eşyâ-i mezbûreden gayrı malı olmamakla Bekir re'y-i hâkim ile eşyâ-i mezbûreyi semen-i misilleriyle bey' edip semenlerinden deyn-i mezbûrdan semen-i merkûm miktarını istîfâ eylese Bekir mâ-adâ-i deyni Zeyd'e tazmine kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

- 235.** Rehn-i kavî ile istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin kâim-makâm mütevellisi olan⁷³⁴ Zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi Amr'a muâmele ile verdikde hilâf-ı şart-ı vâkıf kıymeti meblağ-ı mezbûrdan nâkıs olan metâ'ı Amr'dan rehin alıp ba'dehu Amr edâ-i deyn etmeden fevt oldukda rehn-i mezbûrdan gayrı malı olmayıp rehin semen-i misliyle

Ktp., nr. 1006, vr. 93b; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 395).

⁷³² Yazma nüshada ve Demirtaş metninde “muâmele ile” ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 93b; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 395).

⁷³³ Demirtaş metninde “rehin” ifadesi bulunmamaktadır (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 395).

⁷³⁴ Yazma nüshada “Rehn-i kavî ile istirbâhı meşrût olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellî kâim-makâmı olan Zeyd”, Demirtaş metninde ise “Zeyd kavî rehin ile istirbâhı meşrut olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellî kâim-makâmı olan Zeyd” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 94a; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 396).

bey' olundukda semen meblağ-ı mezbûra bâliğ olmayıp meblağ-ı mezbûrun bir miktarı zâyî' olsa ol miktarı Zeyd'e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik, Ebussuud Efendi*)

236. Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeyi istirbâh etmemekle galle hâsıla olmasa mürtezika Zeyd'e "*Vazifemizi malından bize ver!*" demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar, amma Zeyd ihmâl ve tekâsül⁷³⁵ eylediyse azle müstehak olur. (*Bahru'r-râik, Eşbâh*)

237. Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeyi istirbâh edememekle galle hâsıla olmasa mürtezika Zeyd'e "*Vazifemizi malından bize ver!*" demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

238. Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı vakfî⁷³⁶ bazı kimesnelere muâmele ile verdikde ihmâl ve tekâsül edip ilzam-ı ribh etmemekle ribh alaması mürtezika Zeyd'e "*Vazifemizi malından bize ver!*" demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar, lakin Zeyd azle müstehak olur.

239. Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeyi i'mâl etmeyip mürtezikaya vazifeleri için asl-ı maldan şu kadar akçe verdikten sonra Zeyd'in yerine Amr müteveli olsa Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'e tazmine kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik*)

[188]

240. Bu surette Zeyd dahi mürtezikaya mürâcaata kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁷³⁷ (*Bahru'r-râik*)

241. Bir vakfın mütevellisi Zeyd mürtezikaya ba'de edâi'l-hizmet müstehak oldukları şu kadar akçe vazifelerini "*Galle-i vakıftandır*" deyu verdikten sonra Zeyd mürtezikaya "*Asl-ı mâl-i vakfı i'mâl edemeyip size meblağ-ı mezbûru asl-ı maldan vermiş idim*" deyip meblağ-ı mezbûru merkûmlardan istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik*)

242. Gallesi vâkıfın evladına ve evlad-ı evladına meşrûta vakfın gallesini evladdan müteveli olan Zeyd kabz etmekle evladdan Hind galle-i mezbûreden müstehakka olduğu şu kadar

⁷³⁵ Demirtaş metninde "*ihmâl ve musamaha ve tekâsül*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 397*).

⁷³⁶ Demirtaş metninde "*nukûd-ı mevkûfeyi*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 397*).

⁷³⁷ Bu fetva yazma nüshada ve Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

akçe hissesini Zeyd'den talep ettikde Zeyd vermeyip kendi mesârifine sarfla istihlâk eylese meblağ-ı mezbûru Zeyd'e tazmine kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁷³⁸

243. Zevâidi vâkıfın evladına meşrûta vakfın mütevellisi Zeyd “Zevâid-i vakıftır” deyu vâkıfın evladına şu kadar akçe verdikten sonra Zeyd “Meblağ-ı mezbûru zevâid-i vakıftan istîfâ etmek üzere kendi malımdan vermiş idim, hâlen zevâid hâsıla olmadı” deyip meblağ-ı merkûmu mezbûrlardan istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Bahru’r-râik)

244. Bir vakfın müsteğallâtından olan vakıf hanın sakfı⁷³⁹ muhterik olup tamir zaruri iken mütevellisi Zeyd galle-i vakıftan yedinde olup tamire vâfi olan şu kadar akçeyi tamire sarf etmeyip mürtezıkaya vermekle galle-i vakıfta tamire sarf olunacak nesne kalmasa Zeyd’e meblağ-ı mezbûru damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Zehîra, Eşbâh)

245. Gallesi bir camiin yağına meşrûta olan şu kadar vakıf akçeyi mütevellisi Zeyd istirbâh etmeyip birkaç sene asl-ı malın cümlesini camiin yağına sarf ettikten sonra Zeyd fevt olsa hâlen müteveli olan Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd’in tereke-i vâfiyesini kabz eden veresesine tazmine kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Bahru’r-râik)

246. Zeyd’in mütevellisi olduğu vakfın müsteğallâtı tamire muhtaç olmakla Zeyd galle-i vakıftan kadr-i ma’rûf şu kadar akçe sarf edip tamir ettirdikten sonra⁷⁴⁰ Zeyd ma’zûl olup yerine Amr müteveli olsa Amr “Masrûfunu tutmam!” deyu meblağ-ı mezbûru Zeyd’e tazmine kâdir olur mu?⁷⁴¹

el-Cevâb: Olmaz. (Kunye, Fusûl İmâdî, Bahru’r-râik)

247. Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeden şu kadar akçeyi menziline hıfz üzere iken meblağ-ı mezbûr Zeyd’in teaddî ve taksîrsiz serika olunup zâyi’ olsa Zeyd’e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (İs’âf)

[189]

⁷³⁸ Her iki matbu nüshada da bulunmayan bu fetva Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1065, vr. 77b ile Yazma Bağışlar, nr. 2303, vr. 157a’dan alınmıştır.

⁷³⁹ Demirtaş metninde “vakıf hanın nısfı” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 398).

⁷⁴⁰ Demirtaş metninde “tamir itdikden sonra” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 399).

⁷⁴¹ Kefevî nüshasında bu fetva iki kez zikredilmekte, diğerinin sonu “Amr ‘Masrûfunu tutmam’ demeğe kâdir olur mu?” şeklinde bitmektedir. (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2392, vr. 130b)

248. Bir vakfın mütevellisi Zeyd zimem-i nâsta olan nukûd-ı vakfı tahsil için hükkâm kapılarına alâ-vechi'l-icâre⁷⁴² mâl-i vakıftan kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf eylese Zeyd'e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Kunye, Kâdîhân*)

249. Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeden bazı kimesnelere şu kadar akçe karz verdikten sonra Zeyd'in yerine Amr müteveli olup ba'dehu Amr mezbûrlardan nesne almadan mezbûrlar müflisen fevt olsa Amr'ın yerine müteveli olan Bekir mücerred "*Sen mezbûrlardan almamakla meblağ-ı mezbûru malından dâmin ol!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik*)

250. Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeden bazı kimesnelere şu kadar akçe karz verdikten sonra Zeyd'in yerine Amr müteveli olup ba'dehu Amr birkaç sene meblağ-ı mezbûrun ribhini mezbûrlardan ahz ve mesârif-i vakfa sarf edip ba'dehu asl-ı maldan nesne almadan mezbûrların bazısı müflisen fevt olup ve bazısı firar eyleseler Amr'ın yerine müteveli olan Bekir Amr'a mücerred "*Sen mezbûrlardan ribh*⁷⁴³ *almamakla asl-ı malı malından*⁷⁴⁴ *dâmin ol!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik*)

251. Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeyi birkaç kimesnelere muâmele ile verdikten sonra almadan Zeyd'in yerine Amr müteveli oldukda Zeyd zimem defterini Amr'a verip ba'dehu Amr nukûd-ı mevkûfeden nesne almadan Amr'ın yerine Bekir müteveli olsa, Bekir Amr'a mücerred "*Sen zimem defterini Zeyd'den almakla nukûd-ı mezbûreyi malından bana ver*⁷⁴⁵, *ba'dehu medyûnlardan al!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Kunye*)

252. Zeyd mütevellisi olduğu vakfın müsteğallâtını bazı kimesnelere icâr edip ücretin bir miktarını aldıktan sonra mâ-adâyı almadan Zeyd'in yerine Amr müteveli olsa Zeyd makbûzunu Amr'a verdikde Amr Zeyd'e mücerred "*Sen icâr etmekle mâ-adâyı malından bana ver, ba'dehu mezbûrlardan al!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Nakdu'l-vesâil, Kunye*)

253. Zeyd-i vâkıf "*Vakfımın gallesinden utekâmdan her birine şu kadar akçe verilip ba'de'l-inkırâz evladlarına verile*" deyu şart etmekle utekâdan Amr ve Bekir şart-ı vâkıf üzere

⁷⁴² Demirtaş metninde "*a'lâ vechi'l-icâze*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 399).

⁷⁴³ Demirtaş metninde "*rih*" ifadesi bulunmamaktadır (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 399).

⁷⁴⁴ Her iki matbu nüshada da "*malından*" lafzı bulunmamakta olup yazma nüshadaki ifade tercih edilmiştir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 95a-b).

⁷⁴⁵ Demirtaş metninde "*Sen zimem defterini Amr'dan almakla nukûd-ı mezbûreyi malından bana öde*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 400).

vazîfe-i merkûmeye mutasarrıflar iken sefere gittiklerinde mütevellî olan Beşir birkaç sene vazifeleri galle-i vakıftan ahz edip ba'dehu “*Câiz ki Amr ve Bekir fevt olmuş olalar*” deyu hilâf-ı şart-ı vâkıf⁷⁴⁶ vazîfe-i merkûmeyi rızasıyla evlâd-ı utekâdan bazı kimesnelere verse, Amr ve Bekir geldiklerinde vazîfe-i merkûmeyi Beşir’e tazmine kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*Bahru’r-râik*)

- 254.** Zeyd mütevellîsi olduğu vakfın gallesinden şu kadar akçe ile vakıf için semen-i mislinden ziyâde-i fâhişe ile⁷⁴⁷ akar iştirâ ettikten sonra Zeyd’in yerine Amr mütevellî olsa Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd’e tazmine kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kirmastî, Kunye*)

Fi’l-vezâif

- 255.** Bir vakıftan tevliyet hizmeti mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd bir müddet edâ-i hizmet etmese ol müddette Zeyd vazifeye müstehak olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁷⁴⁸ (*Hizânetü’l-ekmel*)

[190]

- 256.** Bir vakıftan imâmet ve hitâbet hizmeti mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd bir müddet edâ-i hizmet eylemese ol müddette Zeyd vazifeye müstehak olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Kunye*)

- 257.** Bir vakıftan kitâbet hizmeti mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd bir müddet edâ-i hizmet etmeyip mütevellî kendi kitâbet eylese Zeyd mütevellîye mücurred “*Sen beni kitâbet hizmetine davet etmedin!*” deyu müddet-i mezbûre için vazife almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 258.** Bir vakıftan bir hizmet mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan kimesneler bir müddet edâ-i hizmet etmeseler ol müddette vazifeye müstehak olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

- 259.** Bu surette mütevellî ol kimesnelere müddet-i mezbûrenin vazifesi namına galle-i vakıftan şu kadar akçe verse mütevellî-i mezbûra meblağ-ı merkûmu damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Muhtârâtü’n-nevâzil*)

⁷⁴⁶ Demirtaş metninde “*deyu şart-ı vâkıf üzere*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 400).

⁷⁴⁷ Demirtaş metninde “*semen-i mislinden ziyâde kıymet-i fâhiş ile*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 401).

⁷⁴⁸ Bu fetva yazma nüshada bulunmamaktadır.

260. Bir vakıftan ta'lim-i sıbyân hizmeti mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd bir müddet edâ-i hizmet etmeyip⁷⁴⁹ ba'dehu müddet-i mezbûrenin vazifesi namına vakf-ı mezbûrun mütevellisi Amr'dan teğallüben şu kadar akçe alsa Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Fetâvâ'l-hayriyye, Hizânetü'l-ekmel*)

261. Bir mescidin imamı Zeyd bir müddet edâ-i hizmet edip ba'dehu müstehak olduğu şu kadar akçe vazifesini almadan Zeyd fevt olsa verese meblağ-ı mezbûru mütevellî yedinde olan müddet-i mezbûrenin gallesinden almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*Kunye, Eşbâh*)

262. Bir vakıftan cüzhânlık hizmeti mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan kimesneler bir müddet edâ-i hizmet edip ba'dehu müstehak oldukları vazifelerini mütevellî yedinde olan galle-i vakıftan almak istediklerinde mütevellî bi-gayr-i vech vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Hâniyye*)

263. Bir vakıftan imâmet ve hitâbet hizmetleri mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd bir müddet edâ-i hizmet edip müstehak olduğu şu kadar akçe vazifesini almadan Zeyd'in yerine Amr imam ve hatîb olsa, Zeyd meblağ-ı mezbûru mütevellî yedinde olan müddet-i mezbûrenin gallesinden almak istedikde mütevellî mücerred "*Ma'zûl oldun*" deyu vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

264. Bir beldede vâki' camide imam ve hatîb olan Zeyd fevt olup ol belde kadısı imâmet ve hitâbeti Amr'a tevcih ve arz edip Amr berât ettirince[ye dek] bir müddet imâmet ve hitâbet hizmetini eda edip vazifesini mütevelliden almış olsa, hâlen mütevellî "*Amr'dan vazifeyi berât ettirmeden aldın!*" deyip istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Hâniyye*)

265. Bir vakıftan şu kadar akçe vazife ile bir cihete mutasarrıf olan Zeyd ba'de edâi'l-hizmet şart-ı vâkıf üzere vazifesini mütevelliden talep ettikde mütevellî mücerred "*Berâtında ol kadar akçe yazılmamış!*" deyu tamamen vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Zehîra, Eşbâh*)

[191]

266. Zeyd-i vâkıf vakfiye-i ma'mûlün-bihâsında vakfın kitâbeti hizmeti mukâbelesinde yevmî beş akçe şart ve tayin etmekle vakfın kâtibi Amr ba'de edâi'l-hizmet tayin olunan vazifeyi mütevellî yedinde olan galle-i vakıftan almak istedikde mütevellî mücerred "*Berâtında dört akçe tahrir olunmuş*" deyu tamamen vermemeğe kâdir olur mu?

⁷⁴⁹ Yazma nüshada "*etmeyip*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 96b).

el-Cevâb: Olmaz.

- 267.** Zeyd-i vâkîf bina ve vakf ettiği medresenin müderrisine senevî şu kadar akçe şart ve tayin edip⁷⁵⁰ mütevellisi dahi ol kadar akçeyi ol medresede müderris olan Amr'a verirken Amr kanaat etmeyip hilâf-ı şart-ı vâkîf mütevelliden bi-gayr-i vech ziyade nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 268.** Bir vakıftan kitâbet hizmeti mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd bir sene edâ-i hizmet edip müstehak olduğu vazifesini mütevellisi Amr'ın yedinde olan sene-i merkûmenin galle-i vâfiyesinden talep ettikde Amr bir miktarını verip mâ-adâsını kendi mesârifine sarf eylese Zeyd ol mâ-adâyı Amr'a tazmine kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁷⁵¹ (Bahr)

- 269.** Bir vakıftan hizmet mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd bir müddet edâ-i hizmet edip müstehak olduğu şu kadar akçe vazifesini mütevellisi Amr'ın yedinde olan galle-i vâfiye-i vakıftan almak istedikde Amr vermeyip kendi mesârifine sarfla istihlâk⁷⁵² ettikten sonra Amr fevt olsa Zeyd meblağ-ı mezbûru Amr'ın terekesinden tazmine kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Kunye)

- 270.** Bir vakfın mütevellisi Zeyd bir sene edâ-i hizmet edip ol senenin gallesi olmamakla vazifesini alamasa Zeyd ol senenin vazifesini sene-i uhrâ gallesinden almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 271.** Bir medresede müderris olan Zeyd birkaç sene hizmet edip lakin ol senelerde galle hâsıla olmamakla vazife almayıp ba'dehu sene-i uhrâ lâhika olup sene-i uhrâda galle hâsıla olsa Zeyd ol senelerin vazifesini sene-i uhrâda hâsıla olan galleden almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Bahr)

- 272.** Zeyd-i vâkîf bir kazâda vâki' vakfının zevâidini evladına şart etmekle evladdan Amr vakf-ı mezbûrun zevâidinden şu kadar akçe vazife berât ettirip bir müddet aldıktan sonra vakıfta zevâid kalmasa Amr mütevelliyeye "Vazifemi Zeyd'in âhar kazâda vâki' vakfının zevâidinden ver!" deyu cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Bezzâziyye)

⁷⁵⁰ Demirtaş metninde "şu kadar akçe şurût ta'yin edip" şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 403).

⁷⁵¹ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁷⁵² Yazma nüshada "itlâf" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 97b).

273. Zeyd'in gallesi eczâ-i şerîfe tilâvetine meşrûta vakf-ı nukûdu zâyî' oldukda eczâhânlar vazifelerini Zeyd'in gallesi cihet-i uhrâyâ meşrûta olan vakıf değirmeninin⁷⁵³ gallesinden almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

274. Bir vakıftan şu kadar akçe vazifeye mutasarrıf olan Zeyd'e mütevellî gallât-ı vakıftan ol kadar akçe vazifeyi verirken Zeyd razı olmayıp "*Mezârî'-i vakıftan hâsıl olan buğday ve arpadan vazifem için şu kadar keyl buğday ve arpa ver!*" deyu cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Kâdîhân, Tâtârâniyye, Kunye*)

[192]

275. Bir diyarda olan vakfın mütevellisi Zeyd esedî ol diyarda yüz yirmi akçeye râyic olmakla vakfın gallesinden bir miktar esedîleri yüz yirmi akçe hesabı üzere alıp ba'dehu mürtezika ol hesap üzere vermek istedikde mürtezika razılar olmayıp esedîyi seksen akçe hesabı üzere verdirmeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Kâdîhân*)

276. Bir diyarda olan vakfın mütevellisi Zeyd ol diyarda esedî yüz yirmi akçeye râyic olmakla vakfın gallesinden bir miktar esedîleri yüz yirmi akçe hesabı üzere alıp ba'dehu mürtezika vazifelerini ol esedîlerden vermek murad ettikde mürtezika esedîyi yüz yirmi akçeye almağa⁷⁵⁴ razılar iken Zeyd "*Yüz yetmiş akçe hesabı üzere alın!*" deyu mürtezika cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Nev'un âhar

277. Bir vakfın tevliyeti için vâkıf nesne şart etmeyip tevliyeti ücretsiz görür kimesne olmamakla kadı Zeyd'i galle-i vakıftan ecr-i misli miktarı yevmî şu kadar akçe vazife ile mütevellî nasb edip Zeyd dahi bir müddet umûr-ı tevliyeti görse Zeyd ecr-i müsemâyı galle-i vakıftan almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Minehu'l-ğaffâr, İbn Nuceym, Tâtârâniyye*)

278. Müsteğallâtı kurâ ve mezârî' olan vakfın mütevellisi olmayıp lakin galle-i vakıfta müsâade olmakla hâkim Zeyd'i yevmî şu kadar akçe vazife ile mütevellî nasb edip Zeyd dahi berât ettirip ba'de edâi'l-hizmet vazîfe-i muayyenesini galle-i vakıftan almak istedikde mürtezika "*Hilâf-ı şart-ı vâkıfdır*" deyu Zeyd'i men'e kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Eşbâh*)

⁷⁵³ Yazma nüshada "*meşrûta vakfı olan değirmenin*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 98a).

⁷⁵⁴ Yazma nüshada "*yüz yirmi hesabı üzere almağa razılar iken*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 98a).

279. Bir vakfın tevliyeti için vâkıf nesne şart etmemekle mütevellisi olmayıp lakin mütevellî nasbı lâzım ve mühim olmakla vâkıfın kızı Hind-i müstakîme “*Hasbî mütevellîyye olurum*” dese kadı Hind’i vech-i muharrer üzere mütevellîyye nasb etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Câmiu’l-fusûleyn, Minehu’l-ğaffâr*)

280. Müsteğallâtı kurâ ve mezârî’ olup evkâf-ı sahîhadan olmayan bir vakfın tevliyeti yevmî sekiz akçe ile berât-ı sultânîyle Amr’a tevcih olunup Amr bir müddet edâ-i hizmet edip berâtı mücebince yevmî sekiz akçeyi almış olsa hâlen Amr’ın yerine Bekir mütevellî oldukda “*Vakfiyede dörder akçe yazar*” [deyu] dörderden ziyadesini Amr’dan geri almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁷⁵⁵ (*Mecmûatü Hazreti Atâullah Efendi*)

281. Müsteğallâtı kurâ ve mezârî’ olan vakfın gallesinden Zeyd kendine yevmî şu kadar akçe muvakkitlik vazifesi ihdas ve berât ettirip ba’de edâ’l-hizmet vazife-i muayyenesini mütevelliden talep ettikde mütevellî vakıfta müsâade var iken “*Hilâf-ı şart-ı vâkıfdır*” deyu vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

[193]

282. Müsteğallâtı kurâ ve mezârî’ olan medrese yevmî elli akçe⁷⁵⁶ vazife ile ruûs-i hümayûnla Amr’a tevcih olunup Amr dahi ba’de edâ’l-hizmet ol kadar akçe vazifeyi mütevelliden talep ettikde mütevellî vakıfta müsâade var iken mücerred “*Vakfiyede otuz akçe kayd olunmuştur*” deyu tamamen vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

283. Müsteğallâtı kurâ ve mezârî’ olan vakfın gallesinden Zeyd⁷⁵⁷ hilâf-ı şart-ı vâkıf kendine meşihat vazifesi namına şu kadar akçe vazife ihdas ve berât ettirdikten sonra ol vazife Zeyd’e verilmemek için emr-i âlî sâdır olsa Zeyd mücerred “*Berâtım vardır*” deyu vazife-i merkûmeyi mütevelliden almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

284. Müsteğallâtı kurâ ve mezârî’ olan vakıftan Zeyd hilâf-ı şart-ı vâkıf nezâret vazifesi namına şu kadar akçe vazife ihdas ve berât ettirdikten sonra ol vazife Zeyd’e verilmemek için emr-i âlî sâdır olsa Zeyd mücerred “*Berâtım vardır*” deyu vazife-i merkûmeyi mütevelliden almağa kâdir olur mu?

⁷⁵⁵ Bu fetva yazma nüshada bulunmamaktadır.

⁷⁵⁶ Yazma nüshada “*yevmî yüz elli akçe*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 98b).

⁷⁵⁷ Yazma nüshada “*Müsteğallâtı kurâ ve mezârî’ olan zaviyenin Zeyd...*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 98b).

el-Cevâb: Olmaz.⁷⁵⁸

- 285.** Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan vakıftan tadrîs hizmeti mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd vakfın zevâidinden vazifesine⁷⁵⁹ bir miktar akçe damm ve berât ettirip ba'de edâi'l-hizmet mütevelliden talep ettikde mütevellî vakıfta zevâid var iken mücerred "*Hilâf-ı şart-ı vâkıfdır*" deyu vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 286.** Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan vakıftan imâmet hizmeti mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd vakfın zevâidinden vazife-i muayyenesine bir miktar akçe damm ve berât ettirip lakin vakıfta zevâid olmasa Zeyd mücerred "*Berâtım vardır*" deyu damm ettirdiği akçeyi mütevelliden almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 287.** Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan vakfın zevâidinden Zeyd taâmiyye namına şu kadar akçe vazife ihdas ve berât ettirip lakin vakıfta zevâid olmasa Zeyd mücerred "*Berâtım vardır*" deyu vazife-i merkûmeyi mütevelliden almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Nev'un âhar

- 288.** Evkâfı müsakkafât olan⁷⁶⁰ mescidde imam olup âlim ve takî olan Zeyd'in vazifesi az olup meûnetine⁷⁶¹ kifayet etmeyip vakıfta müsâade olmakla kadı Zeyd'in vazife-i muayyenesine vakfın gallesinden kifayet miktarı şu kadar akçe damm ve arz edip mücebince berât verilse mütevellî mücerred "*Hilâf-ı şart-ı vâkıfdır*" deyu damm olunan miktarı vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Kunye, Eşbâh*)

- 289.** Müsteğallâtı nukûd ve müsakkafât olan vakfın mürtezikasından bazı kimesneler vakfın zevâidinden vazife-i muayyenelerine hilâf-ı şart-ı vâkıf bi-gayr-i vech bir miktar akçe damm ve berât ettirseler mütevellî hilâf-ı şart-ı vâkıf olmakla vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Fetâvâ-yı İbn Nüceym*)

- 290.** Bu surette ol kimesneler vech-i muharrer üzere damm ettirdikleri akçe için mütevelliden cebren şu kadar akçe alsalar mütevellî meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden istirdâda kâdir olur mu?

⁷⁵⁸ Bu fetva Demirtaş metninde bulunmamaktadır.

⁷⁵⁹ Yazma nüshada "*vazîfe-i muayyenesine*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 98b).

⁷⁶⁰ Demirtaş metninde "*evkâf-ı müsakkafât olan*" şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 409).

⁷⁶¹ Demirtaş metninde "*mü'netine*" şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 409).

el-Cevâb: Olur. (Hayruddin Efendi)

[194]

291. Evkâfı müsakkafât olan bir mescidi Zeyd tevsî' edip minber vaz' ettirdikten sonra⁷⁶² ol vakıftan kendine hilâf-ı şart-ı vâkıf yevmî şu kadar akçe hitâbet vazifesi ihdas ve berât ettirip mütevelliden talep ettikde mütevellî hilâf-ı şart-ı vâkıf olmakla vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

292. Müsteğallâtı nukûd olan vakfın nâzıra ihtiyacı olmayıp nâzır nasbı vakfa nâfi' değil iken Zeyd kendini hilâf-ı şart-ı vâkıf yevmî şu kadar akçe vazife ile nâzır nasb ve berât⁷⁶³ ettirse mütevellî hilâf-ı şart-ı vâkıf olmakla vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Bahru'r-râik)

293. Müsteğallâtı müsakkafât olan vakfın kâtibi olmayıp kâtib nasbı lâzım ve mühim olmakla hâkim Zeyd'i vakf-ı mezbûra kadr-i ma'rûf şu kadar akçe vazife ile kâtib nasb edip Zeyd dahi berât ettirse, Zeyd ba'de edâi'l-hizmet vazîfe-i muayyenesini mütevelliden talep ettikde mütevellî vakıfta müsâade var iken mücerred "*Hilâf-ı şart-ı vâkıfdır*" deyu vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Kâdîhân, Mecmûatü Hazreti Atâullah Efendi)

294. Müsteğallâtı müsakkafât olan bir vakfın câbîsi var iken Zeyd kendine atlı cibâyeti namıyla hilâf-ı şart-ı vâkıf bir miktar akçe vazife tevcih ve berât ettirip mütevelliden talep ettikde mütevellî "*Hilâf-ı şart-ı vâkıfdır*" deyu vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Bahru'r-râik)

295. Müsteğallâtı nukûd olan vakfın câbî ve kâtibe ihtiyacı yok iken Zeyd ve Amr hilâf-ı şart-ı vâkıf birer miktar akçe cibâyet ve kitâbet vazifesi⁷⁶⁴ ihdas ve berât ettirseler mütevellî "*Hilâf-ı şart-ı vâkıfdır*" deyu vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Eşbâh)

Nev'un âhar

296. Zeyd hizmet mukâbelesinde olmayan vakıf mezraaya mutasarrıf iken hasad idrak etmeden fevt olup mezraa berâtla Amr'a tevcih olunsa hâlen hasad idrak edip Amr mahsûlü kabz ettikde Zeyd'in vereseşi ol mahsûlden nesne almağa kâdir olurlar mı?

⁷⁶² Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "*vaz' ettikten sonra*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 99a; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 409).

⁷⁶³ Demirtaş metninde "*nasb-ı nâzır ve berat*" şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 410).

⁷⁶⁴ Yazma nüshada "*bir miktar cibâyet ve kitâbet vazifesi*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 99b).

el-Cevâb: Olmazlar. (*Enfeû'l-vesâil, Kâdîhân*)

- 297.** Mahsûlü senevî olan vakfın zevâidi vâkıfın batnen ba'de batnin evladına ve evlad-ı evladına meşrûta olmakla vâkıfın evlad-ı evladından derecede beraber olan Zeyd ve Amr vakfın zevâidine mutasarrıflar iken hasad idrak etmeden Zeyd fevt olup oğlu Bekir'i terk ettikten sonra hasad idrak edip mahsûl hâsıl olsa, şart-ı mezbûr hizmet mukâbelesinde değil iken Bekir mahsûl-i mezbûrdan Zeyd'in hissesi namına nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Kâdîhân*)

[195]

- 298.** Mahsûlü senevî olan medresenin müderrisi Zeyd bir sene tamamına değin edâ-i hizmet edip mahsûl idrak ettikten sonra mahsûlü kabz etmeden Zeyd fevt olup yerine Amr müderris olsa, Zeyd'in veresesî⁷⁶⁵ sene-i mezbûre mahsûlünü almak istediklerinde Amr mücerred "*Zeyd mahsûlü kabz etmeden fevt olmakla mahsûlü ben alırım!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Enfeû'l-vesâil li-Tarsûsî, Eşbâh*)

- 299.** Mahsûlü senevî olan vakfın mütevellisi Zeyd birkaç ay hizmet edip ba'dehu Zeyd azl olunup yerine Amr mütevellî olup mahsûl hâsıl oldukda cümle⁷⁶⁶ mahsûlü Amr kabz eylese, Zeyd tevliyet hizmeti mukâbelesinde ol aylara isabet eden miktarı Amr'dan almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

- 300.** Mahsûlü senevî olan medresenin müderrisi Zeyd⁷⁶⁷ sekiz ay hizmet edip ba'dehu medrese Amr'a tevcih olunup Amr dahi dört ay hizmet ettikten sonra hasad idrak edip mahsûl hâsıl olsa ol mahsûl Zeyd ve Amr'ın beynlerinde ne vech ile kısmet olunur?

el-Cevâb: Mahsûl-i sene on iki sehm kılınıp sekiz sehm Zeyd'e, dört sehm Amr'a verilir. (*Eşbâh*)

- 301.** Mahsûlü senevî olan zaviyenin zaviyedârı on ay hizmet edip ba'dehu zaviye Amr'a tevcih olunup Amr dahi iki ay hizmet ettikten sonra hasad idrak edip mahsûl hâsıl olsa ol mahsûl⁷⁶⁸ Zeyd ve Amr beynlerinde ne vech ile kısmet olunur?

el-Cevâb: Mahsûl-i sene on iki sehm kılınıp her biri kaç ay hizmet ettiyse adedince sehm verilir. (*Bezzâziyye*)

⁷⁶⁵ Yazma nüshada "veresesî" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 100a).

⁷⁶⁶ Yazma nüshada "cümle" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 100a).

⁷⁶⁷ Yazma nüshada "Zeyd" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 100a).

⁷⁶⁸ Yazma nüshada "ol mahsul" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 100a).

302. Mahsûlü senevî olan vakıftan hizmet mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd sekiz ay hizmet edip ba'dehu Zeyd azl olunup yerine Amr nasb olunmakla Amr dahi dört ay hizmet ettikten sonra hasad idrak edip mahsûl hâsıl olsa hizmet-i mezbûre mukâbelesinde tayin olunan vazife Zeyd ve Amr'ın beynlerinde ne vech ile kısmet olunur?

el-Cevâb: Mahsûl-i sene on iki sehm kılınıp sekiz sehm Zeyd'e, dört sehm Amr'a verilir.

303. Bir hitâbet ciheti Zeyd'in fevtinden berâtla Amr'a tevcih olunduktan sonra Zeyd'in fevtinden berâtla Bekir'e dahi tevcih olundukda⁷⁶⁹ Bekir cihet-i merkûmeyi Amr'a zabt ettirmeyip bir müddet Bekir edâ-i hizmet edip vazifeyi alsa, hâlen Amr hitâbeti berâtı mûcebince zabt ettikde mücerred "*Hitâbet üzerimde iken vazifeyi aldın!*" deyu Bekir'in vech-i muharrer üzere aldığı vazifeyi Bekir'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Hizânetü'l-ekmel, Eşbâh*)

304. Bir mescidde yevmî on akçe vazife ile imam olan Zeyd Amr'ı yerine nâib nasb ettikde vazife-i mezbûre beynlerinde munâsafe olmak üzere nasb edip Amr dahi bir müddet edâ-i hizmet edip yevmî on akçeyi mütevelliden aldıktan sonra imâmet Zeyd'in ref'inden Amr'a⁷⁷⁰ tevcih olursa, Zeyd Amr'a "*Sen mukaddemâ nâibim olmakla müddet-i mezbûrede aldığın vazifenin nisfını bana ver!*" deyu cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Eşbâh*)

[196]

Fîmâ yusaddaku fîhi'l-mütevellî ve'l-câbî⁷⁷¹

305. Zeyd mütevellisi olduğu vakfın gallesinden vakfın mesârifine kadr-i ma'rûf sarfında yemini ile tasdik olunur mu?

el-Cevâb: Olunur. (*Eşbâh, Tâtârhâniyye, Kunye*)

306. Bir vakfın mütevellisi Zeyd ma'zûl olup yerine Amr mütevellî oldukda Zeyd "*Zamân-ı tevliyetimde vakfa rücû şartıyla kendi malımdan izn-i hâkimle vakfın tamirine şu kadar akçe sarf etmiş idim, galle-i vakıftan bana ver!*"⁷⁷² deyu dava ve Amr inkâr eylese Zeyd yemini ile tasdik olunur mu?

⁷⁶⁹ Demirtaş metninde "*Bir hitâbet ciheti Zeyd'in fevtinden sonra beratla Amr'a tevcih edildikten başka Bekir'e dahi tevcih olundukda*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 413).

⁷⁷⁰ Demirtaş metninde "*imâmet Zeyd'den ref' ile Amr'a*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 413).

⁷⁷¹ Bu başlık ve altında yer alan fetvalar yazma nüshada "*mütevellinin tazmin etmesi gereken ve gerekmeyen hususlar*" başlığı ile "*vazifeler*" başlığı arasında yer almaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 95b-96b).

⁷⁷² Demirtaş metninde "*sarfitmişdim; vakıfdan bana vir!*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I,

el-Cevâb: Olunmaz. (Nevâzil, Bezzâziyye, Bahru'r-râik)

- 307.** Bir vakfın mütevellisi Zeyd ma'zûl olup yerine Amr müteveli olduğda Zeyd yedinde olan galle-i vakfı emr-i hâkimle Amr'a teslim ettikten sonra Amr'ın yerine Bekir müteveli olduğda Bekir Zeyd'den "*Galle-i vakıftan şu kadar akçeyi Amr'a teslim etmeyip yedinde kaldı, ver!*" deyu dava eylese, Zeyd "*Cümlesini Amr'a teslim eyledim!*" deyip üzerine redd ve damân⁷⁷³ lâzım olmadığına yemin edicek Bekir'in mutâlebesinden halâs olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Kunye)

- 308.** Bir vakfın câbîsi Zeyd vakfın müsakkafâtının müste'cirleri zimmetlerinde olan şu kadar akçeyi mezbûrlardan aldıktan sonra vakfın mütevellisi Amr Zeyd'den "*Sen meblağ-ı merkûmun şu kadarını bana verip mâ-adâsı yedinde kaldı, ver!*" deyu dava eylese, Zeyd "*Tamamen sana verdim*" deyip üzerine redd ve damân⁷⁷⁴ lâzım olmadığına yemin edicek Amr'ın mutâlebesinden halâs olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Müeyyedzâde, Bahru'r-râik)

- 309.** Bir vakıftan hizmet mukâbelesinde olmayan vazifeye mutasarrıf olan Zeyd vakf-ı mezbûrun mütevellisi Amr'dan "*Şu kadar akçe*⁷⁷⁵ *aylık vazifemi vermeyip yedinde kaldı, ver!*" deyu dava ettikde Amr "*Sana tamamen verip yedimde nesne kalmadı!*" dese Amr yeminiyle tasdik olunur mu?

el-Cevâb: Olunur. (İs'âf)

- 310.** Bir vakıftan hizmet mukâbelesinde olmayan vazifeye mutasarrıf olan Zeyd-i sağır bâliğ olup vakf-ı mezbûrun mütevellisi Amr'dan "*Sığarımda şu kadar aylık vazifemi vermeyip yedinde kaldı, ver!*" deyu dava ettikde Amr "*Sığarında vasin olan Bekir'e tamamen teslim edip yedimde nesne kalmadı!*" dese Amr yemini ile Zeyd'in mutâlebesinden halâs olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Mecmûatü'l-müeyyediyye)

[197]

- 311.** Bir vakıftan hizmet mukâbelesinde vazifeye mutasarrıf olan Zeyd bir müddet edâ-i hizmet ettikten sonra "*Vazifemi almadım, ver!*" deyu mütevelliden dava ettikde müteveli "*Verdim*" deyu dava eylese müteveli yemini ile tasdik olunur mu?

el-Cevâb: Olunmaz.⁷⁷⁶ (Şeyhülislam Ankaravî Mehmet Efendi, Mecmûatü Atâullah Efendi)

414).

⁷⁷³ Demirtaş metninde "*redd-i zamân*" şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 414).

⁷⁷⁴ Demirtaş metninde "*redd-i zamân*" şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 414).

⁷⁷⁵ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "*akçe*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 96a; Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 415).

⁷⁷⁶ Demirtaş metninde "*Olunur*" şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 415).

Fi'r-rakabe

- 312.** Bir vakf-ı nukûdun bir miktarı bilâ-teaddin zâyî' olup asl-ı mala noksan târi olsa, vakfiyede rakabeye⁷⁷⁷ delâlet eder ibârât olmakla mütevellî re'y-i hâkimle mürtezikanın vazifelerini rakabe edip asl-ı malı⁷⁷⁸ tekmile kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Eşbâh*)

- 313.** Bir vakıf zaviyenin odaları muhterik olsa vakfiye-i ma'mûlün-bihâda "*Zaviyenin tamiri vezâif üzerine takdim oluna*" deyu tasrih olunup vakıfta tamire müsâade olmamakla mütevellî re'y-i hâkimle mürtezikanın vezâifini rakabe edip tamire sarfa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hidâye, Kâdîhân*)

- 314.** Bir vakfın müsteğallâtı tamire muhtaç olup vakıfta müsâade olmasa mütevellî re'y-i hâkimle mürtezikanın vezâifini rakabe edip tamire sarfa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Fethu'l-kadîr*)

- 315.** Bir vakfın müsteğallâtı tamire muhtaç olup lakin vakıfta müsâade olup rakabeye ihtiyacı yok iken mütevellî mürtezikanın vazifelerini rakabe etmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahru'r-râik*)

- 316.** Bir vakfa za'f târi olup gallesi vezâife vefa etmemekle mütevellî mürtezikanın vezâifini re'y-i hâkimle ale'l-hisâb tevzi' üzere verdikde mürtezikadan kâtib olan Zeyd mütevellîye "*Ben razı olmam! Vazifemi malından tekmi eyle!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Eşbâh*)

[198]

- 317.** Bir vakıf rakabeye muhtaç olup re'y-i hâkimle rakabe olundukda imam ve⁷⁷⁹ müezzinin vazifeleri dahi rakabede dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru'r-râik*)

- 318.** Bir vakıf rakabeye muhtaç olup re'y-i hâkimle rakabe olundukda ferrâş ve kayyımın dahi vazifeleri rakabede dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olur.

- 319.** Bir vakfın müsteğallâtı tamire muhtaç olup vakıfta müsâade olmamakla mürtezikanın vezâifi re'y-i hâkimle rakabe olundukda müderrisin dahi vazifesi rakabede dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahr*)

⁷⁷⁷ Yazma nüshada "*tekmi-i rakabeye*" şeklindedir. (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 100b)

⁷⁷⁸ Demirtaş metninde "*rakabe idüb hâsıl olan mâli*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 416).

⁷⁷⁹ Yazma nüshada "*imam ve*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 101a).

320. Bir vakıf rakabeye muhtaç olup re'y-i hâkimle rakabe olundukda nâzır ve kâtib ve câbînin vazifeleri dahi rakabede dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahr*)

Mesâilu Şettâ

321. Bir karyenin ahalisi perişan olup karye-i mezbûrede olan cami harâb ve müstağnen an⁷⁸⁰ olmakla vakfın galleleri re'y-i hâkimle ona akreb olup vakfı zaîf olan mescidin mesârifine sarf olunmak câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*el-Muhîtu'l-burhânî, Dürer Gürer*)

322. Zeyd üç mevzide üç mescid bina ve vakf edip her birinin mesâlihine bir akar vakf ettikten sonra ol mescidlerin biri harâb ve cemaati perişan olup mescid müstağnen an⁷⁸¹ olsa Zeyd'in bina ettiği iki mescidin vakıflarına za'f târi olup galleleri mescidlerin mesâlihlerine kifâyet etmemekle harâb olan mescidin vakfının galleleri⁷⁸² re'y-i hâkimle ol iki mescidin mesâlihlerine sarf olunmak câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Dürer*)

323. Zevâidi kimesneye meşrûta olmayan vakfın mütevellisi Zeyd vakfın zevâidini vakıf için hıfz murad ettikde vâkıfın evlâdı mücerred “Evlâdı olmakla zevâidi biz alıp mesârifimize sarf ederiz!” demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Eşbâh*)

[199]

324. Müsteğallâtı nukûd [ve]ya müsakkafât [ve]ya arazi olup evkâf-ı lâzimededen olan vakfın zevâidi kimesneye meşrûta olmamakla mütevellisi vakıf için hıfz üzere iken emîn-i beytü'l-mâl zevâid-i mezbûreyi “Beytü'l-mâle aittir” deyu⁷⁸³ mütevelliden almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Eşbâh*)

325. Evkâf-ı kadîmeden bir vakıf hanın vakfiyesi zâyia olsa emîn-i beytü'l-mâl olan Zeyd “Vakfiye zâyia olmakla han beytü'l-mâle ait olmuş olur” deyu hana müdâhaleye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*İbn Nuceym*)

⁷⁸⁰ Demirtaş metninde “müstağni-i an^h” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 418).

⁷⁸¹ Demirtaş metninde “müstağni-i an^h” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 418).

⁷⁸² Demirtaş metninde “nakzının galleleri” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 418).

⁷⁸³ Yazma nüshada ve Demirtaş metninde “emîn-i beytü'l-mâl ‘Zevâid-i mezbûre Beytü'l-mâle aittir’ deyu” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 101b; Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 418).

326. Zeyd'in bir karyede ebnâ-i sebil nüzûl etmek için vakf-ı lâzım ile vakf ettiği han murûr-ı eyyâm ile harâb oldukda Zeyd'in evladı ol hanı Amr'a bey' ve teslim eyleseler, hâlen karye-i mezbûre ahalisi hanın tamirine vakıfta müsâade olmamakla “Biz malımızdan tamir ederiz” deyu hâkime i'lâm ettiklerinde hâkim ol hanı Amr'dan alıp vech-i muharrer üzere tamir için mezbûrlara vermeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Hayruddin Efendi)

327. Zeyd mütevellisi olduğu vakıf korunun eşcârını kesmek için bazı kimesnelere bey' edip mezbûrlar dahi ol eşcârı kat' murad edip kurbünde olan karye ahalisi mücerred “Karyemizin kurbünde olmakla kat' ettirmeziz!” deyip bi-gayr-i vech-i şer'î men'e kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (Fusûlü'l-imâdî, Tâtârhâniyye, Bahr)

328. Zeyd mülk⁷⁸⁴ kazanını gasl-i mevtâ için vakf-ı lâzım ile vakf ettikde “Kazan filan mahalle mescidinde durup mescidin kayyımı ahalisinden talib olanlara vere”⁷⁸⁵ deyu şart etmekle mescidin kayyımı Amr ol kazanı mahalle-i mezbûre ahalisinden Bekir'e meyyitini gasl için şart-ı vâkıf üzere verdikten sonra ol kazan Bekir'in teaddî ve taksîrinsiz serika olunup zâyî' olsa, Amr'a [ve]ya Bekir'e damân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Muhtârâtü'n-nevâzil)

329. Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeden şu kadar akçeyi bi-gayr-i hak kendi mesârifine sarfla istihlâk ettikten sonra Zeyd mülk menziline meblağ-ı mezbûr mukâbelesinde vakfın nâzırı Amr'a bi-tarîki'l-istiğlâl bey' ve Amr'a istiğlâl hücceti verip ba'dehu menzil Zeyd'in yedinde iken Zeyd ol hücceti Amr'dan ahz ve menzili Bekir'e bey' ve teslim ettikten sonra meblağ-ı mezbûr Zeyd'in zimmetinde iken Zeyd duyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa, Zeyd'in yerine müteveli olan Beşir Amr'a mücerred “İstiğlâl hüccetini Zeyd'e vermekle Zeyd'in vech-i muharrer üzere istihlâk ettiği akçeyi”⁷⁸⁶ malından dâmin ol!” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Bahr)

Fasl

330. Zeyd arsası mukâtaalı vakıf ve binası mülkü olan değirmenin binasını Amr'a bey' ettikde müteveli izni lâzım mıdır?

el-Cevâb: Değildir. (Câmiu'l-fusûleyn)

⁷⁸⁴ Demirtaş metninde “mülk” ifadesi bulunmamaktadır (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 419).

⁷⁸⁵ Yazma nüshada “Kazan filan mescidinde durup kayyımı ahalisinden talib olanlara vere” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 101b).

⁷⁸⁶ Demirtaş metninde “İstiğlâl hüccetini Zeyd vermekle Zeyd'in istihlâk itdiği akçeyi” şeklindedir (Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, I, 420).

331. Zeyd arsası mukâtaalı vakıf ve binası mülkü olan menzilin binasını Amr’a bey’ ve teslim ettikde arsa mütevellisi Bekir Amr’a “*Bana şu kadar akçe verip şîrâya izin temessükü al, ve illâ menzili sana zabt ettirmem!*” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Minehu’l-ğaffâr*)

332. Zeyd arsası mukâtaalı vakıf ve binası mülkü olan menzilin binasını Amr’a bey’ ve teslim ettikde arsa mütevellisi Bekir Zeyd’den resm namına nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.⁷⁸⁷

[200]

333. Zeyd arsası mukâtaalı vakıf ve binası mülkü olan menzilin binasını Amr’a bey’ ve teslim ettikde arsa mütevellisi Bekir resm namına Zeyd’den teğallüben şu kadar akçe alsa Zeyd meblağ-ı mezbûru Bekir’den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hayruddin Efendi*)

334. Zeyd mütevellisi olduğu vakıf karyeyi şu kadar akçeye iltizâmla Amr’a verdikde Amr’dan câize namına nefsi için şu kadar akçe alsa Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd’den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kunye*)

335. Bir vakfın mütevellisi Zeyd nukûd-ı mevkûfeden Amr’a karz verdiği akçe için kalemiyye⁷⁸⁸ namına Amr’dan şu kadar akçe alsa Amr meblağ-ı mezbûru asl’a hesaba⁷⁸⁹ kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kunye, Hayriyye*)

Fasl

336. Zeyd bir vakıftan berâtla mutasarrıf olduğu yevmî şu kadar akçe duâgû vazifesini Amr’a fâriğ olup⁷⁹⁰ lakin Amr’a tevcih olunmayıp berât verilmece Zeyd ol vazifeyi Amr’a zabt ettirmeyip ke’l-evvel kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bahru’r-râik*)

337. Bir cihet Zeyd’in fevtinden Amr’a berâtla tevcih olunduktan sonra Zeyd’in fevtinden berâtla Bekir’e dahi tevcih olursa hangisinin berâtıyla amel olunur?

el-Cevâb: Amr’ın berâtıyla amel olunur.

⁷⁸⁷ Demirtaş metninde “*Olur*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 421).

⁷⁸⁸ Demirtaş metninde “*kayyime*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 421).

⁷⁸⁹ Demirtaş metninde “*asıl hisaba*” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 421).

⁷⁹⁰ Yazma nüshada “*ferâğ edip*” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 102a).

338. Zeyd bir cihete berâtla mutasarrıf iken cihet-i mezbûre Zeyd'in ref'inden berâtla Amr'a tevcih olursa Zeyd mücerred "*Mukaddemâ üzerimde idi!*" deyu cihet-i merkûmeye müdâhaleye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

339. Bir zaviye Zeyd'in ref'inden berâtla Amr'a tevcih olunduktan sonra Zeyd'in üzerinde olmak mülâhazasıyla Zeyd'in ref'inden Bekir'e dahi berâtla tevcih olunup lakin Amr'ın ref'ine taarruz⁷⁹¹ olunmasa hangisinin berâtıyla amel olunur?

el-Cevâb: Amr'ın berâtıyla amel olunur.

340. Bir cihet Zeyd'in ref'inden berâtla Amr'a tevcih olunup Amr'ın üzerinde iken Zeyd fevt oldukda ol cihet Zeyd'in üzerinde olmak mülâhazasıyla Zeyd'in fevtinden berâtla Bekir'e dahi tevcih olunup Amr'ın ref'ine taarruz olunmasa, Bekir ol berâtla ciheti Amr'a zabt ettirmeyip kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

341. Zeyd bir tevliyetle berâtla mutasarrıf iken Amr "*Tevliyet Bekr-i müteveffânın üzerindedir*" deyu hilâf-ı vâki' inhâ etmekle tevliyet Bekir'in mahlûlünden Amr'a berâtla tevcih olunup lakin Zeyd'in ref'ine taarruz olunmasa, Amr ol berâtla tevliyeti Zeyd'e zabt ettirmeyip kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bahr*)

342. Zeyd bir cihete berâtla mutasarrıf iken Amr Âsitâne'ye varıp "*Zeyd fevt oldu!*" deyu hilâf-ı vâki' i'lâm etmekle "*Zeyd'in fevti vâki' ise Amr mutasarrıf ola*" deyu Amr'a berât verilse Zeyd'in fevti gayr-ı vâki' iken Amr mücerred "*Berâtım vardır*" deyu cihet-i mezbûreyi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

343. Zeyd bir cihete berâtla mutasarrıf iken Amr Âsitâne'ye varıp "*Zeyd ciheti bana fârîğ oldu!*" ⁷⁹² deyu hilâf-ı vâki' i'lâm etmekle "*Zeyd'in ferâğ vâki' ise Amr mutasarrıf ola*" deyu Amr'a berât verilse Zeyd'in ferâğ vâki' değil iken Amr ol ciheti Zeyd'e zabt ettirmeyip kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

344. Bir belde olup "Kozbaba" ve "Şücâüddin" isimleriyle müsemmâ ve ma'rûfe olan vakıf zaviyenin mutasarrıfı Zeyd fevt olmakla ol zaviye Zeyd'in fevtinden Amr'a tevcih

⁷⁹¹ Demirtaş metninde bu bölümde "*taarruz*" yerine "*ta'riz*" ifadesi kullanılmaktadır (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 422).

⁷⁹² Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "*ferâğ etti*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 102b; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 423).

olundukda berâtında “Kozbaba zaviyesi” deyu yazılıp ba’dehu zaviye-i mezbûre Zeyd’in fevtinden Bekir’e dahi tevcih olundukda berâtında “Şücâüddin zaviyesi” deyu yazılrsa hangisinin berâtıyla amel olunur?

el-Cevâb: Amr’ın berâtıyla.

[201]

345. Bu surette Bekir Amr’a mücerred “Zaviye defter-i hâkânîde Şücâüddin ismiyle⁷⁹³ mestûr olmakla sana zabt ettirmeyip ben zabt ederim!” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Ğunye, îmâdiyye)

346. İsmi mukaddemâ “Sefer” ba’dehu “Mustafa” olan Zeyd bir hitâbet cihetini Amr’ın mahlûlünden kendine berâtla tevcih ettirdikde hâlen ismi Mustafa olmakla berâtında Mustafa yazılrsa, kadı mücerred “Berâtında Sefer yazılmadı” deyu hitâbeti bi-gayr-i vech zabt ettirmemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

347. Zeyd bir mescidde imam iken âhar mescidin imamı Amr Zeyd’in imâmetini⁷⁹⁴ bir tarîk ile kendine berât ettirip ikisini cem’ eylese, iki mescidin imâmetleri akşam ve yatsı namazlarında olup Amr ikisinde dahi edâ-i hizmet edememekle hâkim Zeyd’in imâmetinden Amr’ı azl edip imâmeti Zeyd’e ibkâyâ kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

348. Bir camide ba’de salâtî’z-zuhr eda olunması meşrûta olan cüzhanlık cihetine berâtla mutasarrıf olan Zeyd âhar camide imam olmakla salât-i zuhru âhar camide eda ettikten sonra ol camiye varıp şart-ı vâkîf üzere edâ-i hizmet edip cem’i mümkün iken mütevellî mücerred “Zeyd âhar camide imamdır” deyu ol cihetten Zeyd’i hâkime azl ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Eşbâh)

349. Zeyd tımarını şu kadar akçe mukâbelesinde Amr’a ferâğ edip ol kadar akçeyi Amr’dan alsa Amr meblağ-ı merkûmu Zeyd’den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁷⁹⁵ (İbn Nüceym)

350. Zeyd mutasarrıf olduğu tevliyeti şu kadar akçe mukâbelesinde Amr’a ferâğ eylese Zeyd meblağ-ı merkûmu Amr’dan talep ettikde Amr vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

⁷⁹³ Yazma nüshada “ismiyle” ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 103a).

⁷⁹⁴ Yazma nüshada “Bir mescidde imam iken âhar mescidin imamı Amr imâmeti” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 103a).

⁷⁹⁵ Yazma nüshada “Olmaz” şeklinde kaydedilmiştir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 103a-b).

351. Zeyd mutasarrıf olduğu imâmet cihetini şu kadar akçe mukâbelesinde⁷⁹⁶ Amr’a fâriğ olup meblağ-ı mezbûru Amr’dan alsa Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd’dan istirdâda kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olur. (*Eşbâh*)

Fi’l-icâratî’l-muaccele ve’l-müeccele

352. Zeyd icâre-i muaccele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf dükkânı Amr’a ferâğ edip ba’dehu izn-i mütevellî bulunmadan Zeyd bilâ-veled fevt olsa, mütevellî dükkânı vakıf için⁷⁹⁷ zabt murad ettikde Amr ferâğ-ı mezbûra binaen mütevelliyi men’e kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olmaz.⁷⁹⁸ (*Dürer, Bahru’r-râik*)

353. Hind maraz-ı mevtinde icâre-i muaccele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf menzili izn-i mütevellî ile Amr’a ferâğ ettikten sonra Hind bilâ-veled fevt olsa, mütevellî menzili⁷⁹⁹ Amr’dan alıp âhara îcâra kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olur.

[202]

354. Maraz-ı müzmine mübtelâ olan Hind’in hali müteğayyir ve marazı müştedd olduktan sonra Hind icâre-i muaccele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf menzili izn-i mütevellî ile Zeyneb’e ferâğ edip ba’dehu birkaç gün mürûrunda Hind ol marazdan⁸⁰⁰ bilâ-veled fevt olsa, mütevellî menzil-i mezbûru Zeyneb’dan alıp âhara îcâra kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olur.⁸⁰¹

355. Zeyd bir vakıf dükkâna icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf iken Amr “Zeyd dükkânı bana fâriğ oldu” deyu mütevelliden bir ferâğ temessükü alıp ba’dehu Amr dükkânı bir müddet zabt edip dükkânın müddet-i mezbûrede ücret-i müeccelesini⁸⁰² mütevellîye verdikten sonra Zeyd fevt olsa, veresesi Amr’a “Zeyd’in dükkânı sana ferâğını isbat eyle, ve illâ dükkânın müddet-i mezbûrede ecr-i mislini bize ver!” deyu Amr’dan ücret namına nesne almağa kâdir olurlar mı?
el-Cevâb: Olmazlar. (*Kunye, Ankaravî Mehmet Efendi*)

⁷⁹⁶ Yazma nüshada “şu kadar akçe bedel mukâbelesinde” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 103a).

⁷⁹⁷ Demirtaş metninde “mütevelli ve kâtibi vakf için” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 425).

⁷⁹⁸ Demirtaş metninde “Olur” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 425).

⁷⁹⁹ Demirtaş metninde “menzili” ifadesi bulunmamaktadır (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 426).

⁸⁰⁰ Demirtaş metninde “ol tağayyürden” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 425).

⁸⁰¹ Bu fetva yazma nüshada bulunmamaktadır.

⁸⁰² Demirtaş metninde “icâre-i müeccelesini” şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 426).

356. Zeyd bir vakıf arsayı şu kadar akçe icâre-i⁸⁰³ muaccele ve müeccele-i ma'lûme ile mütevelliden istîcâr ettikten sonra birkaç sene zabt edip mütevellî müeccelesini talep ettikde inâden vermese, Zeyd verdiği muacceleği istîfâ etmiş olmakla mütevellî arsayı Zeyd'den alıp âhara icâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bezzâziyye, Hadis-i şerîf, Şerhu't-Tahâvî, Kâdîhân x2*)

357. Zeyd bir vakıf menzile icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf iken âhar diyara gidip üç seneden beri hayatı ve memâtı ma'lûm olmayıp kimesneye ismarlamamakla müddet-i mezbûrede menzilin ücret-i müeccelesi mütevellîye verilme, Zeyd muaccelesini istîfâ etmiş olmakla mütevellî menzili âhara icâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Câmiu'l-fusûleyn, Eşbâh, Tâtârhanîyye*)

358. Hind bir vakıf menzile icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf iken menzil-i mezbûr muhterik olup⁸⁰⁴ Hind âhar diyara gidip üç seneden beri hayatı ve memâtı ma'lûm olmayıp kimesneye ismarlamamakla müddet-i mezbûrede arsanın ücret-i müeccelesi⁸⁰⁵ mütevellîye verilme, Hind muaccelesini istîfâ etmiş olmakla mütevellî arsa-i merkûmeyi âhara icâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hâniyye*)

[203]

359. Zeyd bir vakıf değirmene icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf iken değirmen muhterik oldukda vakıfta binaya müsâade olmamakla bina olunmayıp Zeyd dahi masrûfu ücrete mahsûb olmak üzere bina etmeyip arsası birkaç sene muattale kalıp Zeyd sinîn-i mezbûrede⁸⁰⁶ arsanın ücret-i müeccelesini edadan imtinâ' eylese, Zeyd muaccelesini istîfâ etmiş olmakla mütevellî arsayı âhara icâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Hâniyye*)

360. İcâre-i muaccele ve müeccele ile vakıf menzile mutasarrıf olan Zeyd bir müddet tasarruf edip muaccelesini istîfâ ettikten sonra⁸⁰⁷ menzil muhterik olup arsa-i sırfa kalıp ba'dehu Zeyd fevt olup kızı Hind'i terk ettikde Hind binadan imtinâ' etmekle arsası beş-altı sene muattale kalıp vakfa nesne hâsıla olmamakla mütevellî arsa-i mezbûreyi Amr'a icâr eylese⁸⁰⁸, Hind ol arsaya müdâhaleye kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Hâniyye*)

⁸⁰³ Demirtaş metninde “icâre-i” ifadesi bulunmamaktadır (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 426).

⁸⁰⁴ Yazma nüshada “menzil muhterik oldukda” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 103b).

⁸⁰⁵ Yazma nüshada “menzilin ücret-i müeccelesi” şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 104a).

⁸⁰⁶ Demirtaş metninde “seneyn-i mezbûrede” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 427).

⁸⁰⁷ Yazma nüshada “ettikten sonra” ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 104a).

⁸⁰⁸ Demirtaş metninde “hâsıl olmamağla arsa-i mezbûreyi Amr icar eylese” şeklindedir (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 427).

Nev'un âhar

- 361.** Zeyd mütevellisi olduğu vakıf dükkânı ücret-i muaccele ve müeccele-i mislinden noksân-ı fâhiş ile nâkisa ücret-i muaccele ve müeccele ile⁸⁰⁹ Amr'a îcâr ve teslim ettikten sonra Zeyd Amr'a "*Ecr-i misliyle kabul eyle, ve illâ âhara îcâr ederim!*" deyip Amr imtinâ' eylese, Zeyd dükkânı Amr'dan alıp ecr-i misliyle âhara îcâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Ahkâmu's-sığâr, Kâdîhân*)

- 362.** Arsası mukâtaalı Zeyd'in vakfı ve binası Amr'ın cihet-i uhrâya meşrûta vakfı olan odalara⁸¹⁰ icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf olan Bekir bilâ-veled fevt olsa, bina mütevellisi Amr binayı âhara îcâr etmek murad ettikde arsa mütevellisi "*Binayı ben îcâr ederim*" deyu bina mütevellisini⁸¹¹ men'e kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Bezzâziyye, Ankaravî Mehmet Efendi, Hizâne, Fusûleyn*)

- 363.** Karındaşlar olan Zeyd ve Amr ve Bekir bir vakıf arsaya icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıflar iken Zeyd ve Amr bilâ-veled fevt olsalar, mütevellî Zeyd ve Amr'ın hisselerini îcâr murad ettikde Bekir "*Ben meccânen zabt ederim!*" deyu mütevelliyi men'e kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Dürer Ğurer*)

- 364.** Karındaşlar olan Zeyd ve Amr bir vakıf menzile icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıflar iken Zeyd bilâ-veled fevt olup mütevellî Zeyd'in hissesini Amr'a îcâr eylese, Zeyd'in zevcesi Hind mütevellîye "*Hisse-i mezbûreyi Amr'dan alıp bana îcâr eyle!*" deyu cebre kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Dürer Ğurer, Vâni x2*)

[204]

- 365.** Zeyd arsa ve binası vakıf olan menzile icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf iken müflisen fevt olup menzili oğlu Amr zabt eylese, Zeyd'in dâini Bekir Amr'a mücerred "*Menzili sen zabt etmekle baban Zeyd zimmetinde olan hakkımı malından eda eyle!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Dürer Ğurer, Bahru'r-râik*)

⁸⁰⁹ Demirtaş metninde "*ücret-i muaccele ve müeccele ile mislinden noksân-ı fâhiş ile, nâkisa ücret-i muaccele ve müeccele ile*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 428).

⁸¹⁰ Her iki matbu nüshada da "*Amr'ın cihet-i uhrâya meşrûta olan vakıf odaları*" şeklinde olup burada yazma nüshadaki ifade tercih edilmiştir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 104a).

⁸¹¹ Demirtaş metninde "*bina mütevellisini*" ifadesi bulunmamaktadır (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 428).

366. Arsası mukâtaalı vakıf ve binası izn-i mütevellî ile bina olunan menzilin mâlikî Zeyd arsanın mukâtaa-i mislini mütevellîye verip binanın durması vakfa muzırr değil iken mütevellî Zeyd'e "*Menzili icâre-i muaccele ve müeccele ile kabul eyle, ve illâ binanı kal' edip arsayı âhara icâr ederim!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (CA, Fusûleyn, Kâdîhân)

367. Zeyd bina ve arsası vakıf olan dükkâna mukâtaa ile mutasarrıf iken bilâ-veled⁸¹² fevt olup mütevellî dükkânı vakıf için zabt ve âhara icâr murad ettikde Zeyd'in anası Hind "*Mukâtaalı olmakla mülk hükmünde olup bana intikal eder*" deyu mütevellîyi men'e kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (Dürer Ğurer)

Nev'un âhar⁸¹³

368. Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf fırını şu kadar akçe ücret-i muaccele ve müeccele-i ma'lûme⁸¹⁴ ile Amr'a icâr ve teslim edip muaccele-i merkûmeyi Amr'dan aldıktan sonra altı ay mürûrunda fırın bi-emrillâh bi'l-küllîyye muhterik olsa, Amr arsasını Zeyd'e reddedip muaccele-i merkûmeden istîfâ etmediği miktarı Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (Bezzâziyye, Eşbâh)

369. Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf mahzenin sakfını Amr'a üzerine nefsi için bina ihdas için şu kadar ücret-i muaccele⁸¹⁵ ve müeccele-i ma'lûme ile icâr ve teslim ve ol kadar akçe-i muaccele-i Amr'dan ahz edip Amr dahi sakfi dört ay zabt edip lakin üzerine bina ihdas etmeyip muaccele-i merkûmeyi istîfâ etmeden mahzen muhterik olsa, Amr muaccele-i merkûmeden istîfâ etmediği miktarı Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

370. Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf dükkânı şu kadar akçe ücret-i muaccele ve yevmî şu kadar akçe müeccele ile⁸¹⁶ Amr'a icâr ve teslim edip ol kadar akçe-i muaccele-i⁸¹⁷ Amr'dan aldıktan sonra Amr muaccele-i merkûmeyi istîfâ etmeden zamân-ı kalîlde Amr bilâ-veled fevt olup Zeyd dükkânını zabt ve âhara icâr eylese, Amr'ın veresesı Amr'ın muaccele-i merkûmeden istîfâ etmediği miktarı Zeyd'den almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (Kâriu'l-Hidâye)

⁸¹² Yazma nüshada ve Demirtaş metninde "*bilâ-veled*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 104b; **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 430).

⁸¹³ Yazma nüshada "*Nev'un Âhar fi'l-istîfâ*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 104b).

⁸¹⁴ Demirtaş metninde "*ma'lûme*" ifadesi bulunmamaktadır (**Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, I, 430).

⁸¹⁵ Yazma nüshada "*şu kadar akçe muaccele*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 105a).

⁸¹⁶ Yazma nüshada "*şu kadar akçe ücret-i müeccele ile*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 104b).

⁸¹⁷ Yazma nüshada "*icâr ve teslim ol kadar muaccele-i*" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 104b).

371. Zeyd icâre-i muaccele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf arsada mütevellisi Amr'ın izni ve kendi malıyla masrûfu ücrete mahsûb olmak üzere vakıf için bir dükkân bina ettikten sonra masrûfunu istîfâ etmeden bilâ-veled fevt olup Amr dükkânı zabt ve âhara icâr eylese, Zeyd'in vereseşi Zeyd'in masrûfundan istîfâ olunmayan miktarı Amr'dan almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar. (*Fusûleyn*)

372. Zeyd mütevellisi olduğu vakıf arsayı şu kadar kuruş ücret-i muaccele ve müeccele-i ma'lûme ile Amr'a icâr ve muaccele-i merkûmeyi Amr'dan aldıktan sonra bir sene mürûrunda Amr muaccele-i merkûmeyi istîfâ etmeden esir oldukda Zeyd arsa-i merkûmeyi âhara icâr edip ba'dehu Amr halâs olup geldikde Zeyd arsayı Amr'a zabt ettirmese, Amr muaccele-i merkûmeden istîfâ etmediği miktarı Zeyd'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁸¹⁸ (*Bezzâziyye*)

373. Zeyd mütevellisi olduğu vakıf menzili şu kadar akçe icâre-i muaccele ve yevmî şu kadar akçe icâre-i müeccele ile Hind'e icâr ve teslim edip ol kadar akçe-i muaccele-i Hind'den aldıktan sonra Hind zamân-ı kalîlde bilâ-veled fevt olup ancak mu'tiki Amr'ı terk ettikde Zeyd menzil-i mezbûru vakıf için zabt ve âhara icâr eylese, Amr Hind'in muaccele-i merkûmeden süknâ ile istîfâ etmediği miktarı Zeyd'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kâriu'l-Hidâye*)

374. Zeyd mütevellisi olduğu vakıf menzili şu kadar akçe ücret-i muaccele ve müeccele-i ma'lûme ile Amr'a icâr ve teslim ve muaccele-i merkûmeyi Amr'dan aldıktan sonra Amr muaccele-i merkûmeyi istîfâ etmeden zamân-ı kalîlde bilâ-veled fevt olmakla Zeyd menzili vakıf için zabt edip ba'dehu Amr'ın hasran vârisi Bekir muaccele-i merkûmeden istîfâ olunmayan miktarı Zeyd'den almadan Bekir bilâ-vâris⁸¹⁹ fevt olsa, emîn-i beytü'l-mâl Amr'ın muaccele-i merkûmeden istîfâ etmediği miktarı Zeyd'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Kâriu'l-Hidâye*)

Nev'un âhar fi'l-istîfâ ⁸²⁰

375. Zeyd icâre-i muaccele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf menzili Amr'a yedi yüz kuruş bedel mukâbelesinde ferâğ edip bedel-i merkûmun dört yüz kuruşunu Amr'dan aldıktan sonra bir sene tamamında Amr ol dört yüz kuruşu istîfâ etmeden menzil bi-emrillâh

⁸¹⁸ Yazma nüshada "Olur" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 105a).

⁸¹⁹ Yazma nüshada "bilâ-veled" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 105b).

⁸²⁰ Yazma nüshada "Nev'un Âhar" şeklindedir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 105b).

muhterik olsa, Amr menzilin arsasından kasr-i yed edip dört yüz kuruştan istîfâ etmediği miktarı Zeyd'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bezzâziyye*)

376. Zeyd icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf menzili Amr'a şu kadar akçe bedel mukâbelesinde izn-i mütevellîyle ferâğ ve kabz-ı bedel ettikten sonra Amr menzili zabt etmeden menzilin havlîsinden şu miktarı âhar vakıftan olduğu sabit olup hükm olunmakla âhar vakfın mütevellisi havlînin ol miktarını Amr'a zabt ettirmeyip vakıf için zabt eylese, Amr menzili Zeyd'e redd edip bedel-i merkûmu Zeyd'den istirdâda⁸²¹ kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Câmiu'l-fusûleyn*)

377. Zeyd icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf menzili Amr'a şu kadar akçe bedel mukâbelesinde ferâğ ve kabz-ı bedel ettikten sonra Amr menzili zabt etmeden on gün mürûrunda bilâ-veled fevt olup menzili mütevellî vakıf için zabt eylese, Amr'ın veresi⁸²² bedel-i merkûmu Zeyd'den almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.⁸²³ (*Kâriu'l-Hidâye*)

[206]

378. Birkaç kimesneler icâre-i muaccele ve müeccele ile ale'l-iştirâk tasarruflarında olan vakıf kayıkhaneyi Zeyd'e ücret-i ma'lûme ile îcâr ve teslim ettiklerinden sonra kayıkhane tamire muhtaç olmakla mezbûrlar Zeyd'e "*Kayıkhaneyi malınla tamir eyle, masrûfunu ücrete hesab ederiz*" demeleriyle Zeyd dahi malından kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf edip kayıkhaneyi tamir ettikten sonra masrûfunu istîfâ etmeden ol kimesnelerden Amr bilâ-veled fevt olup mütevellî Amr'ın hissesini vakıf için zabt ve âhara îcâr eylese, Zeyd masrûfundan istîfâ etmediği miktardan Amr'ın hissesine düşen miktarı⁸²⁴ Amr'ın tereke-i vâfiyesini kabz eden veresinden almağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*el-Muhîtu'l-burhânî*)

379. Zeyd bir vakıf odayı icâre-i muaccele ve müeccele ile mütevellisinden istîcâr ve zabt edip muaccelesini istîfâ ettikten sonra Zeyd ol odayı izn-i mütevellîyle Hind'e ferâğ ve kabz-ı bedel edip ba'dehu Hind zamân-ı kalîlde bilâ-veled fevt olmakla mütevellî odayı vakıf için

⁸²¹ Demirtaş metninde "*istemeye*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 433).

⁸²² Yazma nüshada "*veresi*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 105b).

⁸²³ Demirtaş metninde "*Olmazlar*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 433).

⁸²⁴ Her iki matbu nüshada da "*istîfâ etmediği miktarı Amr'ın hissesine düşen miktarı*" şeklinde olup burada yazma nüshadaki ifade tercih edilmiştir (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 101b-102a).

zabt ve Bekir'e icâr etmekle Hind'in veresesi bedel-i merkûmu Zeyd'den alsalar, Zeyd "*Bedel benden alındı!*" deyu odayı Bekir'e zabt ettirmeyip kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (*Dürer Ğurer*)

- 380.** Zeyd icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf arsa üzerine mütevellisi Amr'ın izni ve kendi malıyla masrûfu ücrete mahsûb olmak üzere vakıf için menzil bina edip ba'dehu Zeyd masrûfunu istîfâ etmeden ol menzili Amr'ın izniyle şu kadar akçe bedel mukâbelesinde Bekir'e ferâğ ve kabz-ı bedel edip ba'dehu Bekir zamân-ı kalilde bilâ-veled fevt olup Amr ol menzili vakıf için zabt etmekle Bekir'in veresesi bedel-i mezbûru Zeyd'den alsalar, Zeyd Amr'a "*Masrûfumdan istîfâ etmediğim miktarı mâl-i vakıftan bana eda eyle, ve illâ menzili masrûfumu istîfâ edince[ye dek] zabt ederim!*" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*İmâdiyye*)

- 381.** Zeyd icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf menzili Amr'a şu kadar akçe bedel mukâbelesinde ferâğ ve kabz-ı bedel ettikten sonra Amr zamân-ı kalilde duyûnu terekesinden ezyed olduğu halde bilâ-vâris fevt olup menzili mütevellî⁸²⁵ vakıf için zabt eylese, Amr'ın vasisi Bekir Amr'ın bedel-i merkûmdan istîfâ etmediği miktarı Zeyd'den alıp Amr'ın dâinlerine kısmet ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. (*Bezzâziyye*)

- 382.** Zeyd mütevellisi olduğu nukûd-ı mevkûfeden Amr'a şu kadar akçe karz verdikten sonra Amr icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf fırını meblağ-ı mezbûr mukâbelesinde mütevellisi Bekir'in izniyle Zeyd'e vefâen ferâğ edip lakin teslim etmeyip Zeyd'in yedinde iken Amr duyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa, Zeyd fırına müdâhale etmeyip meblağ-ı mezbûr ile kısmet-i guremâya dâhil olmak istedikde sâir guremâ "*Sen fırını zabt eyle!*" deyip Zeyd'i men'e kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar. (*Bezzâziyye, Hayruddin Efendi*)

- 383.** Hind icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıfe olduğu vakıf menzili ma'rifet-i mütevellî ile Amr'a bir miktar akçe bedel mukâbelesinde ferâğ ve tefviz edip "*Her ne zaman aldığım bedel-i tefvizi sana veririm yine menzil benim olsun*" deyu bu şart ile tefviz ve Amr dahi tefavvuz eylese, hâlen Hind Amr'dan aldığı bedel-i tefvizi Amr'a verip Amr'ın rızasız menzil-i mezbûru almağa kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

- 384.** Zeyd birkaç vakıf dükkâna icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf iken fevt olup oğulları Amr ve Bekir ve Beşir'i terk ettikde Amr ol dükkânları Bekir ve Beşir'in izinlerinsiz birkaç sene ücret-i ma'lûme ile Halid'e icâr ve teslim ve ecr-i müsemâyı Halid'den ahz ve istihlâk edip sinîn-i mezbûrede⁸²⁶ dükkânların ücret-i müeccelelerini mütevellîye eda

⁸²⁵ Yazma nüshada "*mütevellî*" ifadesi bulunmamaktadır (TBMM Ktp., nr. 1006, vr. 106a).

⁸²⁶ Demirtaş metninde "*seneyn-i mezbûrede*" şeklindedir (*Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, I, 436).

eylese, Bekir ve Beşir Amr'a "Ol dükkânlar Zeyd'den cümlemize intikâl-i âdî ile intikal etmiş idi, öyle olacak Halid'den aldığı ücretten hissemizi dâmin ol!" deyu cebre kâdir olurlar mı?
el-Cevâb: Olmazlar. (*Kunye, Tashîhu'l-Kudûrî, Dürer Ğurer*)

KAYNAKÇA

Kitaplar

Kur'an-ı Kerîm

Ahıskalı Ahmed Efendi. **Nukûlü Fetâvâ-yı Ali Efendi**. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 218.

Ahterî, Mustafa b. Şemsüddin Karahisârî. **Ahterî Kebîr: Arapça-Türkçe Büyük Lugat**. İ.İlhami Ulaş, Abdülkadir Dedeoğlu (hızl.), İstanbul: Osmanlı yayınevi, 1979.

Akgündüz, Ahmed (hızl.). **Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Mecelle Ta'dilleri ve Gerekçeleriyle Birlikte)**. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.

Âlim b. Alâ el-Enderpetî. **el-Fetâva't-Tâtârhanîyye**. Seccâd Hüseyin (thk.), Haydarabad: Matbaatü meclisi dâirati'l-maârifî'l-osmâniyye, ty.

Altunsu, Abdülkadir. **Osmanlı Şeyhülislamı**. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.

Aslan, Nasi. "İslâm-Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva-Kazâ Münasebeti", **Osmanlı Hukukunda Fetva**, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray (Ed.), İstanbul: Klasik yayınları, 2018, s. 227-242.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. **el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye**. Beyrut: Dâru'l-fîkr, 1980.

Ayverdi, İlhan. **Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük**. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.

Başar, Serhat. **Eserleri, Fotoğrafları ve Aileleriyle Osmanlı Şeyhülislamı**. İstanbul: Kültür A.Ş. Yayınları, 2017.

Bedir, Murteza. **Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme**. İstanbul: İSAM yayınları, 2014.

Beyazıt, Yasemin. **Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Bezzâzî, Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed. **el-Fetâva'l-Bezzâziyye (el-Fetâva'l-Hindîyye ile birlikte)**. Bulak: el-Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye, 1310/1892.

- Bilmen, Ömer Nasuhi. **Büyük İslam İlmihali**. Mehmed Tâlu (sdl.). İstanbul: Çelik yayınevi, 2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. **Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**. İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları, ty.
- Buhârî, Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed. **Keşfu'l-esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî**. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. **Sahîhu'l-Buhârî**. Riyad: Mektebetü Dâri's-selâm, 1999.
- Çatalcalı Ali Efendi. **Fetâvâ-yı Ali Efendi**. Kahire: Dâru't-tıbâa, 1257.
- Çatalcalı Ali Efendi. **Fetâvâ-yı Ali Efendi**. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1065; Yazma Eserler, nr. 2303; Serez, nr. 1113; İzmir, nr. 251; Fatih, nr. 2391; Yeni Cami, nr. 647; Yeni Cami, nr. 648; Mihrişah Sultan, nr. 137; Nuruosmaniye, nr. 2016; Nuruosmaniye, nr. 2019; TBMM Kütüphanesi, nr. 1006.
- Çuluk, Sinan; Karaca, Yılmaz (hızl.). **Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları**. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.
- Demirtaş, Necati. **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları: Fetâvâ-yı Ali Efendi**. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014.
- Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi. **Neticetü'l-fetava**. Süleyman Kaya (hızl.). İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Düzenli, Pehlül. **Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları**. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012.
- Ebussuûd Efendi. **Ma'rûzât**. Pehlül Düzenli (hızl.). İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. **Sünenü Ebî Dâvûd**. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (thk.). Riyad: Mektebetü'l-maârif, ty.
- Erdoğan, Mehmet. **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Feyzullah Efendi. **Fetâvâ-yı Feyziyye**. Süleyman Kaya (hızl.). İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Gedizli Mehmed Efendi. **Nükûlü'l-fetâvâ**. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazmalar, nr. 3833.
- Gedizli Mehmed Efendi. **Zeyl-i Ali Efendi Mecmuası**. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 1248.
- Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**. İstanbul: Ötüken

yayınları, 2013.

Grebneşî Mustafa Efendi. **Fetâvâ fî ahdi Ali Efendi**. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 185.

Haddâd, Ebubekir b. Ali. **el-Cevheratü'n-neyyira**. İstanbul: Fazilet neşriyat, ty.

Halaçoğlu, Yusuf. **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Hâmid b. Ali ed-Dımaşkî. **el-Metâlibu's-seniyye li'l-fetâve'l-aliyye**. Konya: Yusufaga Yazma Eser Kütüphanesi 393/24, vr. 183b-244b.

Heyd, Uriel. "Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri", **Osmanlı Hukukunda Fetva**, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray (Ed.), İstanbul: Klasik yayınları, 2018, s. 29-62.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. **Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr**. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvız (thk.). Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.

İbn Mâze, Burhanüddin Ebu'l-meâlî Mahmud b. Ahmed. **el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-nu'mânî**. Abdülkerim Sami el-Cündî (thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004.

İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim. **el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik**. Zekeriya Umeyrât (thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.

İbnu'l-Mukayyîd. **Kitâbu Nukûl-i Fetâvâ-yı el-Merhûm Şeyhülislam Ali Efendi**. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1031.

İpşirli, Mehmet. "Osmanlı Fetvaları Üzerine Değerlendirmeler ve Bazı Örnekler", **Osmanlı Hukukunda Fetva**, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray (Ed.), İstanbul: Klasik yayınları, 2018, s. 149-166.

Kahraman, Seyit Ali vd. (hızl.). **İlmiye Sâlnâmesi**. İstanbul: İşaret yayınları, 1998.

Kâsânî, Alâuddin Ebubekr b. Mes'ûd. **Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'**. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

Kaya, Süleyman. "Osmanlı Fetvası Üzerine". **Osmanlı Hukukunda Fetva**, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray (Ed.), İstanbul: Klasik yayınları, 2018, s. 395-451.

Kaya, Süleyman. "Osmanlı Örneğinde Fetvada Süreklilik ve Değişim". **Osmanlı Hukukunda Fetva**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 533-547.

Mantran, Robert. **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

- Martı, Huriye. **Birgivî Mehmed Efendi**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Merğınânî, Ebu'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr. **el-Hidâye (Fethu'l-kadîr ve el-İnâye ile birlikte)**. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995.
- Mevkûfâtî. **Mültekâ Tercümesi**. Ahmed Davudoğlu (sdl.). İstanbul: Saadet yayınevi, ty.
- Mevsılî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd. **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr**. Mahmûd Ebû Dakîka (thk.). İstanbul: Çağrı yayınları, 1996.
- Meydânî, Abdulğaniyy el-Ğuneymî. **el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb**. Abdurrezzâk el-Mehdî (thk.). Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 2004.
- Minkârîzâde Yahya Efendi. **Fetâvâ-yı Yahya Efendi Minkârîzâde**. Murad Molla Ktp., Hamidiye, nr. 601.
- Müslim b. Haccâc. **Sahîhu Müslim (el-Minhâc ile birlikte)**. Halîl Me'mûn Şiyhâ (thk.). Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2003.
- Müstakîmzâde, Sa'deddin Süleyman b. Muhammed Emin. **Devhatu'l-meşâyih (Ahmed Rıfat Efendi zeyli ile)**. yy, ty.
- Müstakîmzâde. **Tercüme-i Ahvâl-i Şuyûh-i Ayasofya**. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1716.
- Nesâî. **Sünenü'n-Nesâî (Suyûtî ve Sindî şerhleri ile birlikte)**. Seyyid Muhammed Seyyid, Ali Muhammed Ali ve Seyyid İmrân (thk.). Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1999.
- Özcan, Tahsin. **Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı**. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Özcan, Tahsin. **Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Özcendî, Fahrüddin Ebu'l-mehâsin Hasen b. Mansûr el-Kâdîhân. **Fetâvâ Kâdîhân fî mezhebi'l-İmâmî'l-a'zam Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân**. Sâlim Mustafa el-Bedrî (thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009.
- Özel, Ahmet. **Hanefî Fıkıh Âlimleri**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Râşid Mehmed Efendi. **Târîh-i Râşid**. İstanbul: Klasik yayınları, 2013.
- Ricaud, Paul. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)**. Halil İnalçık ve Nihan Özyıldırım (trc.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2012.
- Semerkindî, Alâüddin. **Tuhfetü'l-fukaha**. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1984.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebubekr Muhammed b. Ahmed. **el-Mebsût**. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ty.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebubekr Muhammed b. Ahmed. **Usûlü's-Serahsî**. Ebu'l-vefâ

- Efgânî (thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa. **Târîh-i Silâhdâr**. Türk Tarih Encümeni Külliyyatı: 10, İstanbul: Devlet matbaası, 1928.
- Suğdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Huseyn. **en-Nütef fi'l-Fetâvâ**. Salâhuddin en-Nâhî (thk.). Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984.
- Süreyyâ, Mehmed. **Sicill-i Osmânî**. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülagü (hızl.). İstanbul: Sebil yayınevi, 1996.
- Şakkâk Fındık Mustafa Efendi. **Nükûlü'l-fetâvâ**. Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, nr. 325.
- Şerifzâde Seyyid Mehmed Efendi. **el-Mecmuatü'l-aliyye fi'l-fıkhi'l-Hanefiyye**. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 2704.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen. **Kitâbu'l-Hücce alâ ehli'l-Medîne**. Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 2006.
- Şeyhî Mehmed Efendi. **Vekâyiü'l-fuzelâ**. Ramazan Ekinci (hızl.). Derya Örs (ed.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Şürünbülâlî, Hasan b. Ammâr b. Ali. **Merâki'l-felâh bi-İmdâdi'l-Fettâh Şerhu Nûru'l-izâh**. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004.
- Şürünbülâlî. **Mecmûatü'r-resâil**. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1184, vr. 1b-31b.
- Tayâlîsî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd. **Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlîsî**. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (thk.). yy: Dâru'l-hicra, ty.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. **Câmiu't-Tirmizî**. Yûsuf el-Hâc Ahmed (thk.). Dımaşk: Mektebetü İbn Hacer, 2004.
- Trablusî, Alâüddin Ali b. Halîl. **Muînü'l-hükkâm fîmâ yeteraddadü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm**, yy: Dâru'l-fıkr, ty.
- Ural, İbrahim. **Şeyhülislam Fetvaları**. İstanbul: Fey Vakfı yayınları, 1995.
- Uşşâkîzâde, İbrahim Hasib Efendi. **Zeyl-i Şakâik**. Ramazan Ekinci (hızl.). Derya Örs (ed.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Yaman, Ahmet. **Fetva Usûlü ve Âdâbı**. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Yenişehirli Abdullah Efendi. **Behcetü'l-Fetâvâ**. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Tırabzonlu ve Asuman Erkan (hızl.). İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.

Sürelî Yayınlar

- Altınbaş, Mehmet Vâmık Şükrü, “Fetva Emîni Mahmut Efendi”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: 4, Sayı: 10-11, 1965, ss. 188.
- Altınbaş, Mehmet Vâmık Şükrü, “Fetva Emîni Mehmed Ataullah Efendi”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: 4, Sayı: 7-8, 1965, ss. 123.
- Altınbaş, Mehmet Vâmık Şükrü, “Fetva Eminleri”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: 2, Sayı: 10, 1963, ss. 26.
- Altınbaş, Mehmet Vâmık Şükrü, “Fetva Eminleri”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: 2, Sayı: 11, 1963, ss. 24.
- İnanır, Ahmet, “Mezhepler Arasında İntikal Bağlamında Osmanlı’da Teşeffü’ ve Yasaklanmasına Dair Bazı Tespitler”, **Amasya İlahiyat Dergisi**, Sayı: 13, 2019, ss. 9-49.
- Kalaycı, İsa ve Oktay Kızılkaya, “Osmanlı Devleti’nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 18, 2012, ss. 361-378.
- Kaya, Süleyman, “Vekâlet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-Bih Hale Geliş Süreci”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 20, 2012, ss. 71-86.
- Kılıç, Muharrem, “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü: Fetava-yı Ali Efendi Örnekleme”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 13, 2009, ss. 63-82.
- Koca, Ferhat, “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devran Hakkındaki Tartışmaları”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı: 13, 2004, ss. 25-74.
- Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatcı, “Karabaş-ı Velî” (ö. 1097/1686), **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı: 6, 2001, ss. 35-60.
- Özen, Şükrü, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 5, 2005, ss. 249-378.
- Yakut, Esra, “Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi’nin Fetavâ-yi Ali Efendi Adlı Fetvâ Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı: 7, 1996, ss. 287-318.

Diğer Yayınlar

- Afyoncu, Erhan. “Sipahi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 256-258.
- Aktepe, Münir. “Kağıthane”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 166-169.
- Apaydın, Yunus. “İhtiyat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 577-579.
- Arslan, Emine. “Nukûllü Fetva Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî’nin el-Ecvibetü’l-Kânia Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Atar, Fahrettin ve İlber Ortaylı. “Kadı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 66-73.
- Bardakoğlu, Ali. “Gabn”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 268-273.
- Beydilli, Kemal, Mustafa Sabri Küçükaşçı, İrfan Yücel ve Salim Ögüt. “İmam”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 178-190.
- Bostan, İdris. “Alanya”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 339-341.
- Bostan, İdris. “Kahve”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 202-205.
- Ceyhan, Abdullah. “Gedizli Mehmed Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 550-551.
- Cihan, Ravza. “Şeyhülislam Abdürrahim Efendi’nin Fetvaları Işığında XVIII. Yüzyılda Osmanlı’da Hukukî Hayat”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Çavuşoğlu, Semiramis. “Kadıızâdeliler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 100-102.
- Dönmez, İbrahim Kâfi ve Mehmet Akman. “Örf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 87-94.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Sedd-i zerâi’”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 277-282.
- Düzenli, Pehlül. “İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi’nde Bulunan Meşihat Fetvaları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, 1995.

- Erkal, Mehmet ve Halil İnalçık. “Cizye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 42-48.
- Fayda, Mustafa, Ahmet Yaman ve Macit Kenanoğlu. “Zimmî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 428-440.
- İlgürel, Mücteba. “Subaşı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 447-448.
- İnalçık, Halil. “Timar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 168-173.
- İpşirli, Mehmet. “Abdürrahim Efendi, Hoca”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 289.
- İpşirli, Mehmet ve Casim Avcı. “Nâib”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 311-313.
- İpşirli, Mehmet ve Nebi Bozkurt. “Müderres”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 467-470.
- İpşirli, Mehmet, Nebi Bozkurt, Abdülhamit Birişik ve İsmail Orman. “Medrese”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 323-340.
- İpşirli, Mehmet. “Ayasofya Kürsü Şeyhliği”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 224.
- İpşirli, Mehmet. “Beylerbeyi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 69-74.
- İpşirli, Mehmet. “Çatalcalı Ali Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 234-235.
- İpşirli, Mehmet. “Ehl-i örf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 519-520.
- İpşirli, Mehmet. “İlmiye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 141-145.
- İpşirli, Mehmet. “Minkârâzâde Yahyâ Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 114-115.
- İpşirli, Mehmet. “Mülâzemet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 537-539.

- İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislam”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 91-96.
- Kallek, Cengiz. “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 438.
- Keskin, Nuray. “Fetâvâ-yı Üskübî Latinizesi ve Tahlili”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Kılıç, Ünal. “Vali”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 492-494.
- Kiel, Machiel. “Yenişehir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 473-476.
- Koca, Ferhat. “Fetvahaneye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 496-500.
- Maxim, Mihail. “Voyvoda”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 127-129.
- Oğuzoğlu, Yusuf. “Dizdar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 480-481.
- Okumuş, Mustafa. “Osmanlı Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi’nin Fetvalarında Nikâh (Evlenme Akdi)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Orhonlu, Cengiz ve Nejat Göyünç. “Has”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 268-270.
- Öğüt, Salim. “Ef’âl-i mükellefin”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 452.
- Özcan, Abdülkadir. “Dâvud Paşa Sahrası”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 44-45.
- Özcan, Abdülkadir. “Rikab”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 110-111.
- Özcan, Abdülkadir. “Serdar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 551-552.
- Özcan, Abdülkadir. “Zâbit”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 60-61.
- Özcan, Tahsin. “Seyyid Mehmed Şerîf Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 69-70.

- Özdemir, Sümeyye. “Zürri Vakıflarda Kullanılan “Çocukların Çocukları” Lafzının Vâkıfın Kızının Çocuklarını Kapsaması (Hatibzâde, Kemalpaşazâde Ve İbn Nüceym’in Risaleleri Bağlamında)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Özel, Ahmet. “Dârüssulh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 5-6.
- Özel, Ahmet. “Gayri müslim”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 418-427.
- Özel, Ahmet. “Harbî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 112-114.
- Özel, Ahmet. “Müste’men”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 140-143.
- Özen, Şükrü, Fehmi Yılmaz ve Rıza Kurtuluş. “Tütün”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 1-9.
- Özvar, Erol. “Voyvoda”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 129-131.
- Sahillioğlu, Halil. “Emîn”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 111-112.
- Şahin, Mustafa. “İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.